

Handelingen
der
Maatschappij
van Geschiedenis- en
Oudheidkunde
te Gent

Nieuwe reeks, Deel I

1944

De Handelingen der Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent zijn gewijd aan de geschiedenis en oudheidkunde, voornamelijk van Gent. Ze bevatten oorspronkelijke bijdragen, recensies en bibliografische overzichten. De bijdragen mogen gesteld worden in het Nederlandsch of in een der internationale wetenschappelijke talen. Elke bijdrage vermeldt den naam van den auteur, die alleen verantwoordelijk is voor de inhoud van zijn stuk. Abonnement 60 fr.

Voor de redactionneele aangelegenheden wende men zich tot J. Dhondt, Grauwpoort, 3, Gent, voor de administratieve aangelegenheden tot H. Nowé, Stadsarchief, Abrahamstraat, 13, te Gent. Postrekening 370.680.

HANDELINGEN
der
Maatschappij
van Geschiedenis- en
Oudheidkunde
te Gent

NIEUWE REEKS, Deel I
1944

met medewerking van

Prof. P. de Keyzer, M. Gijsseling,
S. J. De Laet, L. Voët, J. Dhondt,
Dr P. Rogghé, F. Corrijn,
H. Verhé-Verkein

SNOECK-DUCAJU & ZOON, UITGEVERS - GENT

De Kunsthistoriografie van Gent sedert 1914

door

Dr P. DE KEYSER

professor aan de Universiteit te Gent.

ZOOALS ONZE COLLEGA, H. van Werveke, die in de vorige « *Bijdragen tot de Geschiedenis en de Oudheidkunde* » (1943) zijn overzicht over de « *Historiografie van de Stad Gent in de laatste dertig jaren* » met het jaar 1913 begon, zullen wij op onze beurt het in datzelfde hoogconjunctuurjaar, het jaar der Gentsche Wereldtentoonstelling, verschenen « *Histoire de Gand* » van V. Fris als uitgangspunt van ons kunsthistorigrafisch overzicht kiezen, met dien verstande dat we ook gedeeltelijk de Volkskunst, onderdeel van de folkore, in onzen boekenschouw zullen betrekken. Van meet af aan weze het gezegd dat we niet streven naar volstreckte volledigheid. Naar het voorbeeld van Prof. van Werveke zullen we eerder trachten oriënteerend overzichtelijk te zijn. Of we in dezelfde mate als onze voorganger daarin slagen zullen, laten we aan het goedjonstig oordeel van den lezer over?

Het zijn nagenoeg dezelfde centra van studie van de historiografie van de stad Gent, die voor het oudheidkundig en kunsthistorisch onderzoek in aanmerking komen: het zijn de Commissie der Monumenten en Stadszichten van Gent, de Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde, de Universiteit, in 't bijzonder het Hooger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde, de Cercle Artistique et littéraire (de Kunst- en Letterkring), het Institut supérieur d'histoire de l'art et d'archéologie van de Ecole des Hautes-Etudes de Gand, de Sint-Lucas-school, de Koninklijke Academie van Schoone Kunsten, en voor de studie van de Volkskunde de Bond van Oostvlaamsche Folkloristen.

Buiten de uitgaven en de tijdschriften van de hierboven genoemde

organismen, verschenen te Gent een drietal kunsttijdschriften, die ook belangstelling aan den dag legden voor de oudheidkunde. Het waren: *Gand Artistique* (1922-1931), *Kunst* (1930-1935) en *L'Art et la Vie* (1934-1937). Ook in de « *Handelingen* » van de Congressen voor Algemeene Kunstgeschiedenis, afdeeling van de Vlaamsche Wetenschappelijke Congressen, valt er wel een en ander over de kunstgeschiedenis van Gent te zanten (1). Hetzelfde kan men zeggen van het orgaan van den Vlaamschen Toeristenbond: « *De Toerist* » en « *Toerisme* », het Maandschrift der Vereeniging voor Natuur- en Stedenschoon.

- (1) Tot nog toe hadden 6 Congressen voor Algemeene Kunstgeschiedenis plaats. De volgende bijdragen, in de « **HANDELINGEN** » verschenen, (alleen van het 5^e Congres, gehouden in 1940 vóór het uitbreken van den oorlog tijdens de mobilisatie-periode, verschenen geen « **HANDELINGEN** », wel werd een vrij uitvoerig verslag opgenomen in « **WETENSCHAPPELIJKE TIJDINGEN** », orgaan van de Vereeniging voor Wetenschap in Vlaanderen) hebben betrekking op de Gentsche kunstgeschiedenis:
- HANDELINGEN VAN HET 1^e CONGRES VOOR ALG. KUNSTGESCHIEDENIS TE GENT, 1932 (KUNST, n^o 9-10):**
 Kan. Dr. JOS. COENEN, *Sint-Bavo's grafkapel in het Steenmuseum te Gent* (bl. 299); Z.E.H. L. AERTS, *Eyckiana* (bl. 309) Dr. M. DERUELLE, *De Gebroeders van Eyck, hun aandeel in het Lam Gods* (bl. 310) (zie verder: **VLAAMSCHE KUNST**, uitgave van het Willemsfonds n^o 178); A. VAN WERVEKE, *De Gentsche goud- en zilversmid J. van Hoorebeke, zijn huis en zijn kunstverzameling* (bl. 349); Prof. D. ROGGEN, *Abraham Janssens en zijn werk* (bl. 350); Prof. P. DE KEYSER, *Het teekenboek van Jan van Rijsingen* (1632) (bl. 351).
- HANDELINGEN VAN HET 2^e CONGRES TE LEUVEN, 1934 (KUNST, n^o 9-10):**
 Dr. M. DERUELLE, *Gentsche gevels der barokperiode* (bl. 14); zie eveneens *Vlaamsche Kunst*, uitgave van het Willemsfonds n^o 178); BR. LEOPOLD, *De kapel van het 's-Gravensteen te Gent* (bl. 32).
- HANDELINGEN VAN HET 3^e CONGRES TE GENT, 1936 (Gent, A. Vyncke, 1936):**
 Dr. J. DUVERGER, *Jan van Eyck vóór 1422. Nieuwe gegevens en hypothesen* (bl. 13-20); Dr. ELIZ. NEURDENBURG, *Eenige opmerkingen naar aanleiding van de nieuwste verklaring en van de algemeene beteekenis van het Gentsche altaar* (bl. 25-32); CL.V. TREFOIS, *Over de bouwgeschiedenis van de Sint-Baafskerk te Gent. De Gothische krocht* (bl. 33-46). In de **HANDELINGEN VAN HET 4^e CONGRES TE LEUVEN IN 1938 (Gent, A. Vyncke, 1938)** en in het **VERSLAG VAN HET 5^e CONGRES TE GENT IN 1940 (WETENSCHAPPELIJKE TIJDINGEN)** is er weinig spraak van Gent.
- De HANDELINGEN VAN HET 6^e CONGRES TE GENT IN 1942 (Gent, A. Vyncke, 1942)** bevatten opnieuw onderwerpen in verband met de Gentsche kunstgeschiedenis: Drs. L. SANGLET, *De herstelling van het Geeraard Duivelsteen te Gent* (bl. 31), Drs. R. VAN DRIESSCHE, *Bouwgeschiedenis der barokke St-Pieterskerk te Gent* (bl. 67); CL.V. TREFOIS, *De Westbouw der voormalige Abdijkerk van St-Baafs te Gent* (bl. 49); Dr. R. MATTHIJS, *Het Praalgraf van Bisschop Triest door Jeroom Du Quesnoy den Jongere* (bl. 95). Sporadisch zijn artikels over Gent te vinden in **REVUE BELGE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE DE L'ART** (tweetalig),

Antwerpen: « *Natuur- en Stedenschoon* » en het tweetalig doch afzonderlijk verschijnend tijdschrift van den Touring-Club van België, Brussel. Over het algemeen hebben de bijdragen, die in deze laatste tijdschriften werden opgenomen, meestal een propagandistisch of vulgariseerend karakter, zoodat we ze hier slechts bij uitzondering zullen vermelden. Het bestaan van kringen, zooals « *De Vrienden van Oud-Gent* » (Les Amis du Vieux Gand) en de « *Club der Gentsche Verzamelaars* » (Club des Collectionneurs gantois), die gestudeerden en liefhebbers met soms zeer belangrijke oudheidkundige verzamelingen vereenigen, en de plaatselijke afdeling van de Vereeniging voor Heemkunde (V. T. B.), weze hier slechts terloops vermeld. Hunne bijdragen tot het tijdelijk redden van het Gentsch patrimonium zijn echter geenszins te onderschatten.

Behalve de « *Bibliographie de l'Histoire de Gand* » van V. Fris, waarvan het eerste deel over de middeleeuwen (einde XV^e eeuw) reeds in 1907 klaar kwam en het tweede deel (van 1500 tot 1850) door den vroegtijdigen dood van den schrijver in 1925 tot één aflevering beperkt bleef, verschenen in 1921 (2) (waardoor het archeologisch, kunsthistorisch en folkloristisch gedeelte na 1500 geheel achterwege moest blijven) was de voornaamste onderneming op archeologisch gebied de « *Inventaire archéologique de Gand* ». Beide uitgaven geschiedden op initiatief van de Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde van Gent. Ze vormen met de « *Handelingen* » (Annales) en het « *Bulletijn* » van de Maatschappij het schitterend aandeel van een generatie geestdriftige en talentvolle minnaars van het Gentsche verleden aan het gemeenschappelijk kunst- en oudheidkundig patrimonium, dat zoo luisterlijk hoogtij vierde tijdens het Wereldtentoonstellingsjaar. Sommigen onder hen zijn gelukkig nog in leven en produceeren nog altijd zooals de voorzitter van de Maatschappij, Kan. G. van den Gheyn, en één van de onder-voorzitters, Prof. G. Hulin de Loo. Een groot aantal zijn echter verdwenen: Prof. P. Bergmans, Baron Jos. Casier, E. Coppieeters Stochove, Prosper Claeys, L. Cloquet, H. Van Duyse, P. Fredericq, V. Fris, E. Lacquet,

APOLLO (Brussel), BULLETIN DE LA CLASSE DES BEAUX-ARTS DE L'ACADEMIE ROYALE DE BELGIQUE (tweetalig), ANNUAIRE DES MUSEES ROYAUX DES BEAUX-ARTS DE BELGIQUE (tweetalig), BULLETIN DES MUSEES ROYAUX D'ART ET D'HISTOIRE (tweetalig), enz.

(2) Zie hierover H.V.W. *Historiografie*, bl. 5, voetrn. (2).

L. Maeterlinck, Henri Pirenne, Frans de Potter, A. en M. Heins, F. van Hove, Jos. Maertens de Noordhout, J. Vuylsteke, J. de Waele, A. van Werveke, R. Schoorman, enz. Men kan hun namen met nog veel andere van verdienstvolle ijverzaars voor Oud-Gent terugvinden in de « *Algemeene tafels der Handelingen* » (deelen I tot X) en van het « *Bulletijn* » (deelen I tot XX) der « *Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent* »; Gent, 1914, opgemaakt door Léon Goffin.

De « *Inventaire Archéologique de Gand* » (I. A. G.), die een beschrijvende en geïllustreerde Catalogus beoogde te zijn van alle Gentsche monumenten, kunstwerken en documenten tot 1830, heeft het tot drie reeksen van 20 afleveringen (in het geheel ongeveer 600, juist geteld 570 steekkaarten) gebracht. Deze belangrijke onderneming dient hier wel even te worden onderstreept. Het initiatief ervan ging uit van P. Bergmans, die de wordingsgeschiedenis van den Inventaris trouwens in de inleiding heeft geschetst. Gedurende jaren heeft hij, samen met een plaatselijk redactie-comité, de leiding waargenomen. Op het historisch en archeologisch Congres, gehouden te Gent in Augustus 1896, had V. Van der Haeghen de aandacht getrokken van de Congresleden op de hoogdringendheid van een algemeene statistiek van de Belgische monumenten en de merkwaardige huizen. Van zijn kant deed Herman Van Duyse het nut uitschrijven van een volledigen catalogus van de schatten aan beeldhouwwerk, goud- en zilver-smeedkunst, enz. van de kerken en de particuliere verzamelingen. P. Bergmans ontwikkelde op 8 December 1896 voor de leden van de Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde een voorstel, dat hierin bestond in den vorm van vrije steekkaarten een geïllustreerden inventaris uit te geven van al de monumenten, kunstwerken en Gentsche documenten van af den oorsprong der stad tot 1830. Het bestuur besloot op 6 Januari 1897 op dit voorstel in te gaan en koos als modellen de groote steekkaarten ontworpen door P. Bergmans en Arn. Heins. Het I. A. G. (3) is zeker tot heden toe de merkwaardigste bijdrage geble-

(3) De 1^e reeks van den « **INVENTAIRE ARCHEOLOGIQUE DE GAND** » kwam uit onder redactie van P. BERGMANS, L. CLOQUET, A. HEINS, G. VAN DEN GHEYN, V. VANDER HAEGHEN, J. VUYLSTEKE en telde 20 afleveringen (fasc. I, XX), Gent, N. Heins, 1897-1901. Zij bevatte twee indices, een methodische en een alphabetische, een register met de namen der medewerkers, een lijst van bijdragen over Gentsche monumenten in archeologische werken en tijdschriften. Deze 1^e reeks werd gevolgd door een 2^e (fasc.

ven tot een beredeneerden Catalogus van de oudheidkundige monumenten en voorwerpen van Gent en vormt zonder twijfel een onontbeerlijk werkinstrument en uitgangspunt van alle ernstige archeologische studie betreffende Gent. Het eenig bezwaar, dat men ertegen zou kunnen inbrengen, is dat de bewerkingen, door een groot aantal bevoegde en minder bevoegde medewerkers opgesteld, nogal ongelijk van waarde zijn, doch de meeste, door fotografie en door teekeningen van Arm. Heins toegelicht, mogen over het algemeen voortreffelijk worden genoemd.

De Commissie van Monumenten en Stadszichten, waarin een aantal van dezelfde leden van de Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde zetelden, liet zich vóór en na 1913 lang niet onbetuigd. In 1905 had de Commissie aan een groep van haar leden opdracht gegeven een met den stand der wetenschap overeenkomenden geïllustreerden Gids van Gent (4) op te stellen. Deze Gids (5) heeft sedert 1905 verschillende uitgaven, Fransche en Nederlandsche, beleefd, en is tot op heden toe het beste wat wij op dat gebied bezitten. Van gidsen en toeristische uitgaven bleven we sedert het Wereldtentoonstellingsjaar niet gespeend. Om op dat soort van gelegenheidsgeschriften niet meer behoeven terug te keeren, zullen we er hier enkele opsommen. Behalve de talrijke propaganda-uitgaven van den Propaganda- en Inlichtingsdienst van de stad Gent (Commissie tot bevordering van het Vreemdelingenverkeer onder leiding van den heer Vander Sluys) en de gidsen voor de bezoekers van de voornaamste monumenten, bv. van het Gravenkasteel of van de Puinen van de St. Baafsabdij, van de hand van den vroegeren Conservator der Monumenten, A. van Werveke, thans

XX-XL) tusschen 1901-1906. In de redactie had A. VAN WERVEKE inmiddels den overleden J. Vuylsteke vervangen. Ten slotte volgde een 3^e reeks (fasc. XLI-LVII) tusschen 1907-1915. De laatste steekkaart is van A. Heins en in vollen vorigen wereldoorlog gedagteekend op 20 Januari 1915. De belangwekkende onderneming werd aldus, ten gevolge van de oorlogsomstandigheden, ontijdig stopgezet.

- (4) De opstelraad bestond uit P. BERGMANS, ARM. HEINS, HENRI PIRENE, GABR. VAN DEN GHEYN, VICTOR VANDER HAEGHEN, allen leden van de Commissie van Monumenten. P. Bergmans zorgde voor de eenheid van den tekst, J. Casier voor de fotografische illustratie. De officieele titel luidt: *Gand, guide illustré publié sous les auspices de la Commission locale des Monuments*. Gand, A. Vander Haeghen, z. d.
- (5) Zie voor de Gidsen van Gent vóór 1907 V. FRIS, *Bibliographie*, I, §§ 116, 117, 118, 119, 120, 221.

van de hh. H. Nowé en J. Boes, vermelden wij een « *Beschrijving van Gent* » (1^o uitgave van 1909) door G. Celis (Gent, J. Van der Schelden, z. d.); « *Gand Monumental et Historique* » (met honderd oorspronkelijke teekeningen) door Victor Fris (inleiding) en R. de Cramer (teekenaar) (Gent, I. Vander Poorten, 1923); « *Geïllustreerde Gids van Gent* », uitgegeven door den Bond van Gidsen (naast Fransche vertaling: « *Gand, Guide illustré* » publié par l'Association des Guides de Gand), Gent, A. Vyncke, 1933; François Sauton, « *Grandeur et poésie de Gand* », Gand, Van Rysselberghe en Rombaut, z. d.; P. Colin, « *Gand* », Bruxelles, Nouvelle Société d'édition, 1936; Oda van de Castyne « *Promenades à travers Gand* », 2^{me} édition, Bruxelles, Touring Club de Belgique, z. d.; Paul de Ryck, « *Gent, Burcht van Vlaanderen* », Gent, Dulle Griet (Jeugdherberg) 1939; Friedrich Gorissen, « *Gent, die Stolze* » (Gent, de Fiere), Brugge, Wiek-op, 1941 (tijdens den Wereldoorlog 1914-15 publiceerde de « Photographische Abteilung der Kommandantur Gent » twee rijk-geïllustreerde albums: 1^o « *Kommandantur Gent Belgien Kriegswiehnachten 1915* », en 2^o « *Kriegsalbum van Gent 1916* » met inleiding van Etappen-Lazarethpfarrer Hörstel); Paul de Keyser en H. Verbaere, « *Gent, de stoere Burcht van Vlaanderen, synthetische en analytische kennismaking met Gent* », Gent, Jongensberoepschool, 1941; Joz. Vermeulen en A. Verbaere, « *Gent en Oost-Vlaanderen* », album met teekeningen, bezorgd door den toeristischen Dienst der Stad Gent, 1942; Paul de Ryck, « *Gand, Bastille des Flandres* » (Gent, Burcht van Vlaanderen), reeks: « *Nos Villes* », Bruxelles, Cercle d'art, Kunstkring, 194; Joz. Vermeulen en H. Verbaere, « *Gent de Schoone* » (met 26 penteekeningen van H. Verbaere), bezorgd door den toeristischen Dienst der Stad Gent, 1944.

Belangrijker uitgaven op het gebied van de topografie, de heraldiek en de (sier)kunstgeschiedenis kwamen tot stand dank zij het beschermchap van de Commissie van Monumenten, in 't bijzonder door den ijver en de toewijding van hare leden P. Bergmans, A. Heins, J. Casier, V. Vander Haeghen en V. Fris (6). In 1915 zag de bekende « *Vue Panoramique de Gand en 1540, extraite du Codex Iconographicus 265* »

(6) Het topografisch werk van V. Fris werd reeds vermeld door H. VAN WERVEKE, *Historiografie*, bl. 6, voetnota (4) (5).

de la Bibliothèque Royale de Munich », Gand, N. Heins, het licht. De verdienste van de ontdekking van den Codex Iconographicus komt echter Prof. Dr. W. de Vreese toe, die het werk in 1907 ten behoeve van zijn « *Bibliotheca neerlandica manuscripta* » te Munchen in handen kreeg. De Codex Flandria werd door hem bestudeerd in zijn « *Leekebijdragen tot de geschiedenis van Vlaanderen, inzonderheid van Gent* » (Uitgave van de Koninklijke Vlaamsche Academie, 1912). Het was hij, die vaststelde dat de bundel werd samengesteld in 1562, waarschijnlijk voor een Gentschen patriciër met name Claude Goetghebuer. Het panorama (112 cm. × 55 cm.) dagteekent van 1540 en stamt van het beroemde stadszicht van 1534, waarvan reeds vroeger een chromolithografisch facsimile werd uitgegeven door A. Heins en V. Vander Haeghen (Brussel, Nationaal Instituut van Aardrijkskunde). In hetzelfde jaar kwamen de « *Documents Topographiques relatifs à la ville de Gand (XVI^e-XVIII^e siècle)* », Gand, N. Heins, van de pers met verschillende plans van Gent van af 1550 tot 1709, toegelicht door P. Bergmans, V. Fris en V. Vander Haeghen. In 1920 verscheen dan van V. Fris alleen de « *Plans de Gand. Introduction aux Documents Topographiques publiés par la Commission des Monuments de la Ville de Gand* », Gand, I. Vander Poorten (plans van 1524 tot 1796) (6). Reeds het jaar tevoren was het lang verwachte « *Armorial de Flandre du XVI^e siècle. Familles et communes flamandes. Métiers gantois* », Bruxelles et Paris, G. van Oost et C^o, 1919, door de zorgen van Paul Bergmans en zijn zoon, den kunstschilder Jacques Bergmans, een werkelijkheid geworden, terwijl kort daarna Jos. Casier de verzamelaars en sierkunsthistorici zou verblijden met de prachtuitgave: « *Les Orfèvres flamandes et leurs poinçons (XV^e au XVIII^e siècle), Reproduction des plaques originales conservées au Musée d'archéologie de Gand* » (7).

De laatste groote en zelfstandige uitgave van de Commissie der Monumenten en Stadszichten is een Album geweest, samengesteld door

(7) De belangrijkste manifestatie op het gebied van de oud-Vlaamsche, in 't bijzonder Gentsche, juwelierskunst was sedert het werk van J. Casier de « **Tentoonstelling van godsdienstige kunstvoorwerpen der kerken en kloosters van Gent** » in het Oudheidkundig Museum van de Bijloke van 27 Juni tot 12 Aug. 1936. Ze werd gecatalogeerd (met talrijke waardevolle illustraties) door de conservatoren H. NOWE en J. BOES in BG (BULETIJN DER MAATSCHAPPIJ VAN GESCHIED- EN OUDHEIDKUNDE TE GENT), 45^e jg. (1937).

haar toenmaligen voorzitter Jos. Casier en uitgegeven ter gelegenheid van de honderdjarige herdenking van haar stichting (1823) : « *Anciennes Vues de Gand* », Gand, I. Vander Poorten et C^{ie}, 1924. In de « *Notice historique* », die het Album vergezelt, ontwikkelt Jos. Casier het doel der Commissie als volgt :

« *Het is aan de redding van wat te redden valt en aan de samenwerking tot verwezenlijking van nieuwe schoonheidselementen voor Gent dat de Commissie der Monumenten en Stadszichten haar werkzaamheden wijdt. Zij is noch de vijandin van den vooruitgang, noch die van de gezondheidsleer en zij aarzelt niet wanneer opofferingen moeten gebracht worden om aan de bewoners licht, lucht, schoone uitzichten en aangename wandelingen te schenken. Maar zij gelooft vast (en heel haar actie gaat uit van deze idee) dat het in het nuttigheids- en aesthetisch belang van een stad ligt de meest belangwekkende kenmerken van haar verleden te vrijwaren dat deze bekommering gevoeglijkst kan samengaan met de moderne ontwerpen van stedelijke agglomeraties* » (8).

De schoonheid van het huidige historische stadsbeeld en de studie van het bouwkundig en artistiek verleden van de Arteveldestad hebben oneindig veel te danken aan de werking van de Commissie en van enkele van haar eminentste leden uit den overgangstijd van de XIX^e naar de XX^e eeuw. De wetenschappelijke archeologische en kunsthistorische neerslag ervan treffen we hoofdzakelijk aan in de publicaties van de Koninklijke Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde, die naast

(8) Een overzicht van de werkzaamheden van de Commissie van Monumenten van 1912 tot 1918 vindt men in de **AG (ANNALES DE LA SOCIÉTÉ D'HISTOIRE ET D'ARCHEOLOGIE DE GAND)**, Dl. XV, 2^e en 3^e Afl., verschenen in 1919 : « *Les travaux de la Commission des Monuments de Gand pendant les années 1917 à 1918* ». Over de verbazende werkkraft van een particuliergeleerde zooals de fabrikant J. Casier zie P. BERGMANS, *Notice sur la Vie et les Travaux de J. Casier (1852-1925)*. Een drietal studies, na 1918 verschenen, mogen hier met eere vermeld worden : CASIER, JOS., *Chef-Confrérie royale et chevalière de Saint-Michel, Fêtes du tricentenaire (1613-1913)* (met teekeningen van René de Cramer en Arm. Heins), Gand, I. Vander Poorten, 1921.

ID., *Le Musée des beaux-arts de Gand, notice historique*, Gand, I. Vander Poorten, 1922.

ID., *L'Abbaye de la Byloke à Gand. Sa restauration et la découverte d'une fresque du XIV^e siècle*, Gand, 1924 (**GAND ARTISTIQUE**, déc. 1924).

haar « *Bulletijn* » ook « *Annalen* » heeft uitgegeven. In Maart 1918 vierde de Maatschappij haar XXV-jarig bestaan (9).

Voor de bespreking van verschenen bijdragen over de Gentsche monumenten, hoofdzakelijk in het BG, sluiten we zooveel mogelijk aan bij de overeenkomstige §§ in de « *Bibliographie* » van V. Fris.

A. GODSDIENSTIGE GEBOUWEN (I § 228).

In den 22^{en} jg. van het BG (1914, uitgekomen in 1919), bl. 182-206, komt er reeds een belangrijke bijdrage voor over een onzer mooiste godsdienstige gebouwen, thans in volle herstelling van zijn vroegere glorie, de St. Nikolaaskerk, door Kan. Maere (10) en Jos. Casier: « *L'Eglise Saint-Nicolas de Gand* ».

Kan. van den Gheyn wijdt in denzelfden tijd zijn aandacht aan den kloosterpand van de St. Pietersabdij, die door de uitbreiding van de kazerne met afbraak bedreigd wordt: « *Le dégagement du cloître de l'Abbaye de St. Pierre* » (BG 1914('19), 22^e jg., bl. 80-83). Verschillende historische voordrachten uit den oorlogstijd 1914-18 werden opgenomen in de afleveringen van 1919 (23^e, 24^e, 25^e en 26^e jgg.), o.a. van Gabr. Celis (11), reeds besproken door H. van Werveke, *Historiografie*, bl. 20, voetnota's (55) (56).

Eerst in de latere jaargangen worden de monografieën over de godsdienstige gebouwen van Gent hernomen. Ze zijn meestal van de

-
- (9) Een overzichtelijke feestbijdrage verscheen bij die gelegenheid in het BG, 27^e-28^e jgg. (1919-20) van de hand van haar voorzitter KAN. G. VAN DEN GHEYN: « *Le XXV^e Anniversaire de la Société d'histoire et d'archéologie de Gand* » (1895-1918).
- (10) Van KAN. MAERE werd een bijdrage over de St-Niklaaskerk: « *L'Eglise St-Nicolas à Gand* » bijna gelijktijdig opgenomen in « *BULLETIN DE LA GILDE DE SAINT-THOMAS ET DE SAINT-LUC* », 1913.
- (11) E.H.G. CELIS is hoofdzakelijk bekend als folklorist. Zijn uitgegeven en onuitgegeven werk is zeer omvangrijk. Algemeen bekend is zijn « *Volkskundig Kalender voor het Vlaamsche land* » (1923). We laten hier enkele van zijne geschriften in chronologische orde volgen: *De Hoofdkerk van St-Baafs, gids voor den bezoeker* (1906/1, 1925/6); *Beschrijving van Gent* (1909); *Een Gentsche schilder: Niklaas de Liemacker* (1910); *Gent, stad van Maria* (1910); *De Heirniswijk* (1912); *Bedevaartplaatsen in Oost-Vlaanderen* (1914); *De blijde inkomsten der graven van Vlaanderen in de St-Pietersabdij* (BG 1919 n^o 1); *Een hekeldicht van 1777, de gebouwen der St-Pietersabdij* (BG 1919, n^o 1); *Het Gentsch altaar: De Aanbedding van het Lam door de gebroeders van Eyck* (Sythoff, Leiden, 1923); *Door het leven heen, Feestenkrans en Het Gentsche Volksleven* (1924); *De Folklore (KATHOL. VL. HOOGESCHOOL-UITBREIDING, 1925)*; *De Wijk Akkergem* (1928); *De Wegkapelletjes in België* (1937); *Nood zoekt troost; de kapelletjes en gevelbeelden te Gent* (in samenwerking met SENATOR GABRIEL) (1941). Verschenen in BIEKORF:

hand van studentinnen van de « Ecole des Hautes-Études », die de 19^e-eeuwse studies aan een nauwgezette kritiek onderwerpen naar het beproefd voorbeeld van oudheidkundige monografie van Prof. Dr. L. Van Puyvelde's « *Un Hôpital du moyen-âge et une abbaye y annexée : la Biloke de Gand* » (Recueil de la Faculté de philosophie et lettres, n^o 57), Gand, Van Rysselberghe en Rombaut, 1925, eveneens reeds aangehaald door H. van Werveke, *Historiografie*, bl. 20, voetnota (53). In de volgorde van de verschijning ervan stippen we aan : « *L'Ancien Couvent des Dominicains de Gand* » door Claire Leboucq (BG, 35^e jg. (1927), bl. 25-44; « *L'Eglise Saint-Jacques à Gand* » door Lucie Ninane (BG, 36^e jg. (1928), bl. 162-180); « *L'Eglise Saint-Michel à Gand* » door Andrée Dopchie BG, 37^e jg. (1929), bl. 5-17; « *L'Eglise Saint-Martin d'Akkergem* » door Lucy Hermans de Heel (BG, 37^e jg. (1929), bl. 69-92). Een alleszins betrouwbare studie is het deskundig onderzoek van den knappen architect-oudheidkundige van de Commissie der Monumenten, den Hr. Van Hove, getiteld : « *Etude de reconstruction de l'état primitif des bâtiments existants de l'ancienne abbaye de la Byloke à Gand* » (BG, 39^e jg. (1931), bl. 5-25). Terloops verwijzen we ook naar de degelijke studie van een anoniem over het neo-gotisch Groot Begijnhof van St. Elizabeth te St. Amandsberg : « *Une Visite au Béguinage Ste-Elisabeth à Mont-Saint-Amand-lez-Gand* », Gent, Drukkerij Vyncke, z. d. (1928). Een model-studie over een godsdienstig gebouw onzer stad mag eveneens de monografie van Broeder Dr. Firmin (de Smidt), en R. Warie genoemd worden over « Het voormalig klooster der geschoeide karmelieten te Gent » (Museum van Folklore), verschenen door de zorgen van de Sint-Lucasschool in 1936. In het Jaarboek van het Sint-Jozef- en Sint-Lucas-Gilde (1934-1935), bl. 65-70, waarover we verder handelen, was reeds een bijdrage verschenen van, evenals Dr. Firmin (de Smidt), oud-student van het Hooger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde der Universi-

Gebed van Keizer Karel (XXIX, 14-16), *Gentsche straatroepen* (XXX, 14-17), de *Folklore der processies* (XXXVIII, 257-261), de *Folklore der veldkapellen* (XXXIX, 129-135); in **VOLKSKUNDE**: *Beschermheiligen der ambachten te Gent* (XXVI, 206-211), *De Straatverlichting te Gent* (XXVII, 26-39). Nog in handschrift, maar persklaar : *De Vlaamsche volksgebruiken*, Gent in den *Patriottentijd*, *Volkkundig Woordenboek*, *Volkseeredienst der Heiligen*, *De Hoofdkerk van St-Baafs*, *Les Edicules pieux en Europe*.

teit, Broeder Leopold (12) (Drs. Frans van den Broeck) : « *De Kapel van het 's-Gravensteen te Gent* » (zie eveneens onder voetnota (1) *Handelingen van het 2^e Congres voor Algemeene Kunstgeschiedenis te Leuven* in 1934).

Omstreeks denzelfden tijd schreef Clem. V. Tréfois over « *den Romaanschen toren en krocht van de voormalige Sint-Janskerk* » in *Kunst*, 1935. Belangrijk was insgelijks de grondige studie van Baron Verhaegen op den vooravond van de restauratie van onzen parel der Schelde-gothiek, de Sint-Niklaaskerk : « *L'Eglise Saint-Nicolas de Gand* » in « *L'Art et la Vie* », 1936. De kroon werd op de oudheidkundige studie van de Gentsche kerken gezet door de verschijning van de weelderige reeks : « *Ars Belgica* » (Antwerpen, De Sikkel). Prof. D' Ing' Stan Leurs onderteekende « *De Oude Kerken van Gent : Sint-Niklaas en Sint-Baafs* » (*Ars Belgica* VII, 1937), Baron Verhaegen en F. A. J. Vermeulen het vervolg : « *De Oude Kerken van Gent : Sint-Michiels, Heilig Kerst, Sint-Stephanus, Sint-Pieters, Kerk van het Klein Begijnhof en Kerk der Carmelieten* » (*Ars Belgica* VIII, 1938).

B. BURGERLIJKE GEBOUWEN (1 § 230).

Een waardige tegenhanger van de *Ars Belgica*-boeken voor de burgerlijke gebouwen van Gent bezitten we nog niet. De voornaamste studies vallen vóór 1914 in verband met de groote herstelwerken van het Gravensteen, van het Geeraard Duivelsteen, het Belfort, enz. In Dl. XVI (1920), 1^e afl. van de AG (*Annales de la Société d'histoire et d'archéologie de Gand, Handelingen der Maatschappij van Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*) zagen een reeks studies over de Gentsche Steenen door den oud-conservator van het Staatsarchief, R. Schoorman, het licht : « *Le Ryhove-steen au XVI^e siècle et le Braem-steen au XV^e siècle, Steen Onredene (XV^e & XVI^e s.)*. De Hr. architect L. Sanglet, licentiaat in de Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde, heeft zich bezig gehouden met een critische studie over het « *Geeraard Duivelsteen* » (13) en heeft een synthetische studie over de Gentsche Steenen op het getouw. Aan een der laatste gebouwencomplexen, de nieuwe

(12) Van Br. Leopold verscheen een zeer bruikbare « *Oude en Nieuwe Iconographie ten dienste van den scheppenden Kunstenaar* », Brussel, Procure, 1937.

(13) Op het 6^e CONGRES VOOR ALGEMEENE KUNSTGESCHIEDENIS handelde Drs. L. SANGLET over « *De Herstelling van het Geeraard Duivelsteen te Gent, HANDELINGEN 6^e CONGRES*, bl. 31 (zie voetnota (1)).

Universiteitsbibliotheek van Prof. Henry Vande Velde, vijfde Prof. Ing' Archit. A. Desmet pittige beschouwingen in « *Bouwkunst en Wederopbouw* », 1943 (Sept.-Dec. n^r, bl. 183-189) : « *Bij Vande Velde's Bibliotheek en haar Toren* ».

C. SCHILDERKUNST (I § 247).

In het middenpunt van de belangstelling voor de oude Vlaamsche schilderkunst bleef als van ouds de onvergelykelijke altaartafel van de « Aanbidding van het Lam Gods » van de Gebroeders van Eyck. Een voor den tijd geschikte samenvatting van het vraagstuk kregen we in het werk van V. Fris, *De Altaartafel « de Aanbidding van het Lam Gods »* door Gebroeders van Eyck (Lectura-reeks n^r VII), Antwerpen, S.V. Lectura, 1921. Van den onvermoeibaren conservator van de kunstschaten van de Sint-Baafskathedraal, Kan. G. van den Gheyn verschenen achtereenvolgens : « *Les inscriptions sur le polyptique des van Eyck* » (BG, 32^e jg. (1924), n^r 1, bl. 65-77), later gevolgd door « *L'Inscription sur le Retable de l'Agneau mystique* » (BG, 40^e jg. (1932) bl. 34-36; ten gevolge van het God de Vader-vraagstuk zouden nog verschillende artikels van zijn hand een loodje in de weegschaal leggen. Over de beteekenis van het onderwerp van het Lam Gods schreef hij : « *L'Interprétation du Retable de Saint-Bavon à Gand : l'Agneau mystique des frères van Eyck* » (AG, DI XVI (1920), 1^e afl.). Nog onlangs schreef hij in het « Belgisch Tijdschrift voor Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis », 1943, een merkwaardige studie over « *Les Anciennes Verrières de la Cathédrale de St-Bavon, à Gand* », een aanvulling bij het standaardwerk van J. Helbig over de Belgische Glasschilderkunst.

Vanzelfsprekend werd de terugkeer van de volledige Altaartafel na den wereldoorlog van 1914-18 gevierd, insgelijks de Vijfhonderdjarige herdenking van het plaatsen van de Altaartafel in de kapel der Vydyts in de Sint-Janskerk in 1432 (14). Kort daarop breekt de polemiek

- (14) In de AG van 1920 staan de redevoeringen van V. FRIS : « *La Journée van Eyck* » (4 octobre 1920) en van GRAAF P. DURRIEU : « *L'Avenir pour les travaux sur les van Eyck* » ; KAN. G. VAN DEN GHEYNS « *Dieu le Père figure-t-il sur le retable de l'Agneau Mystique?* » (opgenomen in de 2^e Afl. van DI. XVI in 1921) is reeds een antwoord op de thesis van E.H.L. AERTS : « *Het Lam Gods der gebroeders van Eyck, De Hoofdfiguur* » (VERSLAGEN EN MEDEDEELINGEN VAN DE KONINKL. VL. ACADEMIE, Gent, Siffer, 1920). In het BG (40^e jg. (1932) 6-7) gaf Dr. H. NOWE, stadsarchivaris-conservator der Monumenten, een relaas van de herdenking 1432-1932 : « *La Commémoration du 500^e Anniversaire de l'achèvement du retable de l'Agneau mystique par les frères van Eyck (6 mai 1432)* ».

los over de beteekenis van de hoofdfiguur van de Aanbidding : God de Vader of God de Zoon, Jezus-Christus. Het is vooral E. H. L. Aerts, die beroering bracht onder de interpretatoren. We hebben er de grondigste theologische studie over het Lam Gods die er bestaat aan te danken, nl. « *Het Koninklijk « Lam Gods » der Gebroeders van Eyck in het licht der Iconographie, der Liturgie en der Concilies* » (*Tijdschrift voor Liturgie*, Afflighem, 1926). (15)

In het vaarwater van het sensationeele boek van den Brugschen kunstkenner Emile Renders : « *Hubert van Eyck, personnage de légende* », Paris-Bruxelles, G. van Oest 1938 (16), ontstond, nadat het pleit omtrent de beteekenis van de goddelijke hoofdfiguur door L. Aerts gewonnen scheen, een nieuwe polemiek omheen de kunstenaarsfiguren van het beroemde veelluik. Veelal werd in de hitte van den na-oorlogschen, thans tusschen-oorlogschen, pennestrijd het degelijk artikel van V. Vander Haeghen : « *Autour des van Eyck. Cartulaire Robbrecht Portier et sa famille; ses rapports avec Hubrecht van Eyck; Jan de Stoevere, Lieven van den Clite, Josse Vyt* » (AG, Dl. XV (1914), 1^e afl.) over het hoofd gezien. Sedertdien heeft D^r J. Duverger (17) wellicht het meeste licht verspreid over sommige belangrijke ondeedeelen van het Lam Gods-vraagstuk, terwijl Prof. G. Hulin de Loo de kroon op zijn levenslang onderzoek van het meesterwerk van onze Vlaamsche Primitieven zette door zijn glashelder betoog in het III^e Jaarboek der Koninklijke Musea voor Schoone Kunsten van België (1940-41-42), Brussel, Eigen Vermogen der Koninklijke Musea, 1942 : « *Le sujet du rétable des frères van Eyck à Gand : la glorification du Sauveur* ».

-
- (15) Van E.H.L. AERTS signaleeren we nog : *Voor de Moeder Gods in 't Gentsche Altaar* (Peer, Kunst adelt, 1923), *Het Meesterstuk der gebroeders van Eyck* (Peer, Kunst adelt, 1924-25), nieuwe uitgave : *De Aanbidding van het Lam Gods* (Diest, Pro Arte, 1942).
- (16) In 1935 reeds aangekondigd in « *Jean van Eyck, son œuvre, son style, son évolution et la légende d'un Frère peintre* », Bruges, Ch. Beyaert, 1935.
- (17) Dr. J. DUVERGER schreef over vraagstukken in verband met het « Lam Gods » de volgende bijzonder zakelijke bijdragen : *Huibrecht en Jan van Eyck. Eenige aantekeningen betreffende hun leven en hun werk. OUD-HOLLAND XLIX* (1932), bl. 161-173; *L* (1933), bl. 64-70; « *Is Huibrecht van Eyck een legendarisch personage?* » *KUNST*, IV (1933), bl. 161-164; *De lijst en het quatrain van het Lam Gods-retabel van Hubrecht en Jan van Eyck*. Met een aanhangsel van Dr. E. BONTINCK, *MEDEDEELINGEN VAN DE KONINKLIJKE VLAAMSCHE ACADEMIE VOOR WETENSCHAPPEN, LETTEREN EN SCHOONE KUNSTEN VAN BELGIE, KLASSE DER SCHOONE KUNSTEN*, 1944.

De recente ontdekking van muurschilderingen in de krocht van de Sint-Baafskerk bracht de rijk geïllustreerde studie tot stand van Kan. G. van den Gheyn, getiteld: « *Les peintures murales à la crypte de Saint-Bavon* » (BG, 45° jg. (1937), 105-118). Sedert de korte iconographische studie van den Hr. F. Coppejans over Bisschop Triest: « *Un hommage des Religieux Augustins de Termonde au Mécène gantois Monseigneur Triest, évêque de Gand* » (BG, 1914 (1919), 22° jg., bl. 270-273) werd geen zoo uitvoerige en sterk-gedocumenteerde studie meer gewijd aan den grooten Weldoener en Mæceen van de Sint-Baafskathedraal en de schamele armen van Gent als de « *Iconografie van Bisschop Triest met biografische Aanteekeningen* » (en talrijke illustraties) door D^r R. Matthijs, voor het eerst opgenomen in BG, 46° en 47° jgg. (1938-1939), bl. 9-166.

Aan opstellen over Gentsche meesters en over sommige van hun minder geachte of vergeten meesterwerken werd met voorliefde in het orgaan van de Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde een plaats ingeruimd. We herinneren slechts aan P. Bergmans' « *Lievin Cruyl et sa Vue panoramique de Gand en 1678* » (BG, 22° jg., 1914 (1919), bl. 36-43, vooral ook aan zijn keurige uitgave van « *Les Heures de Petau* » (miniatures du ms. 234 de la Bibliothèque de la Ville et de l'Université de Gand), (AG, Dl. XI, 1911, 1° afl.); aan V. Vander Haegen's « *Notes sur l'atelier de Gérard Horenbault vers la fin du XV^es.* » (BG, 22° jg. (1914 (1919)), bl. 26-36); aan B. de Tracy « *Een spotprent op perkament van 't midden der 15^e eeuw betrekking hebbend op den naijver tusschen Gent en Brugge* » (18), BG, 23°, 24°, 25° jgg. (1919), n° 1, bl. 30), vooral: « *Un chef-d'œuvre de la Cathédrale de Saint-Bavon à mieux apprécier* » (het altaarstuk van Justus van Gent (Joost van Wassenhove), toenmaals nog toegeschreven aan Gerard vander Meire), (BG, 32° jg. (1924), n° 1, 44-64). D^r M. Deruelle, die in het BG (39° jg. (1931) een voordracht liet verschijnen over een « *Schilderij afkomstig uit de Mariakapel der voormalige abdijkerk van Sint-Pieters* », vereenigde diverse opstellen over Gentsche kunstonder-

(18) In dezelfde aflevering, bl. 10, betwist door V. FRIS in « *La question de l'authenticité du dessin historico-satirique* ».

werpen in een bundel studies: « *Vlaamsche kunst* » (19), Gent, Rombaut-Fecheyr, 1942, uitgave van het Willemsfonds, n° 178.

Een afzonderlijke vermelding verdient de methodische bijdrage van Prof. Dóm. Roggen over « *Les Arcs de triomphe de la Joyeuse Entrée de 1635 et leur décoration picturale* » (BG, 33° jg. (1925), n° 1, bl. 45-69. Het is verder hoofdzakelijk aan de geschiedenis van de beeldhouwkunst dat Prof. Roggen (20) zijn aandacht heeft geschonken. Zijn studies, die, behalve over het Claus Sluter-vraagstuk, ook de Gentsche beeldhouwers van grafsteenen in de XIV^e, XV^e en XVI^e eeuwen betreffen, werden meestal afgedrukt in de « *Gentsche Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis* », het Jaarboek van het Hooger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde van de Universiteit. De studie der Gentsche miniatuur is wellicht het meest bevorderd geworden door Prof. D^r Fr. Lyna in « *De Vlaamsche Miniatuur van 1200 tot 1530* » (Brussel, N. V. Standaard-Boekhandel, 1933). Op het spoor van haar vader heeft D^r Simone Bergmans zich insgelijks met de Gentsch-Brugsche miniaturschool ingelaten en enkele picturale raadsels opgelost, o.a. in « *Identification d'une œuvre de Levina Teerling, peintre miniaturiste et portraitiste* » (c. 1525-c. 1590) in BG, 1934. Een zeer geslaagde studie

- (19) In « **VLAAMSCHE KUNST** » werden de volgende studies gebundeld: **De Gebroeders van Eyck en het Lam Gods** (zie ook **HANDELINGEN VAN HET 1^e CONGRES VOOR ALG. KUNSTGESCH. TE GENT, 1932**, voetnota (1)); **UIT ST-PIETERSABDIJ TE GENT** (Dr. M. DERUELLE liet ook een afzonderlijk werk het licht zien over « *De St-Pietersabdij te Gent, een archeologische studie*, Gent, A. Vyncke, 1933); **Bijdragen tot de studie der Barok**, o.a. **Ontstaan der Barok in Vlaanderen** (te Gent) en **Gentsche gevels der Barokperiode**.
- (20) Zijn betekenissen als kunsthistoricus, alsook die van zijn collega's van het Hooger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde van Gent werd bondig geschetst door Prof. P. DE KEYSER in **XXV jaar Kunstgeschiedenis aan de Vlaamsche Universiteit, HET BOEK IN VLAANDEREN, 1942**, uitgegeven door de Vereeniging ter Bevordering van het Vlaamsche Boekwezen en de Vereeniging van Letterkunde. Evenals voor Dr. J. Duverger vallen hier de talrijke levensbeschrijvingen van Gentsche kunstenaars door Prof. ROGGEN te vermelden bestemd voor het « **ALLGEMEINES KUNSTLERLEXIKON: THIEME-BECKER** ». Dr. Duverger werkt eveneens mee aan de « **Biographie Nationale** ». Van Prof. ROGGEN stammen o.a. in **Thieme-Becker** de artikelen over **J. en Nic. de Liemaecker, Jan Adriaan en Cornelis Vander Linden, Joos en Pieter Vander Mandere, Pieter en Gillis Le Plat**. Van Prof. DUVERGER J. en L. De Winne (XVI^e eeuw), **L. Stuvaert, Spruyt**, enz. Van Prof. DE KEYSER **de Taeye** en een aantal moderne Gentsche kunstenaars. In de « **MELANGES HULIN de LOO** », 1931, bracht Prof. ROGGEN hulde aan zijn leermeester, oud-professor van het Instituut, met « **Drie (Gentsche) Schilderijen van Marten van Heemskerk** ».

over een schilderij van Frans Pourbus in de Sint-Baafskathedraal stond ze af aan de « *Revue belge d'archéologie et d'histoire de l'Art* », T. IX (1939), n° 3 : « *Le Triptyque de Vigilius d'Aytta de François Pourbus : « van die beroerlycke Tyden »* ».

Voor de geschiedenis van de oude Gentsche schilderkunst en de miniatuur is de naam van Prof. G. Hulin de Loo (21) van de allergrootste betekenis. Na het merkwaardig werk van Prof. D' J. Lavalleye over « *Juste de Gand* » (Joos van Wassenhove), (Bruxelles-Rome, 1936) wist hij het aandeel van Joos in de beroemde portretten van Urbino nauwkeurig te bepalen in « *Pedro Berruguete et les Portraits d'Urbino* ». (Bruxelles, Librairie Encyclopédique, 1942). Ook « *La Vignette chez les enlumineurs gantois entre 1470 et 1500* » (*Bulletin de la Classe des Beaux-Arts*) (*Académie Royale de Belgique*) T. XXI, 1939, bl. 158-180, beteekent een vooruitgang van onze kennis van de evolutie van de bloemenlijst-versiering van de Gentsche miniatuurschool.

D. BEELDHOUWKUNST (I § 262).

Behalve de studies over de Gentsche « saercksniders » van Prof. Roggen en de monographieën over Gentsche beeldhouwers : Pieter Antoon Verschaffelt (1710-1793) (verschenen in 1939) en Hieronymus Duquesnoy (vader en zoon, XVI° & XVII° eeuw), 1944 door Oscar Roelandts, op wiens werk we verder terugkomen, valt er op het gebied der beeldhouwkunst niet veel meer te vermelden dan de proeve van Isabelle Vercauteren over « *Quelques sculptures au XVII^e siècle à l'église Saint-Nicolas de Gand* » (BG, 36^e jg. (1938), n° 1).

E. INSCRIFTEN (I § 268), F. PENNINGKUNDE (I § 269), G. ZEGELKUNDE EN HERALDIEK (I § 272), H. BOEKDRUKKUNST EN BINDKUNST (I § 274).

Door de schaarschte aan bijdragen op de hierboven vermelde gebieden zien we ons verplicht ze samen te overschouwen. Bijdragen tot de Gentsche Inschriftenkunde (épigraphie) zijn slechts aan te stippen in verband met het Kwatrijn-vraagstuk van de Altaartafel der gebroeders van Eyck. De belangrijkste bijdrage, die tevens een status questionis zal behelzen, is die van Prof. D' Duverger en D' E. Bontinck over « *De Lijst en het Quatrain van het Lam Gods retabel van Hubrecht en*

(21) We verwijzen naar de schier volledige bibliographie van Hulin de Loo in de feestuitgave hem aangeboden ter gelegenheid van zijn 80^e verjaring : « *Pedro Berruguete* », bl. 57-68.

Jan van Eyck » (1944). Over de Gentsche Penningkunde en penningkundigen handelde herhaaldelijk R. Ladrière (22), o.a. in « *Beknopte muntengeschiedenis der stad Gent* », Gent, De Faep, z. d. (1933) en vooral in « *Galerij van Gentsche numismatiekers en penningkundige folkloristische wetenswaardigheden* », Gent, Snoeck-Ducaju, 1940. Op het gebied der Zegelkunde (sigillographie) mag het prachtwerk van burggraaf de Ghellinck Vaernewyck : « *Sceaux et Armoires des Villes, Communes, Echevinages, Châtellenies, Métiers et Seigneuries de la Flandre ancienne et moderne* » (Paris, Desclée, de Brouwere et C^{ie}, 1935) zeker niet onvermeld worden gelaten. Na de monumentale « *Bibliographie gantoise* » is er een stilstand op te merken op het gebied van de boekdrukkunst. De Gentsche bindkunst werd door P. Bergmans en V. Vander Haeghen (I. A. G.) het drukst bestudeerd. Door den boekband-specialist bij uitnemendheid Prosper Venheyden werd de Gentsche bindkunst met eere vermeld in « *Het Boekwezen* » in « *Vlaanderen door de Eeuwen heen* », 2^e uitgave, Amsterdam, Antwerpen, Brussel, Leuven, 1930. Het werk van den Gentschen schrijver en boekbinder Geeraard van Woelbosch (XV^e eeuw) werd door Prof. P. De Keyser gekarakteriseerd in « *Het Renteboek van den « Heleghen Gheest » van Sint-Jakobskerk te Gent* » (1436), (*Het Boek*, XVII (1928)).

Niettegenstaande het bestaan van een « Oudheidkundig Kabinet » bij de Universiteit met interessante verzamelingen en de inrichting van een praehistorische afdeling in het Oudheidkundig Museum van de Bijloke, werd de praehistorische wetenschap ter plaatse nogal verwaarloosd. Met Prof. D^r H. Van de Weerd is daar verandering in gekomen, ook al gaat zijn belangstelling in de eerste plaats naar de Gallo-Romeinse oudheden. Samen met D^r R. De Maeyer, ontwierp hij voor de « *Geschiedenis van Vlaanderen* » (N. V. Standaard-Boekhandel) een uitstekende, zeer overzichtelijke *Oudste geschiedenis van Vlaanderen* en ook van Gent aan de hand van de tot heden ontdekte archeologische bronnen. Voor Oost-Vlaanderen en Gent wordt dikwijls beroep gedaan

(22) De oud-onderwijzer R. LADRIERE heeft zich op het gebied der Numismatiek, mede als vulgarisator, buitengewoon verdienstelijk gemaakt. Een paar in 't Fransch gestelde werken over munten luiden : « *Les monnaies historiques de la Belgique indépendante* », Gand, Vanden Bossche, 1919; « *Mes heures de loisir. Curiosités numismatiques* », Gand, La Gerbe (Snoeck-Ducaju), 1938.

op de opgravingen van Hr. J. Maentens de Noordhout (23), die gedurende tal van jaren eere-conservator was van het Oudheidkundig Kabinet der Gentsche Universiteit, alsook van de prae-historische afdeling van het Oudheidkundig Museum. Over het graf van Port-Arthur (haven van Gent) uit het Bronstijdperk verscheen een studie in het « *Bulletin de la Société belge d'Anthropologie* », in 1924 : « *Découverte d'une sépulture de l'âge du Bronze à Gand* », alsook in 1928 : « *Sépultures par incinération de l'époque Franque à Gand* ». Uit 1938 kregen we ook de uitslagen te lezen van zijn opgravingen binnen de Abdij van Sint-Baafs te Gent : « *Fouilles exécutées à l'Abbaye de Saint-Bavon à Gand* » (BG, 46° jg. (1938). Hij liet eveneens een « *Catalogue du Musée des Antiquités de l'Université de Gand* », Gand-Mont-Saint-Amand, De Scheemacker, 1938, na.

Naast de bedrijvigheid van de Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde en die van de min-of-meer officieele stedelijke commissies, waarin sommigen van haar meest vooraanstaande werkende leden zetelden, is het vooral de werkzaamheid van de Universiteit, en in 't bijzonder van het Hooger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde, die in de kunsthistoriografische productie van Vlaanderen en van Gent, vooral na 1930 merkbaar wordt. Ondergeteekende had reeds in voetnota (20) de gelegenheid te verwijzen naar een gelegenheidsoverzicht : *XXV jaar Kunstgeschiedenis aan de Vlaamsche Universiteit*, verschenen in « *Het Boek in Vlaanderen 1942* ». In het orgaan van het Hooger Instituut : de « *Gentsche Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis* » (24) is het aandeel, gewijd aan de Gentsche kunstgeschiedenis, niet gering. We lichten er de volgende studies uit : R. Matthys, *Een Reeks Portretten van Bisschop Triest naar Van Dyck* (Dl. III [1936]); J. Vander Veken, *Experimenten met betrekking tot de Van Eyck-techniek* (Dl. V [1938]); D. Roggen, *Gentsche Beeldhouwkunst der XIV° en XV° eeuw* (Dl. V [1938]; Marg. Casteels, *Het XVII°-eeuwsch or-*

(23) Voor het 2° JAARBOEK (1944) VAN DE SOEVEREINE KONINKLIJKE HOOFDKAMER VAN RHETORICA « DE FONTEYNE », waarvan hij geruimen tijd « heuverdeken » was, schreef ondergeteekende een « *In Memoriam Jonkheer Jozef Maentens de Noordhout* » met levensbeschrijving en bibliografie.

(24) De « GENTSCHEN BIJDRAGEN TOT DE KUNSTGESCHIEDENIS », waarvan Prof. Dr. D. Roggen het secretariaat waarneemt, worden uitgegeven door de Sikkel, Antwerpen, sedert 1934. Aanvang 1944 waren reeds IX deelen voorhanden.

gel van de Sint-Baafskerk te Gent (Dl. VIII [1942]); P. De Keyser, *Twee studies over XVIII^e-eeuwsche kunst* (25) te Gent: 1^o de vijf gehistorieerde tapijten van Urbanus Leyniers in hun milieu (het Landhuis van de Kastelnij van den Oudburg) teruggeplaatst, 2^o een bebeeldhouwd Struisvogelei uit een Gentsche verzameling (proeve van volkskunst-ontleding) (Dl. IX [1943]). De lijst van de reeds elders in druk verschenen en nog te verschijnen doctors- en licentiaatsverhandelingen van studenten van het Instituut zal eerlang door de zorgen van Elizabeth Dhanens, licentiate van Gent, worden opgenomen in het tijdschrift van de Vereniging voor Wetenschap: *Wetenschappelijke Tijdingen*, 1944.

Zoowel de Gentsche Sint-Lucasschool als de Koninklijke Academie van Schoone Kunsten heeft zich in de laatste jaren onderscheiden op het gebied der locale oudheidkunde en der kunstgeschiedenis, al streven beide instellingen eerder naar een praktische toepassing van de traditioneele Vlaamsche kunstprincipes dan naar zuiver wetenschappelijke studie. Over die toepassingen krijgen we een kijk door de Verslagen in het Jaarboek van het Sint-Jozef en Sint-Lucas Gilde, alsmede door de steeds verzorgde gelegenheidsuitgaven. (26) In 1922 gaf de Sint-Lucasschool een verzamelingwerk uit: « *De Kunst en hare toepassingen* », dl. I in 1922, dl. II in 1923. Den sindsdien afgelegden weg kunnen we overschouwen in het Jubelboek: *Sint-Lucasschool (1863-1938)*, *Sint-Jozef- en Sint-Lucas Gilde (1888-1938)*, Gent, Sint-Lucas, 1938.

De tol door de Gentsche historische omgeving gespeeld komt uitstekend tot haar recht zoowel in Br. Alfred's « *Natuurschetsen aan de Sint-Lucasschool te Gent*, Gent, L. Van Melle, 1939, als in « *De Kunstopleiding aan het Hooger Instituut Sint-Lucas te Gent*, Gent, L. Van Melle, 1943. De ontwikkelingscurve van de jaren 1906 tot 1939 kunnen

(25) Ondergeteekende is de schrijver van « *Vlaamsche Salon-kunst uit de XVIII^e eeuw: de schilder Jan Gareijn (1712-1799) te Gent (DE KUNST DER NEDERLANDEN, 1930, n^o 1)*. Hij schetste eveneens de geschiedenis van de XVIII^e-eeuwsche Schilderkunst in het verzamelwerk: « *GESCHIEDENIS DER VLAAMSCHER KUNST* » (Antwerpen, De Sikkel).

(26) Deze vrij volledige opsomming hebben we te danken aan de bereidwilligheid van Br. Firmin (de Smidt), doctor in de Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde van het Hooger Instituut voor Kunstgeschiedenis en Oudheidkunde, en aan den Hr. Oscar Roelandts, bestuurslid van de Beheercommissie van de Koninklijke Academie van Schoone Kunsten. Aan beide heeren bieden wij voor hun vriendelijkheid onzen besten dank aan.

we het best nagaan in de Verslagen en Voordrachten (27) opgenomen in het Jaarboek van het Sint-Jozef en Sint-Lucas Gilde. Afgezien van de gelegenheden uitgaven, bestaande uit door leerlingen van de Koninklijke Academie geïllustreerde werken van letterkundigen en collectieve kunstalbums, zijn de uitgaven van de Koninklijke Academie voor Schoone Kunsten bijna uitsluitend het werk van een zeer verdienstelijk plaatselijk historicus en kunstcriticus, bestuurlid van de Academie en secretaris van de Commissie der Monumenten en Stadszichten: Oscar Roelands. Sommige dier werken werden gedrukt met alle mogelijke typographische zorgen in de voormalige School van het Boek, thans afdeling Boekdrukkunst van de Stedelijke Beroepsschool voor Jongens.

Ook aan Armand Heins en aan Frederic de Smet danken we een paar flink samengestelde kunstenaarsmonographiën: Armand Heins, Kunstschilder Gustaaf Den Duyts (1850-1897), Frederic de Smet, Gustaaf Vanaise. Voor de Sint-Lucasschool schreef Fr. de Smet een mooi werk over den Gentschen bouwmeester Valentijn Vaerwyck, den heir-

(27) We geven ze hieronder in chronologische orde:

de TRACY, H.B. Verslag van de algemeene vergadering van het St-Jozef en St-Lucas Gilde, 1919 (JAARBOEK 1906-1920, bl. 16-25, Gent, 1920); DE SCHRIJVER. De sociale rol van den kunstenaar (JAARBOEK 1924-1927, bl. 11-18; HACHE, EDM. Overzicht der werkzaamheden van het St-Jozef en St-Lucas Gilde, jaar 1926 (JAARBOEK, id., bl. 19-28); de TRACY, H.B. In de Sint-Baafscathedraal te Gent — een te weinig gekend meesterwerk (JAARBOEK, id., bl. 29-33); VAN KERCKHOVE, C. Het kunstvakonderwijs, een moderne sociale noodwendigheid (JAARBOEK 1928-1932, bl. 7-20); de SMET, FR. L'Académie Saint-Luc et l'évolution artistique (JAARBOEK, id., bl. 25-27); BR. ALFRED. Les écoles Saint-Luc à l'exposition de Liège (1930) (JAARBOEK, id., bl. 45-53); VAN GOETHEM. De maatschappelijke beteekenis der kunstvorming (JAARBOEK, id., bl. 94-98); HACHE, EDM. Sint-Jozef- en Sint-Lucas Gilde, overzicht der werkzaamheden (JAARBOEK, id., bl. 102-125); DE BRUYNE, EDG. Godsdienstige kunst (JAARBOEK 1933-1934, bl. 5-16); VAN OERLE, H. Bij de jongste tentoonstelling in de St-Lucasschool te Gent (JAARBOEK, id., bl. 19-26); NOBELS, A. Heiligen en kunstenaars (JAARBOEK, 1934-1935, bl. 27-36); DE DECKER, ANT. Methodologie der Sint-Lucasleer in de decoratieve kunsten (JAARBOEK, id., bl. 37-44); PAUWELS, P. Verslagen van de algemeene vergaderingen van het St-Jozef en St-Lucas Gilde, 1933-34 (JAARBOEK, id., bl. 83-88); BR. FRANCISCLUS. Broeder Marès en zijn Sint-Lucasscholen (JAARBOEK 1936-1937, bl. 17-26); BR. LEOPOLD. Vier directeurs in 75 jaar (JAARBOEK, id., bl. 27-55); CLYSTERS, L. Goedheid, Waarheid en Schoonheid (JAARBOEK, id., bl. 57-67); KROPHOLLER, A. Traditioneel modernisme in de bouwkunst (JAARBOEK id., bl. 69-77); PAUWELS, P. Verslagen van de Alg. Vergaderingen van het St-Jozef en St-Lucas Gilde, 1935-1936 (JAARBOEK, id., bl. 125-127); BR. URBAIN, Onderwijs in de bouwkunst aan de Sint-Lucasschool (JAARBOEK, 1933-1934, bl. 29-34, eveneens in JAARBOEK DER SIER- EN NIJVERHEIDSKUNSTEN, Gent, 1939, bl. 125-133).

steller van het Belfort in 1913 en den ontwerper van de restauratie van het Kinderen Alijns hospitaal: « *Valentin Vaerwyck, Son oeuvre* », Bruxelles, 1932. Het leeuweaandeel komt echter aan den onvenmbaren werker Oscar Roelandts toe, den schrijver, onder den deknaam van Avanti, van de degelijkste geschiedenis van de Gentsche arbeidersbeweging. (28) Verschillende van zijn kunstenaarsmonographieën werden door de Koninklijke Academie van België, bekroond, zooals zijn verhandelingen over de beeldhouwers Hieronymus Duquesnoy (vader en zoon) en Pieter Antoon Verschaffelt (1710-1793). (29) Eigenlijke gelegenheidsuitgaven van de Koninklijke Academie voor Schoone Kunsten, uitgaande van de leeraars en leerlingen, betreffen op 'n paar uitzonderingen na, (30) hedendaagsche kunststromingen. (31)

Over XIX° Gentsche portrettisten handelde Prof. P. De Keyser in « *Beschouwingen over het Gentsche Portret* » (*De Vlaamsche Gids*, 25° jg. (1938), n° 8. In verschillende tijdschriften besprak hij leven en

- (28) AVANTI. Een terugblik. Bijdrage tot de geschiedenis der Gentsche arbeidersbeweging, 2° herziene en aangevulde uitgave met bijvoeging der toestanden tot 1931, Drie deelen, Gent, S.M. Volksdrukkerij, 1935.
- (29) Hier volgt de chronologische opeenvolging der werken van OSCAR ROELANDTS over Gentsche kunstenaars: *Albert Baertsoen*, Gent, Stedelijke Beroepsschool, 1928; *Lieven De Winne* (1821-1880), Gent, Stedel. Beroepssch., 1930; *Rodolphe Wytzman* (1821-1880), Gent, Stedel. Beroepssch., 1931; *Jan-Frans Cantré xylograaf* (1886-1931), Gent, N.V. Ad. Hoste, 1932; *Gust. Crommelinck. Eenige schetsen uit Gent*, Gent, N.V. Ad. Hoste, 1932; *Paul De Vigne* 1843-1901), Gent, N.V. Ad. Hoste, 1932; *Gustaaf De Keukelaere, Van de Zee*, Gent, Stedel. Beroepsschool, 1937; *Pieter Antoon Verschaffelt* (1710-1793), Brussel, Paleis der Academieën, 1939; *Hieronymus Duquesnoy (vader en zoon)*, Brussel, Paleis der Academieën, 1944. Vertalingen van essays over *Gustaaf Den Duyts* (door A. HEINS) en over *Gustaaf Vanaise* (door FREDERIC DE SMET) zijn eveneens van hem, zonder te gewagen van werken in het Fransch, waarin over Gent als artistiek centrum gesproken wordt, zooals « *Les peintres décorateurs belges décédés depuis 1830* » (MEMOIRE COURONNE PAR L'ACADEMIE ROYALE DE BELGIQUE), Brussel 1937, et « *L'influence de la peinture française sur l'Ecole belge au XIX° siècle* ».
- (30) De werken van Frederic de Smet, Dr. R. HARTEEL en van Archit. EYSSELENCK in de lijst der uitgaven van (31).
- (31) UITGAVEN DER KONINKLIJKE ACADEMIE VAN SCHOONE KUNSTEN:
 1923 *In de Vennen*, novelle van GUSTAAF DHONDT, met houtsneden van MARIE DE KEYSER;
 1925 *Haran en Hellinde* door MICHEL THIERY, met teekeningen van RAPHAEL DE BUCK;
 1926 *L'Académie Royale des Beaux-Arts de Gand* par FREDERIC DE SMET, tevens overdruk van « *GAND ARTISTIQUE* »;
In Memoriam Edgard Steurbaut door GEO HENDERICK;
 1933 *Veertig Storsontwerpen* door leerlingen der afdeling Sierkunst (Mejuf-

werk van hedendaagsche kunstenaars, die verband houden met Gent, zooals Emiel Claus, Henry Van de Velde, Jan de Clerck, Emiel Poetou, Evarist de Buck, Raph Robert, Trealliw (Willaert), enz. Oud-leerlingen van de Koninklijke Academie en van de Sint-Lucasschool, die naam maakten als beeldende kunstenaars, worden besproken in twee verzamelingen van bekende Gentsche kunstcritici: Isidoor van Beugem (Verdoodt) en Jef Crick. De eerste ruimte in « *Uit Vlaanderens Kunst-halle* » Tielt, J. Lannoo, 1928, een plaats in aan Geo Verbanck, Karel

frouwen GAGARINE, HANARTE, SIMOENS, SPANOGHE en WILLEMS);
1938 *Het ontstaan der Kunst* door Dr. R. HARTEEL;
1942 *Schetsen uit Gent door leerlingen der afdeling Bouwkunde* (MM. J. DE BONDT, NAESSENS, RAES, ROBIETTE, VAN DROOGENBROECK);
Zes fabels van Lafontaine, litho-teekeningen van FR. CORY DE BUDT;
Illustratie voor de *Schoone Uren van Juffrouw Symforosa*.
Begijntje van FELIX TIMMERMANS door JOSEPH MAES;
Het levend model, litho-schetsen door GUY KEMMEREN;
Kinderen, een schetsboek door FRANCINE SOMERS;
Vlakke Driehoeksmeetkunde door CL. EYSSELINCK;
Vier Manneksbladen in kleurendruk door JOS. MAES, VAN DE WEGHE, MARIELLE EN DEVOS, FIRMIN;
1943 *Weerstandsvermogen der bouwstoffen* door CL. EYSSELINCK.
In « *GAND ARTISTIQUE* », « *KUNST* » en « *L'ART ET LA VIE* », in dit laatste een flinke studie van HUB. DEVOGHELAERE over « *Nicolas de Liemæckere* », verschenen talrijke studieën over levenden en overledenen Gentsche kunstenaars, grotendeels van de hand van den uitnemenden kunstcriticus J. CHABOT. Flink gestyleerde opstellen van ACH. CAVENS vindt men ook aldaar terug. We sommen enkele namen op: Cecile Cauterman, Alphonse Cogen, Jean Delvin, Gustave Crommelinck, A. Baertsoen, G. Buysse, Jules de Bruycker, George Minne, Albert Saverys, Antoine Van Hoecke, J.M. Verdegem, Gustave Vanaise, Theo van Rysselberghe, James Ensor, François Pycke, Charles Doudelet, Emiel Claus, Anna de Weerdt, Louise Coupé, Lucie Jacquart, Alice van Beveren, Lievin de Winne, Jacques Bergmans, Olivier Piette, Yvon-Serruys, Jules Boulez, Achille Vereecken, Frans Courtens, Albin van den Abeele, Charles de Groux, Achille van Sassenbroeck, Hubert Malfait, Jules de Sutter, Piet Lippens, Constantin Meunier, O. Siniaver, Constant Permeke, Gustave van de Woestijne, Prater (J. de Prater), Edgard Gevaert, Frits wanden Berghe, Gustave de Smet, Herman Broeckaert, Leon Sarteel, Hippolyte Daeye, Frans Masereel, V. Stuyvaert, Marie Stuyvaert, J. Mulder, Oscar Sinia, Frédéric de Smet, Charles van Belle, Jenny Montigny, Charles René Callewaert, Madeleine van Thorenburg, Jozef Wytzman, Edmond Verstraeten, Pieter Gorus, Domien Ingels, Albert Toefaert, José Goedertier, Medard Verburgh, Raph Robert, Victor Horta, Rodolphe de Saegher, Jo W. de Vuyst, Modeste Huys, Edgard Gevaert, Leon de Mulder, Jean François Contré, Gaston Pauwels, Maurice Dupuis, Olivier Piette, Albert Beaussart, enz. « *Twee Gentsche Schilders: J. Neerman en E. Dutry* » (Brugge N.R.B. Vlaanderen, 1941), werden ontleed door JAN SCHEPENS. Dr. M. MARIEN bracht een studie over den houtsnijder VICTOR STUYVAERT (Gent, Snoeck-Ducaju 1942). ANDRE DUFLOI over een jong veelbelovend schilder OSCAR BONNEVALLE (Faunreeks, Gent, Snoeck-Ducaju, 1941).

van Belle, Leonard de Buck, Albert Claeys, Oscar Sinia, Emiel Constant Gellynck, Maria Ingels-Pauwaert, Peter R. Lippens, Gustaaf Van den Meersche, Julius de Coster, Alfons Blomme, René Callewaert, Herman Maes, Edgar Gevaert, Evarist de Buck. Een afzonderlijke album-uitgave werd besteed aan den schilder Albert Saverijs en aan den beeldhouwer, hoofdzakelijk van paarden, Domien Ingels. De tweede gaf een buitengewoon rijke documentatie in « *Leven en Werken onzer Beeldende Kunstenaars* », I (1935), II (1935). De volgende, grotendeels Gentsche, kunstenaars komen erin voor : Paul Aelman, Karel Aubroeck, Jan Anteunis, Ach. Bentos (de Maertelaere), Blomme (Alfons), Boerewaard (Isidoor), Bunnens (Leo), Herman Broeckaert, René Callewaert, Cecile Cautenman, Emiel Claus, Albert Claeys, Emiel Clerico, Beatrice Colpaert, Karel Cornel, De Backer (Roger), Aloïs de Beule, De Bisscop (Emiel), Jules de Bruycker, Evarist de Buck, Victor Fr. de Budt, De Cock (Marc), Jozef de Coene, De Cooman (Jan), De Coster (Jules), Alfons de Cuyper, Delafontaine (Gustaaf), De Lendt-decker (Emiel), De Loore (Michel), Edmond de Maertelaere, De Pauw (Jef), Adhemar de Poorter, Valerius de Saedeleer, De Visch (Leonard), Albert De Vos, Jo N. de Vuyst, Juliaan de Vriendt, Samuel de Vriendt, Karel Doudelet,, Robert Geenens, Gellynck (Hilaire), Urbaan Gerlo, Piet Gillis, José Goedertier, Pieter Gorus, Hebberecht (Arthur), Robert Heylbroeck, Gerard Hemmans, Jozef Horenbant, Modest Huys, Willy Jocqué, Clémence Jonnaert, Maurits Langaskens, Jenny Montigny, Jan Mulder, Jules Lagae, Betsy Muus, Maurice Pauwaert, Rosa Pauwaert-Vaerwyck, Gaston Pauwels, Leo Piron, Raph Robert (Willaert), Geo Rombaut, Leo Sarteel, Octaaf Soudan, Leo Steel, Maurits Sys, Albert Saverys, Albert Servaes, Victor Stuyvaert, Marcel Tavernier, Arthur Trealliw (Willaert), Frans Tinel, Karel van Belle, Valentin Vaerwyck, Emiel Van Damme, Binus Van den Abeele, Raym. Vande Waele, Gustaaf Vander Meersche, Vanhecke (Modest), Karel Van Lerberghe, Leo Vander Smissen, Frans Vander Smissen, Jan van Malderen, Frans van Ranst, Jeanne van Waesberghe, Juliaan van de Vee-gaete, Herman Verbaere, Geo Verbanck, Achiel Vereecken, Gustaaf Verstraeten, Raymond Verstraeten, Anrdé Verstraeten, Jules Verstraeten, Achiel van Sassebrouck, Edward Verschaffelt, André Vlaanderen, Jules Verwest, Antoon Van Parijs, Ferdinand Willaert, Pieter Vande Putte. (31) Te vermelden valt hier het fijzinnig essay van Achilles

Mussche over « *Gent en zijn etser-teekenaar De Bruycker* » (Oude God, Antwerpen, Die Poorte, 1936).

Bijdragen op het gebied der Volkskunst vonden sedert 1926 een gereede opname in het orgaan van den Bond der Oostvlaamsche folkloristen : Oostvlaamsche Zanten. Meestal waren ze voorzien van photos en teekeningen. Onder de medewerkers stippen we aan, naar gelang het voorkomen van hun eerste bijdrage op volkskunstgebied : P. De Keyser, Cl. Tréfois, F. Van Es, Emiel Andelhof, R. Ladrière, G. Muyaert, A. Vanaise, Maurits de Meyer, L. Verlodt, J. Boes, Joz. Vermeulen, Lod. Lievevrouw-Coöpmann, J. Gessler, Eliz. Dhansens, V. Speckaert, J. Schepens, H. Nowé.

Van P. De Keyser (32) zijn er tal van artikels die voorwerpen betreffen uit het « Museum van folklore », definitief ingericht in de Kerk van de geschoeide Karmelieten van de Lange Steenstraat in 1932 : De « *Doolhof* » van het Folklore Museum : 's Weerelts Doolhof van Francies De Smet (1703) (Oostvl. Zanten, 2^e jg. (1927), n^o 4), « Een herinnering uit de jeugd van den Gentschen Geschiedschrijver der Begijnhoven P. Bernardus de Jonghe (1676-1749) (Oostvl. Zanten, 4^e jg. (1929) n^o 5-6) en de reeks : « *Uit den Inventaris van het Folklore-Museum te Gent* » : De Vlegel (1941, n^o 4-5), De Herdersstaf (1942, n^o 2), De Kweern (1942, n^o 3), De Hangel (1942, n^o 4), Wolfijzers en schietgeweren (1943, n^o 3).

De schrijver van « *De Bouw der Boerenhoven in de Zuidelijke Nederlanden* » (Maerlantbibliotheek III, Antwerpen, De Sikkell, 1941).

(32) In de Reeks Vlaamsche Schrijvers werd door GEO VERBRUGGE een bibliographie van ondergeteekende geschetst en een bloemlezing samengesteld, waarin verschillende opstellen in verband met Gent werden opgenomen : **Gent, De Gentenaren, De folklore der Gentsche staminees, Emiel Claus, Vlaamsche Schrijvers : Paul De Keyser**, Gent, De Garve, 1939. Van De Keyser is ook verschenen : « *Gent in de literatuur en in de folklore* », Gent, Volksdrukkerij, 1935, en « *De Folklore der Maanden* », Gent, De Garve, 1936. Verder in OOSTVL. ZANTEN : De Folklore van de Uithangborden (1934, n^o 3-4), De Steenen Brooden in de St-Niklaaskerk te Gent (1939, n^o 3-4), Een vergeten Oostvlaamsche folklorist Jules Huyttens (1823-1884) (1942, n^o 2), Bij de honderdste verjaring van de Gentsche Feesten (1843-1943) (1943, n^o 2), Een miskende Gentsche figuur J.J. Kieckepoost (1773-1837) (1944, n^o 1). Een psychologie van den Gentenaar werd door hem beproefd in « *De Gentenaren* » (NEDERLANDSCHE VOLKSKARAKTERS, onder redactie van ANNE DE VRIES en P.J. MEERTENS ([J.H. Kok, N.V. te Kampen, 1938])).

Clemens V. Tréfois, (33) begon zijn werkzaamheid als hoeve-bouwspecialist en cartograaf der folkloristische verschijnselen met bijdragen in Oostvlaamsche Zanten: « *De tuiltjes op den nok als noodzakelijke dakversiering* » (Ovl. Z. 1928, n° 4), « *Over het Meien. Een voorbeeld van « Prael-Mey »* » (1847) (Ovl. Z. 1929, n° 4), afgewisseld met folkloristisch-oudheidkundige studies, zooals « *De Draak van het Belfort te Gent* » (Ovl. Z. 1934, n° 3-4). Eliz. Dhanens volgt hierin zijn spoor. Zeer verdienstelijk was haar proeve van volkskunst-inventaris in « *XVIII^e-eeuwsche Schouwbeekleding in een Meetjeslandsch Boerenhuis* » (Ovl. Z. 1941, n° 3). De geestige beschrijver van de « *Gentsche typen* » (34), Emiel Andelhof, leverde insgelijks menige bijdrage tot de betere kennis van het Gentsche leven in de tweede helft van de 19^e eeuw. Een uitnemend geslaagd psychologisch portret van den Gentschen liedjeszanger Karel Waeri (1842-1898) werd door Jan Schepens geteekend in Ovl. Z. 1942, n° 3. Een voorproefje van den folklorist Andelhof was: « *De papieren standaard van « de Vereenigde Kappers »* » (makers van lucifersdoosjes), (Ovl. Z. 1928, n° 6). Over ommegangen, processien, bedevaarten en bedevaartvaantjes verschenen tal van artikels door G. Celis, zie voetnota (11), door F. van Es (*Nota over den Ommegang en het Heilig Kruis en den « koddigen Fitel » te Eine*, Ovl. Z. 1928, n° 5, en « *Sint-Bertulfus, beschermheilige van Gent en klopgeest* », Ovl. Z. 1943, n° 2), door M. de Meyer en L. Verlodt (*Oostvlaamsche Bedevaartvaantjes* (Ovl. Z. 1934, n° 1, 3-4), vooral van Joz. Vermeulen (35) *Kerkpatronen en Bedevaartplaatsen in Vlaanderen*,

- (33) Behalve artikels in de « **ENCYCLOPEDIË WINKLER PRINS** » en in Duitse, wetenschappelijke tijdschriften, kwamen van CL. TREFOIS afzonderlijk gedrukte studies in het licht uit het tijdschrift **OOSTVL. ZANTEN**: « **Het Stroodekkersbedrijf** » (1930) en « **De Plattegrondsvormen van zg. « Frankische Boerderijtypen en hun geografische verspreiding in ons land** (1933). In de reeks: **UIT DEN INVENTARIS VAN HET FOLKLORE-MUSEUM TE GENT** is « **Het Stroodekkersgerief** » (1942, n° 5) van hem afkomstig.
- (34) **EMIEL ANDELHOF**, *Galerij van Gentsche Typen*, uitgave van den Bond der Oostvlaamsche Folkloristen, Gent, Snoeck-Ducaju, 1943. Met inleiding, behelzende een bio-bibliographie van den schrijver, door Prof. P. De Keyser. Afzonderlijk verscheen, eveneens, als Bondsuitgave, « **Dit is die Excellente Kronyke van de Brahmisten** (teerlingbakspelers).
- (35) We laten hier nog de lijst van enkele publicaties van **JOZ. VERMEULEN** in betrekking met Gent volgen. Zijn « **Artevelde** »-monographie in **OVL. Z.** (1938), ook afzonderlijk verschenen, werd reeds aangehaald door Prof. **VAN WERVEKE**, *Historiografie*, voetnota (45). We voegen er nog: « **De Minne-meersch te Gent** » (Ovl. Z. 1941, n° 3, aanvulling n° 6) aan toe.
- **Jacob van Artevelde**. Bij de 600^e verjaring van zijn staatkundige geboorte.

Ovl. Z. 1939, n^r 6, 1940, n^r 3-4, 1942, n^r 6, 1943, n^r 3). Van Prof. Gessler moet hier aangestipt worden: « *De aloude bedevaart naar Sint-Lievens-Houtem* » (Ovl. Z. 1941, n^r 3), « *De Legende van de « Hooftbrugge » te Gent: De Vader, door zijn zoon onthoofd* » (Ovl. Z. 1943, n^r 1), en van D^r H. Nowé: « *De Gentenaars en de Processie van Doornik* » (Ovl. Z. 1943, n^r 1). Ook anderen, zooals Lod. Lievevrouw-Coopman en R. Ladrière, hebben bijgedragen tot de wetenschappelijke folklore van Gent en zijn bewoners. Lod. Lievevrouw door de nadere omschrijving van een aantal Gentsche gezegden, door de aanvulling van de galerij der Gentsche typen en door grondige studies, zooals: « *De Reuzen van Gent en het Heilig Bloedkapelleke* » (Ovl. Z. 1940, n^r 1-2), en « *Het Scherp Examen, een bladzijde uit de geschiedenis van het oud Strafrecht in Gent* » (Ovl. Z. 1941, n^r 1-2, 4-5). René Ladrière, zie voetnota (22) door opstellen zooals « *Numismatiek en Folklore* » (Ovl. Z. 1930, n^r 5-6) en « *Penningsoorten en hun folkloristische Openbaringen* » (Ovl. Z. 1933, n^r 4). Ook Alfons Vanaise mag hier niet vergeten worden. Hij heeft ons veel geleerd over « *De Pasteibakkerij in het Volksleven* » (te Gent), (Ovl. Z., 1933, n^r 1), waarbij Lod. Lievevrouw-Coopman nog het zijne heeft bijgedaan door zijn artikel over « *Spekulatie* » (Ovl. Z., 1940, n^r 5-6). Ook de lijvige bijdrage over « *De Bijnamen der Gentenaars* » (Ovl. Z., 1943, n^r 3, 4, 5) was opmerkelijk.

, De herleving en de geschiedenis van het poppenspel hebben veel te danken aan den steeds dienstwilligen adjunct-conservator van het Stadsarchief en conservator van het Museum van folklore, J. Boes. (36) Over

Bij de 75^e verjaring van het oprichten van zijn standbeeld (TOERISME, 17^e jg. (1938), bl. 10-22, 11 illust.).

— Florimond van Duyse (TOERISME, 17^e jg. (1938), bl. 359-362, 6 ill.).

— Het Gebouw van de Koninklijke Vlaamsche Akademie te Gent (TOERISME, 17^e jg. (1938), bl. 21, met ill.).

— Bij Filips van Artevelde's Zesde Eeuwgetij (1340-1940), (TOERISME, 19^e jg. (1940), bl. 390-398, met 7 illustraties).

— Gent en Oostvlaanderen (1942) en Gent, de Schoone (1944) werden onder de Gidsen voor de bezoekers hierboven aangehaald.

- (36) J. BOES is de schrijver van een rijk-geïllustreerde studie over « *De Tinnenpotgieterij te Gent* » (OVL. Z. 1935, n^r 1-2), ook afzonderlijk in den handel. Zijn monografie over de « *Lieve* », eerste kunstmatige verbinding tusschen Gent en de zee, wordt door Prof. VAN WERVEKE, *Historiografie*, als een aanwinst voor onze kennis van de Gentsche handelswegen beschouwd. Zie voetnota (51). Over de « *Barge* » en de reizigerszeden in vroeger tijd handelde J. d'LIKEGEM d'ACQZ, eveneens door Prof. Van Werveke vermeld, zie voetnota (70).

poppenspel en poppenliteratuur te Gent vinden de talrijke liefhebbers hun gading in een Bondsuitgave : « *De Magie van het Poppenspel* », met bijdragen van F. van Es, J. Boes, L. Verlodt, E. H. J. Van den Broucke, Prof. P. De Keyser en L. Scheltjens, Gent, Snoeck-Ducaju, 1943. Als bekroond werk van den prijskamp van het Alfons de Cockfonds (1943) verscheen sedertdien een nieuwe Bondsuitgave : « *Het Waasch Sagenboek* » door F. van Es.

* * *

Wanneer we nu na deze nog slechts gedeeltelijke ontleding van de kunsthistoriografische literatuur te Gent den oogst van de laatste dertig jaren overschouwen, mogen we tevreden zijn. In zeer ongunstige omstandigheden, een door economische en financieele crisissen geschokte tijdsspanne tusschen twee wereldoorlogen, waarin ons klein land gewikkeld werd en onder den voet geloopt, werd er toch heel wat gepresteerd. Zonder twijfel werd de kunsthistoriographie van Gent, evenals de historiographie zonder meer, zooals Prof. H. van Werveke in zijn Overzicht van verleden jaar schreef, « merkelyk verrijkt ». En wat tot optimisme stemt is het verheugende feit dat onze wetenschappelijke productie niet meer, zooals vroeger, afhankelijk is van het buitenland of van initiatieven van buitenlandsche geleerden. We hebben het gewaagd ook tijdschriften en jaarboeken uit te geven, waaraan vreemde geleerden het zich tot een eer rekenen mede te werken. Nog is er veel voor onze locale kunsthistoriografie te doen. We missen na dertig jaar voortgezette historische en kunsthistorische studie een nieuwe up to date « *Geschiedenis van Gent* », een « *Iconografisch album* », zooals er reeds voor andere Vlaamsche steden, bijv. Antwerpen, bestaan, en een reeks monografieën, in den aard van de « *Ars Belgica* », waarin ook onze burgerlijke gebouwen een beurt zouden krijgen. Mogen we, om te sluiten insgelijks een geschiedenis wenschen van het Gentsche volksleven en van de Gentsche volksgebruiken, alsmede een volledige bibliografie van Gent, zooals Antwerpen er sedert lang een bezit

van Van Laar. (37) Een Universiteitstad met een jong en opgewekt wetenschappelijk leven als Gent is zich dat in een nabije toekomst verplicht!

PAUL DE KEYSER.

- (37) Bij het voltooiën van dit overzicht kwamen ons het 2^e deel in handen van een verdienstelijke « heemkunde »-bibliografie van L. De Wachter. Wij hebben dus geen gebruik kunnen maken van de talrijke gegevens over de Kunsthistoriographie van Gent in dat hoogst verdienstelijk bibliographisch werk voorhanden.

Dank zij de bereidwilligheid van mijn oud-student, den Hr. P. Nuten, leeraar in de Muziekgeschiedenis aan het Koninklijk Muziekconservatorium te Gent, ben ik in de mogelijkheid hier nog enkele bijdragen over leven en werk van Gentsche toondichters, verschenen na 1914 in de tijdschriften « **MUZIEKWARANDE** » en « **REVUE MUSICALE BELGE** », alsook in de dagbladpers, aan mijn overzicht toe te voegen. Over Florimond van Duyse verscheen in het « **ZONDAGSBAD VAN GENT** » (n^{rs} 16, 23, 30 Dec. 1917, 6, 13 Jan. 1918) een uitvoerige studie van **LAMBRECHT LAMBRECHTS**. Over denzelfden toondichter en volksliederen specialist de « **Notice sur Florimond van Duyse (1843-1910)** » van **PAUL BERGMANS** in de uitgave van de « **ACADEMIE ROYALE DE BELGIQUE** », Bruxelles, Hayez, 1919. Hendrik Waelput (1845-1885) werd in 1935 in de bekroonde « **MÉMOIRES** » VAN DE KONINKLIJKE ACADEMIE VAN BELGIE behandeld door den Gentschen muziekcriticus **EDUARD DE VYNCK**. Van denzelfden Gentschen musicoloog werd in 1942 een studie bekroond: **A la gloire de François-Auguste Gevaert**. Prof. P. DE KEYSER bezorgde in het **ANNUAIRE-JAARBOEK 1939** van de « **COMMISSIE VAN HET OUDE VOLKSLIED** » een studie over **Lambrecht Lambrechts (1865-1932)** als verzamelaar van **Limburgsche Volksliederen** (bl. 9-89). Hij gaf in de **UITGAVEN VAN DE MISSIE** eveneens uit: **Limburgsche Lieder** verzameld door **Lambrecht Lambrechts** (Gent, Volksdrukkerij, 1937) en **Nota's bij de Limburgsche Lieder** (Gent, Volksdrukkerij, 1937). De Hr. P. NUTEN heeft over de « **Gentsche Komponisten** » een tamelijk uitvoerig vulgarisatiewerk op het getouw. Over **Emiel Hullebroeck** verscheen van zijn hand « **Hullebroeck en zijn beteekenis** » (230 blz.), Antwerpen, De Sikkel, 1939. Ziehier enkele bibliografische nota's van den Hr. P. NUTEN:

Abeele, Cyriel van den (**MUZIEKWARANDE**, 1926, n^r 8, bl. 169; « **C. van den Abeele, een centrumfiguur in de Vlaamsche improvisatiekunst** »):

Blaes, Edward (**MUZIEKWARANDE** 1924, n^r 10, bl. 226; id. 1928, n^r 12, bl. 245; **VICTOR VAN HEMEL** in « **Voorname Belgische toonkunstenaars uit de 18^e, 19^e en 20^e eeuwen** » (Antwerpen, Cupido), bl. 9-10).

De Sutter, J. Toussaint (**MUZIEKWARANDE**, 1928, n^r 3, bl. 49, door L. Lambrechts; **REVUE MUSICALE BELGE**, 1936, n^r 13, bl. 1; P. NUTEN over **De Sutter** voor den Prov. Kultuurdienst te Antwerpen, April 1944).

Duvosel, Lieven (**MUZIEKWARANDE**, 1930, n^r 1, bl. 1; F. VAN DURME « **Lieven Duvosel** » (N.V. Standaard-Boekhandel, 1942).

Hullebroeck, Emiel (P. NUTEN in **NIEUW VLAANDEREN**, jg. VIII, n^r 7, 21.2.1942).

Lambrecht Lambrechts (**MUZIEKWARANDE**, 1925, n^r 11, bl. 219, id. 1929,

n^r 4, bl. 87; C. GODELEYN en FRANS DE VLEESCHOUWER: **Lambrecht Lambrechts** (Maeseyck, Vander Donck-Robijns, 1933).
Lebrun, Paul (biografie door P. BERGMANS).
Roels, Oscar (P. NUTEN, **Herdenking O. Roels**, in « TOONEELGIDS » Mei 1939; **REVUE MUSICALE BELGE**, 20 Jan. 1938, n^r 2).
Uytenove, Frans (P. NUTEN « **Frans Uytenove en zijn beteekenis als Vlaamsch komponist** » in « NIEUW VLAANDEREN », jg. VIII, n^r 5 van 7.2.1942 en jg. VIII, n^r 6, 14.2.1942; **MUZIEKWARANDE**, 1924, n^r 2, bl. 32).
Vanden Eeden, Jan (in « **DE BELGISCHE TOONDICHTERS** » door P. GILSON (vertaald door Dr. M. BOEREBOOM), N.I.R., 1936, bl. 25-26).
Van Duyse, Florimond (**MUZIEKWARANDE**, 1930, n^r 7, bl. 148).
Waelput, Hendrik (**MUZIEKWARANDE**, 1929, n^r 8, bl. 169; P. BERGMANS in « **LE MESSEAGER DES SCIENCES HISTORIQUES DE BELGIQUE** », t. IX, 1885).

Naamregister

- Aerts, Z.E.Hr. L. : 6, 16.
 Alfred, Br. : 23.
 Andelhof, Em. : 27, 28.
 Bergmans, J. : 11.
 Bergmans, Prof. P. : 7, 8, 10, 11, 12, 17, 20, 31.
 Bergmans, Dr Simone : 19.
 Boes, J. : 9, 11, 27, 30.
 Bontinck, Dr E. : 17, 20.
 Cavens, Ach. : 26.
 Casier, Baron Jos. : 7, 10, 11, 12, 13.
 Casteels, Marg. : 22.
 Celis, Z.E.Hr. G. : 9, 13, 28.
 Chabot, J. : 26.
 Claeys, Prosper : 7.
 Cloquet, L. : 7, 8.
 Clusters, L. : 23.
 Colin, P. : 10.
 Coenen, Kan. Dr Jos. : 6.
 Coppejans, F. : 17.
 Coppiecers Stochove, E. : 7.
 Crick, Jef : 25.
 De Bruyne, Edg. : 23.
 De Cramer, R. : 9.
 De Decker, Ant. : 23.
 De Keyser, Paul : 6, 10, 18, 20, 21, 22, 24, 27, 28, 31.
 De Maeyer, Dr R. : 21.
 De Meyer, Maurits : 27, 28.
 De Potter, Frans : 7.
 Deruelle, Rr M. : 6, 18.
 De Ryck, Paul : 10.
 De Schryver : 23.
 Desmet, Prof. Ing^r Archit. A. : 15.
 De Smet, Frédéric : 24.
 De Smidt, Br. Dr Firmin : 14, 22.
 de Tracy, B. : 18, 23.
 Devoghelaere, Hub. : 26.
 De Vreese, Prof. Dr W. : 10.
 De Vynck Eduard : 31.
 De Wachter, L. : 30.
 De Waele, J. : 7.
 Dhanens, Elizabeth : 22, 27, 28.
 Dhondt Gustaaf : 26.
 Dopchie, Andrée : 14.
 Duflou, André : 27.
 Duverger, Dr Joz. : 6, 17, 18, 20.
 Eyselinck, Cl. : 24, 26.
 Franciscus, Br. : 23.
 Fredericq, Paul : 7.
 Fris, V. : 5, 7, 9, 10, 11, 15, 16., 18.
 Gessler, J. : 27, 29.
 Ghellinck Vaernewyck, Burggraaf de : 20.
 Goffin, Léon : 8.
 Gorissen, Friedrich : 10.
 Haché, Edm. : 23.
 Harteel, Dr R. : 24, 26.
 Heins, Arm. : 7, 8, 9, 10, 11.
 Heins, M. : 7.
 Henderick, Geo : 26.
 Hermans de Heel, Lucy : 14.
 Hulin de Loo, Prof. G. : 7, 17, 19.
 Kropholler, A. : 23.
 Lacquet, E. : 7.
 Ladrière, R. : 20, 27, 29.
 Leboucq, Claire : 14.
 Leurs, Prof. Dr Ing^r Stan : 14.
 Liejevrouw-Coopman, Lod. : 27, 29.
 Lyna, Prof. Dr Fr. : 19.
 Maeterlinck, L. : 7.
 Maere, Kan. Prof. : 13.
 Maertens de Noordhout, Jos. : 7, 21.
 Mariën, Dr M. : 27.
 Matthys, Dr R. : 6, 17, 22.
 Mussche, Ach. : 27.
 Muylaert, G. : 27.
 Neurdenburg, Dr Eliz. : 6.
 Ninane, Lucie : 14.
 Nobels, A. : 23.
 Nowé, H. : 9, 11, 16, 27, 29.
 Nuten, P. : 39, 31.
 Pauwels, P. : 23.
 Pirenne, H. : 7.
 Renders, Em. : 16.
 Roelandts, Oscar : 19, 22, 24.
 Vanaise, A. : 27, 29.
 Van Beugem, Isidoor (Verdoodt) : 25.
 Van de Castyne, Oda : 10.
 Vanden Broeck, Br. Drs. Leopold : 6, 14, 23.
 Vanden Broucke, Z.E.Hr. J. : 30.
 Vanden Gheyn, Kan. G. : 7, 12, 13, 15, 16, 17.
 Vander Haeghen, Victor : 8, 10, 11, 16, 18, 20.

Vander Veken, J.: 22.
 Vande Weerd, Prof. Dr Hub.: 21.
 Van Driessche, Drs. R.: 6.
 Van Duyse, H.: 7, 8.
 Van Es, F.: 27, 28, 30.
 Van Goethem: 23.
 Van Hove, F.: 7, 14.
 Van Kerckhove, C.: 23.
 Van Laar: 30.
 Van Oerle: 23.
 Van Puyvelde, Prof. Dr L.: 13.
 Van Werveke, Alfons: 6, 7, 8, 9.
 Van Werveke, Prof. Dr H.: 5, 30.
 Verbaere, Herman: 10.
 Verbrugge, Geo: 27.
 Vercauteren, Isabelle: 20.
 Verhaegen, Baron: 14.

Verheyden, Prosper: 20.
 Verloot, L.: 27, 28.
 Vermeulen, F.A.J.: 14.
 Vermeulen, Joz.: 10, 27, 29.
 Vuylsteke, J.: 7, 8.
 Roggen, Prof. Dr Dom.: 18, 19, 22.
 Sanglet, Drs. L.: 6, 15.
 Sauton, François: 10.
 Scheltjens, L.: 30.
 Schepens, J.: 27, 28.
 Schoorman, R.: 7, 15.
 Speeckaert, V.: 27.
 Thiery, Michel: 26.
 Tréfois, Cl.V.: 6, 14, 27, 28.
 Udekem d'Acoz, J. d': 30.
 Urbain, Br.: 23.

Zaakregister

- Academie van Schoone Kunsten te Gent: 23, 24, 25, 26.
 Annalen (Annales) van de Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde te Gent (AG): 7.
 Ars Belgica: 14.
 Artisten te Gent: 25, 26.
 Beeldhouwkunst: 19, 20.
 Bibliografie van de Geschiedenis van Gent: 7.
 Bindkunst: 20.
 Boekdrukkunst: 20.
 Bulletin (Bulletin) van de Maatschappij van Geschied- en Oudheidkunde van Gent (BG): 7.
 Burgerlijke gebouwen: 14, 15.
 Commissie van Monumenten en Stadszichten: 9, 11, 12. Uitgaven van de Commissie: 10, 11.
 Gidsen van Gent (Guides de Gand): 9, 10.
 Godsdienstige gebouwen: 12, 13, 14.
 Handelingen: Congressen voor Algemeene Kunstgeschiedenis: 6; — Annales (AG), zie Annalen.
 Heraldiek: 11, 20.
 Historiografie van Gent: 7; Centra van studie der kunsthistoriografie van Gent: 5, 7.
 Inventaire archéologique de Gand (I.A. G.): 7, 8.
 Inschriften: 20.
 Institut supérieur d'histoire de l'Art et d'Archéologie (Ecole des Hautes-Etudes): 13; uitgaven: 13.
 Kunstgeschiedenis aan de Vlaamsche Universiteit: 21; Gentsche Bijdragen tot de Kunstgeschiedenis: 22.
 Kunsttijdschriften te Gent: 6, 26; — in België, waarin artikels over Gent: 6, 7.
 Musicologie te Gent: 30; Gentsche Componisten: 31.
 Penningkunde: 11, 20.
 Poppenspel te Gent: 30.
 Schilderkunst: 15, 16, 17, 18, 19.
 Sint-Lucasschool te Gent: 22, 23.
 Van Eyck-bibliografie: 6, 15, 16, 20.
 Volkskunde: 27; Oostvlaamsche Zanten (Ovl. Z.) en Uitgaven van den Bond der Oostvlaamsche Folkloristen: 27, 28, 29, 30.
 Zegelkunde: 20.

Etymologie van Gent.

door

MAURITS GYSSELING

Aspirant van het N. F. W. O.

BIJ DEN AANVANG van een etymologische studie over *Gent* (1) is het gewis niet van belang ontbloeit den stand van het onderzoek na te gaan. Weliswaar is een opsomming van de talrijke curiositeiten, door amateurs in den loop van voorgaande eeuwen voorgesteld, totaál overbodig; zij werden trouwens toch al vrij volledig verzameld door V. Tourneur (2). De stellingen, die in de 20^e eeuw zelf vooropgezet

- (1) Wij mochten bij het opmaken van deze studie verschillende zeer waardevolle inlichtingen ontvangen van wijlen Prof. Dr. L. Michel en Dr. J. Dhondt. Prof. Dr. H. van de Weerd, Dr. P. Lambrechts en Drs. R. Derolez verstrekten ons bereidwillig verschillende bibliografische gegevens. Aan Prof. Dr. E. Blancquaert en Dr. S.J. de Laet danken wij een paar opmerkingen. Dr. K. Roelandts deelde ons den uitslag van zijn onderzoek over *Chanelaus* mede. Z.E.H. kan. G. van den Gheyn en Prof. Dr. R. Apers verleenden ons met de grootste bereidwilligheid toegang tot de hun toevertrouwde archiefstukken en handschriften. Dr. F. Lyna was zoo vriendelijk een passus uit een handschrift op de Koninklijke Bibliotheek te Brussel voor ons over te schrijven. Hun allen betuigen wij hier onzen oprechten dank.
- (2) V. TOURNEUR, *Histoire et étymologie de Gand*, in: *ANNALES DU XX^e CONGRES DE LA FEDERATION ARCHEOLOGIQUE ET HISTORIQUE DE BELGIQUE*, Gand 1907, II, pp. 213-224. Volledigheidshalve moge aan de lijst van Tourneur het volgende toegevoegd worden. P. LANSSENS, *Alouden Staet van Vlaenderen*, Brugge 1841, p. 277; Gent heeft zijn naam van een *Castrum Ganda*, door de Romeinen aldaar gebouwd. ADRIAEN MEYNNE-VAN DE CASTEELE, *Sleutel om op het eerste zicht de echte en onwederlegelijke etymologien te vinden van de benamingen der steden, dorpen, gehuchten, enz., niet slechts van gansch België, maar van alle plaetsen op den aerdbodem, indien men met de vreemde talen bekend is*, Nieuwpoort 1862, p. 10: Gent is een plaats waar vele *genten* (mannetjesganzen) nestelden. De etymologie van Meynne is opmerkelijk omdat zij een ongelooflijk gebrek aan zoölogische kennis ver-raadt. Immers, als daar alleen mannetjesganzen verbleven en geen wijfjes, dan kon dat ganzengeslacht niet voorttelen en moest na korten tijd uitsterven.

werden dienen echter critisch ontleed te worden, waarbij op verdiensten en tekortkomingen dient gewezen te worden.

De eerste die op taalkundigen grondslag een etymologie voorstelde, was V. Tourneur in 1907 (3). Hij leidt *Gent* af van Keltisch *condate* « confluent » (« samenvloeiing »), dat aan de talrijke namen *Condé*, *Condes*, *Condat* in Frankrijk ten grondslag ligt (4). Tourneur vestigt er terecht de aandacht op dat in het Germaansch *o* tot *a* geworden is, en wel laat genoeg opdat verschillende door de Germanen overgenomen Keltische toponiemen aan deze evolutie zouden (kunnen) deelnemen (Tourneur haalt als voorbeelden *Mosa* » *Maas* en *Oroiaunum* » *Aarlen* aan). Zeer gegrond is eveneens de opmerking dat in het Keltisch anlautend vóór vocaal *k* tot *g* kan overgaan (nl. door lenitie). En ten slotte is syncope van de middensilbe zoowel in het Germaansch als in het Keltisch mogelijk.

Een chronologisch onderzoek plaatst deze taalverschijnselen echter in een heel ander licht. Vermits ook de etymologieën van *Vercoullie* en *Carnoy* op den overgang *o* » *a* steunen, is het noodig dit verschijnsel zoo nauwkeurig mogelijk chronologisch te situëeren.

Reeds het oudste overgeleverde Germaansche taaldokument, de inscriptie *harigasti teiwa* op den helm van Negau, die zeker dateert van vóór 181 v. C. en waarschijnlijk zelfs uit de 3^e eeuw v. C. (5), bevat twee Germaansche *a*'s uit *o*: Germ. *gastiz* (cf. Lat. *hostis*) en Germ. *harjaz* (cf. Kelt. *corio-*). Bijgevolg is, vóór 181 v.C., in minstens één Germaansch dialect en in verschillende posities, de overgang in hoofdtonige silbe reeds voltrokken. Evenzoo bevatten alle Germaansche leenwoorden in het Finsch in hoofdtonige silbe *a* uit *o* (6). De Germaansche namen door Grieksche en Latijnsche auteurs overgeleverd bevatten dan ook in dezelfde positie in alle gevallen *a* uit *o* (7).

Op dezen overgang volgde een periode tijdens dewelke het Ger-

(3) Zie noot 2; cf. ib I, pp. 273-274.

(4) ALBERT DAUZAT, *La toponymie française*, Paris 1939, pp. 185-186, beschouwt *condate* als prae-Keltisch.

(5) F. ALTHEIM und E. TRAUTMANN, *Vom Ursprung der Runen*, Frankfurt a. M. 1939, p. 37.

(6) T.E. KARSTEN, *Fortschritte der germanisch-finnischen Lehnwortforschung seit Thomsen*, in: GERMANISCH-ROMANISCHE MONATSSCHRIFT XVI (1928), p. 367.

(7) M. SCHOENFELD, *Wörterbuch der altgermanischen Personen- und Völkernamen*, Heidelberg 1911, p. XVII.

maansch geen o in hoofdtonige silbe bezat, zoodat in leenwoorden uit vreemde talen o door a vervangen werd. De namen van Keltische volkeren als **Bajóz*, Lat. *Boii* (in **Baihaim* « Bohemen » en *Baivarii* « Beieren ») (8) en **Walhóz* (» Walen), Lat. *Volcae*, kunnen in deze of in de voorgaande periode ontleend zijn.

Ons doel is thans te bepalen wanneer het Germaansch opnieuw een o in hoofdtonige silbe bezit. Een reeks Keltische toponiemen in Rijn- en Mainstreek doet hiertoe een probaat middel aan de hand. Keltisch o is bij overname in het Germaansch bewaard in: *Bonna* » *Bonn* (9), *Moenus* » *Moin* (10), *Borbetomagus* » *Wormatia* » *Worms* (11), maar is vervangen door a in *Mogontiacum* » *Maguntia* » *Mainz* (12). Nu hebben de Germanen (nl. Sweben) het Maingebied gekoloniseerd in het begin van de eerste eeuw v. C. (13); ook al werden zij in de streek van Frankfurt-Mainz-Worms geheel of grootendeels gekeltiseerd of geromaniseerd, de Limes liep zoo dicht ten noorden en oosten van deze streek dat de namen van de steden Mainz en Worms op continue wijze bij de Germanen moeten bekend gebleven zijn; de bovenloop van den Main is sedert het begin van de eerste eeuw v. C. Germaansch gebleven. Met Bonn waren de Germanen (Ubii) waarschijnlijk reeds vroeger bekend.

In het begin van de eerste eeuw v. C. bezaten de Germanen dus

-
- (8) SCHOENFELD, op. cit., pp. 41-42. FOERSTEMANN-JELLINGHAUS, *Alt-deutsches Namenbuch, Ortsnamen I* (Bonn 1913), 510-515.
- (9) Inscriptie: **Bon(nensibus)**: ALEXANDER RIESE, *Das rheinische Germanien in den antiken Inschriften*, Leipzig-Berlin 1914, n^r 2368. Cf. A. RIESE, *Das rheinische Germanien in der antiken Litteratur*, Leipzig 1892, V 57-63, 93, 110, X 51, XIII 86, 102, 109, 114, 150. FOERSTEMANN-JELLINGHAUS, op. cit., I, 538. Wij doen in de eerste plaats beroep op inscripties omdat deze in origineel bewaard gebleven zijn en, althans wat ons materiaal betreft, in de streek zelf vervaardigd werden, dus veel betrouwbaarder zijn dan de vormen bij Griekse en Latijnsche auteurs.
- (10) Inscriptie: **Moenus**: RIESE, *Inschriften*, n^r 2155. Cf. RIESE, *Litteratur*, VII 7, enz. FOERST., op. cit., II (1916), 307-308. Nog in de 12^e eeuw uitsluitend **Moin** (FOERST. gaat niet verder dan de 12^e eeuw). De jongere vorm **Main** ontstond zonder twijfel naar analogie met den naam van de stad **Mainz**, die aan de monding van de rivier ligt.
- (11) Inscriptie: **Bor(betomagi)**: RIESE, *Inschriften*, n^r 2118. Cf. RIESE, *Litt.*, XIII 86, 105, 111. FOERST., II 1424.
- (12) Inscripties: **Mogontiacensibus**, **Mog(ontiaco)**: A.W. BYVANCK, *Excerpta Romana II: Inscripties*, 's Gravenhage 1935, n^{rs} 414, 1309, 1593. RIESE, *Inschriften*, n^{rs} 1968, 2120, 2121, 2125, 2134. RIESE, *Litt.*, V 53, enz. FOERST., II 308.
- (13) LUDWIG SCHMIDT, *Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Die Westgermanen*, I (München 1938²), pp. 129-130.

reeds een o vóór *i* alsmede vóór *n* en *r*, dus vóór nasalen en liquidae, maar nog niet vóór *g*. Bijgevolg waren in het begin van de eerste eeuw v. C. *m n l r* niet langer sonantisch, maar hadden zich reeds tot *om on ol or* ontwikkeld, zoodat *om on ol or* in de leenwoorden ongewijzigd bleven. De Germanen bezaten echter nog geen o vóór andere consonanten.

Deze verkrijgen zij pas in den loop van de eerste eeuw v. C. De Latijnsche leenwoorden in het Germaansch behouden immers hun hoofdtongige o in alle posities, zoodat waarschijnlijk reeds in de tweede helft van de eerste eeuw v. C. het Germaansch in alle posities in hoofdtongige silbe een o bezit.

Dat *Mosa* tot *Mase* » *Maas* geëvolueerd is, spreekt vanzelf. Als, zooals het waarschijnlijk is, de Harpstedter urnen Germaansch zijn, dan hebben Germanen reeds in de 5^e eeuw v. C. den benedenloop van de Maas overschreden. Ook als men wilde aannemen dat deze eerste scharen naderhand geheel of gedeeltelijk gekeltiseerd zijn, dan nog ligt het voor de hand dat de naam van de Maas op continue wijze bij de Germanen aan den Rijn bekend gebleven is.

Schijnbaar is *Orolaunum* » *Aarlen* met onze bevindingen in tegenspraak. *Orolaunum* is overgeleverd op een plaatselijke Romeinsche inscriptie: *Orol(aunenses)* en in het Itinerarium Antonini: *Orolauno* (14). Germaansche invloed is bij de Trevieren practisch nul (15), zoodat *Aarlen* pas bij de Frankische landname gegermaniseerd werd. In *Orolaunum* zou dus de substitutie van o door a nog gebeurd zijn toen de Germanen reeds sedert minstens vijf eeuwen een o in dergelijke positie bezaten. Maar: *Aarlen* ligt bij de taalgrens; zoowel de Fransche vorm (*Arlon*), als de Deutsche (*Arel*) bevat een a: deze moet bijgevolg prae-Germaansch zijn. Vermoedelijk hebben wij met Keltische volksetymologie (*are* « aan », « ten oosten van ») te doen.

Het geval van Gent is thans duidelijk. In het latere graafschap Vlaanderen alsmede in een groot gedeelte van het latere hertogdom Bra-

-
- (14) J. BREUIER, *Le nom d'Arlon à l'époque romaine*, in: ACADEMIE ROYALE DE BELGIQUE, BULLETINS DE LA CLASSE DES LETTRES, 5^e SERIE, TOME XXIV (1938), p. 136-137. PAULY-WISSOWA, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Neue Bearbeitung, XXXV (Stuttgart 1939), 1144-1145.
- (15) P. LAMBRECHTS, *Où en est le problème de la nationalité du peuple trévire*, in: ANTIQUITE CLASSIQUE VII (1938), pp. 359-381. H. KOETHE, *Das Trevererproblem im Licht der Archäologie*, in: RHEINISCHE VIERTEL-JAHRSBLAETTER IX (1939), pp. 1-22.

bant sprak men nog in Gallo-Romeinschen tijd Keltisch; er is in Vlaanderen in dien tijd slechts één spoor van Germaanschen taalinvoer: *Temsche* (16). Keltische *o* is hier dan ook steeds bewaard: *Cortoriaco* → *Kortrijk*, *Rotano* → (*pagus*) *Rodan(ensis)*, *Roden(burg)*. Wat meer is, uit een studie van de oude vormen van *Gent* blijkt duidelijk dat *Gent* pas bij de Frankische landname in Germaanschen mond geraakt is. Er is geen enkele factor van analogie of volksetymologie die de *a* zou kunnen verklaren. *Gand* kan derhalve onmogelijk op een Keltisch woord met *o* teruggaan: toen de Germanen den naam overnamen, bezaten zij sedert meer dan vijf eeuwen een *o* in deze positie.

Tegen de etymologie van *Tourneur* pleit vervolgens het feit dat Keltisch *k* in het Vlaamsche land nergens tot *g* geëvolueerd is (17). Alleen *Gent* zou een uitzondering vormen. Ook de *Condate*'s in Frankrijk bewaren hun *k*. Een doorslaand argument tegen *Tourneur* is dit evenwel niet: wij weten nog te weinig van het Belgisch Keltisch.

Ten slotte kan de etymologie van *Tourneur* de *e* in *Gent* niet verklaren.

Van hetzelfde jaar 1907 dagteekent de etymologie van *Monseur* (18): *Gent* is af te leiden van een Keltisch *gandon*. Het is echter taalkundig volstrekt onmogelijk dat Kelt. *gandon* tot Germ. *gend* zou kunnen leiden, en een Kelt. *gandon* bestaat niet.

De eerste taalkundige verklaring die volgt op *Tourneur* is die van *Vercoullie* (19). Hij neemt aan dat èn aan *Gent*, èn aan *Gentbrugge* èn aan *Gontrode* een Keltisch *gond*, zijnde een nog niet bekende waternaam, ten grondslag zou liggen. *Gandavum* zou een compositum zijn met als tweede lid Germ. *awjō* « waterachtige weide ». Deze etymologie stuit echter op hetzelfde bezwaar als die van *Tourneur*: *Gond*, gelegen op de plaats waar *Gent* ligt, kan onmogelijk tot *Gand* worden. Vervolgens is het erg verdacht dat het Leievak waaraan *Gent* ligt, het Scheldevak waaraan *Gentbrugge* ligt, en de beek waaraan *Gontrode* ligt, één

(16) J. DHONDT-M. GYSSELING, *Essai sur les origines de la population de la Flandre*, dat binnen kort zal verschijnen.

(17) B.v. *Cortoriacum* → *Kortrijk*, * *Camisiacum* → *Kemzeke*.

(18) EUGENE MONSEUR, in: ANNALES DU XX^e CONGRES DE LA FEDERATION ARCHEOLOGIQUE ET HISTORIQUE DE BELGIQUE, Gand 1907, I pp. 274-276.

(19) JOS. VERCOULLIE, *L'étymologie de Gand*, in: ANNALES DU XXIII^e CONGRES DE LA FEDERATION ARCHEOLOGIQUE ET HISTORIQUE DE BELGIQUE, Gand 1913, I pp. 247-249 en II pp. 120-121.

enkelen eigenaam (*Gond*) droegen. Dat Gandavum zou samengesteld zijn met *awjô*, wordt door de oudste grafie (*Gandao*) zeer duidelijk weerlegd. Ten slotte kan de etymologie van Vercoullie de e in *Gent* niet verklaren.

Een komische interpretatie werd verdedigd door Raepsaet (20), die ze aangetroffen had in de geschriften van zijn overgrootvader Jean-Joseph Raepsaet. De Germanen waren, zegt Raepsaet, nomaden en veranderden elk jaar van woonplaats. « Autant de fois qu'ils changeaient de place, autant de fois leurs nouveaux stationnements devaient acquérir le même nom ». Als voorbeelden hiervan haalt Raepsaet o.m. *Kerkhem*, *Kerken*, *Kerkhoven* aan (het is hem natuurlijk volledig onbekend dat de Germanen heidensch waren). Vermits wij nu, zegt Raepsaet, ook in Gelderland een *Gent* aantreffen (21), is de etymologie van *Gent* opgelost.

Commentaar overbodig.

Carnoy (22) keerde terug tot de etymologie van *Tourneur*: *Gand* uit *Condate*. Alleen voert hij voor de ontwikkeling *k* > *g* een nieuw voorbeeld aan: *gordijn* uit Lat. *cortina* « behangsel ». Dat evenwel in een te *Gent* gelegen *Condate* o niet in *a* kon overgaan, bleek boven reeds duidelijk. Maar ook *gordijn* verlangt een critisch onderzoek. Dat wij voor een intern Nederlandsche klank-evolutie *k* > *g* zouden staan, is a priori verdacht omdat *gordijn* een unicum zou zijn in het Nederlandsch. Nu komt *cortina* « behangsel » voor het eerst voor bij Isidorus van Sevilla (7^e eeuw) (23). De gewone Middelnederlandsche vorm is *cortine*; daarnaast komt in het laat-Middelnederlandsch ook *gordine* en *gardine* voor. Deze afwisseling *o* - *a* is een duidelijke aanwijzing dat beide laatste vormen ontleend zijn aan het Fransch; cf. *arduin* (Ofra. *ordon*), *kardeel* (Ofra. *cordel*), *karwei* (Fra. *corvée*), *gareel* (Ofra. *gorel*), *kantoor* (Fra. *comptoir*), enz. Welnu, het Waalsch kent den vorm *gordène*, en de evolutie *k* > *g* in den anlaut is in dit dialect een gewoon verschijn-

(20) ib. (zie nota 19), I 252-256.

(21) Het is duidelijk dat dit Geldersche *Gent* (oudere vorm *Gannita*) met het Vlaamsche *Gent* niets te maken heeft.

(22) ALBERT CARNOY, *Origine des noms de lieux des environs de Bruxelles*, Bruxelles s.d., p. 26.

(23) Verband met klassiek Latijn *cortina* « ketel » is allesbehalve zeker. Cf. OSCAR BLOCH et WALTHER VON WARTBURG, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, I (Paris 1932) s.v. *courtine*.

sel (24); cf. b.v. *gogne*, *golé*, *golète*, *gossé*, *gosson*, enz., met telkens *g* uit *k* (25). Te Luik komt *gordine* al voor in de tweede helft van de 14^e eeuw, nl. bij Jean d'Outremeuse (26). Vermits Tobler-Lommatzsch s.v. *cortine* (27) verwijzen naar *gordine* in een nog niet verschenen deel, bestaan er in het Oud- en Middelfransch misschien nog andere voorbeelden. Verder komt in deze taal het van *gordine* afgeleide verbum *engordiner* voor, en wel, blijkens Tobler-Lommatzsch (28), bij Chrétien de Troyes, Perceval (Champagne, tweede helft 12^e eeuw), Jean de Tuin (Thuin, Henegouwen, midden 13^e eeuw) (29), Baudouin de Sebourc (Valenciennes, midden 14^e eeuw) (39) en in het Conte de la femme chaste. Middelnederlandsch *gordine*, *gardine* is dus ongetwijfeld ontleend aan het Pikardisch of het Waalsch, m.a.w. de ontwikkeling *cortina* » *gordine* is Romaansch, niet Nederlandsch; de opmerking van Carnoy vervalt dus.

Delvin (31) verkondigt in 1932 dat hij er in geslaagd is de oplossing van het « problème étymologique gantois » te ontdekken. *Gent* is, zoowel fonetisch als semantisch, identisch met :

Gondar, en Abyssinie, près d'un affreux bas-fond.

Gando, ville d'Afrique méridionale entre des collines escarpées et un affluent du Sokoto.

Gandiole, ville et poste français, à l'embouchure du Sénégal.

Gandi et *Gando*, villes et contrées du Soudan et du Sahara français.

Ganda, de nombreux noms de cette forme existent au Congo et régions voisines.

-
- (24) « On sait que le changement de *k* en *g* à l'initiale est un phénomène fréquent dans notre dialecte »: JEAN HAUST, *Étymologies wallonnes et françaises*, Liège-Paris 1923, p. 105.
- (25) JEAN HAUST, *Dictionnaire liégeois*, Liège 1929-33, sub littera *g*.
- (26) AUG. SCHELER, *La geste de Liège par Jehan des Preis, dit d'Outremeuse*, *Glossaire philologique* (MEMOIRES DE L'ACAD. ROY. DES SCIENCES, DES LETTRES ET DES BEAUX-ARTS DE BELGIQUE, XLIV, 1882), p. 169.
- (27) ADOLF TOBLER-ERHARD LOMMATZSCH, *Altfranzösisches Wörterbuch*, Berlin 1925-, II kol. 919-921.
- (28) *ib.*, III, kol. 254-256.
- (29) GASTON PARIS, *La littérature française au moyen âge*, Paris 1914⁵, p. 83.
- (30) EDMOND RENE LABANDE, *Étude sur Baudouin de Sebourc*, Paris 1940, pp. 66-67.
- (31) D. DELVIN, *Le nom de Gand*, 16 pages sur beau papier, prix 3 francs, Mons 1932.

Ganda et *Gonda*, en Inde septentrionale, dans une plaine fertile et entre deux rivières.

Gandave, au Bélouchistan (Asie), sur un torrent.

N'oublions pas *Gandhi*, meneur révolutionnaire hindou.

De schrijver legt daarbij echter een ongelooflijk gebrek aan geografische kennis aan den dag: hij vermoedt nl. niet eens dat naast Azië en Afrika ook Amerika en Oceanië bestaan. Welnu, reeds een oppervlakkig onderzoek liet ons toe zijn gegevens aanzienlijk aan te vullen: *Gandi* (Panama), *Gandy* (Ver. St., Nebraska), *Gandara* (Argentinië, prov. Buenos-Aires), *Gondé* (Nieuw-Caledonië), enz. Het ligt toch voor de hand dat *Gent* evengoed aan een Papoeaansche of Patagonische taal, als aan een Kaffertaal kan ontleend zijn.

Hulde dient evenwel gebracht te worden aan de groote voorzichtigheid van Mansion die, daar hij er niet in geslaagd was oude vormen te ontdekken die ondubbelzinnig in een bepaalde richting wezen, zich van elke hypothese onthouden heeft (32).

Een algemeene critiek tegen de etymologen van *Gent* is trouwens, dat zij steeds goochelden met hypothesen; het is integendeel de taak van den etymoloog, allereerst de oudste attestaties op te sporen, waarna hij deze moet ontleden en hun oorsprong vaststellen.

De oudste attestaties van *Gent* zijn de volgende:

eerste kwart 8^e eeuw: pagum quendam praeter fluenta Scaldi fluvii, cui vocabulum Gandao indidit antiquitas (*Vita S. Amandi*, volgens de reconstructie, op grond van de verschillende copieën, door KRUSCH: *M. G. H., Script. rer. merov.*, V, p. 436). De codex die, volgens Krusch, de barbaarsche vormen het trouwst bewaard heeft (« formas barbaras partim optime servavit », ib. p. 412), heeft: pagum quendam praeter fluenta Scaldi fluuii cui uocabulum est Gandao indidit (Kon. Bibl. Brussel, hs. 14650-59 (cat. 3236), fol. 91; 10^e eeuw). De eveneens uit het eerste kwart van de 8^e eeuw stammende inhoudstafel heeft: De pago cui uocabulum est Gandao (naar den tekst van het Brusselsche hs.,

(32) JOS. MANSION, *Oud-Gentsche Naamkunde*, 's Gravenhage 1924, p. 128. Zoo ook in zijn *Voornaamste Bestanddeelen der Vlaamsche Plaatsnamen*, Brussel 1935, p. 47, waar hij tevens terecht elk verband verwerpt met het in de Alpen bewaarde prae-Keltische relictwoord *ganda* « terrain rocailleux à la suite d'un éboulement ». Tegen dit *ganda* alsmede tegen Middeliësch *gand* « étroit » ook CARNOY, *Dictionnaire étymologique du nom des communes de Belgique*, Louvain 1939-40, p. 207, waar hij echter zijn hypothese in verband met *gordijn* staande houdt.

fol. 87). Blijkens de verschillende copieën is de vorm *Gandao* zonder eenigen twijfel juist. De oudste copie, geschreven in de S. Pietersabdij te Gent in het 3^e kwart van de 9^e eeuw, heeft echter den vorm gelatineerd en ook den zinsbouw gewijzigd: *audiuit pagum esse quendam praeter fluentia Scaldi fluuii cui uocabulum est Gandauum* (Univ. bibl. te Gent, hs. 224, fol. 9v^o), met in den inhoudstafel: *De pago cui uocabulum est Gandauus* (ib., fol. 3r^o).

eerste kwart 8^e eeuw, verschillende copieën: *municipiorum ... Gandensi etiam* (*Vita S. Eligii*, M. G. H., *Script. rer. merov.*, IV, p. 695).

811, verschillende copieën: inde ad Scaldim fluvium veniens in loco qui Gand vocatur, naves ad eandem classem aedificatas aspexit (*Annales Regni Francorum*, uitg. F. KURZE, M. G. H., *Script. rer. germ. in usum scholarum*, 1895, p. 135).

819, orig.: ex monasterio quod dicitur ganda quod est situm in pago brabantinse (Archief S. Baafskathedraal Gent, S. B. I 2).

tusschen 819 en 830 (33), verschillende copieën: in castro cuius uocabulum est Gandavum; in loco qui dicitur Gandavum castrum (*Vita S. Bavonis*, M. G. H., *Script. rer. merov.*, IV, pp. 537 en 545).

830, copieën 9^e en 10^e eeuw: de monasterio Sancti Bavonis quod situm est iuxta Scaldim in loco Ganda vocato (EINHARDI *Translatio et Miracula SS. Marcellini et Petri*, M. G. H., SS., XV, 260).

tusschen 850 en 872 (34), gelijktijdige copie: monasterium quod dicitur blandinium in castro gandauo situm (*Suppletio Milonis*, Univ. Bibl. Gent, hs. 224, fol. 19v^o).

864, org.: monasterii sancti petri et sancti bauonis quod uocatur ganth super fluuium scalth siti (S. Baafskath. Gent, S. B. I 5).

munten onder koning Karel den Kale (840-875): GANDAVVM (MAURICE PROU, *Les monnaies carolingiennes*, Paris 1896, pp. 28-29).

derde kwart 9^e eeuw (verschillende copieën?): in portu Ganda (*Martyrologium S. Usuardi*, in AASS, Junii VI, p. 513).

880: Gend, hs. A; Gent, hs. E (*Anglo-Saxon Chronicle*, uitg.

(33) F. BLOCKMANS, De twee opeenvolgende Gentsche « Portus », in: HAND. V. H. GENOOTSCHAP SOCIETE D'EMULATION TE BRUGGE, LXXXII (1939), p. 59.

(34) EDOUARD DE MOREAU, *Saint-Amand, apôtre de la Belgique et du Nord de la France*, Louvain 1927, p. 55.

CHARLES PLUMMER. *Two of the Saxon Chronicles parallel*, Oxford 1892-99).

Gandensis in de *Noticia brevis de fundatione coenobii Bland.* (Univ. Bibl. Gent, hs. 224, fol. 70r^o) is niet van de 9^e eeuw, zooals Mansion (*O. G. N.*, p. 127) meent, maar van het midden van de 10^e eeuw (35). Het is overbodig de zeer talrijke vormen van na de 9^e eeuw aan te halen.

Men dient twee groepen grafieën te onderscheiden: *Gandao*, *Gandavum* (zijnde oorspronkelijk de pagus) en *Gand*, *Gend* (nom.), *Ganda* (dat.), adjectief *Gandensis* (zijnde oorspronkelijk de localiteit zelf). Reeds in het midden van de 9^e eeuw evenwel worden beide groepen verward.

Vermits wij voor het taalkundig karakteriseeren van *Gand* ook moeten steunen op *Gandao*, zullen wij eerst dezen laatsten vorm onderzoeken.

Het element *ao* is chronologisch zeer goed in te schakelen in de evolutie *au* > *ō* in het Oudnederlandsch. Het is bekend dat in het Oudhoogduitsch deze overgang gebeurt over een stadium *ao*, en wel in het (Hoogduitsche) Frankisch en Alemannisch ca. 750-760 (36). Welnu, in het Oudgentsch komt *au* voor in *Sclautis* (7^e eeuw, copieën 10^e en 11^e eeuw, *Fragm. Bland.* en *Liber Traditionum*, uitg. FAYEN, pp. 34 en 45; later *Sclotha*) en in *Chanelaus* (1^e kwart 8^e eeuw, *Vita S. Amandi*, later *Kalloos* op het Kiel, Antwerpen) (37). In dezelfde bron als *Chanelaus* verschijnt ook *Gandao* (38). Later komt alleen nog *ō* voor. Bijgevolg is in het Oudgentsch de overgang *au* > *ao* > *ō* al begonnen in het eerste kwart van de 8^e eeuw, d.i. verschillende decennia vroeger dan in het Oudhoogduitsch; het oudste voorbeeld komt voor in den auslaut.

-
- (35) ET. SABBE, *Etude critique sur le diplôme d'Arnoul I, comte de Flandre, pour l'abbaye de Saint-Pierre à Gand (941)*, in: *ETUDES D'HISTOIRE DEDIEES A LA MEMOIRE DE HENRI PIRENNE* (Bruxelles 1937), pp. 299-330.
- (36) WILHELM BRAUNE-KARL HELM, *Althochdeutsche Grammatik*, Halle/S. 1936⁵, § 45. In het Oudhoogduitsch gebeurt deze overgang echter niet in alle posities.
- (37) K. ROELANDTS, *Toponymische studie over het land van Boom* (doct. diss. Leuven 1943, onuitgegeven).
- (38) Weliswaar is de *Vita Amandi* geschreven door een klerk van het bisdom Noyon (DE MOREAU, op. cit., pp. 13, 30-33 en 50-51), maar de pagus Gandau is één van de weinige streken waarover hij goed ingelicht was, en dit dank zij den priester *Bonus* (of *Bona*?), die uit dezen pagus afkomstig was. *Chanelaus* en *Gandao* behooren tot de taal van dezen priester en zijn bijgevolg Oudgentsch.

Gandau nu staat niet alleen. Wij hebben eveneens : *Hainau* (Hene-gouwen) (39), *Darnau* (Namen) (40), *Masau* (41), *Islo* (42), *Salo* (43), *Tellau* (Talou, Seine-Inférieure) (44), *Vimnau* (Vimeu, Somme) (45), *Andegavus* (Anjou), enz., alle pagi. Een pagus *Vellau* in het gebied van de Tongeren komt al voor in Gallo-Romeinschen tijd blijkens een inscriptie ontdekt te Birrens (Schotland) : Deae Ricagambadae Pagus Vellaus, milit(ans) (in) Coh(orte) II Tung(orum) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito) (46). *Gandau*, blijkens den context in de *Vita Amandi* zelf een pagus-naam, is in deze lijst van pagusnamen zeer goed in te schakelen. Vermoedelijk hebben wij te doen met het Indo-europeesche suffix *au*, dat vooral in Gallië talrijke pagusnamen gevormd heeft, zoodat, wat dit aspect van het suffix betreft, Keltische invloed op het Germaansch niet uitgesloten is (47).

Wat den stadsnaam zelf betreft, deze verschijnt onder twee vormen : nom. *Gand*, *Gend* en dat. *Ganda*, (48). Dit wijst niet groote waarschijnlijkheid op een *a*-stam; een *ô*-stam of consonantische stam is beslist uit te schakelen; hoogstens zou nog een *i*-, *u*- of *ja*-stam in aanmerking kunnen komen. *U*-stammen zijn zeer zeldzaam; afleidingen op *-ensis* kennen wij niet; blijkens *Hainuensis* en *Darnuensis* (de latijnsche afleidingen van *Hainau* en *Darnau*) valt de *u* in dergelijke positie niet weg, zoodat wij, in het eerste kwart van de 8^e eeuw, indien *Gand* een *u*-stam was, *Ganduensis* en niet *Gandensis* zouden verwachten. Ware *Gand* een *i*- of *ja*-stam, dan zouden wij, in het eerste kwart van de 8^e eeuw, blijkens *Blandiniensis*, *Hasnoniensis*, *Sithiensis*, enz., ook *Gandiensis* verwachten; van *a*-stammen daarentegen zijn afgeleid :

-
- (39) CH. DUVIVIER, *Recherches sur le Hainaut ancien*, Bruxelles 1865, p. 30 en passim.
 (40) C.G. ROLAND, *Toponymie namuroise*, in : ANN. SOC. ARCHEOL. NAMUR, XXIII (1899), p. 476.
 (41) FOERST., op.cit., II 326. Cf. H. VAN DE WEERD, *De Maasgouw (Pagus Masau)*, in : *Mélanges Camille de Borman*, Liège, 1919, pp. 47-56.
 (42) FOERST., op. cit., I 1592. L.P.H.C. VAN DEN BERGH, *Handboek der Middel-Nederlandsche Geographie*, 's Gravenhage 1872², p. 180.
 (43) VAN DEN BERGH, op. cit., p. 178. FOERST., op. cit. II 660
 (44) FR. PETRI, *Germanisches Volkserbe in Wallonien und Nordfrankreich*, Bonn 1937, p. 440.
 (45) PETRI, op. cit., p. 386.
 (46) BYVANCK, op. cit., II n^o 1236. Cf. P. MARCHOT, *Le pagus Vellavus*, in : REVUE BELGE DE PHILOGIE ET D'HISTOIRE IX (1930), pp. 897-898.
 (47) Cf. over dit suffix o.m. : P. MARCHOT, *Les noms de lieu gaulois en -auos, -aua, -aun*, in : REVUE BELGE PHIL. HIST. I (1922), pp. 641-648.
 (48) Cf. over de Oudgeritsche casus-uitgangen : MANSION, O.G.N., pp. 279-280.

Andoverpenses, Rodanensis, Tornacensis, Cortoriacensis, enz. (49). Ten slotte zouden wij, indien *Gand* een *i-* of *ja-*stam was, blijkens *Frisiavi*, als naam van den pagus *Gandiau*, niet *Gandau* verwachten. *Gand, Gend* is dus zonder eenigen twijfel een *a-*stam.

Dit beteekent afwezigheid van een umlautsfactor. De vorm *Gend* berust dus niet op umlaut. Evenmin is *Gend*, voor het eerst geattesteerd in 880 in de Angelsaksische kroniek, een specifiek Engelsche ontwikkeling vermits 1° *Gand* in deze taal, bij ontstentenis van een umlautsfactor, onvermijdelijk ofwel *Gand* bleef ofwel tot *Gond* evolueerde (50) en 2° *Gent* ook de Middel- en Nieuwnederlandsche vorm is.

Voor het verklaren van de alternatie *Gand-Gend* kunnen wij dus niet op een umlaut beroep doen. Een dergelijke alternatie ware in het Germaansch wel door ablaut te verklaren (*e-a* uit Ie. *e-o*). Doch in dit bijzonder geval stuit zulks op onoverkomelijke bezwaren. Inderdaad is in het Germaansch *e* vóór gedekte nasaal tot *i* geworden. De oudste Germaansche leenwoorden in het Finsch bewaren nog *e*, b.v. *rengas* « ring » (51). De Oernoordsche runeninscripties, waarvan de vroegste uit het einde van de 3^e eeuw n.C. dagteekenen, bevatten zonder uitzondering reeds *i* (52). Blijkens de Germaansche persoons- en volksnamen overgeleverd door Grieksche en Latijnsche auteurs, heeft de evolutie *e* > *i* vóór gedekte nasaal zich voorgedaan tijdens de eerste eeuwen na Chr., en zeker vóór de 4^e eeuw (53).

Dat de naam van de stad *Gend* is en niet *Gind*, bewijst dus niet alleen dat het woord niet Germaansch van oorsprong is (en dus geen Germ. ablaut bij *Gand* bevat), maar zelfs dat het niet tot den Germaanschen taalvoorraad heeft behoord vóór de 3^e-4^e eeuw na Chr., m.a.w. de streek van Gent werd pas na de 3^e eeuw n.C. door Germanen gekoloniseerd. Vermits tusschen de evolutie *e* > *i* vóór gedekte nasaal en de mogelijkheid van een nieuwe *e* vóór gedekte nasaal een zekere tijd moest

(49) Wel loopen in lateren tijd, bv. in de 11^e-12^e eeuw, wanneer het gevoel voor de verschillende stammen verloren gaat, *-ensis*, en *-iensis* vaak door mekaar, bv. *Truncinensis, Trunciensis* (O.G.N., p. 75).

(50) E. SIEVERS-K. BRUNNER, *Altenglische Grammatik*, Halle/S. 1942, § 79.

(51) KARSTEN, *op.cit.*, p. 366.

(52) ALEXANDER JOHANNESON, *Grammatik der urnordischen Runeninschriften*, Heidelberg 1923, p. 9.

(53) SCHOENFELD, *op. cit.*, pp. XVIII-XIX.

verloopen, mag gerust aangenomen worden dat Gent pas bij de Fran-
kische landname Germaansch geworden is.

Een Germaansch etymon voor Gent is trouwens onbekend.

Door het Latijn is de afwisseling *e-a* in *Gend* niet te verkla-
ren (54); ook deze taal levert geen etymon op.

Het ligt daarentegen vóór de hand dat deze alternatie Keltisch is.
Inderdaad heeft het Keltisch de Indo-europeesche *e* en *o* vrijwel alge-
meen bewaard. Ie. sonantische *m n l r* hebben in het Keltisch tot ver-
schillende evoluties aanleiding gegeven; daarbij zijn *n* en *m* vóór explo-
sieven en in den absoluten auslout in het Iersch tot *en, em*, in het Bri-
tannisch en het Gallisch tot *an, am*, vóór vocalen en spiranten steeds
tot *an, am* geworden (55). *Gend-Gand* kan dus in het Keltisch op ablaut
berusten (*e-nul*). Dit is evenwel niet noodzakelijk: inderdaad bewerkt
g in het Keltisch vaak den overgang van voorafgaande of volgende
e tot *a* (56). Ten slotte komt de afwisseling *e-a* vóór nasalen of liquidiae
in Gallische woorden zoo vaak voor (57), dat wij in veel gevallen met
analogie zullen te doen hebben.

Langs zuiver fonetischen weg komen wij dus tot de vaststelling dat
Gend, Gand Keltisch is en dat misschien *Gend* primair, *Gand* secundair
is.

Wij treffen echter geen Keltisch woord *gend*, of *gand* af te leiden
uit of afwisselend met *gend*, aan. Dit hoeft niet te verwonderen: wat
wij aan Gallisch taalgoed bezitten is vrij poover, en het insulair Keltisch
representeert een jonger stadium en een andere tak van de gemeen-
Keltische taal. Als wij echter bij onze redeneering geen vergissing
begaan hebben, dan moeten wij, langs analytisch-comparatistischen
weg, naar alle waarschijnlijkheid verwante vormen aantreffen, die tot
het bestaan van een Keltisch *gend* laten besluiten.

Welnu, *gend* is te splitsen in *gen + d*, onverschillig of *d* (i.e. *d* of

(54) Niet verwarren met de waarschijnlijk uit de 4^e eeuw v.C. dateerende Latijnsche
evolutie *a > e* in middensilben (b.v. *parco-peperci*). Cf. STOLZ-SCHMALZ,
Lateinische Grammatik, in fünfter Auflage völlig neu bearbeitet von M. LEU-
MANN und J.B. HOFMANN, München 1926, pp. 82-83.

(55) HOLGER PEDERSEN, *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*,
Göttingen 1909-13, I § 31. HENRY LEWIS and HOLGER PEDERSEN, *A
Concise Comparative Celtic Grammar*, Göttingen 1937, § 8.

(56) PEDERSEN, op. cit., § 28, 7^o.

(57) G. DOTIN, *La langue gauloise*, Paris 1920, pp. 57-58. Cf. eveneens P. MAR-
CHOT, *Le Pagus Namucensis*, in: *REVUE BELGE PHIL. HIST. X* (1931),
pp. 531-539.

dh) wortelsuffix of worteluitbreiding is. Dit *gen* vinden wij : 1° met een *u*-uitbreiding in Keltisch *genu* « mond » (waarvan Iersch *gin*, Oudcornisch *genau* : met svarabhaktische vocaal, zie PEDERSEN § 15); Grieksch *génus* « kin », Gotisch *kinnus* « wang », Nederlandsch *kin*, enz.; 2° met een *â*-uitbreiding in Latijn *gena* « wang »; 3° met een *dh*-uitbreiding in Litauwsch *zandas* (58) « kinnebak » en Grieksch *gnáthos* « kinnebak » (59). Blijkens beide laatste vormen is een Indo-europeesch *ge/ónā-dh-o-s* te reconstrueeren, waarvan het *o*-vocalisme bewaard is in het Litauwsch, het *nul*-vocalisme in het Grieksch en het *e*-vocalisme in het Keltisch (*genad* » *gend*). Dit laatste heeft dan vermoedelijk de Keltische beteekenis « mond ».

Dit Keltische woord *gen-* komt herhaaldelijk in toponiemen voor : o.m. *Genava* (Genève) en *Genapa*, *Ganapa* (de talrijke *Jemeppe's* en *Genappe's* (60). Vermits al deze plaatsen aan mondingen van beken of rivieren liggen, is het duidelijk dat, in toponymisch gebruik, *gen-* niet « mond », maar « monding » beteekent. Van « mond » tot « monding » van « bouche » tot « embouchure », is trouwens slechts een stap. Ook in het Germaansch zijn analoge gevallen niet zeldzaam : *Muiden*, *Diks-muide*, *Dendermonde*, *Rupelmonde*, *Roermond*, enz.

Langs zuiver taalkundigen weg komen wij dus tot de conclusie dat *Gend* « monding » beteekent. Welnu, het oudste Geat, waar de Sint-Baafsabdij opgericht werd, lag aan de monding van de Leie in de Schelde (of van de Schelde in de Leie?). Een betere naam kon werkelijk niet uitgedacht worden.

De voorafgaande taalkundige beschouwingen wettigen de volgende historische corollaria.

Er is, nog in de 8^e eeuw, een afzonderlijke naam voor den pagus : *Gandau*, en voor de localiteit : *Gend*, *Gand*. In de 9^e eeuw komt echter verwarring. Immers, toen *Gandau* eenmaal het stadium *Gandō* bereikt had, was het verschil met den stadsnaam *Ganda* zeer gering; vooral in

(58) Bij gebrek aan zetmateriaal in de drukkerij kon de omgekeerde circumflex boven de *z* niet geplaatst worden. Ook elders kon niet steeds het adequate letterteken of diacritisch teken gekozen worden.

(59) PEDERSEN, op.cit., § 96. A. ERNOUT et A. MEILLET, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, Paris 1939², p. 564. Cf. over *zandas* en *gnáthos* nog : H. HIRT, in : *Indogermanische Forschungen* X (1899), p. 53. WALDE-POKORNY, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* I (Berlin-Leipzig 1930), 587.

(60) CARNOY, *Dict. étym.*, pp. 206 en 294.

Latijnsche dokumenten, waar *Gando* als dat. sing. kon opgevat worden, was verwarring onvermijdelijk; men moest uitzien naar een nieuwen naam voor den pagus: *pagus Gandensis*. Anderzijds bleef de traditioneele latinisatie *Gandavum* in gebruik. Dat dit in de dokumenten ten slotte de naam van de stad werd, is des te beter te begrijpen daar ook Blandinium in Gandau lag en een benaming *castrum Gandavum* dus ook voor Blandinium (welke ook de beteekenis moge wezen van *castrum*) opging; bij de 10^e eeuwse veete tusschen Blandinium en S. Baafs zullen de monniken uit deze laatste abdij, die *Gand* en *Gandavum* verwarden, den naam *Gandavum* voor zich alleen opgeëischt hebben, hetgeen tot de gelijkstelling *Gand-Gandavum* des te meer bijdroeg.

Nog een ander corollarium ligt voor de hand. De pagus Gandau is niet pas een stichting uit de 8^e eeuw, vermits het woord toen al een fonetische evolutie doorloopen had. De stichting van Gandau dateert dus van vóór de 8^e eeuw. En toen had Gent al een zeker belang vermits het, zooals Kortrijk, Doornik, Terwaan, Boulogne, enz., zijn naam aan een pagus kon schenken. Gent is echter nog heel wat ouder. Vermits *genad* uit het Indo-europeesch overgeërfd is, maar in het latere Keltisch heelemaal verdrongen schijnt door *genu*, lijkt het woord wel tot een ouder stadium te behooren. De naam van Gent is vrijwel zeker ouder dan die van b.v. Kortrijk en Doornik. Vermoedelijk is *Gent* zelfs één van de oudste plaatsnamen in het Vlaamsche land.

Enkele recente Studies over het Metaaltijdperk in West-Europa.

door S. J. DE LAET

assistent aan de Rijksuniversiteit te Gent.

HET EENIGE DOEL van deze korte uiteenzetting is het belang te laten uitschijnen van enkele recente studies door buitenlandse geleerden gewijd aan zekere aspecten en problemen van het bronzen en het ijzertijdperk in West-Europa en die kunnen bijdragen tot een betere kennis van den metaaltijd in ons eigen land. De lezer denke dus niet hier een nieuwe en oorspronkelijke voorstelling te vinden van de geschiedenis onze gewesten in deze periode noch een uitvoerige bespreking van de archaeologische vondsten uit dien tijd hier ten onzent gedaan. De tijdsomstandigheden zijn immers weinig geschikt voor een dergelijk onderzoek, vermits de meeste musea hun verzamelingen in veilige schuilkelders geborgen hebben en voor het publiek niet meer toegankelijk zijn. Wanneer we echter opnieuw rustigere tijden zullen beleven, zal het een der allereerste vereischten zijn van de praehistorische wetenschap, al de gegevens die we bezitten over den metaaltijd in onze streken aan een nieuw en grondig onderzoek te onderwerpen. Inderdaad werden tot nog toe maar al te vaak opgravingen ondernomen door personen die weinig onderlegd waren of zelfs heelemaal onbevoegd voor een dergelijk bodemonderzoek. Het kwam er voor hen alleen op aan de hand te leggen op een nieuw pronkstuk voor hun verzameling, een mooie urne of een bronzen sieraad; daarentegen werd er weinig of geen rekening gehouden met de vondstomstandigheden zoodat heel wat kostbare gegevens onherroepelijk zijn verloren gegaan. Voor de archaeologie immers is niet alleen van belang *wat* men vindt, maar ook *hoe* men het

vindt. Nadat men dan, aan de hand der verzamelingen van de musea en der dikwijls zeer slordig opgestelde verslagen der opgravingen, gered zal hebben, wat er nog te redden valt, en een gezamenlijk beeld zal kunnen ophangen van den beschavingstoestand onzer gewesten in den metaaltijd, zal men door onderlinge vergelijking met de vondsten gedaan in de naburige landen, moeten pogen de voorgeschiedenis van ons land in te schakelen in de praehistorie van gansch West-Europa.

In het voorhistorisch tijdperk vormde ons land geen politieke noch cultureele eenheid. Het onderging steeds den invloed van hoogerstaande beschavingen die bloeiden nu eens in Noord-West-Duitschland, dan weer in Zuid-Duitschland of in Noord-Oost-Frankrijk en die tot in onze gewesten uitstraalden. Ook de groote volksverhuizingen van deze periode, zoowel deze der Illyriërs als deze der Kelten en der Germanen, hebben onze gewesten beroerd. Anderdeels is in de naburige landen, zoowel in Nederland en in Frankrijk als in Engeland en in Duitschland, de praehistorische wetenschap heel wat verder gevorderd dan bij ons. Het valt dan ook niet te verwonderen dat zekere buitenlandsche geleerden, bij het bestudeeren van de voorgeschiedenis van hun eigen land, zich ook terloops ingelaten hebben met de praehistorie van België, en dienaangaande soms origineele theoriën verkondigd hebben.

We hebben gedacht dat het niet van belang ontbloot zou zijn de voornaamste van deze systemen die pas in de laatste jaren ontstaan zijn, bondig samen te vatten en tot een voorloopige synthese te vereenigen. We leggen er echter den nadruk op dat wij de geldigheid van deze theoriën slechts onder voorbehoud kunnen aanvaarden: een later onderzoek zal eerst moeten uitwijzen of ze door het archaeologisch materiaal van onze streken, dat door de buitenlandsche geleerden meestal slechts gedeeltelijk gekend is (1), bevestigd worden. Men aanschouwe dus het volgende exposé niet als de uiteenzetting van onze persoonlijke opvattingen, maar slechts als een *status quaestionis*.

* * *

-
- (1) Tot nog toe werd geen enkel uitvoerig werk besteed aan de voorgeschiedenis van ons land. De meeste buitenlandsche geleerden zijn dan ook verplicht hun inlichtingen betreffende den metaaltijd in onze gewesten te ontleenen aan de catalogi onzer musea, voornamelijk aan A. DE LOE: *Belgique ancienne*, II, 1931 (catalogus van het Jubelparkmuseum te Brussel) en aan J. SERVAIS en J. HAMAL-NANDRIN: *Catalogue sommaire de la section préhistorique du musée archéologique liégeois*, 1929. Daarentegen zijn hun de meeste lokale tijdschriften, waar veel zooniet de meeste gegevens verspreid zijn, ontoegankelijk.

Vooraleer met onze uiteenzetting te beginnen, dienen een paar voorafgaande bemerkingen gemaakt. De praehistoricus steunt vooral op de gegevens die hij met de spade uit den bodem kan halen, en tot wier interpretatie hij dikwijls te rade moet gaan bij allerhande hulpdisciplines, zooals de palaeontologie, de anthropologie, de geologie, de aardrijkskunde, de scheikunde zelfs. Daarnaast moet hij ook rekening houden met de inlichtingen die de antieke auteurs hem somtijds verschaffen, en met de resultaten die bereikt werden door zekere verwante wetenschappen als de linguïstiek en de godsdienstgeschiedenis. Daarbij dient hij echter in acht te nemen dat in deze verschillende wetenschappen dezelfde benamingen niet steeds dezelfde begrippen dekken. De anthropoloog, de archaeoloog en de linguïst zijn het niet eens over wat men bv. als « Keltisch » of « Germaansch » mag bestempelen. Dit is goed begrijpelijk. Ras, volk, taal, cultuur zijn immers begrippen die niet altijd, ja zelfs zeer zeldzaam onderling te vereenzelvigen zijn. Een bepaald volk kan bv. zijn taal of zijn cultuur aan een ander volk opdringen. Voor wat het ras betreft, staan we daarenboven zeer sceptisch ten opzichte van de resultaten welke de anthropologie beweert te kunnen bereiken door het somatische onderzoek van het geraamte onzer voorouders. Van de oeroudste tijden af immers, is de geschiedenis van Europa niets dan een opeenvolging van volksverhuizingen, van veroveringen en van samensmeltingen. Ieder der drie groote volkeren die een rol gespeeld hebben in den metaaltijd, zijn ontstaan uit de vermenging van verschillende vroegere volkeren; wanneer zij zich in latere tijden over groote gebieden uitgebreid hebben, hebben zij de autochtone bevolking van deze gebieden onderworpen en hebben er zich stilaan met vermengd. We achten het dan ook onmogelijk van een Keltisch, een Illyrisch of een Germaansch « ras » te spreken. De anthropologie moet zelf haar failliet op dit gebied erkennen, vermits zij bv. voor wat de Kelten betreft, op grond van de gestalte, van den schedelvorm, van de kleur van het haar, enz., drie zeer uiteenloopende typen heeft teruggevonden. Zelfs indien men aanneemt dat de Kelten nooit meer dan een heerschende klasse hebben gevormd, dan blijkt het toch nog onmogelijk te zijn het Keltische ras anthropologisch te definieeren (2).

Wanneer wij dus hier van Illyriërs, Kelten en Germanen zullen

(2) Zie hierover o.m. H. HUBERT: *Les Celtes* (2 dl., Parijs, 1932) I pp. 33 vv.

spreken, bedoelen we menschen van Illyrische, Keltische of Germaansche taal en cultuur. We drukken er echter op dat in een randgebied zooals ons land er een was in den metaaltijd, de cultuur niet het peil bereikte tot hetwelk zij gestegen was in de kerngebieden van deze volkeren; anderdeels kwamen in onze streken deze verschillende culturen in contact, en we moeten dus rekening houden met de mogelijkheid dat bv. zekere stammen van Germaanschen oorsprong de Keltische taal en cultuur zouden overgenomen hebben of *vice-versa*.

* * *

In vergelijking met de naburige landen, voornamelijk met Engeland, Denemarken en Noord-Duitschland, verwekt de cultuur van onze streken in het bronstijdperk een nogal anmtierigen indruk. De meest typische nederzettingen van deze periode zijn paaldorpen, zooals deze van Afsnee (op de Leie), van Dentergem (bij de Mandel), enz. Ze werden onvoldoende bestudeerd. Voor de rest beschikken we slechts over enkele losse vondsten, bergplaatsen van brongieters of rondreizende handelaars, en enkele graven, bv. deze van St. Anna, aan het Vlaamsch Hoofd tegenover Antwerpen, van Port-Arthur, bij Gent, en de « marchets » van Wallonië. Al te samen is dit maar bitter weinig en stelt ons niet in staat een beeld op te hangen van de cultuur van deze periode. Door vergelijking met de naburige streken blijkt het echter wel mogelijk te zijn de plaats door ons land in den Europeeschen bronstijd ingenomen, nader te bepalen. Zoo weten we dat onze gewesten één cultuurprovincie uitmaakten met Noord-Frankrijk en Zuid-Nederland (3); daarenboven zijn de praehistorici het over het algemeen eens om de bewoners van ons land in den bronstijd te aanschouwen als verwant met de dragers van de zgn. heuvelgravencultuur (« Hügelgräberleute » in het Duitsch, « Tumulus-builders » in het Engelsch), van Midden- en Zuid-Duitschland en Noord-Oost-Frankrijk (4). Deze heuvelgraven-

(3) H. VAN DE WEERD en R. DE MAEYER: *Oudste Geschiedenis* (in: *Geschiedenis van Vlaanderen*, Bd. I), bl. 37 vv.; A.W. BYVANCK: *De voorgeschiedenis van Nederland* (2^e druk), bl. 147 vv.

(4) Dit is o.m. de meening van V. GORDON CHILDE (*The Bronze Age*, Cambridge, 1930, bl. 173 vv.) en van J. POKORNY (*Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrier*, 1938), bl. 15 vv., 28 vv.

lieden worden meestal, en met recht aanschouwd als de voorvaderen van de Kelten, « Oerkelten » indien men verkiest (5).

Een recente studie van E. Sprockhoff (6) heeft het vraagstuk van den bronstijd in West-Europa in een gansch nieuw daglicht geplaatst. Wegens het belang van deze monographie aarzelen we niet er een tame-lijk uitvoerig résumé van te geven. Sprockhoff gaat uit van een grondig onderzoek van de bronscultuur van Nedersaksen (d.i. N.-W.-Duitschland, ten W. van de Elbe). Tot nog toe werd dit gebied over het algemeen als Germaansch aanschouwd. Uit een nauwkeurigen inventaris van het archaeologisch materiaal blijkt het echter dat Nedersaksen in deze periode een zelfstandige cultuurprovincie uitmaakte, die een geheel ander karakter vertoont dan Schleswig-Holstein en Denemarken, de bakermat der Germanen, en die ook geen verband houdt met de meer oostelijk gelegen cultuurprovincie die men gewoonlijk onder de benamingen van Aunjetitz- (oudere bronstijd) en Lausitzcultuur (jongere bronstijd) aanduidt. Deze bronscultuur van Nedersaksen bezit een eigen begrafenisritus, eigen grafvormen, een specifieke ceramiek (de zgn. « Kümmerkeramik »), en wapens, vooral bijlen, met typische vormen. Ze vertoont geen verband met de Germaansche noch met de Aunjetitzcultuur, maar daarentegen is zij sterk verwant met de reeds hooger vermelde heuvelgravencultuur en zij vertoont vooral heel veel aanknopingspunten met Nederland, België, Noord-Frankrijk en ook met Zuid-Engeland en Ierland, dus met gansch N.-W.-Europa. Deze cultuur kwam zeer vroeg in botsing met de Germaansche, die zich geleidelijk naar het Westen en het Zuiden begon uit te breiden. Reeds in den ouden bronstijd was de streek van Stade voor de Germaansche cultuur gewonnen, en iets later het bekken van de Ilmenau en gedeeltelijk ook de Altmark. In den jongeren bronstijd zijn reeds gansch het Noorden van Nedersaksen ten Westen van de Weser (Oostfriesland, dus), en gansch het deel gelegen ten Oosten van de Aller en de Leine gegermaniseerd. Men vindt zelfs reeds Germaansche elementen ten Westen van

-
- (5) De cultuur van de heuvelgravenlieden wordt gekenmerkt door lijkbegrafing onder individueele heuvels en door vaatwerk met kerfsneeornamenten (ingerkerfde versiering, « Kerbschnitt » in het Duitsch).
- (6) E. SPROCKHOFF: *Niedersachsens Bedeutung für die Bronzezeit Westeuropas. Zur Verankerung einer neuen Kulturprovinz* (31. BERICHT D. ROM. GERM. KOMM. 1941, II. Teil, pp. 1-138) (Berlin, 1942). Cfr. ook de voorgaande artikels van denzelfden schrijver in *PRAEH. ZTSCHR.* 1930, 208 vv., en van HOLSTE, in *MANNUS*, 1934, 46 vv.

de Weser-Aller-Leine-linie. De aldus ingekrompen Nedersaksische cultuurprovincie vertoont in den jongeren bronstijd nog zeer duidelijke West-Europeesche trekken: deze zijn vooral merkbaar in den vorm der bronzen bijlen, nl. twee modellen van hulsbijlen (of holle bijlen), de zgn. « Tüllenbeile mit Lappenmuster » en « Tüllenbeile mit Rippenmuster », die men aantreft alleen in Nedersaksen, Nederland, België, Noord-Frankrijk en Zuid-Engeland. Ook de zgn. « Deverel-urnen », waarover we nog verder zullen spreken, wanneer we over den ijzertijd zullen handelen, en die over hetzelfde gebied verspreid zijn, zouden voor deze Nedersaksische cultuur op het einde van den bronstijd karakteristiek zijn.

De dragers van de Nedersaksische cultuur werden steeds verder naar het Zuid-Westen verdrongen eensdeels door de Germanen, anderdeels door de urnenveldenlieden, waarover we verder zullen handelen; een deel er van is uitgeweken naar Zuid-Engeland. De Engelsche geleerden zien in deze invallers een eerste golf van Kelten. Sprockhoff sluit zich bij deze meening aan; volgens hem zijn de dragers van de Nedersaksische bronscultuur Oerkelten, die verwant doch niet te vereenzelvigen zijn met de dragers van de Zuid-Duitsche heuvelgravencultuur, die ook over het algemeen als Oerkelten aanschouwd worden.

De studie van Sprockhoff, alhoewel zeer solied gebouwd, kan echter niet zonder eenig voorbehoud aanvaard worden. Zooals we het hooger zegden, wisten we reeds vroeger dat onze gewesten in den bronstijd één geheel vormden met Noord-Frankrijk en Nederland; Sprockhoff heeft aangetoond dat dit gebied zich heel wat meer noordwaarts uitstrekke, tot aan de Elbe. Hij wil echter het kerngebied van deze cultuurprovincie in Nedersaksen plaatsen. Dit zal eerst moeten bevestigd worden door een grondig onderzoek van de archaeologische vondsten der andere deelen van de cultuurprovincie; vergeten we niet dat, indien we vooraanstaande geleerden als Wahle, Krebs, Hubert, e.a. (7) mogen gelooven, Westfalen, Hannover en de streek tusschen Rijn en Elbe in den bronstijd bijna heelemaal onbewoond waren. Het blijkt ons moeilijk te aanvaarden dat in dergelijke omstandigheden een bloeiende bronscultuur daar haast centrum zou gehad hebben.

(7) E. WAHLE, *Deutsche Vorzeit* (1932), bl. 114; KREBS, in: EBERT, *Reallex. d. Vorg.*, s.v. Westfalen (bl. 292) en s.v. Nordischer Kreis (bl. 80); HUBERT, o.c. I, bl. 169 vv.

Een tweede opmerking is van meer linguïstischen aard. De Neder-saksische bronscultuur is ongetwijfeld niet-Germaansch. Reeds vroeger had de linguïstiek in ditzelfde gebied niet-Germaansche taalelementen ontdekt. In 1906 had Muellenhoff (8) beweerd, zich steunende op de talrijke riviernamen die eindigen op -affa en -apa, dat de Kelten op een zeker oogenblik hun gebied tot aan de Elbe hadden uitgebreid. Rondom deze theorie is een jarenlange polemiek ontstaan, daar zekere linguïsten gepoogd hebben deze namen niet door het Keltisch maar wel door het Germaansch te verklaren. Andere nog denken dat deze -apa-namen door het Illyrisch te verklaren zijn (9). Sprockhoff ziet in zijn archaeologische bevindingen een bevestiging van de theorie van Muellenhoff, vermits het verspreidingsgebied der -apa en -affanivieren zeer goed overeenkomt met dat der hulsbijlen waarvan hooger sprake was. Hij houdt echter geen rekening met het feit dat men ook dergelijke stroomnamen in Zuid-Frankrijk aantreft. Het schijnt ons dan ook meer waarschijnlijk dat deze namen aan de urnenveldenlieden te danken zijn, en dus, zooals W. Kaspers, A. Krebs en J. Pokorny (10) het voorstellen, van Illyrischen oorsprong zijn. (10bis)

Sprockhoff aanvaardt dus — met recht, denken we — dat vanaf den ouderen bronstijd de Oerkelten in twee groepen gescheiden waren. Deze theorie zou echter verder kunnen uitgewerkt worden. Men weet immers dat de Kelten linguïstisch in twee groote groepen verdeeld worden: de Iersche Kelten (Gaels, Goidels, K-Kelten) en de Bretoensche Kelten (in Engeland en op het vasteland, P-Kelten). Macalister, Hubert (11), e.a. plaatsen de scheiding van beide groepen reeds in den ouderen bronstijd. Misschen waren de dragers van de Nedersaksische bronscultuur de voorouders der Iersche Kelten en de heuvelgravenlie-

-
- (8) *Deutsche Altertumskunde* (zie vooral band II, bl. 218 vv.).
 (9) De theorie van Muellenhoff werd aanvaard o.m. door Karsten, maar verworpen m.m. door Much, Schnetz, Carnoy, J. de Vries, W. Kaspers, A. Krebs, J. Pokorny. Zie de uiteenzetting van het « Germaansch » standpunt bij J. DE VRIES: *De Hypothese van het Keltische substraat* (TIJDSCHR. V. NEDERL. TAAL- EN LETTER., L, 1931, bl. 181 vv.).
 (10) W. KASPERS: *ZONF* II, 74 vv.; A. KREBS, in EBERT, *Reallex.* XIV 303; J. POKORNY: *Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrier* (cf. infra) bl. 110-113.
 (10bis) Er is natuurlijk een andere hypothese mogelijk, nl. dat de -appa-namen veel hooger zouden opklimmen, te weten tot het Indo-Europeesch; doch in dit geval valt het moeilijk te verklaren hoe het komt dat deze namen zeer talrijk in bepaalde gebieden voorkomen, en in andere, die toch ook door Indo-Europeeërs bewoond waren, heelemaal niet.
 (11) MACALISTER, *Ancient Ireland*, 1933; HUBERT, o.c. I, 159 vv.

den deze der Bretoensche Kelten. Deze hypothese zou van naderbij moeten onderzocht worden; de linguïstiek en de godsdienstgeschiedenis zouden hier hun woordje mede te zeggen hebben (12).

Wat ons eigen land betreft, blijkt het ons door de studie van Sprockhoff uitgemaakt, dat het in den bronstijd door een Protokeltische bevolking bewoond was. Hoe deze bevolking hier gekomen is, blijft nog te onderzoeken, doch de oplossing van dit nieuwe vraagstuk zal tot na den oorlog moeten uitgesteld worden.

* * *

In den laten bronstijd, vanaf omstreeks 1300-1200 v.Chr., greep een geweldige volksbeweging in Europa plaats, nl. de trek der zgn. « Urnenveldenlieden ». Reeds vroeger werd de cultuur van dit volk lokaal bestudeerd, in de verschillende streken waar men ze ontmoet heeft, doch pas in de laatste jaren is men er in gelukt een gezamenlijk beeld op te hangen van deze volksverhuizing der Urnenveldenlieden en van hun cultuur. Dit resultaat werd bereikt door de collaboratie van archaeologen en van linguïsten, onder dewelke vooral H. Krahe, J. Pokorny en R. Pittioni dienen vermeld te worden. Voor onze streken is vooral van belang een studie van de hand van deze twee laatste geleerden in 1938 verschenen; Pittioni heeft het onderwerp behandeld van het standpunt der archaeologie, Pokorny van dit der linguïstiek (13). Het exposé van Pittioni over het verloop van deze volksbeweging werd nog hetzelfde jaar aangevuld door een artikel van H. Krahe (14). Ziehier hoe men zich thans den trek der Urnenveldenlieden kan voorstellen.

De geleerden zijn het over het algemeen eens om in dit volk de voorouders der Illyriërs te erkennen. Rond 1300-1200 was dit volk

-
- (12) Deze hypothese werd ons gesuggereerd door Prof. Dr. P. Lambrechts, die zinnens is ze zelf verder uit te werken.
- (13) J. POKORNY, *Zur Urgeschichte der Kelten und Illyrier*, mit einem Beitrage von R. PITTIONI, *Die Urnenvelderkultur und ihre Bedeutung für die Europäische Kulturentwicklung* (Halle/Saale, 1938).
- (14) H. KRAHE: *Das Problem der « Aegäische Wanderung » in sprachwissenschaftliche Beleuchtung* (GEISTIGE ARBEIT, V, 1938, n. 18, bl. 1 vv.). H. Kahe had zich reeds vroeger zeer verdienstelijk gemaakt door het onderzoek van de Illyrische toponymie en onomastiek (*Die alte Balkanillyrischen geographischen Namen, en Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg, 1929). We verwachten met ongeduld het verschijnen van het groote werk van Krahe over het Illyrische vraagstuk dat hij reeds meermaals aangekondigd heeft.

gevestigd in de Lausitz, een grensgebied tusschen Oost-Duitschland en Polen (15). Hun cultuur, de zgn. Lausitzcultuur, is een ontwikkeling van de reeds hooger vermelde Aunjetitzcultuur. Van uit dit kerngebied breidden zich de Illyriërs in verschillende richtingen uit, en hun tocht heeft zeer gewichtige gevolgen gehad niet alleen voor Europa, maar ook voor Klein-Azië. Alover Hongarije geraakten ze in het Noorden van het Balkanschiereiland; daar stootten ze op de Thrako-Phrygiërs die zelf in beweging geraakten en in Klein-Azië binnenvielen waar ze het machtige rijk der Hittieten ten val brachten. Hun inval in deze streken was misschien de oorzaak van de uitwijking der Etrusken vanuit Klein-Azië naar Italië, en ook van den aanval der zgn. Zeevolkeren op de Nijl-Delta in Egypte en van de vestiging der Philisters in het naar hen genaamde Palestina. In Noord-West-Griekenland verdrongen de Illyriërs de Doriërs die zelf naar Griekenland uitweken. In de Oostelijke Alpenstreken verjoegen de urnenveldenlieden de Oskisch-Umbrische Italici en beïnvloedden aldus het ontstaan van de zgn. « Villanovacultuur » in Italië. Iets later kwamen zuivere Illyrische stammen zelf zich in Noord-Italië vestigen (de Veneti), en andere trokken naar het eigenlijke Illyrië en van daar over zee naar Zuid-Italië (de Calabri, Salentini, Peutati, Dauni, Iapygi). Andere Illyriërs trokken van de Lausitzstreek naar het Oosten, andere naar het Noorden, Noord-Duitschland, Denemarken en Scandinavië, waar ze zich vermengden met de Germanen, andere ten slotte naar het Westen en het Zuid-Westen. De tocht van deze laatste is van belang voor onze streken. Terwijl zekere urnenveldenlieden alover Zwitserland naar Zuid-Frankrijk (Rhône-vallei) en Spanje trokken, bereikten andere groepen het Rijnland, en van daar België, Nederland en Engeland. Deze beweging naar het Westen is betrekkelijk langzaam gegaan en het is best mogelijk dat ook niet-Illyrische stammen de cultuur der Illyriërs hebben overgenomen, met hen zijn meegetrokken of door hen zijn opgedreven. Het blijkt bv. dat de inheemsche bevolking van Nedersaksen die, zooals we het hooger zagen,

(15) Dit is de algemeene aanvaarde theorie. Volgens KRAHE (l.c.) moet echter het kerngebied der Urnenvelden meer zuidwaarts, ergens in Midden-Europa gezocht worden. De Lausitz-cultuur zou pas ontstaan zijn toen de Urnenveldenlieden van uit het Zuiden de Lausitz zouden zijn binnengedrongen. Dit schijnt echter chronologisch moeilijk aanvaardbaar, daar de Lausitz-cultuur hooger opklimt dan 1200 v.Chr. Voor de rest hebben we eerder het exposé van Krahe gevolgd dan dat van Pittioni.

naar Engeland uitweek onder den drang van de Germanen en van de Urnenveldlieden, zelf de urnenveldencultuur in Engeland heeft ingevoerd (16).

De geleerden hebben dezen trek der Illyriërs kunnen herstellen dank zij de onderlinge vergelijking van het archaologische materiaal (ceramiek, bronzen voorwerpen, enz.), en ook door het linguïstisch onderzoek van de toponymie en de onomastiek van de streken waar men vermoedde dat Illyriërs zich gevestigd hadden. Zoo heeft Pokorný ook in onze gewesten zekere plaats-, rivier- en personennamen gevonden die hij meent aan de Illyriërs te mogen toeschrijven. In zijn werk stippen we o.m. de volgende namen aan : de riviernamen op *-apa* (cf. *supra*), de Rijn, de Waal, de IJzer, de Sabis, Atuatuca, de Menapii, de Suesiones, enz. Ook de Germanen zouden hun naam aan de Illyriërs te danken hebben. Uit een vroegere studie van L. Weisgerber blijkt daarenboven dat bij de Treveri een zekere aantal persoonsnamen van Illyrischen oorsprong zijn (17).

Ook de studie van Fokorny-Pittioni kunnen we niet zonder eenig voorbehoud aanvaarden. Eerst en vooral dient er gewezen op het onzekere van veel dezer linguïstische hypothesen, die heftig omstreden worden. We vreezen dat de « Illyrisanten » maar al te dikwijls als Illyrisch aanschouwd hebben alle duistere taalelementen die door Weisgerber als « Undurchsichtig » bestempeld worden, en die misschien veel hooger dan het metaaltijdperk opklimmen. Overigens geven we grif toe dat er ongetwijfeld Illyrische sporen in West-Europa terug te vinden zijn.

Een tweede verwijt, dat we meer in het bijzonder tot Pittioni moeten richten, is dat hij geen rekening houdt met de autochtone bevolking. In de dragers van de urnenveldencultuur ziet hij uitsluitend Illyriërs, en hij schijnt niet eens de mogelijkheid te vermoeden dat zekere stammen van een ander ras de urnenveldencultuur zouden overgenomen hebben. In onze streken schijnt dit nochtans gedeeltelijk het geval te zijn geweest. In Zuid-West-Duitschland immers hadden dragers van de

(16) Cf. SPROCKHOFF, o.c., die zelf steunt op de studies van Engelsche archaeologen, als Hawkes, e.a.

(17) Sprachwissenschaftliche Beiträge zur Frührheinische Siedlungs- und Kulturgeschichte (RHEIN. MUS. F. PHIL., N.F. LXXXIV, 1935, bl. 289 vv.). In dit artikel heeft Weisgerber alle overgeleerde persoonsnamen onderzocht van de Treveri. Hij denkt dat zekere van de « Undurchsichtige » namen van Illyrischen oorsprong zouden kunnen zijn (bl. 342).

urnenveldencultuur de Heuvelgravenlieden ontmoet, en tusschen beide volkeren was een samensmelting tot stand gekomen. De Heuvelgravenlieden namen zekere gewoonten der Illyriërs over: zoo vervingen zij o.m. den begravingsritus door den crematie-ritus, doch zij behielden de gewoonte het stoffelijk overschot van de overledenen onder heuveltjes bij te zetten (18).

Het was van den Midden-Rijn dat de urnenveldencultuur zich naar onze gewesten uitbreidde. Dit blijkt uit de ceramiek die in onze oudste urnenvelden teruggevonden werd: naast typisch Illyrische vormen, die aan de Lausitzcultuur herinneren (urnen met afgeschuinden rand, hoo-gen hals, breeden schouder en scherpen buikknik), ontmoet men urnen met ingekerfde versiering die duidelijk aan de heuvelgravencultuur ontleend zijn. De invallers waren dus Illyro-Kelten. Zooals we het gezien hebben, denken de linguïsten ook in onze streken taalkundige elementen terug te vinden die men aan de Illyriërs mag toeschrijven. Van af de invasie der Urnenveldenlieden, kan men dus in de bevolking van ons land drie bestanddeelen onderscheiden: een autochtoon Proto-Keltisch element, een tweede Oer-Keltisch element zeer verwant met het eerste en dat afstamt van de Zuid-Duitsche Heuvelgravenlieden, en ten slotte een Illyrisch element. Zooals we het verder zullen zien, is er een versmelting tusschen deze drie volkselementen tot stand gekomen en werd het Illyrisch element door de Keltische opgeslorpt.

De inval der Urnenveldenlieden in onze streken greep plaats circa 850 v.Chr. Hun cultuur heeft haar stempel gedrukt op gansch den ijzer-tijd in onze gewesten. Zooals haar naam het aanduidt, wordt zij vooral gekenmerkt door de bijzondere manier op dewelke de begraafplaatsen aangelegd waren. Terwijl in den bronstijd de dooden begraven werden, worden ze nu verbrand; de gecalcineerde overblijfselen worden in een une gelegd en deze, soms afgedekt met een schaalte, wordt met enkele bijgaven, een « bijpotje », soms een armband, een fibula, een mes, enz.,

(18) Volgens zekere geleerden zouden pas uit de versmelting der Urnenveldenlieden met de Heuvelgravenlieden de Kelten zijn ontstaan; volgens Pittioni (bl. 219 vv.) zou men daarenboven slechts van de Kelten mogen spreken vanaf de V^e eeuw, toen de La Tène-cultuur is ontstaan. Hier staan we opnieuw voor een typisch geval van verwaring tusschen de begrippen « volk » en « cultuur ». Zooals we het hooger zagen waren reeds in den bronstijd de Kelten gesplitst in Goidels en Bretoenen. De Kelten hebben echter vóór den La Tène-tijd geen eigen beschaving ontwikkeld, vermits de urnenveldencultuur Illyrisch is, en de Hallstatt-cultuur Illyro-Keltisch.

in een ondiep kuiltje geplaatst. In zekere urnenvelden wordt boven ieder kuiltje een klein heuveltje opgeworpen, doch in ons land, bv. te Wuustwezel, Grobbendonk, Temsche, St. Gillis-Waas, Biez, enz., ontmoet men dikwijls urnenvelden zonder heuvels (« champs d'urnes à tombes plates »). In de urnenvelden van Nederland is de aarde van het grafheuveltje geschept geworden uit een greppel die de urne in een kring omringt, doch dergelijke greppels werden in de urnenvelden van ons land nog niet aangetroffen. De graven worden op evenwijdig loopende rijen verzameld, zoodat men van urnen-« velden » mag spreken.

Tot nog toe heeft men nog geen uitleg verstrekt van al deze locale verschillen in den aanleg der urnenvelden. Misschien dient hij gezocht te worden in den invloed uitgeoefend door de autochtone bevolking op de cultuur van de invallers, invloed door zekere archaeologen als Pittioni maar al te zeer over het hoofd gezien.

De best bekende urnenvelden van ons land zijn deze der Kempen, vooral deze van Wuustwezel, Grobbendonk, Neerpelt, Lommel, Wijchmaal, Caulille, Exel, Groote-Brogel, Gruitrode, Overpelt, Luikgestel, Bergeik, enz. Men vindt er echter ook in andere deelen van het land: in Oost-Vlaanderen (Temsche en St. Gillis-Waas), Brabant, (Court-St.-Etienne, Noville-sur-Mehaigne, Biez), Luxemburg (St. Vincent), Namen (Gedinne), Henegouwen (Leval-Trahegnies, Thuillies, Harchies), enz. Het feit dat men in het grootste gedeelte van Vlaanderen geen urnenvelden aantreft, is waarschijnlijk te wijten aan den bodemtoestand van deze streek die toen nog zeer moerassig was, bedekt met bosschen en plassen, en dus weinig aantrekkelijk voor invallers op zoek naar bebouwbaren grond (19).

Het is zeer te betreuren dat tot nog toe een algemeen en systematisch overzicht van de urnenveldencultuur in ons land nog ontbreekt. Voorloopig moeten wij onze toevlucht zoeken bij werken gewijd aan de urnenvelden in Nederland (20); onze Kempische urnenvelden zijn

-
- (19) Cf. daarover: R. BLANCHARD, *La Flandre* (1906), bl. 143 vv.; A. BRIQUET, *Le littoral de la Mer du Nord et son évolution morphologique* (1930), bl. 351 vv.
(20) Cf. o.m. J.H. HOLWERDA: *Nederland's vroegste geschiedenis* (2^e druk, 1925); A.W. BYVANCK: *De voorgeschiedenis van Nederland* (2^e druk 1942); W.J.A. WILLEMS: *Een bijdrage tot de kennis der vóór-Romeinsche urnenvelden in Nederland* (1935); H.J. en G.A. BECKERS: *Voorgeschiedenis van Zuid-Limburg* (1940); F.C. BURSCH: *Onze Urnenvelden* (OUDHEIDK. MEDED. 1942, bl. 48 vv.).

immers nauw verwant met de zuidelijke groep der Nederlandsche, t.w. met deze van Riethoven, Goirle, Best, Knegsel, Bergeik, Luikgestel, e.a.

* * *

Uit den tijd die onmiddellijk op den inval der Urnenveldenlieden volgt, schijnen ook de zgn. «Deverel-urnen» te dagteekenen, waarvan we reeds hooger melding hebben gemaakt. Ziehier hoe Byvanck ze beschrijft (21) :

« Het zijn betrekkelijk groote potten, meestal cilindervormig, met » de hand gevormd uit sterk met zand en steentjes gemengde klei, aan » de oppervlakte met leem besmeerd en zwak gebakken. Als eenige » decoratie vindt men in de bovenste helft van de urn soms een horizon- » talen band, die met indrukels van de vingers en de nagels is versierd. »

Voegen we er aan toe dat naast dit cilindervormig type andere Deverel-urnen een ronden buik hebben, een breeden hals en kleine oortjes («Globular type»). Hun verspreidingsgebied strekt zich uit over Nedersaksen, de vallei van den Midden-Rijn, Nederland, België en Zuid-Engeland. Doppelfeld (22), die voor het eerst deze ceramiek bestudeerd heeft, schrijft ze toe aan een vroeg-Keltisch volk dat vanuit het Rijngebied doorheen de Nederlanden naar Zuid-Engeland zou getrokken zijn. Ook de Engelsche geleerden zijn het eens om deze urnen aan uitwijkelingen van het vasteland toe te schrijven (23); alleen de Nederlandsche archaeoloog F. C. Bursch dacht eerst aan een inval vanuit Engeland in onze gewesten, maar in latere artikels heeft hij deze meening laten varen (24). In de laatste jaren is men meer en meer geneigd de «Deverel-urnen» toe te schrijven aan de autochtone, inheemsche bevolking, door de Urnenveldenlieden onderworpen. Daar men deze urnen aantreft niet in de urnenvelden, maar meestal in afzonder-

(21) BYVANCK: Voorg. v. Nedel., 2^e dr., bl. 167; cf. ook VAN DE WEERD en DE MAEYER, o.c., bl. 43.

(22) Die Herkunft der Deverel-Urnen (PRAEH. ZTSCHR. XXI, 1930, bl. 161 vv.). Zie ook van denzelfden auteur: BONN. Jbb. CXXXV, 1390, 152 vv. en PRAEH. ZTSCHR. XXV, 1934, bl. 3 vv.

(23) Bv. Clay, Hawkes, e.a.

(24) OUDHEIDK. MEDED. 1934, 54 vv. Bursch kwam tot een ander, en volgens ons beter inzicht in zijn artikels: Zur Frage der Deverel-Urnen in den Niederlanden, MARBURGER STUDIEN, 1938, 20 vv., en het reeds geciteerde artikel: Onze Urnenvelden (OUDH. MEDED. 1942, 48 vv.).

lijke heuvelgraven, gelegen vooral op afgelegen plaatsen, kan men denken dat leden van de oude bevolking zich voor de Urneveldenlieden terugtrokken in uithoeken van het land of naar Engeland uitweken. Ze hadden echter reeds den invloed van de Urneveldenlieden ondergaan, vermits ze van hen den crematie-ritus overgenomen hadden. Deze meening is onlangs verkondigd geworden niet alleen door Byvanck (25) en Bursch (26), maar ze werd ook door Sprockhoff (27) toegetreden: we hebben reeds gezien dat deze geleerde de Deverel-urnen als het specifieke vaatwerk aanschouwt van de Nedersaksische cultuur op het einde van het bronstijdperk.

* * *

De tijd van de invallen der Urneveldenlieden en van de Deverel-urnen vormt het overgangstijdperk tusschen den brons- en den ijzer-tijd. Deze laatste wordt gewoonlijk ingedeeld in twee groote perioden, ieder gekenmerkt door een bijzonderen beschavingsvorm, de zgn. « Hallstatt-cultuur » en « La Tène-cultuur ». Deze culturen worden aldus genaamd naar de twee belangrijke vindplaatsen van Hallstatt (Oostenrijk) en La Tène (Zwitserland). De eerste dezer culturen komt in onze streken slechts in een verflauwd en vorm voor, en de tweede ontbreekt bijna heelemaal, zoodat we voor ons land van Hallstatt- en van La Tène-tijd alleen als chronologische indeeling kunnen spreken.

De geschiedenis van gansch dit tijdperk, dat niet meer tot de zuivere praehistorie behoort maar wel tot de protohistorie, vermits we reeds over zekere geschreven bronnen beschikken, is tamelijk duister. Daarenboven werd zij niet altijd met de noodige sereniteit en objectiviteit behandeld die voor den wetenschappelijken arbeid onontbeerlijk zijn. De grondigste studie over dit tijdvak is o.i. deze van twee Engelsche archaeologen, Chr. Hawkes en G.-C. Dunning. Alhoewel reeds meer dan tien jaar oud — en men weet hoe vlug een archaeologische studie verouderd! — behoudt ze nog steeds haar volle waarde; ze is daaren-

(25) o.c., 2^e dr., 167 vv.

(26) in de twee laatst vermelde artikels in voetnota 24.

(27) cf. *supra*.

boven ten onzent weinig gekend. We aarzelen dus niet ze bondig samen te vatten en te bespreken (28).

In Zuid-Duitschland, waar de Urnenveldenlieden samengesmolten waren met de Heuvelgravenlieden, ontstond de rijke Hallstatt-bescha-ving, die op het oogenblik van haar hoogsten bloei zich uitstreckte van Midden-Frankrijk (Seine-bekken), alover Noord-Oost-Frankrijk en Zuid-Duitschland, tot ver in de Donau-streken. Het schijnt wel dat de dragers van deze cultuur in het Westen Illyro-Kelten waren, en in het Oosten Illyriërs. Onze gewesten vormden slechts een randprovincie van dit cultuurgebied en de Hallstattbeschaving komt hier maar in een verflauwden vorm voor. In de ceramiek worden de urnen met kantig profiel vervangen door vaatwerk met een meer afgeronden, S-vormigen wand. Ook werden hier en daar typische Hallstatt-zwaarden teruggevonden, meestal in graven. De Hallstatt-lieden waren immers krijgs-zuchtig en zij lieten zich met hun wapens begraven; hun zwaarden werden met opzet gebogen vooraleer in het graf gelegd te worden (29).

De Hallstatt-tijd zag een verdere uitbreiding van het Germaansche gebied. Reeds hooger hebben we er op gewezen dat de Germanen op het einde van het bronstijdperk de Weser overgestoken hadden. Thans bereiken zij langs de vallei van de Lippe den rechter oever van den Neder-Rijn, waar zij zich vermengen met Urnenveldenlieden. Deze germanisatie van Nederland is duidelijk merkbaar in de Noordelijke groep der Nederlandsche urnenvelden. In de VII^e eeuw zouden de Germanen den Neder-Rijn in Westelijke richting hebben overgestoken en ons land hebben bereikt. Zij hebben ook stroomopwaarts den rechter oever van den Rijn gevolgd tot in de streek van Keulen. Daar hebben de Kelten zich echter tot in de VI^e eeuw kunnen handhaven. Men denkt over het algemeen de sporen van de Germaansche invallen in onze streken terug te vinden in de zgn. « biconische » urnen en de « Harpstedter-urnen » (of kartelrand-urnen), die men in zekere onzer urnenvelden

(28) CHR. HAWKES en G.C. DUNNING: *The Belgae of Gaul and Britain* (THE ARCHAEOLOGICAL JOURNAL LXXXVII, 1930, pp. 150-335). Verder raadplege men ook CHR. HAWKES: *Die Erforschung der Spätbronzezeit, Hallstatt- und Latènezeit in England und Wales von 1914-1931* (21. BER. D.R.G.K., 1931., 86 vv.), en T.D. KENDRICK en CHR. HAWKES: *Archaeology in England and Wales 1919-1931* (London, 1932).

(29) Bv. in het grafveld van Court-St-Etienne (Brab.): cf. RAHIR: *Vingt-cinq années de recherches...* (1928), pp. 161 vv.; DE LOE, *Belg. ancienne*, II, pp. 163 vv.

aantreft. Het verspreidingsgebied van deze ceramiek strekt zich uit van de streek van Hannover, alover het gebied van den Neder-Rijn en de Nederlandsche provincies Gelderland, Limburg en Noord-Brabant, tot in de Belgische Kempen. Men heeft er gevonden te Temsche (O.-VI.), maar niet verder westwaarts noch bezuiden de Kempen (30). Ze zijn van zulk een grove techniek dat ze moeilijk aan handelsbetrekkingen kunnen toegeschreven worden; Hawkes en Dunning, zooals de meeste andere geleerden (31), schrijven ze dan ook aan een nieuw volk, van Germaansche cultuur, toe. We zullen echter zien dat F. C. Bursch er een andere theorie op nahoudt. Er kan echter geen spraak zijn van een gewelddadige Germaansche verovering; het feit dat de kartelrandurnen aangetroffen worden in dezelfde grafvelden als de hooger beschreven Hallstatt-urnen, wijst veeleer op een vreedzame insijpeling.

In het Rijnland hadden de Germanen de lijn Keulen-Andernach-Eschweiler-Aken bereikt, d.i. den voet van de Ardennen en van het Eifelgebergte. Voorloopig zullen ze niet verder zuidwaarts geraken. Vele Keltische elementen van het veroverde gebied verhuisden, vooral naar de streken van den boven-Rijn en naar Noord-Oost-Frankrijk (Champagne en Marne-bekken). Anderdeels bestonden er reeds in dien tijd handelsbetrekkingen tusschen de Hallstatt-lieden en de beschavingscentra van Zuid-Europa, Italië en Griekenland. In dit verband kunnen we voor België en Nederland de vorstengraven vermelden van Oss (32) en van Eigenbilzen (33) in dewelke men eensdeels een bronzen emmer en anderdeels een bronzen ciste(geribde emmer) en een snavelkan (34) gevonden heeft die in de VI^e en in de V^e eeuw in Italië zijn vervaardigd geworden. Doch voor onze streken zijn dit slechts uitzonderlijke vondsten. In het Rijnland zijn ze veel talrijker.

Onder den dubbelen invloed van de drukke handelsbetrekkingen met het Zuiden en van de talrijke inwijkelingen uit de gebieden door de Germanen veroverd is, in de V^e eeuw, in de Marne-streek de La Tène-cultuur ontstaan. In dien tijd waren de Illyrische elementen van de

(30) Cf. VAN DE WEERD en DE MAEYER, o.c., bl. 45 vv.

(31) HAWKES en DUNNING, o.c., 158 vv.; VAN DE WEERD en DE MAEYER, l.c.; BYVANCK, o.c., 173 vv.

(32) Zie de beschrijving van dit graf o.m. bij BYVANCK, o.c., 2^e dr., bl. 181 vv.

(33) Cf. VAN DE WEERD-DE MAEYER, o.c., bl. 43 vv.; BYVANCK, o.c., bl. 182 vv.; DE LOE, *Belgique ancienne* II, 172 vv. en fig. 80-85.

(34) Over de herkomst van deze snavelkan, cf. JACOBSTHAL-LANGSDORFF: *Die bronzen Schnabelkannen* (1929), bl. 32 vv.

bevolking, in de streken waar vroeger de Heuvelgravencultuur gebloeid had, door de Keltische geassimileerd geworden. Deze Keltische bevolking liet nu den crematie-ritus, vroeger aan de Illyriërs ontleend, varen en keerde tot de lijkengraving terug. Het is van de eerste periode der La Tène-cultuur dat de talrijke wagengraven van de Moezelstreek en van Champagne dagteekenen. De ceramiek van deze periode wordt gekenmerkt door haar sterk geprofileerde vormen, die aan bronzen vaatwerk herinneren. Vermelden we meer in het bijzonder zekere typische slanke urnen op hoogen voet, waarover we vander opnieuw zullen spreken. In de volgende eeuwen ontmoet men dezelfde ceramiek met meer afgeronde, verzwakte vormen. Vanaf het ontstaan van de La Tène-beschaving is het gebied gelegen tusschen de Seine, de Marne, den Rijn en de Zee, dat later door Caesar als België aangeduid wordt, in twee zeer verschillende streken verdeeld, ten minste voor wat de cultuur betreft; de scheidingslijn tusschen beide gebieden wordt gevormd door de Ardennen. Terwijl ten zuiden van dit gebergte de rijke La Tène-beschaving bloeit, blijft het noordelijk deel, ons land dus, bijna heelemaal uit deze beschaving uitgesloten. De bevolking alhier blijft getrouw aan de lijkengraving gedurende gansch den ijzertijd; de ceramiek ondergaat bijna geen wijzigingen en woekert voort op verzwakte, ont-aarde Hallstatt-tradities. Alles wijst er op dat het peil van de cultuur zeer laag is gebleven en niet kan vergeleken worden met de veel hooger staande beschaving van de Marne-streek (35).

In de IV^e eeuw, terwijl ons land op de peripherie van de La Tène-cultuur afgezonderd bleef, zetten de Kelten, zooals vroeger de Illyriërs en de Germanen, zich in beweging en breidden zich naar alle richtingen uit. Van uit de Marne-streek voerden zij hun beschaving uit naar het Westen (Seine-bekken en Engeland), het Zuid-Westen (Zuid-Frankrijk en een deel van Spanje), het Zuiden (Gallische invallen in

(35) Aan Holwerda komt de verdienste toe de eerste er op gewezen te hebben dat in de Nederlanden de Hallstatt-cultuur tot aan de Romeinsche verovering voortgeleefd heeft. Hij wordt thans in deze meening door de meeste archaeologen die zich met het vraagstuk hebben beziggehouden, gevolgd. Dit feit maakt de chronologie van den ijzertijd natuurlijk ingewikkelder en zoo komt het dat Holwerda de kartelrandurnen toeschrijft aan het tijdperk dat de Romeinsche verovering onmiddellijk voorafgaat, terwijl Hawkes en Dunning, en ook Bursch deze urnen veel hooger doen opklimmen (tot in de VI^e eeuw). Verder komen we op dit vraagstuk terug. Laten we hier reeds opmerken dat het best mogelijk is, daar de cultuur van onze streken in den ijzertijd weinig veranderingen heeft ondergaan, dat deze urnen verscheidene eeuwen in gebruik zijn geweest.

Italië, verovering van de Po-vlakte, inname van Rome), het Noord-Oosten (Rijnland), het Oosten (Zwitserland, Donau-vallei, inval in Griekenland en plundering van het heiligdom van Delphi). Zekere Keltische benden trokken zelfs tot in Klein-Azië en vestigden zich ten slotte in het naar hen genaamde Galatië. In het midden der III^e eeuw was de La Tène-cultuur dus over een zeer uitgebreid gebied verspreid en vertoonde overal een zeer homogeen karakter (36).

De expansie van de Kelten heeft echter deze der Germanen niet gestuit. Beide volkeren kwamen in botsing niet alleen in Thüringen en in Bohemen, doch ook in West-Europa. In de III^e eeuw zouden zekere Germaansche elementen de vallei van den Midden-Rijn binnengevallen zijn, en de streek van de Nahe, de Saar en de Beneden-Moezel veroverd hebben. In deze streken werd de lijkenbegrafing opnieuw door de lijkenverbranding vervangen. De Keltische bevolking bleef echter in de meerderheid en heeft spoedig de kleine minderheid der Germaansche veroveraars opgeslorpt. De Treveri, die uit de samensmelting van beide volkeren ontstaan zijn, bezaten ten tijde van de Romeinsche verovering en later een zuivere Keltische beschaving, ze spraken een Keltisch dialect en vereerden Keltische goden. Men heeft soms betwijfeld of er ooit wel Germanen tot in hun gebied zijn geraakt. In ieder geval hebben deze Germaansche elementen geen sporen nagelaten, buiten den crematieritus (37).

Na hun uiteenzetting over den Hallstatt- en den La Tène-tijd in West-Europa behandelen Hawkes en Dunning het probleem dat onze streken het meest aanbelangt, nl. dit der Belgae. De twee Engelsche archaeologen hebben het vooral onderzocht van het standpunt van het bodemonderzoek en hebben hun resultaten getoetst aan de gegevens verschaft door de oude historici betreffende de nationaliteit onzer voorouders. Zooals we het verder zullen zien, dient dit onderzoek echter aangevuld te worden door zekere gegevens verstrekt door de linguïstiek en de godsdienstgeschiedenis.

(36) Over de expansie der Kelten raadplege men o.m. C. JULLIAN, *Histoire de la Gaule*, bd. I, en H. HUBERT, o.c. (vooral bd. II).

(37) Rondom het vraagstuk der Treveri is er, naast de studie van Hawkes en Dunning, een heele literatuur ontstaan. We verwijzen den lezer naar de grondige en critische uiteenzetting van P. LAMBRECHTS: *Où en est le problème de la nationalité du peuple trévire?* (ANT. CLASS. VII, 1938, 359 vv.). We zullen er hier niet verder op ingaan.

Iedereen kent den beruchten passus van Caesar in denwelken de veroveraar van Gallië in dit land drie deelen onderscheidt, Aquitanië, het eigenlijke Gallië en België, waarvan de inwoners onderling verschillen door de taal, de instellingen, de wetten. België is het gebied dat gelegen is tusschen de zee, de Seine, de Marne en den Rijn. Deze laatste stroom scheidt de Belgen van de Germanen met wie zij voortdurend oorlog voeren (38). Verder geeft Caesar nadere bijzonderheden over de ethnische samenstelling van de Belgae, zooals die hem verstrekt zijn geworden door twee afgevaardigden van den hem bevrienden stam der Remi: de meeste Belgen zouden van Germaansche afkomst zijn; door de vruchtbaarheid van de streek aangetrokken, hebben zij den Rijn overgestoken en hebben de daar wonende Galliërs verjaagd. Hij voegt er aan toe dat de Belgen de eenige inwoners van Gallië zijn die succesvol weerstand hebben geboden aan de Kimberen en de Teutonen toen deze, in de jaren 113-103 v.Chr. gansch Gallië verwoestten. Hij zegt ook dat de Eburones, de Condrusi, de Caerosi en de Paemani in zijn tijd somtijds nog onder de gemeenschappelijke benaming van « Germani » aangeduid werden (39). Daarenboven zou een der Belgische volkstammen van onze streken, de Atuatuçi, bestaan hebben uit de afstammelingen van de achterhoede der Kimberen en der Teutonen, 6,000 man sterk, die hier zou achtergelaten zijn geworden ter bewaking van de *impedimenta*, toen beide volkstammen hun noodlottigen tocht naar Italië ondernamen (40). Naast Caesar geven ook Strabo en Tacitus ons enkele inlichtingen nopens onze voorouders. Beide schrijvers zijn het eens om te zeggen dat de Nerviers zich in den keizerstijd nog altijd over hun Germaansche afkomst beroemden. Tacitus schijnt echter de gegrondheid van deze bewering ten zeerste te betwijfelen (41). Strabo drukt daarenboven zeer sterk op het Keltisch karakter van de Belgae, die slechts zeer weinig in zeden en instellingen van de eigenlijke Galliërs zouden verschillen; hun taal zou slechts dialectale afwijkingen van het

(38) CAESAR, de bello gallico I, 1.

(39) CAESAR, de bello gallico II, 4.

(40) CAESAR, de bello gallico II, 29.

(41) TACITUS, Germ. 28; STRABO IV, 3, 4 c. 194. Zie hier wat E. NORDEN (Die germ. Urgeschichte in Tacitus Germania, 3^e dr., 1923, bl. 373 vv.) over dezen passus van Tacitus schrijft: « Die sarkastische Ausdruckweise würde zum Beweise genügen, dass Tacitus die Berechtigung des Anspruches bezweifelte ». Zie ook TH. MOMMSEN, Röm. Gesch. III, p. 245. Cf. P. LAMBRECHTS, o.c., p. 364.

zuivere Keltisch vertoond hebben (42). Deze laatste inlichting is dus tegenstrijdig met hetgeen Caesar ons over de taal der Belgae vertelt. Tot zoover de teksten.

Wat leert ons daarnaast het archaeologisch bodemonderzoek betreffende het vraagstuk? Uit de studie van Hawkes en Dunning blijkt dat in het midden der II^e eeuw v.Chr. in het kerngebied der La Tène-cultuur, het Marne- en Aisne-bekken, de inhumatie plots opnieuw vervangen wordt door de lijkenverbranding en dat men er vanaf dit tijdstip een nieuwmodische ceramiek aantreft. Er is dus een vreemde inval geweest van volkstammen uit het Oosten, van over den Rijn, zooals blijkt uit de ceramiek. Het is mogelijk — doch o.i. is dit op verre na niet uitgemaakt — dat, zooals Hawkes en Dunning het aannemen, er eveneens zekere volkselementen van onze streken, onder den steeds grooter wordenden druk der Germanen, zich naar het Zuiden alover de Ardennen terugtrokken en ook in de Marnestreek binnenvielen.

In Champagne werd aldus de zuivere La Tènebeschaving ten onder gebracht door deze invallen. De inwijkelingen hebben nochtans zeer veel bestanddeelen van de La Tène-cultuur overgenomen. Op technisch gebied waren ze verder gevorderd dan de La Tène-Kelten; ze kenden bv. reeds het pottenbakkerswiel. Hun ceramiek wordt gekenmerkt door zeer typische urnen die men gewoonlijk onder de Engelsche benaming van « pedestal-urn » aanduidt: de vorm er van werd ontleend aan de La Tène-cultuur (de urnen op hoogen voet waarvan hooger spraak was), doch ze worden thans vervaardigd op de draaischijf. Aan de samensmelting van deze invallers uit het Oosten (en uit het Noorden?) met de inheemsche bevolking van de Marne-streek, danken de « Belgae » hun ontstaan. De Belgische volkstammen hebben zich meer en meer naar het Westen uitgebreid. Hun expansie kunnen we zeer duidelijk volgen dank zij de verspreiding van de typische Belgische pedestal-urnen. Het kerngebied van de Belgae is gelegen in de streek waar ten tijde van Caesar de Remi, de Catuvellauni en de Suessiones woonden. Van daar breidden ze zich uit naar de streek van de Beneden-Seine, het latere grondgebied van de Ambiani, de Atrebatas, de Bellovacii, de Caleti, de Veliocasses, dus in Normandië en Picardië. Op het

(42) STRABO IV, 1, 1 c. 176.

einde der II^e eeuw v.Chr. strekte zich aldus een homogeen « Belgische » cultuur uit van de Argonne tot aan de monding van de Seine.

Daarentegen is er in ons eigen land, dus in het gebied der Morini, Menapii, Nervii, Eburones, Atuatici, Condrusi, Paemani en Caerosi, die door Caesar toch ook tot de Belgae gerekend worden, van een inval rond 150 v.Chr. niets te bespeuren; in dit gebied werd er ook geen enkele Belgische pedestal-urne teruggevonden. Zoals reeds hooger gezegd, blijft er hier tot aan de Romeinsche verovering een verachterde cultuur op Hallstatt-tradities voortteren. Als typisch voorbeeld van deze cultuur kunnen we de nederzetting van De Panne vermelden, die bestaan heeft gedurende een groot deel van den ijzertijd tot in het begin van den Romeinschen tijd. Ze mag als kenschetsend voor de cultuur van de Morini aangezien worden. De ceramiek vertoont, naast enkele vroeg-La Tène-vazen (cf. daarover verder), vooral ontaarde Hallstatt-vormen. Ook Caesar schildert onze voorouders als veel woester en minder beschaafd dan hun Zuiderburen.

Rond 75 v.Chr. hebben de Belgae het Nauw van Kales overgestoken en hebben een groot deel van Zuid-Engeland veroverd en onderworpen. Ook daar heeft men in grooten getale de typische Belgische pedestal-urnen teruggevonden. Het is thans uitgemaakt dat de invalers vanuit Normandië kwamen, en dat de inwoners van ons land geen deel genomen hebben aan deze veroveringstochten, die tot de stichting van Belgische koninkrijken in Engeland geleid hebben.

* * *

Dit was een bondige samenvatting van de studie van Hawkes en Dunning. We willen nu nog vluchtig zekere vragen aanraken die bij de aandachtige lectuur van deze soliede monographie gerezen zijn en ook bepaalde punten aanstippen welke in de laatste jaren verder zijn uitgewerkt geworden.

Een eerste vraagstuk is dit der kartelrandurnen. Over het algemeen zijn de archaeologen het eens om dit vaatwerk aan Germaansche inwijkelingen toe te schrijven (43), die rond de VI^e eeuw onze gewesten zijn binnengedrongen. Ook Holwerda denkt dat deze urnen van

(43) Bv. STAMPFUSZ, *MANNUS* XVII, 1925, 287 vv.; VAN DE WEERD en DE MAEYER, o.c., bl. 45 vv.; BYVANCK, o.c., 173 vv.; HAWKES en DUNNING, o.c., 158 vv.

Germaansch maaksel zijn, doch volgens hem zijn ze chronologisch veel jonger en zouden pas in de laatste eeuwen voor onze jaartelling vervaardigd zijn geworden. Hij heeft gepoogd te bewijzen dat deze ceramiek eigen is aan de(n) volkstam(men) der Tungri, bij dewelke er ongetwijfeld Germaansche elementen te bespeuren vallen en die pas rond 150 in ons land zouden binnengedrongen zijn (44). Zijn argumenten zijn echter niet doorslaggevend, en zijn theorie ontmoette slechts een geringen bijval (45). Onlangs heeft nu ook F. C. Bursch een gansch nieuwe theorie de wereld ingezonden. Steunende op de groote gelijkenis die bestaat tusschen de kartelrandurnen en de vroeger besproken Deverel-urnen, schrijft hij ook dit vaatwerk toe aan de autochtone bevolking die niet door de urnenveldenlieden zou geassimileerd zijn geworden. In tegenstelling met de Noord-Nederlandsche urnenvelden, zouden er in de Zuid-Nederlandsche en in onze Kempische urnenvelden slechts zeer geringe sporen van Germaansche ceramiek terug te vinden zijn (46). Welke ook de waarde moge wezen van deze nieuwe theorie, één feit staat vast: de archaeologie heeft tot nog toe geen sporen ontdekt van een werkelijke Germaansche *verovering* in onze gewesten: wel kan men een vreedzame insijpeling in het noord-oostelijk deel van het land nagaan.

Een tweede opmerking geldt het probleem van de La Tènecultuur in ons land. Indien we met Hawkes en Dunning mogen zeggen dat ons land geen deel heeft gehad aan de La Tènebeschaving, mag dit natuurlijk niet letterlijk opgenomen worden. Hier en daar immers, doch vooral in het Westen van het land, werden zekere sporen van deze beschaving teruggevonden, doch deze overblijfselen klimmen in overgroote meerderheid op tot het begin van den La Tènetijd (La Tène I). Een cultuurstrooming schijnt te zijn uitgegaan van Noord-Frankrijk naar het Noorden, alover Henegouwen, Brabant en de Antwerpsche Kempen tot in Noord-Brabant (Nederland). Er werd vroeg La Tènevaatwerk terug-

(44) J.H. HOLWERDA: *Die Tungrischen Stämme am Niederrhein* (OUDH. MEDED. N.R. XVI, 1935, bl. 18-24).

(45) Deze theorie van Holwerda werd weerlegd o.m. door RADEMACHER. Over de geringe waarde van Holwerda's « praehistorisch systeem », cf. BYVANCK, o.c., bl. 5 vv.

(46) F.C. BURSCH: *Onze Urnenvelden* (OUDHEIDK. MEDED. 1942, bl. 48 vv.).

gevonden te Leval-Trahegnies (wagengraf), Cibly (47), Bergen, Silenrieux, Mechelen-Neckerspoel (paalddorp), Gentbrugge, Rijkevorsel, en in Nederland te Strijbeek, Alfen en Wychen. Ook in het uiterste Westen van ons land, in De Panne en te Varsenaar, werd dergelijk vaatwerk ontdekt. Hier geldt het misschien de sporen van Keltische elementen op weg naar Engeland (48). In de meeste dezer vindplaatsen komen deze La Tènevazen niet afzonderlijk voor, maar dikwijls in gezelschap van de gewone Hallstatt-urnen van onze streken, te Strijbeek (Nederland) zelfs naast Germaansche ceramiek. In dezelfde streken werden ook enkele bronzen beeldjes van zuiveren La Tène-stijl teruggevonden (49). Alles te samen genomen zijn er dus maar bitter weinig sporen van de La Tène-cultuur in België te bespeuren. Deze beschaving, die een groot deel van West- en Zuid-Oost-Europa zou veroveren, heeft ons land schier onaangeroerd gelaten (50). Men kan zich nu afvragen waarom we wel sporen van de vroege La Tène-cultuur alhier terugvinden, doch geen meer van de volgende eeuwen. O.i. moet de oorzaak van dit feit gezocht worden in den inval der Belgae in de Marne- en Seine-streek; dit nieuwe volk heeft als een wig gedreven tusschen ons land en Celtica, zoodat er bijna geen betrekkingen meer bestaan hebben tusschen Noord- en Midden-Gallië.

Er blijft ons ten slotte nog een zeer gewichtig vraagstuk te behandelen, nl. dit van de nationaliteit van onze voorouders ten tijde van de Romeinsche verovering. Eerst en vooral dient er nogmaals den nadruk gelegd op het feit dat de archaeologie in ons land geen sporen van de Belgae heeft teruggevonden. In het huidige België hebben geen Belgae gewoond. Men zal misschien opwerpen dat Caesar de Menapii, de Morini, de Eburones, enz., toch ook bij de Belgae rekent. O.i. is dit feit

-
- (47) Onuitgegeven. Dit La Tènevaatwerk, waaronder een typische slanke urne op hoogen voet, werd in twee brandgraven ontdekt. Het berust in het museum van Mariemont. Deze inlichtingen werden ons vriendelijk verschaft door Mw. G. Faider-Feytmans, conservator van voormeld museum.
- (48) Cf. VAN DE WEERD-DE MAEYER, o.c. bl. 45-51.
- (49) Cf. VAN DE WEERD-DE LAET, **GENTSCHER BIJDRAGEN TOT DE KUNSTGESCHIEDENIS IX**, 1943, bl. 7 vv.
- (50) Slechts op één gebied, nl. dit der industrie, is er in den La Tènetijd een merkelijke verandering te bespeuren alhier: toen heeft zich in het Zuiden van het land, vooral in Entre-Sambre-et-Meuse, een zeer belangrijke ijzerproductie ontwikkeld. Cf. M.A. ARNOULD: *Préhist. de Belg.* (in: **GRANDE ENCYCLOPEDIE DE LA BELGIQUE ET DU CONGO**, I, 1938, bl. 283 vv.) 295 vv.; VAN DE WEERD en DE MAEYER, o.c., bl. 44 vv.

gemakkelijk te verklaren : we staan hier voor een naamuitbreiding zooals we er meermaals in de geschiedenis aantreffen (51). In feite past de naam België niet voor gansch het gebied gelegen tusschen Seine, Marne en Rijn, maar alleen voor het deel er van dat gelegen is ten Zuiden van de Ardennen. Onze gewesten onderscheidden zich niet alleen ethnisch doch ook cultureel van het land der Belgae. Dit verschil was reeds aan Caesar opgevallen (52) en zal nog voelbaar blijven tot in het begin van den Romeinschen keizerstijd. De Belgae bezaten immers reeds vóór de aankomst van de Romeinen een uitgebreid pottenbakkersbedrijf; in het begin van den Romeinschen tijd heeft deze industrie een groot bloeitijdperk gekend (53) en de « Belgische waar » werd toen uitgevoerd tot in de Donau-provincies (54). Het is nu opvallend dat de meeste dezer bedrijven, op enkele uitzonderingen na, in het echte « Belgische » gebied gelegen waren (54bis)

Nu rijst natuurlijk de vraag : indien onze voorouders geen « Belgae » waren, wat waren ze dan wél ? Indien we al de teksten van de antieke auteurs, die we reeds hooger aangehaald hebben, samenbrengen, krijgen we den indruk dat zekere volkstammen van onze streken dachten verwant te zijn met de Germanen. Dit wordt gedeeltelijk bevestigd door de archaeologie, vooral voor het noord-oostelijk deel van het land, het grondgebied der Eburonen. Daar immers werden de kartel-

-
- (51) Bv. de Germani zouden oorspronkelijk alleen de Tungri geweest zijn; de Itali, die hun naam aan Italië gegeven hebben, zijn slechts een kleine volkstem van de streek van Rhegium, enz.
- (52) Zie bv. *de bello gallico* II, 15 : hij heet de Nerviërs « *maxime feri* » en zegt verder van hen « *nullum aditum esse ad eos mercatoribus, nihil pati vini reliquorumque rerum ad luxuriam pertinentium inferri* ». Met de Morinen, de Menapiërs en de Eburonen was het zonder twijfel niet anders gesteld. Cf. VAN DE WEERD en DE MAEYER, o.c., bl. 52.
- (53) De voornaamste fabrieken waren gelegen te Lavoye, Les Allieux, Avocourt, Vertault, Courmelois, Busny-le-Repos, Thuisy en Bavay; men vindt er ook te Trier, Keulen, Nymegen en bij ons te Hambresart., Croix-Rouge (Virton) en Peissant (cf. H. VAN DE WEERD : *Inleid. tot de Gallo-Rom. archaeol. der Nederlanden*, te verschijnen in den loop van 1944).
- (54) Cf. E. VON BONIS : *Die Kaiserzeitliche Keramik von Pannonien*, Budapest, 1942.
- (54bis) In dit verband kunnen we ook wijzen op het verschil in de houding welke door de volkstammen van België aangenomen werd ten opzichte van Caesar. De echte « Belgae » (Remi, Suessiones, Velliocasses, Ambiani, enz.) hebben zich ofwel onmiddellijk aan den Romeinschen veldheer onderworpen of hebben de wapens na een korten weerstand neergelegd. De stammen van het noorden integendeel, Nervii, Eburones, Atuatici, Menapii en Morini hebben zich krachtdadig verdedigd en het heeft jaren geduurd vooraleer hun gebied als werkelijk gepacificeerd kon aanschouwd worden.

randurnen teruggevonden die, zooals we het hooger zagen, op een Germaansche insijpeling wijzen, Caesar beweert dat de Eburones, de Condrusi, de Caerosi en de Paemani soms onder de benaming van « Germani » aangeduid werden, en Tacitus vertelt hetzelfde van de Tungri, die in den keizerstijd in hetzelfde gebied gevestigd waren (55). Doch het schijnt wel dat de Germaansche elementen slechts een klein deel van deze bevolking hebben uitgemaakt, misschien een leidende klasse, een « Oberschicht », en dat deze heerschtersklasse zeer spoedig door de onderworpen Keltische bevolking is geassimileerd geworden. Men kan het schier mathematische bewijs leveren van deze keltiseering der Germaansche elementen in het bepaalde geval der Atuatici: het blijkt immers onmogelijk dat de 6,000 Kimberen en Teutonen, tusschen 113 en 103 alhier achtergelaten, in 57 v.Chr., dus pas een halve eeuw later, uitgegroeid waren tot de 19,000 krijgers door de Atuatici aan de coalitie der Belgae tegen Caesar beloofd, noch a fortiori tot de 57,000 man op het einde van 56 door Caesar als slaven verkocht. Daarenboven werden, altijd volgens Caesar, 4,000 Atuatici gedood tijdens de belegering van hun oppidum. Ook aan de veldtochten der volgende jaren zullen er nog Atuatici deelnemen. Hoe overdreven de cijfers, welke Caesar ons verschaft, ook mogen zijn, het schijnt ons volkomen uitgesloten dat de Atuatici zuivere nakomelingen der Kimberen en der Teutonen zouden zijn; veeleer moet men aannemen dat deze Germanen slechts de leidende stand hebben gevormd en dat er zeer viug een samensmelting is ontstaan met de onderworpen Keltische bevolking (56).

Ook de linguïstiek en de godsdienstgeschiedenis komen deze meening staven. Alhoewel tot nog toe er geen systematische studie ondernomen werd over de toponymie en de onomastiek van ons land in den praë-Romeinschen en in den Romeinschen tijd, hecht niemand nog geloof aan de meening van Schayes en van Vercoullie (57) volgens dewelke onze voorouders een Germaansch dialect zouden gesproken hebben. Wanneer men immers de teksten van de antieke auteurs en de opschrif-

(55) Het probleem van den oorsprong der Tungri, die zich gevestigd hebben op het voormalige grondgebied der Eburones, zullen we in een andere bijdrage onderzoeken.

(56) Cf. M.A. ARNOULD: *Coup d'œil sur la Belgique préhistorique et protohistorique* (Bruxelles, 1940, 16 pp.) bl. 8 vv.

(57) SCHAYES: *La Belgique et les Pays-Bas avant et pendant la domination romaine* (1858); J. VERCOULLIE: *De Taal der Vlamingen* (1912; 3^e druk: 1929).

ten doorloopt, bevestigd men dat de plaats- en de persoonsnamen der Morini, Menapii en Nervii zuiver Keltisch zijn (58). Alleen bij de Tungri vindt men ook een kleine minderheid van Germaansche namen (58bis). Indien we ons ten slotte tot de godsdienstgeschiedenis wenden, krijgen we een nieuwe bevestiging van het voorgaande: onze voorouders vereerden Keltische godheden, en alleen bij de Tungri werden ook zekere Germaansche diviniteiten, zooals Viradecdis en Hludena aangeropen.

* * *

Samenvattend kunnen we dus uit de recentste studies over het metaaltijdperk in onze gewesten de volgende besluiten trekken. De bevolking heeft gedurende gansch deze periode maar lichte ethnische wijzigingen ondergaan. In den bronstijd woonden hier Keltische volkstammen; deze autochtone bevolking heeft zich in de eerste eeuwen van het laatste millennium v.Chr. samengesmolten met Illyro-Keltische Urnenveldenlieden en later, doch slechts in het noord-oostelijk deel van het land, met zekere Germaansche elementen. Deze vreemde elementen zijn zeer snel opgeslorpt geworden, daar ze slechts een kleine minderheid van de bevolking gevormd hebben. Ethnisch en linguïstisch hebben onze streken tot aan de Romeinsche verovering deel uitgemaakt van het Keltendom. Cultureel zijn ze echter zeer achterlijk gebleven, en van de bloeiende La Tène-beschaving valt er hier maar weinig te bespeuren. Het zou aan de Romeinen voorbehouden zijn voor het eerst in onze streken een hoogerstaande cultuur in te voeren.

Maart 1944.

(58) Hier moet natuurlijk ook rekening gehouden worden met het feit dat er in de omastiek een « Keltische » mode schijnt bestaan te hebben, en we kennen bepaalde Germaansche opperhoofden, zooals de koningen der Kimberen en der Teutonen, Boiorix en Teutobodus, die zuivere Keltische namen droegen.

(58bis) Over de taal onzer voorouders kunnen we enkele kleinere bijdragen vermelden, bv. V. TOURNEUR: *Recherches sur la Belgique celtique* (MUSEE BELGE, 1902, 388 vv.; 1903, 476 vv.); J. FELLER: *Quelle langue parlaient les anciens Belges?* (LA VIE WALLONNE, I, 1920/21, 241 vv., 289 vv.)

Over de Stichting en de vroegste Geschiedenis der Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdijen te Gent.

door L. VOET
aspirant van het N.F.W.O.

IN DE GESCHIEDENIS van Gent hebben de Blandiniumabdij (later bij voorkeur Sint-Pieters geheeten) en het Gandaklooster (Sint-Baafs) een niet onaanzienlijke rol gespeeld.

Welk van deze beide Gentsche kloosters is het oudste? Dit probleem was vanzelfsprekend in de allereerste plaats van aard de belangstelling van de monniken der betrokken gemeenschappen gaande te maken. Eén der fasen van het geweldige conflict dat in de tweede helft der X^e en in den loop der XI^e eeuw Sint-Pieters en Sint-Baafs tegenoverelkaar plaatste (waarbij laatstgenoemde abdij naar meer aanzien streefde terwijl Blandinium poogde haar overwicht te handhaven), betrof dan ook de prioriteit inzake stichting. Begrijpelijk genoeg bij een dergelijken belangenstrijd, was er in beide kampen maar weinig objectiviteit te bespeuren; wat het ons hier aanbelangend probleem aangaat: voor iedere partij moest haar gemeenschap de oudste zijn. Waar doorslaggevende argumenten ontbraken werden teksten geïnterpoleerd, en beide partijen schroomden niet « bewijsstukken » te vervaardigen. De strijd eindigde onbeslist; onbeslist in dien zin dat iedere abdij een reeks argumenten, door « bewijsstukken » geschraagd, kon aanhalen ten gunste van de prioriteit inzake stichting van haar gemeenschap.

Vormde dit voor beide partijen een vrij bevredigende oplossing, dan

zagen de moderne historici zich hierdoor voor een bronnenmateriaal geplaatst waar valsche en vervalschte stukken een aanzienlijke plaats innamen. HOLDER-EGGER komt de groote verdienste toe dienaangaande het koren van het kaf te hebben gescheiden (1). De Duitsche geleerde heeft zich niet ingelaten met het hier te behandelen vraagstuk (2), doch hij heeft de grondvesten gelegd waarop de latere vorschers konden voortbouwen.

Na dit baanbrekend werk werden er dan ook allerlei theorieën uiteengezet over het ontstaan der beide Gentsche gemeenschappen. Geen enkele kon ons echter volledig bevredigen. Daarom zullen we van voren af aan herbeginnen: uit de te onzer beschikking staande bronnen zullen we de min of meer vaststaande gegevens omtrent de vroegste geschiedenis der Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdijen trachten te halen om daarmee pogen na te gaan wat er te Gent is voorgevallen (of misschien juister: *kan* zijn voorgevallen). Ook de opvattingen en de bewijsvoeringen onzer voorgangers zullen we aan een nader onderzoek onderwerpen.

* * *

DE BRONNEN EN HUN GEGEVENS

I. — DE HAGIOGRAFISCHE LITERATUUR.

Het ontstaan van de beide Gentsche abdijen wordt in verband gebracht met het optreden alhier in het midden der VII^e eeuw, van den grooten Aquitaanschen zendeling AMANDUS en van den door hem bekeerden Haspengouwschen edelman BAVO. Omtrent beider leven en lotgevallen geven enkel hun *vitae* een eenigszins samenhangend beeld.

Van den *vitae*-cyclus rond de persoonlijkheid van Amandus, is de oudste en waardevolste de VITA AMANDI. Werd ze vroeger toege-

(1) In zijn merkwaardige studie over de tiende-elfdeeuwse geschiedenis van Sint-Baafs, waarin alle fasen en verwickelingen van het belangenconflict met Sint-Pieters, op meesterlijke wijze worden geschetst: O. HOLDER-EGGER, *Zu den Heiligengeschichten des Genter Sint-Bavosklostérs (HISTORISCHE AUFSAETZE DEM ANDENKEN AN GEORG WAITZ GEWIDMET*, bl. 622-665; Hannover, 1883).

(2) Zie bv. in zijn studie bl. 635, n. 6.

schreven aan Baudemond, metgezel en tijdgenoot van den apostel, dan dient ze, na het grondige kritische onderzoek van pater DE MOREAU, wel op het actief te worden geplaatst van een geestelijke uit Noyon die in de eerste helft der VIII^e eeuw werkzaam is geweest (3). Alhoewel dus minder waardevol dan vroeger gedacht, blijft deze biografie niettemin een eersterangsbron. Ongelukkig is ze betrekkelijk weinig uitvoerig over het optreden van Amandus in het Gentsche: de zendeling heeft in den *pagus* het evangelie verkondigd waarbij hij vanwege de heidensche bevolking zeer veel tegenkating had te verduren; in aansluiting bij zijn bekeeringsarbeid heeft hij in de streek kerken en kloosters opgericht (4). Die laatste zinsnede is echter overgenomen uit een ander heiligleven (*Vita Martini*), zoodat ze niet noodzakelijkerwijze naar den letter is te interpreteren (5). Wel dienen we te aanvaarden dat ze een ondergrond van waarheid bevat, dat ze derhalve geen loutere stijlformule is.

Kortom, uit deze belangrijke bron mogen we afleiden dat de heilige gepoogd heeft het Gentsche te kerstenen en dat hij tot dit doel aldaar minstens één kerk en één klooster heeft opgericht. Dat het er meer zouden zijn geweest is zeker niet uitgesloten, doch valt niet met volstrekte zekerheid uit de *vita* op te maken.

De *vita*-cyclus rond den persoon van Bavo brengt ons in aanraking met lokale Gentsche bronnen, en meer in het bijzonder met de VITA BAVONIS. Het is de eenige hagiografische bron van betrekkelijk groote waarde die eenigszins uitvoerig over het optreden van Amandus te Gent handelt, en wel in verband met zijn betrekkingen met Allowinus, den Haspengouwschen edelman, die na zijn bekeering den naam Bavo aannam.

Ze verhaalt hoe Allowinus bij Amandus kwam, toen deze vertoefde *in castro cujus vocabulum est Ganda*. Daar had de zendeling reeds een kerk ter eere van den Hl. Petrus opgericht, benevens een *clericorum coenobium* waarin zich een bidplaats bevond. Bavo vergezelde Amandus een tijdlang op zijn zwerftochten, doch keerde ten-

(3) E. DE MOREAU, *Saint Amand, apôtre de la Belgique et du Nord de la France (MUSEUM LESSIANUM, SECTION MISSIOLOGIQUE n° 7; Louvain, 1927)*, bl. 1-52 (vooral bl. 30-33).

(4) *Vita Amandi*, uitg. B. KRUSCH (MGH, *SCRIPTORES RERUM MEROVINGICARUM*, t. V, 1910), bl. 436-7, c. 13; bl. 439, c. 15.

(5) DE MOREAU, *op.cit.*, bl. 131, n. 1.

slotte naar het *castrum Gandavum* terug, waar hij Florbert, door Amandus als abt over de *grex clericorum* aangesteld, om een cel verzocht. Na zijn dood werd de heilige begraven *in loco qui dicitur Gandavum castrum cujus nunc coenobium aperte vocatur Ganda* (6). Tot zoover de gegevens uit de VITA BAVONIS die rechtstreeksch betrekking hebben op ons onderwerp (7).

Deze levensbeschrijving van Bavo werd opgesteld in het Sint-Baafsklooster ten tijde van Einhard; waarschijnlijk zelfs op initiatief van dien abt (8). De bron dateert derhalve uit de eerste helft der IX^e eeuw. Volgens VAN DER ESSEN zou ze op mondelinge overlevering teruggaan (9), doch onlangs heeft DOM PODEVIJN vrij overtuigende argumenten aangehaald ter schraging van zijn zienswijze dat de opsteller een oudere, nu verloren gegane *vita*, heeft benutigd (10).

Het tijdstip der redactie laat toe een in de *vita* ontmoet anachronisme te verklaren. *Clericorum coenobium*, *clerici* luidt het er, doch gemeenschappen van *clerici*, die volgens een regel leefden, bestonden niet in de VII^e eeuw. Einhard echter plaatste in de beide Gentsche kloos-

-
- (6) *Vita Bavonis*, uitg. B. KRUSCH (MGH. SS. RERUM MEROVINGICARUM, t. IV, 1902), bl. 537, regels 5-6 (par. 4): Allowinus bij Amandus -bl. 537, r. 9-16 (par. 4) « *Basilicam autem ibi in honore beati Petri apostoli fecit (= Amandus) construi, quam reliquiis insertis, altissimo Domino consecravit cum magno honore... (vele wonderen geschieden). Deo etiam annuente, clericorum coenobium in ipso castro honorifice est constructum, ubi die noctuque laus a fidelibus Deo decantatur... in eodem monasterio beatus confessor Bavo... ante oraculum templi Domini se prosternens... » - bl. 538, r. 32-3 (par. 6): « *Ergo Adloinus... reversus ad suprascriptum castrum Gandavum ad venerabilem virum Florbertum abbatem quem almus pontifex Amandus ibidem constituit super gregem clericorum rectorem... » - bl. 545, r. 26 (par. 16): begraafplaats van Bavo.**
- (7) De eenige trouwens waarover Sint-Baafs in later eeuwen beschikte: in de 2^e fase van het groote conflict met Sint-Pieters waarbij de prioriteitsvraag te berde kwam, deed Sint-Baafs immers gelden dat zij in het *castrum Gandavum* lag, zoodat zij, en zij alleen, met dat door Amandus gestichte klooster was te vereenzelvigen. De repliek van Blandinium liet niet lang op zich wachten, waarop Sint-Baafs, gebruikmakend van den passus in de *Vita Bavonis* waarin Florbert ter sprake kwam (par. 6), dezen als haar eersten abt deed doorgaan. Ook dit werd onmiddellijk door haar mededingster aangevochten: HOLDER-EGGER, op. cit., bl. 634 vlgde; cf. eveneens bl. 97 en n. 49.
- (8) L. VAN DER ESSEN, *Etude critique et littéraire sur les vitæ des saints mérovingiens de l'ancienne Belgique* (RECUEIL DE TRAV. PUBLIES PAR LES MEMBRES DES CONFÉRENCES D'HIST. ET DE PHILOL. DE L'UNIV. DE LOUVAIN, 17^{me} FASC.; Louvain-Paris, 1907), bl. 351-4.
- (9) *Ibidem*, bl. 354.
- (10) DOM. R. PODEVIJN, De oorspronkelijke « *Vita Bavonis* » (ONS GEESTELIJK ERF, t. XV, 1941), bl. 62 vlgde.

ters reguliere kanunniken. We mogen denhalve besluiten dat de opstellers den toestand uit zijn tijd heeft overgebracht op een vroegere periode: het (de) door Amandus gestichte klooster (s) te Gent moeten dus door monniken zijn bevolkt geworden (11).

Castrum Gandavum; de zin van deze uitdrukking (die reeds in de X^e eeuw een groot mysterie was voor de monniken der Gentsche kloosters), en de ligging van de aldus bestempelde *locus* is dus voor het begrijpen van het relaas van onze bron van het grootste gewicht.

Profesor VAN WERVEKE heeft de zienswijze verdedigd dat in de *Vita Bavonis*, *castrum* synoniem is van *vicus*; dat *castrum Gandavum* dus doelt op het niet al te belangrijke en niet versterkte bevolkingscentrum dat zich te Gent had gevormd (12). Met deze opvatting kunnen we ons moeilijk vereenigen: o. i. slaat *castrum Gandavum* op het tot een vesting uitgebouwde Sint-Baafsklooster (13). In dit licht gezien, moet het relaas van de *Vita Bavonis* aldus worden verstaan: de Hl. Amandus heeft een kerk en een klooster gesticht daar waar zich ten tijde van de redactie van de *vita* (dus eerste helft der IX^e eeuw) het *castrum Gandavum* bevond, d.w.z. de toen versterkte Sint-Baafsabdij (14). Evenwel, moest professor Van Werveke het toch bij het

(11) VAN DER ESSEN, *op.cit.*, bl. 352-3.

(12) H. VAN WERVEKE, *Kritische studiën betreffende de oudste geschiedenis van de stad Gent* (WERKEN UITG. DOOR DE FACULTEIT VAN WIJSBEG. EN LETT. VAN DE UNIV. VAN GENT, 69^e AFL.; Antwerpen-Paris-Amsterdam, 1933), bl. 13-23.

(13) Stelling die we uivtoerig hopen, te verdedigen in de, in samenwerking met Dr. J. DHONDT te schrijven verhandeling over « *De burchten en de stedelijke kerken in Vlaanderen* ». Het kan volstaan met er hier op te wijzen dat *castrum* steeds het idee van *versterking* (of nu burcht of versterkte bevolkingsagglomeratie) in zich sluit.

(14) Deze opmerking zijn we den heer professor F.-L. GANSHOF verschuldigd, die eveneens de theorie van de versterkte Sint-Baafsabdij voorstaat. — Voor deze interpretatie van onze bron pleit nog sterk de reeds hooger aangehaalde passus uit par. 16 (*in loco qui dicitur Gandavum castrum, cujus nunc coenobium aperte vocatur Ganda*: in de plaats genoemd *Gandavum castrum*, WELKS klooster nu openlijk wordt geheeten Ganda). Wel heeft VAN WERVEKE, *op.cit.*, bl. 17-18, de mogelijkheid geopperd als zou de zinsnede « *cujus nunc...* » door de monniken van Sint-Baafs naderhand zijn ingelascht geworden om hun aanspraken meer kracht bij te zetten. Dit ten tijde van het groote conflict met Sint-Pieters, toen aan beide partijen den juisten zin en beteekenis van *castrum Gandavum* was ontgaan. Theoretisch is die mogelijkheid inderdaad niet uitgesloten (de zinsnede komt in alle bewaarde handschriften voor, doch het origineel is verloren en de oudste kopij dateert van het einde der X^e begin XI^e eeuw en is afkomstig uit Sint-Baafs), doch het wil ons voorkomen dat de plaats der interpolatie nu juist niet de meest geschikte was om de aanspraken der Bavelingen

rechte eind hebben, en *castrum Gandavum* derhalve betrekking hebben op de bevolkingsagglomeratie te Gent, dan nog moet de kerk en het klooster waarvan sprake in de *Vita Bavonis*, in verband worden gebracht met Sint-Baafs. BLOCKMANS heeft immers aangetoond dat vóór de Noormanneninvallen (tweede helft der IX^e eeuw), het bevolkingscentrum te Gent te zoeken was rond het Sint-Baafsklooster, op den linkeroever van de Leie, aan den samenloop van deze rivier met de Schelde (15).

Beduidt het stilzwijgen door den opsteller van de *Vita Bavonis* nopens de Sint-Pietersabdij bewaard, dat dit klooster ten tijde van Amandus niet bestond? Niet noodzakelijkerwijze! Het is zeer goed aanvaardbaar dat de Baveling de oprichting door Amandus van het, met zijn gemeenschap in najver levend klooster op den Blandiniumheuvel, doodeenvoudig heeft verzwegen. De herkomst der *vita* doet zelfs aan een andere mogelijkheid denken: dat de geestelijke van Sint-Baafs het optreden van Amandus en Bavo uitsluitend in het *castrum Gandavum* heeft doen plaatsvinden, waar het daarentegen in het naburige Blandinium was dat zich in hoofdzaak de verhaalde gebeurtenissen hadden afgespeeld! Voor deze zienswijze kunnen we geen onomstootbare bewijzen aanvoeren. Doch we stellen vast dat de *Vita Bavonis* een enigszins gewrongen beeld geeft van de bedrijvigheid van Amandus te Gent; dat haar verhaal niet al te best in overeenstemming is te brengen met het beeld der stichtingsgeschiedenis zooals we dit uit de door haar zelf verstrekte gegevens hebben meenen te mogen opmaken (= kerk en klooster uitsluitend in verband te brengen met Sint-

te schragen: dat ze bv. par. 4 op een dergelijke wijze hadden vervalscht (*clericorum coenobium in ipso castro honorifice est constructum cuius nunc...*) ware zeer begrijpelijk geweest, doch op de par. over de begraafplaats van Bavo, heeft, tijdens het groote conflict, geen der beide partijen ooit beroep gedaan.

- (15) FR. BLOCKMANS, *De twee opvolgende Gentsche « portus » (HANDELINGEN VAN HET GENOOTSCHAP GESTICHT ONDER DE BENAMING « SOCIETE D'EMULATION DE BRUGES », t. LXXXI, 1939), bl. 59 vlgde.* — Dat daar reeds ten tijde van Amandus het centrum van de gouw en van de lokaliteit Gent was gevestigd, is uiterst waarschijnlijk: FR. BLOCKMANS, *Gent tot omstreeks 1336. De voorbereiding van een groote tijd (DE SEIZOENEN n^o 22 — Antwerpen, 1942), bl. 13.* — Het wil echter voorkomen dat Ganda zich eveneens uitstreckte op den rechteroever van de Leie, in den grooten door dezen rivier beschreven bocht (we hopen hierop nader terug te komen in « *De burchten en de stedelijke kernen in Vlaanderen* »). Maar zelfs in dat geval lag Blandinium buiten de agglomeratie.

Baafs) (16). Hierbij dienen we onmiddellijk te denken aan de in de Middeleeuwen, in de kerkelijke kringen, algemeen verspreide neiging het eigen klooster te verheerlijken en de lotgevallen van den patroonheilige in uitsluitend verband te brengen met de eigerf gemeenschap, ook al moest daartoe de waarheid in het gedrang worden gebracht! Het kan er te Gent zijn toegegaan zooals de *Vita Bavonis* te kennen geeft, doch wanneer we deze twee factoren « de *Vita Bavonis* kan, als lokale Gentsche bron, zeer goed op de hoogte zijn van de vroegere toestanden en gebeurtenissen te Gent (17). — Juist omdat ze een lokale bron is, bestaat er groot gevaar voor partijdigheid; is de mogelijkheid groot dat ze desnoods haar gegevens zal hebben verdraaid om het eigen klooster te eeren (18) » tegen elkaar afwegen, dan denken we dat de laatste beschouwing het zwaarst doorweegt: het groote gevaar van partijdigheid ten gunste van één der betrokken partijen, doet ons besluiten dat niet zonder meer beroep kan worden gedaan op de getuigenis van de eenige verhalende bron die eenigszins uitvoerig bericht over de bedrijvigheid in het Gentsche van den grooten Aquitaanschen zendeling.

Wel mogen we uit de *Vita Bavonis* opmaken dat Amandus te Gent heel zeker één kerk en één klooster heeft gesticht. Doch dit wil niet beduiden dat deze noodzakelijkerwijze met Sint-Baafs en haar abdijkerk zijn te vereenzelvigen, zooals de *vita* ons wil doen gelooven. En zoo dit gegeven toch juist mocht zijn, dan beteekent het stilzwijgen van onze bron nog niet dat Blandinium niet eveneens door Amandus, toedoen zou zijn ontstaan. De oogst aan positieve, betrouwbare gegevens is hier dus uiterst mager!

De verdere hagiografische literatuur over Bavo kunnen we gerust buiten beschouwing laten. Daar zij volledig teruggaat op de *Vita Bavo-*

(16) Zie verder bl. 119.

(17) Ook al is ze pas anderhalve eeuw na de verhaalde gebeurtenissen opgesteld, en is de waarde ons onbekend van de oudere *vita* die haar tot bron heeft gediend (zoo het niet de mondelinge overlevering van het klooster is geweest).

(18) Of dat ze doodeenvoudig al haar gegevens op Sint-Baafs heeft betrokken, ook al was haar bron dienaangaande niet expliciet (en konden de gegevens bv. evengoed betrekking hebben op Blandinium): zoo bv. als er in de oudere *vita* geen duidelijke lokalisatiegegevens hadden gestaan (bv. een eenvoudig *Gandavum*) en de opsteller van onze *Vita Bavonis* overal plichtmatig « *castrum Gandavum* » had bijgevoegd of in de plaats gesteld!

nis, worden ons geen nieuwe gegevens of gezichtspunten verstrekt omtrent de wordingsfase der beide Gentsche gemeenschappen (19).

Dit is echter niet het geval met de latere *vitae* die Amandus als centrale figuur hebben, ook al hebben deze eveneens vrij trouw hun prototype nagevolgd, de hooger besproken VIII-eeuwsche *Vita Amandi*.

MILO, de bekende monnik van Elnone, durfde het aan de *Vita Amandi* aan te vullen. In dit werk, de Zgde SUPPLETIO MITONIS (ook wel VITA AMANDI SECUNDA geheeten) (opgesteld tusschen 855 en 873) geeft hij een opsomming van den door den grooten zending gestichte kloosters. Voor Gent is er enkel sprake van het *monasterium quod dicitur Blandinium in castro Gandavo situm* (20).

Blandinium gelegen in het *castrum Gandavum*! Een grove vergissing (ook indien de benaming niet moest slaan op de in een vesting herschaps Sint-Baafsabdij, doch eerder betrekking hebben op het bevolkingscentrum te Gent), die duidelijk aantoonst dat de monnik van Sint-Amand met de lokale Gentsche toestanden allesbehalve op de hoogte was. Dit brengt dan ook de waarde van zijn getuigenis danig in het gedrang. Er mag verondersteld worden dat Milo, eenerzijds door de *Vita Bavonis* wetend dat Amandus in het *castrum Gandavum* een klooster had gesticht (21), en anderzijds enkel met het bestaan te Gent van Blandinium bekend zijnde, beide gegevens heeft samengevoegd en aan Amandus de oprichting in het *castrum Gandavum* van het hem met name bekend zijnde klooster heeft toegeschreven (22). Wat deze hypothese heel aannemelijk maakt is het feit dat het in 851 door de Noormannen in brand gestoken Gandaklooster, toen Milo zijn *Suppletio* schreef, misschien verdwenen of toch in elk geval grootendeels ten gronde was gericht geworden; terwijl Blandinium daarentegen beter den storm schijnt te hebben doorstaan, waar de kannunniken pas in 879 (dus na

(19) Zie over deze heiligenlevens: VAN DER ESSEN, *op.cit.*, bl. 354-7.

(20) *Suppletio Milonis*, uitg. B. KRUSCH (MGH, SS. RERUM MEROVINGICARUM, t. V., 1910), bl. 450, regels 12-13. Over die bron: DE MOREAU, *op.cit.*, bl. 52-62.

(21) Over zijn bekendheid met de *Vita Bavonis*: VAN WERVEKE, *Kritische studien*, bl. 17.

(22) Deze uitleg van de reden waarom Milo enkel Blandinium vernoemd, heeft BLOCKMANS, *De twee opvolgende Gentsche « portus »*, bl. 61, vooropgezet.

de redactie van de *Vita Amandi secunda*) voor een nieuw aanrukkend Vikingerleger den weg der ballingschap insloegen (23).

Dit gegeven van de *Suppletio Milonis* mag dus gerúst worden verwaarloosd.

FILIPS, naar de kloosters waarvan hij abt is geweest, van de AUMONE of van CLAIRVAUX geheeten, schreef in het midden der XII^e eeuw een nieuwe *Vita Amandi*. Daarin wijdt hij eveneens uit over Amandus' verrichtingen te Gent. Hij schrijft er den grooten Aquitaan de oprichting toe van een kerk, gewijd aan den Hl. Petrus, en van een kerk met bijbehorend klooster, dat uitdrukkelijk met Blandinium wordt vereenzelvigd (24). Men zou derhalve dienen te besluiten dat in zijn oogen de eerstgenoemde kerk identiek is met de latere Sint-Baafsabdij. Een zeer interessante voorstelling... ongelukkigerwijze mag er eveneens niet op worden voortgebouwd! Filips is een vreemdeling, die in zijn werk, geschreven op verzoek van de monniken van Elnone, een vrij uitvoerig bronnenmateriaal heeft verwerkt. Zijn hoofdbron is de *Vita Amandi prima*; verder heeft hij gebruik gemaakt van de *Suppletio Milonis*, van de *Vita Bavonis* en van documenten afkomstig uit Sint-Pieters (*Ratio foundationis*) (25): uit die onderscheidene werken moet hij het door hem gegeven beeld hebben gedistilleerd, waarschijnlijk nog beïnvloed door den feitelijken toestand in zijn tijd (bestaan alsdan te Gent van twee abdijen, Sint-Pieters en Sint-Baafs) (26).

De gezamenlijke *vitae* handelend over Amandus en Bavo, hebben

-
- (23) Over de lotgevallen van Sint-Baafs en Sint-Pieters in 851 en 879: *ibidem*, passim. Voor Sint-Baafs meer gedetailleerd uitgewerkt door GRIERSON, *The early abbots of St. Bavo's of Ghent* (REVUE BENEDICTINE, t. XLIX, 1937), bl. 51 vlgde.
- (24) AA.SS., FEBRUARI I, bl. 873, par. 30, « *Aedificatur in eodem loco (Gandavum) ...fabrica celebris quae... sub apostolorum principis honore et nomine, beati Amandi ministerio consecratur. Construitur item altera cultibus divinis ecclesia, in loco quem Blandinium vocare consueverat... Ubi Deo servientium probata constituens officia clericorum curae pastoralis officium, discipulo suo viro venerabili tradidit Floreberto* ».
- (25) DE MOREAU, *op.cit.*, bl. 62-8.
- (26) Zijn hoofdbron was hier ongetwijfeld de *Vita Bavonis*: de *fabrica celebris* is de *basilica* van de *Vita Bavonis*; ook de passus over het toevertrouwen aan Florber: van de zorg over de gemeenschap van *clerici* te Gent, is aan dat heiligenleven ontleend. Waar Filips die gemeenschap van geestelijken vereenzelvigd met Blandinium, moet hij echter bij de *Suppletio Milonis* en de *Ratio foundationis* (waarover verder meer), te rade zijn gegaan. Er is een andere belangrijke

ons derhalve slechts schamele gegevens bezorgd. Volgens geloofwaardige overlevering mogen we aanvaarden dat Amandus gepoogd heeft de heidensche bewoners van de gouw Gent te kerstenen, waarbij hij in de hoofdplaats van deze administratieve omschrijving minstens één kerk en één klooster heeft opgericht (*Vita Amandi prima; Vita Bavonis*). Dat laatstgenoemd heiligleven ze vereenzelvigt met Sint-Baafs en haar abdijkerk, is echter niet zonder meer te gelooven; er dient in sterke mate rekening te worden gehouden met partijdigheid vanwege den opsteller der *vita*. De gegevens verstrekt door Milo van Elnone en door Filips van Clairvaux zijn volledig te verwerpen.

II. — DE TOESTAND IN HET BEGIN DER IX^e EEUW.

Zijn deze hagiografische geschriften de eenige bronnen die ons over de bedrijvigheid dier heiligen te Gent een eenigszins samenhangend beeld geven, dan zijn er nog heel wat dokumenten die ons inlichten omtrent de vroege geschiedenis der beide Gentsche gemeenschappen.

Onomstootelijke zekerheid dat te Gent de Blandinium- en Ganda-abdijen verzezen, krijgen we pas anderhalve eeuw na het optreden aldaar van Amandus. Dit door de bewaard gebleven stukken waarin Lodewijk de Vrome, in de tweede dekade der IX^e eeuw en aan

afwijking met de negend-eeuwsche biografie van Bavo: waar dezès verhaal* te interpreteeren is als zou Amandus te Gent een kerk met klooster ofwel een van elkaar zelfstandige kerk en klooster hebben opgericht, spreekt de abt van Clairvaux van twee kerken van dewelke één de kern uitmaakte van de gemeenschap op den Blandiniumheuvel en tot de Sint-Pietersabdij is uitgegroeid. Deze voorstelling is o.i. te beschouwen als een verdere aanvulling en interpretatie van het vrij sobere relaas van zijn hoofdbron. Deze had 1^o) gewag gemaakt van een *basilica* en van een bidplaats in het klooster; 2^o) enkel over één klooster gehandeld, terwijl ten tijde van Filips er te Gent twee abdijen verzezen. Met deze feiten en gegevens voor oogen, wordt het begrijpelijk dat de abt van de Aumone eraan heeft gedacht de *basilica* en het *clericorum coenobium* waarvan sprake in de *Vita Bavonis*, gescheiden te houden, en de bidplaats van het *coenobium* tot een kerk te verheffen, kern van de te Gent levende gemeenschap van *clerici*. Hiermede gaf hij impliciet te kennen dat hij de *basilica* als het uitgangspunt van een andere gemeenschap beschouwde (die zich bv. pas na verloop van tijd tot klooster had opgewerkt), in casu natuurlijk Sint-Baafs. Op deze wijze verzoende hij niet alleen al zijn bronnen (*Vita Bavonis*: één klooster met bidplaats en één kerk; *Suppletio Milonis* en *Ratio Foundationis*: het klooster is Blandinium), doch gaf eveneens een aannemelyken (zij het niet uitgewerkten) uitleg voor het ontstaan der Sint-Baafsabdij. Moeten we zijn getuigenis als zoodanig verwerpen, dan zijn we niettemin, op andere gronden, tot een eenigszins gelijksoortige opvatting gekomen (cfr. bl. 118 vlgde).

Sint-Pieters én aan Sint-Baafs de immunitetsprivilegiën bevestigde hun door zijn vader verleend (27). Dit geschiedde op verzoek van Einhard, den bekenden biograaf van Karel den Groote, wien Lode-wijk, in het begin van zijn regeering, het abbatiaat over beide ad-dijen had toegekend, en die ze in gemeenschappen van *clerici* had omgezet (28). Uit de immunitetsprivilegiën kunnen we opmaken dat Blandinium de Hll. Petrus en Pæulus als patroonheiligen had, terwijl de Hl. Petrus dit was voor Ganda, waar tevens Bavo begraven lag.

In de onder vorm van formulier bewaard gebleven briefwisseling van Einhard, betrekking hebbend op de Gentsche kloosters, worden deze éénmaal naast elkaar vernoemd en wel *Sanctus Bavo* tegenover *Blandinium monasterium*; in drie andere brieven wordt er gewag gemaakt van een *Sanctus N.*, dus waarschijnlijk eveneens *Sanctus Bavo* (29). Ten tijde van Einhard werd derhalve laatstgenoemd klooster reeds met een zekere voorkeur met den naam betiteld die in latere eeuwen deze van Ganda totaal heeft verdrongen. Het bewijst tevens dat de kloosterlingen Bavo als patroonheilige hadden aangenomen, en dat deze voor hun reeds heel wat meer beteekende dan de schutsheilige wien de abdij primitief was toegewijd geworden, ook al is daarvan geen spoor te vinden in het diploma van Lodewijk den Vrome (30).

Uit de laatste groep der hier aangehaalde dokumenten kan men

-
- (27) SINT-PIETERS: diploma van 2 Juni 815: H. PIRENNE, *Note sur un manuscrit de l'abbaye de Saint-Pierre de Gand* (BCHR, 5^e SERIE, t. V, 1895), bl. 133-4 en A. FAYEN, *Liber Traditionum Sancti Petri Blandiniensis* (CARTULAIRE DE LA VILLE DE GAND, 2^{me} SERIE, CHARTES ET DOCUMENTS, t. I; Gand, 1906), bl. 6-11, n^o 1: « abba [Einhard] ...ex monasterio Blandinio quod est constructum in honore sanctorum apostolorum Petri et Pauli, quod est situm in pago Gandensi super fluvium Scaldum... » — SINT-BAAFS: diploma van 12 April 819: [C.P. SER-RURE], *Cartulaire de Saint-Bavon à Gand* (Gand, [1836-40], bl. 2-3, n^o 3: « abba [Einhard] ex monasterio quod dicitur Ganda quod est situm in pago brabantinse, constructum in honore sancti Petri principis apostolorum ubi etiam sanctus Bauo confessor Christi corpore requisit... »
- (28) Over het optreden van Einhard te Gent, zie de interessante studie van professor F.L.GANSHOF, *Eginhard à Gand* (BULLET. DE LA SOC. D'HIST. ET D'ARCHEOL. DE GAND, 34^e jg., 1926). Over de *clerici*: cfr. eveneens hooger, bl. 84-85.
- (29) *Einhardi epistolae*: uitg. K. HAMPE (MGH, EPISTOLAE KAROLINI Aevi, t. III), bl. 137, n^o 55 (S. Bavo x Blandinium monasterium), bl. 116-7, n^o 13; bl. 117, n^o 14; bl. 118, n^o 15 (Sanctus N.).
- (30) Deze uitweiding over de patroonheiligen der beide Gentsche gemeenschappen, is noodzakelijk ter weerlegging van verder te bespreken argumenten die door Vanden Hauwe en Blockmans werden ingeroepen (cfr. bl. 110 en 114).

nog opmaken dat Einhard met voorliefde in het Ganda-klooster heeft vertoefd dat zich derhalve als meer in aanzien zijnde afteekent dan het naburige Blandinium (31). Einhard ging over tot de reorganisatie der domeinen der beide kloosters. Voor Sint-Baafs is dit niet te volgen daar de bronnen ontbreken; voor Sint-Pieters zijn er meer gegevens beschikbaar: dit doet zich dan voor als een arm klooster (32).

III. — DE TRADITIE VAN SINT-PIETERS.

Voor de kennis der gebeurtenissen van vóór dit tijdstip, beschikken we nog over heel wat gegevens, doch de bronnen waarin ze zijn vervat zijn verre van gelijktijdig, en derhalve met de uiterste omzichtigheid te benaderen. Ze zijn zoo goed als uitsluitend herkomstig uit het archief van de Sint-Pietersabdij.

Eng verwant voor het ons hier aanbelangend probleem, zijn de *RATIO FUNDATIONIS BLANDINIENSIS COENOBII* en de *ANNALES BLANDINIENSES*. De ons bewaard gebleven teksten stammen uit de XI^e eeuw. Beide gaan terug op gelijkaardige werken uit het midden der X^e eeuw, die, wat betreft de *Annales Blandinienses*, verloren zijn gegaan, doch waarvan nog een fragment is bewaard gebleven voor de *Ratio foundationis*. Die tiend-eeuwsche bronnen schijnen op te klimmen tot een gemeenschappelijken tekst, een *fundatio*, die omstreeks 825 werd opgesteld naar mondelinge overlevering (33). Ze kennen Amandus de eer toe van de stichting van Blandinium en geven verder de lijst der abten die het huis hebben bestuurd (34).

(31) GANSHOF, *op.cit.*, bl. 17-18.

(32) *Ibidem*, bl. 27 vlgde.

(33) Wel te verstaan: de tiend-eeuwsche *Annales Blandinienses* hebben enkel voorzoover het de geschiedenis van hun abdij betreft, beroep gedaan op de negend-eeuwsche *fundatio*; voor notities over andere onderwerpen, zijn ze bij andere bronnen te rade gegaan. — *RATIO FUNDATIONIS* (XI^e eeuw en fragment uit de X^e eeuw): FAYEN, *Liber Traditionum*, bl. 1-7 (*Ratio foundationis seu aedificationis Blandiniensis coenobii quod est situm in territorio Gandensi in loco Blandinium dicto*). *ANNALES BLANDINIENSES*: uitg. PH. GRIERSON, *Les annales de Saint-Pierre de Gand et de Saint-Amand* (CRH, *RECUEIL DE TEXTES POUR SERVIR A L'ETUDE DE L'HISTOIRE DE BELGIQUE*; Bruxelles, 1937), bl. 1-73. Voor het kritisch onderzoek dier bronnen: PH. GRIERSON, *The early abbots of St. Peters of Gent* (*REVUE BENEDICTINE*, t. XLVIII, 1936), bl. 129-139; *Les annales de Saint-Pierre de Gand*, bl. IX-XXXI (alleen voor de *Annales Blandinienses*).

(34) De *Ratio foundationis* gaat enkel tot en met Einhard, maar wijdt daarentegen uit over het noodlot dat in 719 de abdij trof (zie de bondige schets op bl. 95).

Een andere uit Blandinium herkomstige bron, koppelt eveneens den naam van Amandus aan dit klooster. In het oudste fragment (X^e eeuw) van het LIBER TRADITIONUM wordt een opsomming gegeven van een reeks verkoopen, benevens één enkele gift, waartoe een reeks lieden ten gunste van het Blandiniumklooster waren overgegaan. Dit ten tijde van Amandus en abt Florbert (35). Eén dier verkoopovereenkomsten zou zelfs door een Merovingisch koning (Clovis II) zijn bevestigd geworden (35bis). Dit diploma is niet bewaard gebleven, zoodat het niet uit te maken is of de opsteller van het *Liber Traditionum* werkelijk een authentiek stuk voor oogen heeft gehad, of enkel zijn verbeelding een woord heeft laten meespreken (36). Verder is de mogelijkheid niet uitgesloten dat men overeenkomsten van lateren datum op de rekening van Amandus en Florbert heeft geplaatst. Dat de compiler al zijn bronnen dermate zou hebben verdraaid is echter moeilijk te aanvaarden. Trouwens, er zijn een paar zeer belangrijke aanwijzingen die ervoor pleiten dat die overeenkomsten (geheel of gedeeltelijk) wel degelijk ten tijde van Amandus hun beslag hebben gekregen. Het gaat hier, zooals gezegd, hoofdzakelijk om aankooopen door Blandinium. Bij die aankooopen waren voor dien tijd zeer hooge sommen gemoeid, zoo hoog zelfs dat alleen de finantieele hulp der Merovingische vorsten het klooster dergelijke geldmiddelen kan hebben bezorgd. Wanneer zouden eenerzijds de Merovingische koningen zich het meest hebben genoopt gevoeld Sint-Pieters op een dergelijke wijze bij te staan, en wanneer zouden anderzijds, in de hooge Middeleeuwen, de schenkingen aan een klooster zoo uiterst gering zijn geweest vergeleken bij de verkoopen? Toch wel denkelijk ten tijde van Amandus die hier met den *vollen steun der Merovingers* kwam werken temidden eener *heidensche bevolking!* (37). Ook

(35) FAYEN, *Liber Traditionum*, bl. 45 en 47: « Commemoratio de illis homines qui tradiderunt vel vendiderunt res suas a sancti Petri monasterii Blandinio temporibus sancti Amandi presulis et abbati Florberti quam ipse dominus supradictus episcopus ibi ordinavit ».

(35bis) Ibidem, bl. 47: « Cujus traditione firmavit Chlodoveus rex anno ab incarnatione Domini DCLVIII, anno primo regnante ipsius in regno. »

(36) Het stuk zou in ieder geval te dateeren zijn « 639 » en niet 659 zooals in den tekst aangegeven (cfr. FAYEN, *op.cit.*, bl. 46, n. 1).

(37) Over de betrekkingen meer in het algemeen tusschen de Merovingers en Amandus: DE MOREAU, *St. Amand*, bl. 127-8, bl. 142 vlgde. — Voor het ons h'er onmiddellijk aanbelangend feit: H. PIRENNE, *Liberté et propriété en Flandre du VII^e au IX^e siècle* (BULLET. DE L'ACAD. ROYALE DE BELGIQUE, CLASSE DES LETTRES, 1911-2), bl. 511-2; E. DE MOREAU, *St. Amand*, bl. 223, n. 2; E. DE MOREAU, *Histoire de l'église en Belgique des origines aux débuts du XII^e siècle* (Bruxelles, 1940; 2 dln.), I, bl. 147-8, bl. 173.

het heit dat de aankopen met *goud* geschieden, bewijst dat ze in den Merovingischen tijd dienen geplaatst te worden (38). We denken derhalve te mogen aanvaarden dat de monniken van Sint-Pieters in de X^e-XI^e eeuw over dokumenten beschikten die rechtstreeks of onrechtstreeks tot de Merovingische periode opklommen.

Dit pleit eveneens voor de geloofwaardigheid van een ander gegeven uit het X-eeuwsche fragment van het *Liber Traditionum*: dat met *fiscus*-gronden de vorsten de leefbaarheid van Amandus' stichting hebben helpen verzekeren; dat namelijk koning Dagobert, door bemiddeling van Amandus aan Blandinium de *villa* Aaigem en de gronden rond het klooster zou hebben geschonken (39). Ook de notities van enkele schenkingen ten gunste van Blandinium, door het *Liber Traditionum* en de *Annales Blandinienses* in de Merovingische periode geplaatst, kunnen dus aan een dergelijke bron zijn ontleend worden (40).

-
- (38) Zoals H. PIRENNE heeft vooropgezet in een onuitgegeven gebleven voordracht over den Hl. Amandus. Deze bemerking zijn we den heer professor H. VAN WERVEKE verschuldigd.
- (39) FAYEN, *op.cit.*, bl. 17, n^r 4 « *Ratio de villa Hatingem et de alia terra que in circuitu adjacet monasterio quam ex largitione regis Dagoberti sanctus Amandus memorato loco dedit* (Hatingem is Sint-Pieters-Aaigem, nu de wijk rond het Sint-Pietersstation te Gent). Kroondomeinen blijken, zooniet de Merovingers dan toch hun opvolgers (en erfgenamen) de Karolingers, vrij veelvuldig te hebben bezeten in wat later het graafschap Vlaanderen werd en o.a. rond Gent: J. DHONDT, *Het ontstaan van het vorstendom Vlaanderen* (REVUE BELGE DE PHIL. ET D'HIST., t. XX, 1941, en t. XXI, 1942), t. XX, bl. 549-552.
- (40) Enkel voor twee schenkingen wordt in beide bronnen een (ongeveer gelijktijdige) datum opgegeven: 1^o 690-5 (FAYEN, *Lib. Trad.*, n^{rs} 25 en 55) — 694 (GRIERSON, *Ann. Bland.*, bl. 5); 2^o 707 (*Lib. Trad.*, n^{rs} 10 en 58) — 706 (*Ann. Bland.*, bl. 6). — Voor drie andere schenkingen wordt in de *Annales Blandin.* een datum opgegeven, waar het *Lib. Tradit.* de schenking noteert zonder eenig chronologisch gegeven te verstrekken: 1^o 725 (*Ann. Bl.*, bl. 6 — *L. T.*, n^r 37); 2^o 736 (*A. B.*, bl. 7 — *L. T.*, n^r 38); 3^o 737 (*A. B.*, bl. 7 — *L. T.*, n^r 35). — Over drie, in de *Annales Bland.* opgenomen giften (vermeld onder de jaren 697, 722, 729) wordt in het *Lib. Trad.* niet perept. — De *Annales Blandinienses* zijn niet zonder meer te betrouwen waar het de vroege geschiedenis van Sint-Pieters betreft (niet in het minst omdat men in latere eeuwen in het oorspronkelijke handschrift heeft wat heeft uitgewischt en doorgehaald met het doel dit te « verbeteren »: zie de inleiding in de uitg. GRIERSON van de *Annales Blandin.*, alsook diens *Early abbots of St. Peters*). Daarom mag men, voor wat de ons hier aanbelangende vermeldingen aangaat, niet te veel bouwen, zooniet op den inhoud der notities, dan toch op het opgegeven jaar. Bijgevolg komen enkel als min of meer betrouwbare gegevens in aanmerking, deze die én in het *Lib. Tradit.* én in de *Annales Bland.* onder een ongeveer gelijken datum staan opgeteekend (= 690-5/694; 706/707).

Blandinium kan dus voor haar vroegste geschiedenis bogen op een stevige, moeilijk te ontzenuwen en reeds vrij vroeg opgeteekende traditie. Ze werd gesticht door Amandus en door dezen heilige, met tusschenkomst der Merovingische koningen, bedacht met een domeinembryo, dat in de VII^e eeuw geleidelijk werd uitgebouwd. Ze kan de gansche rij harer oudste abten volgen tot aan Celestinus. Deze raakte verwickeld in de politieke twisten van zijn tijd, koos partij voor den verkeerde d.w.z. de verliezende partij, en werd dan ook door Karel Martel verdreven (719). De gevolgen voor de abdij waren uiterst rampzalig: haar domein werd onder vazallen van den hofmeier verdeeld, wat het verval van Blandinium met zich bracht. Ze vegeteerde tot, onder de regeering van Lodewijk den Vrome, Einhard haar heropbouw ter harte nam (41). Kortom, we hebben hier een schets van de geschiedenis der abdij van den aanvang tot het begin der IX^e eeuw, tot de periode waarin we over gelijktijdige, volkomen betrouwbare bronnen beginnen te beschikken!

Te noteeren valt nog dat een gegeven er op wijst dat in het begin der VIII^e eeuw te Gent, benevens mannen, ook nog vrouwen een kloosterleven leidden; kloosterzusters die van Blandinium afhingen (42).

IV. — DE TRADITIE VAN SINT-BAAFS.

Daartegenover kan Sint-Baafs (wanneer we de *Vita Bavonis* buiten beschouwing laten) maar bitter weinig plaatsen. Dit heeft GRIERSON in de poging om met *The early abbots of St. Bavō's of Ghent* zijn voorgaande studie, *The early abbots of St. Peter's of Ghent*, een waardigen tegenhanger te geven, maar al te wel ervaren. De geleerde had, behoudens de *Vita Bavonis*, enkel twee bronnen te zijner beschikking.

(41) Voor nadere details betreffende de oudste abten en de vroege geschiedenis van Sint-Pieters (tot Einhard): zie de zoo belangwekkende studie van GRIERSON, *The early abbots of St. Peter's of Ghent*.

(42) FAYEN, *Liber Traditionum*, bl. 50, n^o 58: een zekere Engelwara, *Deo sacrata*, schonk allerlei bezittingen en rechten aan Blandinium en wel « *congregationi servorum vel ancillarum Dei tradidit ubi ipsa abbatissa esse dinoscitur* ». Het betreft hier een in de XI^e eeuw opgestelde notitie van een oorkonde die, naar de notitie beweert, in 707 was verleend geworden.

wier getuigenis eenigszins mocht worden betrouwd (43). Ze waren evenwel niet alleen vrij laattijdig, doch ook uiterst schraal van inhoud voor de vroegste geschiedenis der Gentsche abdij. Hun getuigenis was in feite beperkt tot enkele gegevens over de oudste abten. Het **LIBELLUS DE LOCO SEPULTURAE FLORBERTI ABBATIS**, opgesteld rond 1079, geeft enkel zonder meer de namen van vier abten van Sint-Baafs tot en met Einhard (waaronder Florbert) (44). Een **NECROLOGIUM** der abdij, in het begin der XII^e eeuw ontstaan, bevat, in de oorspronkelijke hand, de obiits van 12 abten van Sint-Baafs. Daarvan kunnen enkel vier (waaronder we weer Florbert aantreffen) worden teruggevoerd tot de periode van vóór Einhard (45). Over het tijdstip waarop ze hoofd zijn geweest der gemeenschap, over den duur van hun abbatiaat, over hun sterfjaar, geen woord... behoudens natuurlijk dat we uit andere bronnen weten dat Florbert ten tijde van Amandus heeft geleefd (46).

Op welke bronnen zijn deze twee dokumenten teruggegaan? Grierson onderstelt het bestaan in de XI^e-XII^e eeuw, van een oud martyrologium dat allerlei notities bevatte over voor de monniken gewichtig schijnende gebeurtenissen (bv. de *elevatio* van de beenderen van Bavo door den Hl. Eligius in de tweede helft der VII^e eeuw; de *translatio* van de Hl. Veerle naar Gent in de VIII^e eeuw), wat aan de latere Bavelingen de namen kan hebben bezorgd van de abten die aldaar met

-
- (43) Daarnaast zijn er een heele reeks wier getuigenis zonder meer te verwerpen is (**Annales S. Bavonis**, het vijftiend-eeuwsche **Chronicon S. Bavonis**), of die, voor hetgeen ons hier aanbelangt, op de betrouwbare bronnen teruggaan (**Necrologium II** van Sint-Baafs dat op **Necrologium I** teruggaat — JAN VAN TIELRODE heeft in zijn **Chronicon S. Bavonis** in hoofdzaak beroep gedaan op **Necrologium II**): cfr. GRIERSON, *op.cit.*, bl. 33 vlgde.
- (44) **Libellus de loco sepulturae Florberti abbatis**: uitg. O. HOLDER-EGGER (**MGH, SS. XV/2**). Over deze bron: GRIERSON, *op.cit.*, bl. 31. De namen dier vier abten zijn: Florbert (als eerste vernoemd), Wilfried, Eilfried en Einhard.
- (45) **Necrologium I**: onuitgegeven (**RA. GENT, fonds Sint-Pieters**, Supplement n^o 98). Over deze bron: GRIERSON, *op.cit.*, bl. 31-2. De vier abten die vóór Einhard's tijd moeten worden geplaatst, zijn: Florbert, Winebald, Einold en Wilrad.
- (46) Grierson situeert al deze abten (behoudens Florbert) in de VIII^e eeuw. De in het **Libellus** vernoemde (Wilfried en Eilfried) in de eerste helft dier eeuw daar hij vooruitzet dat ze hoofd moeten zijn geweest van Ganda vóór met het oudste **Necrologium** (of met het prototype ervan) een aanvang werd genomen (*op.cit.*, respectievelijk bl. 40-1 en 42-3). De door het **Necrologium** vermelde abten (Winebold, Einold en Wilrad) in de tweede helft dier eeuw, nadat men dus was begonnen de obiits der abten van Sint-Baafs op te teekenen (*op. cit.*, respectievelijk bl. 44 en bl. 41-2).

die gebeurtenissen in verband werden gebracht (47), en welk martyrologium, misschien een weinig later als necrologium benuttigd, de obiits van verscheidene abten van Sint-Baafs kan hebben bevat (48). Deze veronderstelling kan met de waarheid stroken, doch ze blijft niettemin tot een loutere gissing beperkt. In feite verkeerden we in het onzekere over de bronnen die aan de basis liggen van de inlichtingen, verstrekt door het *Libellus* en het oudste *Necrologium* van Sint-Baafs. Hun waarde is ons onbekend... behalve van ééne! Grierson heeft namelijk het feit over het hoofd gezien dat zoowel het *Libellus* als het *Necrologium* hun bekendheid met Florbert ongetwijfeld hebben ontleend aan de *Vita Bavonis!* (49) Het vernoemen van Florbert als abt van Sint-Baafs dient dus in het licht van de waarde dier bron te worden beoordeeld. Dat wil zeggen dat dit gegeven geenszins te betrouwen is daar, zooals hooger gezien, het allesbehalve zeker is dat het aan de zijgen van Florbert toevertrouwd klooster, waarvan sprake in de *Vita Bavonis*, met Sint-Baafs dient vereenzelvigd te worden.

Vrij gering zijn de uit Ganda herkomstige dokumenten die de Noormanneninvallen hebben overleefd. Ons zijn bewaard gebleven het hagiografisch werk dat we hooger hebben besproken, de *Vita Bavonis*, en een tweetal diploma's, waarvan het eene, dat hooger eveneens reeds werd aangehaald, dateert van vóór den Vikingerinval van 851 (diploma van Lodewijk den Vrome, 819), het andere van vóór den grooten strooptocht van 879 (diploma van Karel den Kale, 864) (50). De Bavelingen hadden op hun vlucht voor de Noormannen, een verzameling brieven van Einhard meegenomen, hetwelk, toen ze naar Gent terugkeerden, te Laon werd achtergelaten (51). Met een groote mate van zekerheid mogen we nog aanvaarden, dat een verhaal van door Bavo verwezenlijkte mirakelen eveneens dat woelig tijdperk heeft weten te overleven.

(47) De Wilfried en Eilfried van het *Libellus* worden immers in een latere bron respectievelijk met de *elevatio* van Bavo en met de *translatio* van Veerle in verband gebracht. Die bron is evenwel de onbetrouwbare *Annales S. Bavonis!*

(48) Dus o.m. deze van de drie abten (Winebald, Einold en Wilrad) door *Necrologium I* vernoemd. — Zie voor de uiteenzetting over dit martyrologium: GRIERSON, *op.cit.*, bl. 30-1.

(49) Wanneer de Bavelingen in de X^e-XI^e eeuw Florbert in verband brachten met hun klooster, dan beriepen ze zich enkel op één getuigenis, deze van de *Vita Bavonis* (cfr. *supra*, bl. 84, n. 7).

(50) [SERRURE], *Cartulaire de Saint-Bavon*, bl. 3-4, n^o 4.

(51) Cfr. de inleiding in de uitgave van K. HAMPE van de *Einharti epistolae* (zie de verwijzing, bl. 91, n. 29).

om nadien verloren te gaan (52). Het bestaan in de XI^e eeuw van een van vóór de Noormanneninvallen dateerend martyrologium, zooals door Grierson ondersteld, blijft daarentegen vrij problematisch (53). De Denen kunnen derhalve, door het vernielen van een groot deel van het archief van Sint-Baafs, er in groote mate schuld aan hebben dat de Bavelingen in latere tijden zoo'n geringe kennis bezaten nopens de vroegste geschiedenis hunner abdij. Doch eenerzijds hebben in elk geval enkele documenten aan de vernielingswoede der Noormannen weten te ontsnappen, en was in de XI^e-XII^e eeuw nog het een en het ander bekend omtrent de geschiedenis van Sint-Baafs in de pre-Noormannenperiode; anderzijds heeft Blandinium heel wat oude documenten bewaard, die, na verwerkt te zijn geworden, ons de geschiedenis van het klooster van den aanvang tot aan Einhard weten te schilderen. Zou dit er niet op wijzen dat én het archief van het IX-eeuwsche Ganda allesbehalve rijk moet zijn geweest, én de traditie omtrent haar oudste geschiedenis toen reeds allesbehalve stevig gevestigd?

V. — DE THEORIE VAN HET « FRIMITIEF GEMEENSCHAPPELIJK DOMEIN ».

Vooraleer dit overzicht van ons bronnenmateriaal en van de erin vervatte gegevens te besluiten, dienen we nog de voor het eerst door den heer VANDEN HAUTE geopperde theorie te onderzoeken, als zouden de domeinen der beide Gentsche gemeenschappen primitief een eenheid hebben gevormd (54). Hiervoor steunt de geleerde zich op het feit dat de villa Vlierzele, na in de VII^e eeuw aan Sint-Pieters te hebben toebehoord, naderhand in het domein van Sint-Baafs opduikt (55). Dit

(52) GRIERSON, *op.cit.*, bl. 30.

(53) *Cir.* bl. 96-7. Deze geleerde onderstelt eveneens het bestaan in later eeuwen, van een oud inventaris van de bezittingen van Sint-Baafs, in den aard van het bewaard gebleven *Liber Traditionum* van Sint-Pieters. We denken te hebben aangetoond in onze nog te publiceeren studie over den brief van Othelbod (te verschijnen in het *Bulletijn van de Kon. Commissie voor Geschied.*) dat deze hypothese onhoudbaar is.

(54) CH. VANDEN HAUTE, *La formation du domaine de l'abbaye de Saint-Pierre à Gand (ANNALES DE LA SOCIÉTÉ D'HIST. ET D'ARCHEOLOGIE DE GAND, t. V, 1902-3)*, bl. 145-7. — Over de opvattingen van den geleerde, zie eveneens verder bl. 109-111.

(55) AAN SINT-PIETERS: FAYEN, *Liber Trad.*, bl. 44 en 45, n^o 42 (schenking van Vlierzele door een zekeren Morbertus aan Blandinum, ten tijde van Amandus en Florbert). AAN SINT-BAAFS: [SERURE], *op.cit.*, bl. 4, n^o 4 (diploma van Karel den Kale, 11 Oct. 864).

voorbeeld kan met verscheidene andere worden aangevuld (56). Ten behoeve van Blandinium hadden zekere personen *de Sclautis* en *de Scaltis* aan Amandus en Florbert hun bezittingen verkocht; die waren dus uiterst waarschijnlijk te *Sclautis* zelf gelegen. In de VII^e eeuw had een vrouw *quicquid in Sclautis habuit* aan het klooster ten geschenke gegeven naast andere gronden en bezittingen, waaronder een kerk te Mendonk. *Sclautis* nu is te vereenzelvigen met de *villa* Slootendries (heden ten dage een gehucht van Oostakker), die in de X^e eeuw in het domein van Sint-Baafs verschijnt en alsdan onder haar talrijke afhankelijkheden onder meer Mendonk blijkt te tellen (57). Verder stelde men vast dat in de X^e-XI^e eeuw het grondgebied waar zich de stad Gent zou ontwikkelen, heel netjes was verdeeld tusschen Sint-Pieters en Sint-Baafs, waarbij alles op den rechteroever van Leie en Schelde eerstgenoemde abdij toekwam, terwijl Sint-Baafs hetgeen op den linkeroever dezer beide rivieren lag, haar eigendom kon noemen. Hieruit heeft men afgeleid dat Gent primitief een eenheid heeft gevormd tot er een splitsing heeft plaatsgegrepen waarbij Leie en Schelde als afbakeningslijnen hebben dienst gedaan (58).

- (56) GRIERSON, *op.cit.*, bl. 37-8, heeft, ter staving van de theorie van Vanden Haute, voor het eerst beroep gedaan op de gevallen Gent en Mendonk. Over laatstgenoemd geval heeft hij zich echter eenigszins onjuist uitgelaten: niet het gansche domein, doch enkel een kerk aldaar, wordt in het *Liber Traditionum* als bezit van Blandinium vernoemd (cf. vlgde n.). Het beter passende geval Slootendries (in welks kader trouwens het voorgaande moet worden beoordeeld) is hem ontgaan.
- (57) AAN SINT-PIETERS: FAYEN, *Liber Traditionum*, bl. 45, n^{rs} 43 en 46 (verkoop van gronden door personen *de Scaltis* en *de Sclautis*); bl. 32-4, n^o 25 (schenking door Childela o.m. van gronden te *Sclautis* en een kerk te Mendonk. Dit wordt geplaatst onder de regeering van Clovis III, dus tusschen 691-695. De schenking wordt in de *Annales Blandinienses*, uitg. GRIERSON, bl. 5, aangehaald onder het jaar 694). AAN SINT-BAAFS: L. HALPHEN en F. LOT, *Recueil des actes de Lothaire et de Louis V, rois de France, 954-987* (CHARTES ET DIPLOMES RELATIFS A L'HIST. DE FRANCE; Paris, 1908), bl. 65, n^o XXVI (diploma van koning Lotharius, 5 Mei 966).
- (58) Leie en Schelde vormden tevens de scheidingslijn van het gebied waarover beide kloosters respectievelijk het patroonaatsrecht bezaten: bezits- en patroonaatsgebied vielen hier samen. Op te merken valt nochtans dat op den linkeroever der Schelde, naast Sint-Baafs, een andere grondbezitter opduikt in den persoon van den Vlaamschen graaf. Het is echter waarschijnlijk dat ten nadeele van Sint-Baafs in dat gebied in beslag genomen landsheerlijke gronden (heiden en moerasen), aan den oorsprong liggen van het onroerend bezit aldaar der Vlaamsche graven. Zie hierover VAN WERVEKE, *Kritische studiën*, bl. 91 en bl. 32 vlgde; cfr. eveneens DE CLERCQ, *De kerkelijke instellingen te Gent in verband met de oudste stedelijke geschiedenis* (NEDERLANDSCHE HISTORIEBLADEN, 2^e jg., 1939), bl. 122-3; GRIERSON, *The early abbots of St. Bavo's*, bl. 38.

Het is derhalve niet te verwonderen dat de voorstelling van Vanden Haute door de meeste historici werd bijgetreden en bijgewerkt: primitief gemeenschappelijk domein tot minstens op het einde der VII^e eeuw (59), splitsing in twee onderscheidene domeinen een voldongen feit onder Karel den Grooten (60).

Doch wijzen de hier aangehaalde feiten noodzakelijkerwijze op een primitief gemeenschappelijk domein? Vlierzele verschijnt voor het eerst in 864 in het bezit van Sint-Baafs, d.w.z. nadat Einhard in het begin dier eeuw de domeinen én van Sint-Baafs én van Sint-Pieters had hervormd. Sloopendries (met onder haar afhankelijkheden Mendonk) wordt pas in 966 als een bezitting van Sint-Baafs vernoemd, d.w.z. nadat graaf Arnulf I de beide, door de Noormannen ten gronde gerichte Gentsche kloosters had heropgebouwd, wat meer met een herorganisatie van hun domein was gepaard gegaan. Ook over de verdeling in twee welafgebakende bezits- en invloedsfeeren van wat later Gent zou worden, zijn we maar ingelicht nadat Arnulf I zich met den heropbouw van Ganda en Blandinium had ingelaten. Zou in deze domaniale hervormingen niet de reden te zoeken zijn waarom bezittingen van Blandinium naar het domein van de andere Gentsche abdij zijn overgegaan? Zouden beide hervormers geen goederen hebben ontnomen aan het eene klooster om het aan het andere toe te vertrouwen (ter wille bv. van de hechtere structuur van beider domein)? (61) Een loutere hypothese, we bekennen het volgaarne, doch minstens even gewettigd als de theorie van het « oorspronkelijk gemeenschappelijk domein ». Daarmede is de rij der mogelijkheden nog niet uitgeput! Op zichzelf genomen, heeft de volgende veronderstelling evenveel recht op bestaan als de beide andere: dat de hier besproken toestanden voortspuiten uit

(59) Gronden te Sloopendries en de kerk van Mendonk werden immers tusschen 691 en 695 (694?) aan Blandinium, geschonken. Deze chronologische afbakening werd gegeven door GRIERSON, *op.cit.*, bl. 50.

(60) Daarop wijzen de diploma's door Lodewijk den Vrome aan beide kloosters verleend, en waarin de vorst de door zijn vader toegekende immunitetsprivilegiën bevestigde (vooropgezet door VANDEN HAUTE, *op.cit.*, bl. 146).

(61) Voor Einhard dienen we het beeld te nuanceeren: het is zeer onwaarschijnlijk dat hij naar eigen willekeur goederen van de eene abdij aan de andere zou hebben mogen overmaken (dit in tegenstelling met den Vlaamschen graaf die de domeinen der beide abdijen had ingepalmd, en er naar goeddunken over beschikte), doch op Einhard's initiatief tusschen beide Gentsche gemeenschappen aangegane ruilvereenkomsten, zijn heel goed denkbaar.

het feit dat één der beide abdijen een later opgerichte gemeenschap is die een deel heeft verworven van het bezit der oudere instelling. Het chronologisch gedeelte van de theorie van Vanden Haute kan alsdan worden overgenomen: de domaniale hergroepeerings ten gunste van de jongere instelling (en derhalve ook haar stichting) moet begrepen zijn tusschen het einde der VII^e eeuw en de regeering van Karel den Grooten (62).

Kortom, op zichzelf genomen, kunnen we uit de gevallen Vlierzele-Slootendries (en Mendonk)-Gent niets bepaalds afleiden, daar in te veel hypothesen een plaats voor hun kan worden ingeruimd. De mogelijkheid die de meeste kansen biedt, voert ons zelfs buiten het kader van onze studie!

DE OORSPRONG EN DE WORDING VAN SINT-PIETERS EN SINT-BAAFS.

Het eerste deel van onze verhandeling hebben we beëindigd: de gegevens omtrent de vroegste geschiedenis van Sint-Baafs en Sint-Pieters hebben we uit de ter onzer beschikking staande bronnen gehaald. Daar op zichzelf, noch hagiografische literatuur (*Vita Amandi*, *Vita Bavonis*), noch traditie van Sint-Pieters (*Annales Blandinienses*, *Ratio foundationis*, *Liber Traditionum*), noch traditie van Sint-Baafs (*Libellus de loco sepulturae Floberti abbatis*, oudste *Necrologium*, met inbegrip van de *Vita Bavonis*) toelaten de oorsprongs- en vroegste wordings-geschiedenis der beide Gentsche gemeenschappen te verklaren, moeten we de gegevens der onderscheidene bronnen (met desgevallende mogelijkheden die de lotgevallen van Slootendries-Vlierzele en de latere verdeling van Gent bieden), pogen in elkaar te schuiven tot een zooniet volstrekt zeker dan toch waarschijnlijk aandoend beeld.

Als vaststaand mogen we aanvaarden dat Amandus te Gent minstens één klooster en één kerk heeft opgericht. De hechte overlevering van Blandinium geeft ons goed gegronde en moeilijk te ontzenuwen redenen om aan te nemen dat deze abdij aan den grooten zendeling haar oprichting te danken heeft. Dat dit ook voor Sint-Baafs opgaat is mogelijk, doch blijft niettemin aan twijfel onderhevig. Deze gegevens

(62) Aangezien Slootendries en Vlierzele eertijds aan Blandinium hebben toebehoord, is de jongere instelling dan natuurlijk met Sint-Baafs te vereenzelvigen.

moeten ons als uitgangspunt dienen. Immers, daar ze zoo uiterst schraal van inhoud zijn kunnen ze in verschillende hypothesen betreffende den oorsprong van Sint-Pieters en Sint-Baafs, een plaats vinden. Met behulp van de overige gekende feiten en feitjes, en ons steunende op allerlei overwegingen en beschouwingen, moeten we trachten uit te maken welke van die hypothesen het meest in aanmerking komt.

1° AMANDUS HEEFT TE GENT BEN ABDIJ OPGERICHT.
NA ZIJN DOOD WERD ER EEN ANDERE ABDIJ OPGERICHT.

Deze voorstelling is in overeenstemming te brengen met de gegevens die ons als uitgangspunt dienen, wanneer we tenminste Blandinium als de stichting van Amandus beschouwen, en in Ganda de jongere gemeenschap zien.

De stelling houdt echter bitter weinig waarschijnlijkheden in zich, en heeft dan ook nog geen verdediger gevonden.

We kunnen bv. veronderstellen dat een of andere heer, om een ons onbekende reden, op het einde der VII^e of in den loop der VIII^e eeuw, in de agglomeratie Gent een Benedictijnerabdij heeft gegrond, volkomen zelfstandig van de oudere gemeenschap op den Blandiniumheuvel. Doch hoe dan te verklaren dat Bavo, die dus noodzakelijkerwijze in Blandinium moet te rusten zijn gelegd, in het begin der IX^e eeuw zijn begraafplaats had te Ganda? Dat de Blandiniensers vrijwillig van een dergelijk kostbaar relikwie afstand zouden hebben gedaan, is moeilijk aan te nemen!

De stichting van Ganda kan aan het initiatief van Blandinium of van enkele Blandiniensers zijn toe te schrijven ...doch weer treffen we onwaarschijnlijkheid op onwaarschijnlijkheid aan.

Dat monniken, met toestemming van hun hoofd, hebben uitgezwermd, is een normaal verschijnsel. De stichting van filialen, van prioraten kwam derhalve vaak voor, ook in de hooge Middeleeuwen... doch altijd vestigden de monniken zich dan op een soms vrij aanzienlijken afstand van het moederhuis, en heel zeker niet in het zicht ervan!

Een scheiding kan door innerlijke tweedracht zijn ontstaan. Zou men echter de weerspannige monniken hebben veroorloofd een zoo kostbaar relikwie als het lichaam van Bavo, mee te nemen?

De gebeurtenissen van 719 die tot de verspreiding der Blandiniensers hebben geleid, kunnen de aanleiding zijn geweest dat een deel der monniken, met het lichaam van Bavo, naar de nederzetting Ganda is getogen, en er een nieuwe gemeenschap heeft gevormd. Doch het domein van hun klooster was den vazallen van Karel Martel ten prooi gevallen. Waarvandaan zouden ze dan de allernoodzakelijkste bestaansmiddelen hebben gehaald? Zich vestigen te Ganda of rustig blijven op den Blandiniumheuvel, aan hun materieelen nood bood geen van beide mogelijkheden een uitweg!

Vrouwen leidden in de VIII^e eeuw een kloosterleven te Gent, en hingen van Blandinium af... doch ook de theorie dat Sint-Baafs oorspronkelijk een door toedoen van Blandinium ontstaan vrouwenklooster zou zijn geweest (en dan later tot mannenklooster geëvolueerd), houdt bij nader beschouwen geen stand: waarom zouden de Blandiniensers voor de oprichting van een vrouwenabdij, het dichtstbevolkte deel van het Gentsche grondgebied hebben uitgezocht (63)?

Denken we hiermede de voornaamste mogelijkheden te hebben ontleed, die zich in het kader van deze voorstelling hadden kunnen voordoen, dan kon de opsomming der tegen elk van hen in te brengen bezwaren nog heel wat worden aangevuld. Doch we meenen reeds genoegzaam te hebben aangetoond dat, alhoewel de stelling als zou Amandus te Gent een abdij (= Blandinium) hebben gesticht, waarna, na zijn dood, daar nog een andere abdij werd opgericht (= Ganda), niet in flagrante tegenspraak is met onze bronnen, ze toch als weinig steekhoudend is te beschouwen.

2° AMANDUS STICHTTE TE GENT EEN KLOOSTER (MET BIJHOORENDE KERK). LATER WERD ER IN DIE LOKALITEIT EEN KERK GEBOUWD DIE ZICH TOT ABDIJ ONTWIKKELDE.

Deze stelling heeft in DOM PODEVIJN een aanhanger gevonden (64). Volgens hem heeft de bedrijvigheid van Amandus in het Gentsche enkel de oprichting van het Sint-Pietersklooster en van een

(63) Zie eveneens verder, bl. 117.

(64) DOM PODEVIJN, *De oorspronkelijke Vita Bavonis (ONS GEESTELIJK ERF, t. XV)*, bl. 67-71.

kerk rond dat klooster ten gevolge gehad. De beenderen van Bavo, die in die abdij was begraven geworden, werden door den Hl. Eligius, kort na het overlijden van Amandus, overgebracht naar een nieuwe kerk die door de uitbreiding der stad noodzakelijk was geworden. Die nieuwe kerk hoorde toe aan Sint-Pieters; de bedienaars ervan waren monniken dier gemeenschap. Zoo was nog in de X^e eeuw de toestand te Gent: één abdij, Sint-Pieters, en twee van die abdij afhangelende kerken. De scheiding tusschen het klooster en de kerk waar zich de overblijfselen van Bavo bevonden, greep enkel plaats in die eeuw. De oorzaak ervan moet worden gezocht in de verdeeling van Gent tusschen Gallië en het Keizerrijk.

De uiteenzetting over den toestand en de evolutie in de X^e eeuw is zonder meer te verwaarloozen (65). Doch welke argumenten worden aangehaald om de zienswijze te schragen over het ontstaan der beide Gentsche gemeenschappen? Uitgangspunt is de *Vita Bavonis*. Deze gewaagt enkel van de oprichting door Amandus van één klooster en één kerk in het *castrum Gandavum*. Dat klooster moet Sint-Pieters zijn en de basiliek de kerk naast dit klooster, en wel omdat niemand eraan kan denken te beweren dat ze buiten het *castrum Gandavum* lagen. Dit wordt verder nog aldus geformuleerd: « zoo bedoelde abdij Sint-Pieters niet ware geweest, dan zouden we moeten aanvaarden dat deze niet in de Gentsche vesting lag of dat bij de basiliek van Sint-Pieters geen klooster bestond; twee veronderstellingen welke allebei even absurd zijn! » Dit is de gansche argumentatie die ons moet bewijzen dat het *clericorum coenobium* van de *Vita Bavonis* met Blandinium is te vereenzelvigen. Doch we denken hooger afdoend te hebben aange-toond dat, zoo *castrum Gandavum* niet de versterkte Sint-Baafsabdij zelf is, de uitdrukking dan toch slaat op de agglomeratie rond die abdij; dat de opsteller van de *Vita Bavonis* aan Sint-Baafs heeft gedacht.

Evenwel, kunnen we dienaangaande de argumentatie van Dom Podevijn niet bijtreden, dan hebben we toch op andere gronden bevonden dat dit deel van de door hem verdedigde stelling (= alleen Blan-

(65) Zelfs zoo we aanvaarden dat Dom Podevijn zich van eeuw heeft vergist en X^e in plaats van IX^e eeuw heeft geschreven, en met de verdeeling van Gent tusschen Gallië en het Keizerrijk doelt op het verdrag van Verdun (843), dan nog bewijzen het diploma van Lodewijk den Vrome en het brievenformulier van Einhard, dat Ganda als abdij reeds in het begin der IX^e eeuw bestond.

dinium werd door Amandus gegrond) niet tot de onmogelijkheden behoort. Wat dan te denken van het tweede deel van zijn voorstelling? Voor het feit dat na Amandus' dood te Gent een nieuwe kerk werd opgericht waarnaar door Eligius de beenderen van Bavo werden overgebracht (welke kerk dan later zou zijn uitgegroeid tot de Sint-Baafsabdij), wordt beroep gedaan op de *Annales S. Bavonis* die dezen zending een *elevatio* van het lichaam van Bavo toeschrijven (66). Dat de reden van deze plechtigheid moet worden gezocht in de oprichting van een nieuwe kerk, is echter een loutere deductie van Dom Podevijn, die heel weinig voor zich heeft (67). Dat er werkelijk een *elevatio* van de overblijfselen van Bavo door den Hl. Eligius heeft plaatsgegrepen, denken we echter wel te mogen aanvaarden. Het is echter niet de bewering der *Annales S. Bavonis* die ons die overtuiging schenkt (68).

Blijkt ook voor dit punt de argumentatie van Dom Podevijn verre van steekhoudend te zijn, dan betekent dit nog niet dat deze voorstelling zonder meer is te verwerpen: het klooster en de kerk waarover sprake in de *Vita Bavonis* kunnen inderdaad te vereenzelvigen zijn met Blandinium en haar abdijkerk; en Blandinium kan naderhand een soort parochiale kerk, oorsprongskern van de latere Sint-Baafsabdij, hebben opgericht in de nederzetting te Gent, ten behoeve van de inwoners aldaar. Doch wat ten eerste tegen de aanneembaarheid van deze stelling pleit is het probleem hoe dan uit te leggen dat de overblijfselen van Bavo tenslotte toch in die van na zijn tijd dateerende kerk zijn beland,

(66) *Annales S. Bavonis*, uitg. G. PERTZ (MGH, SS. II), bl. 187, sub anno 680.

(67) Het gaat in de *Annales S. Bavonis* niet om een *translatio*, een overbrenging van relikwieën naar een andere plaats, doch wel om een *elevatio*, een dier verheffingen van relikwieën, die in zich niet het idee bevatten van het naar een andere plaats overbrengen van de betrokken relikwieschat (ze kan bv. plaatsgrijpen ter gelegenheid van het plaatsen der relikwieën in een nieuw schrijn. In haar strijd met Sint-Pieters heeft in latere tijden Sint-Baafs herhaaldelijk haar toevlucht genomen tot *elevationes* om het bestaan en de echtheid van de bij haar begraven heiligen aan te toonen). We laten hier nog in het midden of die nieuwe kerk « door de uitbreiding der stad » noodzakelijk was geworden!

(68) Deze veertiende-eeuwse bron is volkomen onbetrouwbaar voor de vroege geschiedenis van het Sint-Baafsklooster: GRIERSON, *The early abbots of St. Bavo's*, bl. 34-5. Deze geleerde durft er zich dan ook niet over uitspreken of we dit *elevatio*-verhaal van de *Annales* nu mogen aanvaarden of niet (*ibidem*, bl. 41). Dat we het wel mogen doen blijkt echter uit het feit dat de *elevatio* opgeteekend werd in de betrouwbare elfde-eeuwse *Annales Blandinienses* (sub anno 680: uitg. GRIERSON, bl. 5), alsook in de *Annales Elmarenenses* (onder hetzelfde jaar: uitg. GRIERSON, bl. 78).

institute dat de Blandiniensers, in hun abdijkerk, piëteitsvol zijn relikwieën hadden bewaard. Het zou inderdaad een uniek feit zijn dat een abdij, ten behoeve van een door haar opgerichte en haar ondergeschikte kerk, zich zou hebben ontdaan van een zoo'n kostbaren schat! (69)

We denken derhalve gegronde redenen te hebben om ook deze tweede mogelijkheid uit te schakelen.

3° DE HL. AMANDUS HEEFT TE GENT DE TWEE ABDIEN SINT-FIETERS EN SINT-BAAFS OPGERICHT.

Het is de theorie die tot nog toe het meest ingang heeft gevonden, en pas voor een paar jaar voor het eerst door Dom Podevijn werd aangevallen.

We mogen aanvaarden dat B. KRUSCH er een aanhanger van was, alhoewel hij niet diep op het probleem is ingegaan, en hij de stelling niet uitdrukkelijk als zijn persoonlijke opvatting van de zaak heeft doen doorgaan. Doch hij heeft in elk geval, in zijn commentaar bij de uitgave van enkele op Bavo betrekking hebbende *vitae* (70), de eenige argumenten aangehaald die de zienswijze kunnen schragen dat Amandus de twee Gentsche abdijen heeft gesticht: het *coenobium* waarvan sprake in de *Vita Bavonis* is Ganda (71); anderzijds zijn er teksten (*Ratio fundationis*, *Liber Traditionum*) die aantonen dat Blandinium reeds ten tijde van Amandus bestond.

Mogelijks wijl ze zoo weinig uitdrukkelijk waren geformuleerd, hebben de bemerkings van den Duitschen geleerde weinig invloed vermogen uit te oefenen op de latere historici die zich met het oorsprongsprobleem der Gentsche gemeenschappen hebben ingelaten. Deze zijn daarentegen volledig teruggedaan op de uiteenzetting van een Gentschen historicus die nog vóór Krusch werkzaam is geweest, die zelfs de eer mag opeischen de eerste te zijn geweest die na het baan-

(69) Althans in zijn geheel. Dat het klooster aan haar kerk enkele fragmenten zou hebben overgemaakt ware niet zoo uitzonderlijk geweest, doch het **lichaam** van Bavo rustte in de IX^e eeuw in Sint-Baafs, en later blijkt nimmer dat Sint-Pieters relikwieën van den heilige bezat.

(70) MGH., SS. RERUM MEROVINGICARUM, t. IV (1902), bl. 527-9.

(71) Voor welke opvatting geen argumenten werden aangehaald. Vermoedelijk ging de geleerde hier af op het gezag van Holder-Egger, wiens **Zu den Heiligengeschichten des Genter St. Bavosklosters** hij in ieder geval aanhaalt.

brekend werk van Holder-Egger het probleem heeft aangepakt. Doch is de bondige uiteenzetting van Krusch lang niet kwaad te noemen, dan kan ons geenszins de uitvoerige argumentatie bevredigen waarmede DE VLAMINCK zijn tweeledige theorie verdedigde « *Sint-Pieters en Sint-Baafs hebben allebei hun stichting aan Amandus te danken; werden ze ongeveer gelijktijdig opgericht, dan is Sint-Baafs toch een ondergeschikte rol ten opzichte van Sint-Pieters toegemeten geweest* » (72).

De Vlaminck wijst er vooreerst op dat volgens Holder-Egger de door Amandus te Gent opgerichte abdij en kerk waarvan sprake in de *Vita Bavonis*, dienen vereenzelvigd te worden met de Sint-Baafsabdij en de daarbij hoorende kerk, doch dat dit volgens den Duitschen geleerde niet de strijdvraag beslechtte welke van de Gentsche kloosters werkelijk door Amandus werd gesticht en welke de oudste was. Bij dit oordeel legde de Gentsche vorscher zich neer, en de getuigenis dier bron werd zonder meer ter zijde geschoven. Een heele reeks andere argumenten haalt hij dan aan om zijn zienswijze te steunen.

« Beide Gentsche gemeenschappen erkenden Amandus als hun stichter », bewering die niet werd uitgewerkt, maar waarbij de schrijver ongetwijfeld het oog had op één der door Holder-Egger geschilderde fasen van het conflict tusschen Sint-Baafs en Sint-Pieters waar de prioriteitsvraag den inzet van den strijd vormde. Hij verliest hier echter uit het oog dat het in de X^e-XI^e eeuw voor beide abdijen van vitaal belang was hun stichtingsdatum zoo hoog mogelijk te doen opklimmen en Amandus als hun stichter te erkennen !

« Ondanks hun eeuwenouden twist kon geen van beide partijen onomstootbaar de prioriteit inzake stichting van haar gemeenschap doen erkennen ». En met reden ! Voor ieder argument of bewijsstuk plaatste of vervaardigde het concurrerende klooster een ander.

De schrijver doet verder gelden dat beide gemeenschappen oorspronkelijk onder één abt hebben gestaan, en dat ze later, na hun heroprichting (midden X^e eeuw), nog een tijdlang door eenzelfde hoofd werden beheerd (tot 982). Op de waarde van deze bewering zullen we een weinig verder, bij de ontleding van de studies van Grierson, dieper

(72) A. DE VLAMINCK, *Les origines de la ville de Gand (MEMOIRES IN-8° DE L'ACADEMIE ROYALE DE BELGIQUE, t. XLV, fasc. 2 — Bruxelles, 1891)*, bl. 54-6.

ingaan. Het kan volstaan met er hier op te wijzen dat ze kan ontzenuwd worden (73).

« Beide kloosters waren gewijd aan den Hl. Petrus ». Dat hieruit de gelijktijdigheid inzake stichting der beide geestelijke instellingen blijkt, lijkt ons al zeer twijfelachtig toe. Evenzeer ontgaat ons de draagwijdte der overige argumenten « dat allebei groote gunsten hebben verworven van de vorsten » (?) « dat beider gebied te Gent ongeveer gelijkwaardig was » (?) .

Het ander aspect van De Vlaminck's voorstelling is al evenmin goed gegrondvest. « Zekere teekenen wijzen erop dat Sint-Baafs een afhankelijkheid is geweest van Sint-Pieters », beweert de auteur, waarna hij naar de bl. 624-5 van het artikel van Holder-Egger verwijst. Deze heeft het daar echter enkel over den toestand in de tweede helft der X^e eeuw toen gemeenschappelijke abten beide huizen bestuurden en Sint-Baafs alsdan verschijnt als het minst beduidende « und gewissermassen untergeordnete ». Wanneer De Vlaminck vervolgens die sporen van afhankelijkheid van Ganda detailleert, dan hebben ze eveneens enkel betrekking op het grootere aanzien en den grooteren rijkdom van Sint-Pieters in de X^e-XI^e eeuw (74), alsook op den rijkeren archiefschat waarop het Blandiniumklooster kan bogen (75). Om deze bewijsvoering afdoend te weerleggen, hebben we enkel te wijzen naar den toestand in de eerste helft der IX^e eeuw toen Sint-Baafs als het meest in aanzien zijnde van de beide Gentsche gemeenschappen verschijnt. Is dit geen reden om Sint-Pieters als een toenmalige afhankelijkheid van Sint-Baafs te beschouwen, dan is het evenmin geoorloofd zich te steunen op den toestand van nog een volle eeuw later, na de diepe kloof door

(73) In elk geval zijn de door De Vlaminck aangevoerde gegevens onvoldoende.

(74) 1^o) Blandinium genoot den voorrang in de processies en andere publieke plechtigheden (wat we niet bewezen achten); 2^o) ze bezat de kostbaarste relikwieën; 3^o) was het mildst bedacht geworden door de Vlaamsche graven; 4^o) die het klooster eveneens tot hun begraafplaats hadden uitverkoren; 5^o) daar vertoefde de abt toen beide Gentsche kloosters in de tweede helft der X^e eeuw een gemeenschappelijk hoofd hadden; 6^o) de geestelijke jurisdictie over het **portus**, het belangrijkste deel van het Gentsche grondgebied behoorde haar toe (ten gevolge van de Noormanneninvallen heeft er echter een verschuiving plaatsgegrepen: in de IX^e eeuw was het **portus** hoofdzakelijk rond Sint-Baafs gevestigd!).

(75) « Dat er ons meer oudere dokumenten van Blandinium zijn bewaard gebleven » ware juist uitgedrukt geweest. We hebben wel gemeend te mogen veronderstellen dat de archiefschat van het oude Ganda niet zoo heel uitgebreid is geweest, doch de mogelijkheid blijft bestaan dat de Noormannen een belangrijk bestanddeel ervan hebben vernield.

de Noormanneninvallen teweeggebracht, om het primitieve Sint-Baafs een ondergeschikte rol ten opzichte van Sint-Pieters toe te kennen.

En toch hebben, zooals hooger gezegd, talrijke historici zich beroepen op De Vlaminck en zonder meer zijn op zulke onzekere gronden opgebouwde tweeledige theorie overgenomen, hoogstens hier en daar een detailpunt op eigen wijze verklarende. Onder de meest gezaghebbende van deze schaar, kunnen we WARICHEZ (76), VAN DER ESSEN (77) en FRIS (78) vernoemen.

Bij de laatste twee is ook de invloed merkbaar van VANDEN HAUTE (79). Alhoewel deze Gentsche geleerde het werk van zijn stadgenoot niet aanhaalt, lijkt het toch waarschijnlijk dat hij de theorieën van De Vlaminck heeft gekend en overgenomen. Het blijft evenwel natuurlijk niet uitgesloten dat hij, onafhankelijk van deze, tot eenzelfde opvatting is gekomen. Wat er ook van zij, zijn bewijsvoering

-
- (76) Nam zonder meer én de theorie én de argumentatie van zijn voorganger over: J. WARICHEZ, *Les origines de l'église de Tournai (RECUEIL DES TRAV. PUBLIES PAR LES MEMBRES DES CONFERENCES D'HIST. ET DE PHILOL. DE L'UNIV. DE LOUVAIN, 10^{me} FASC., Louvain-Paris, 1902)*, bl. 182-3.
- (77) Steunt op De Vlaminck, Vanden Haute, Warichez. Begaat echter de fout (door zijn voorgangers zorgvuldig ontweken) de *Vita Bavonis* in te roepen om zijn bewering de noodige kracht bij te zetten dat Amandus te Gent één kerk en twee kloosters had opgericht, terwijl hij toch verder zelf erkent dat deze bron enkel gewaagt van één kerk en één klooster en, op gezag van Holder-Egger, aanvaardt dat ze betrekking hebben op Sint-Baafs: L. VAN DER ESSEN, *Etude sur les vitae des saints mérovingiens*, bl. 339 (stichting; in verband met de biografie van Amandus), bl. 350-1, (idem; in verband met Bavo), bl. 359-60 (erkennen van het feit dat in de *Vita Bavonis* maar van één klooster sprake is).
- (78) V. FRIS, *Bibliographie de l'histoire de Gand depuis les origines jusqu'à la fin du XV^e siècle (SOC. D'HIST. ET D'ARCHEOL. DE GAND, PUBLICATIONS EXTRAORDINAIRES n^o 2; Gand, 1907)*, n^r 49, bl. 28-9: samenvatting van de voorstelling zooals uiteengezet door De Vlaminck, Warichez en Vanden Haute. — In zijn *Histoire de Gand* (Bruxelles-Paris, 1913), bl. 17-18, wijdt de geleerde enkele regels aan het probleem (zonder bronnen of referenties op te geven doch zich ongetwijfeld steunend op het in zijn *Bibliographie de l'histoire de Gand* bijeengebracht materiaal). O.a. komt hierin voor: « Amandus richtte te Gent één kerk en één klooster op; weldra was de toevloed van monniken zoo groot geworden dat de zendeling moest overgaan tot de oprichting van een tweede klooster » (bl. 17). Interessante, doch niet op gegevens afgestemde voorstelling: waar men aannam dat Amandus twee abdijen had opgericht, terwijl de *Vita Bavonis* enkel van één klooster en één kerk sprak, trachtte Fris dit in overeenstemming te brengen, door de mogelijke beweegredenen op te geven die Amandus er toe zou hebben kunnen aanzetten te Gent naderhand een tweede klooster te stichten.
- (79) CH. VANDEN HAUTE, *La formation du domaine de l'abbaye de Saint-Pierre à Gand*, bl. 145-7.

is niet afgestemd op deze van De Vlaminck. Glijdt hij nogal vluchtig heen over het eene — en belangrijkste — aspect, de gelijktijdigheid inzake oprichting van de beide Gentsche kloosters (80), dan is zijn argumentatie ter verdediging van de afhankelijkheidstheorie van Sint-Baafs, toch beter doordacht en logischer in elkaar schuivend dan bij zijn voorganger het geval was. Evenwel blijkt ook zij niet tegen de kritiek bestand te zijn.

Beide kloosters hadden primitief eenzelfden patroonheilige, wat dus de hypothese heel goed aanvaardbaar maakt dat ze door nauwe banden zijn verbonden geweest. Dan is het eveneens best mogelijk dat de abdij die later Sint-Baafs heet, die het dus noodig heeft gevonden een anderen patroon te nemen, primitief eerder een afhankelijkheid dan een zelfstandige instelling is geweest. De geleerde heeft echter over het hoofd gezien dat onder Einhard (toen Ganda dus heel zeker zelfstandig tegenover Blandinium stond), de Hl. Petrus nog altijd de officieele patroonheilige van het klooster was. Aangezien echter de relikwieën van Bavo van zoo'n uitzonderlijk belang waren voor de abdij, is het volkomen begrijpelijk, en heel zeker geen teeken van afhankelijkheid, dat Ganda toen stilaan laatstgenoemde heilige boven haar primitieven schutpatroon begon te plaatsen (81).

Dan brengt de schrijver zijn thesis naar voren als zouden beide Gentsche kloosters primitief een gemeenschappelijk domein hebben bezeten. Daar hij reeds had aanvaard dat Sint-Baafs een afhankelijkheid is geweest van Sint-Pieters, geeft hij dan volgende zienswijze over de verdere ontwikkeling der kloosters: « Ganda heeft zich geleidelijk zelfstandig gemaakt. Dit begon nog gedurende het leven van Bavo of tenminste kort na zijn dood, aangezien hij een bron van voorspoed moet zijn geweest voor de abdij waar hij zonder twijfel heeft geleefd en waar hij in elk geval te ruste werd gelegd; doch enkel voor de regeering van Karel den Groote hebben we de bewijzen dat toen de domaniale eenheid reeds was verbroken. »

De argumenten waarop Vanden Haute steunt voor zijn opvatting van een « primitief gemeenschappelijk domein » hebben we kunnen aan-

(80) Hij haalt er geen argumenten voor aan, tenzij men als zoodanig wil aanvaarden het aanstippen van het feit dat beide Gentsche kloosters oorspronkelijk aan den Hl. Petrus waren toegewijd. Wel steunt hij op de *Vita Bavonis* om te beweren dat het Gandaklooster reeds vóór Bavo's dood bestond.

(81) cfr. bl. 91.

vullen... om terzelfdertijd de geloofwaardigheid van die theorie te ondermijnen. Ze kan juist zijn, doch andere mogelijkheden komen o.i. nog eerder in aanmerking (82). Kortom, evenmin als de afhankelijkheidstheorie van Sint-Baafs, is het « primitief gemeenschappelijk domein » en de daarmee verbandhoudende voorstelling van de wordingsgeschiedenis van Ganda (beide trouwens zelf wortelend in de afhankelijkheidstheorie van het klooster) als stevig gegroundvest te beschouwen.

Aldus in hoofdzaak bevrucht door De Vlaminck en Vanden Haute, bleef de voorstelling die men zich maakte van den oorsprong en de wording van Sint-Pieters en Sint-Baafs, tot GRIERSON zich, in zijn studie's over de oudste abten van Sint-Pieters en van Sint-Baafs (83), opnieuw met het vraagstuk inliet, en het geheel in wetenschappelijker banen leidde.

Evenwel beging de Engelsche geleerde de fout niet diep in te gaan op de stichtingsgeschiedenis van de Gentsche kloosters en op de afhankelijkheidstheorie van Sint-Baafs (84), te veel beïnvloed als hij werd door de visie van De Vlaminck en van Vanden Haute, die hij zonder meer overnam (85).

Dit legt wellicht uit waarom hij niet kritischer de bronnen heeft onderzocht waarop hij steunt om Florbert, den tijdgenoot en volgeling van Amandus, als eersten abt van Sint-Baafs naar voren te schuiven. Anders had hij moeten bemerken dat ze ongetwijfeld hebben teruggegrepen naar de *Vita Bavonis*, en bij een nader onderzoek van die *vita* hadde hij wellicht vastgesteld dat haar getuigenis dient gewantrouwd te worden (86), dat derhalve de hoeksteen van zijn theorie als zouden van Florbert tot Celestinus (verdreven in 719), de abten van Blandinium tevens die waardigheid hebben bezeten te Ganda, vrij wan-

(82) cfr. bl. 93 vlgde.

(83) **The early abbots of St. Peters of Ghent** en **The early abbots of St. Bavo's of Ghent.**

(84) Waarmede hij zich trouwens enkel inlaat in zijn studie over de abten van Sint-Baafs.

(85) Hij dacht trouwens de theorie van Vanden Haute nopens een « primitief gemeenschappelijk domein » met de gevallen Mendonk en Gent te hebben kunnen aanvullen. Vermoedelijk werd hij eveneens nog beïnvloed door het feit dat gezaghebbende historici zich bij die thesis hadden aangesloten, zoals Warichez en Van der Essen wier werken hij in één adem vernoemt met deze van de Gentsche geleerden. Ook Krusch haalt hij aan.

(86) cfr. bl. 81-2.

kel stond. Immers, behoudens dat Florbert, abt van Blandinium, tevens abt van Ganda zou zijn geweest, stond geen enkel gegeven te zijner beschikking dat toeliet te beweren dat in de VII^e en in het begin der VIII^e eeuw het Sint-Baafsklooster onder het gezag van de abten van Sint-Pieters was geplaatst of zelfs dat het klooster toen bestond!

Kortom, deze opvatting van Grierson, alsook de voorstelling van de geschiedenis van Sint-Baafs in de VII^e-VIII^e eeuw, die hij op grond van die thesis ten beste geeft (87), kunnen met de waarheid strooken, doch onomstootbaar zeker zijn ze niet. Kunnen we hem derhalve niet geheel volgen waar hij als verdediger van de tweeledige klassieke theorie optreedt, dan dienen we toch onmiddellijk te erkennen dat de Engelsche geleerde de zienswijzen van De Vlaminck en Vanden Haute heel wat degelijker heeft uitgewerkt, en dat het onzekere element waarop een gedeelte van zijn stellingen rust, voor het overige de waarde en het belang van zijn werk niet in het minst in het gedrang brengt: zijn uiterst degelijk kritisch onderzoek van de voorhandene bronnen bespaarde ons heel wat tijd (en wellicht heel wat vergissingen); we kunnen hem volledig bijtreden waar hij het heeft over de abten van Sint-Pieters, en zijn uiteenzetting over de abten die vanaf de VIII^e eeuw Sint-Baafs hebben bestuurd, is moeilijk te weerleggen.

Met deze klassieke opvatting, of juister gezegd met één aspect ervan, breekt BLOCKMANS in zijn prachtig werkje over de geschiedenis der stad Gent (88). Hij poogt daar immers aan te toonen dat, ten overstaan van Sint-Pieters, Sint-Baafs de voorrang inzake stichting geniet, wat logischerwijze de theorie van de afhankelijke positie van laatstgenoemd klooster in het gedrang brengt (89).

(87) Sint-Pieters en Sint-Baafs bleven vereenigd tot aan de verdrijving van abt Celestinus. Was Sint-Pieters tot dan toe de overheerschende partner, dan ontging het minder belangrijke Sint-Baafs, juist door zijn armoediger omstandigheden, het lot dat het andere klooster trof. Het wist zich op te werken, om, in het begin der volgende eeuw zich als het rijkste en aanzienlijkste der Gentsche gemeenschappen aan te dienen. Na 719 had het eigen abten, tot onder Einhard beide kloosters weer onder één hoofd kwamen te staan: **The early abbots of St. Bavo's**, vooral bl. 38-9, 50-1.

— De hoofdlijnen van het door Grierson geschetste ontwikkelingsbeeld denken we nochtans te kunnen behouden: cfr. bl. 121.

(88) FR. BLOCKMANS, **Gent tot omstreeks 1336. De voorbereiding van een groote tijd (DE SEIZOENEN, n^o 22.** — Antwerpen, 1942), bl. 9-10.

(89) Het is moeilijk uit te maken of de geleerde aan Amandus de oprichting der beide Gentsche kloosters toeschrijft. In elk geval neemt hij aan dat Blandinium vrij kort na Ganda werd opgericht (**op. cit.**, bl. 9 en 11).

Vooreerst wordt hiervoor aangehaald dat de naam van den *pagus* en waarschijnlijk dus ook van dezes kern, de gelijknamige bevolkingsagglomeratie, reeds vóór 819 was overgegaan op Sint-Baafs (= Ganda); Bavo werd er begraven waarna het klooster meer en meer naar hem werd genoemd. Heel duidelijk is dit argument niet geformuleerd. We meenen echter te mogen veronderstellen dat de geleerde van het idee is uitgegaan dat Sint-Baafs haar oorspronkelijken naam Ganda te danken had aan het feit dat ze het eerste klooster was dat in de gouw en in de lokaliteit Gent werd opgericht. Zoo het argument anders te interpreteren is, dan ontgaat ons de draagwijdte ervan, terwijl we echter anderzijds de opvatting die we Blockmans meenen te mogen toeschrijven, niet kunnen bijtreden. De geleerde heeft zelt aangetoond dat Ganda meer in het bijzonder de bevolkingsagglomeratie was die Sint-Baafs als middenpunt had. Welnu, zooals de andere Gentsche abdij de benaming Blandinium heeft ontleend aan den heuvel waarop ze was gevestigd, zoo moet op het klooster in Ganda de naam zijn overgegaan van de lokaliteit waarin het was gelegen, hetzij het nu vóór of na Blandinium was opgericht geworden..

Vervolgens wordt er beroep gedaan op de toestanden te Sint-Omaars. De aldaar door moerassen omringde Sint-Bertijnabdij wordt vergeleken met het aan de drassige oevers van de samenvloeiing van Leie en Schelde oprijzende Sint-Baafsklooster; de op een heuvel gelegen O.L.V. kerk met Blandinium. Voor Sint-Omaars weten we dat de monniken van Sint-Bertijn op den heuvel de O.L.V. kerk hebben opgericht, en wel als middenpunt van een door hen aangelegd kerkhof, wijl de heuvel beter voor begraafplaats geschikt was dan de moeraszone rond Sint-Bertijn. Rond die kerk ontstond weldra een klooster. Dit is dus van lateren datum dan het in de laagte gelegen Sint-Bertijn.

Gaat de vergelijking Gent-Sint-Omaars echter wel op? De op topografische gronden teruggaande overeenkomst tusschen de geestelijke instellingen in die twee plaatsen (eenerzijds de ligging op een heuvel van Sint-Pieters en het O.L.V. klooster; anderzijds, het zich bevinden in een laaggelegen moerassig gebied van Sint-Baafs en Sint-Bertijn) waarop hier beroep wordt gedaan, laat op zich zelf niet toe uitspraak te doen in de prioriteitsvraag: het is uit de functie van Blandinium vergeleken met deze van de O.L.V. kerk van Sint-Omaars dat zou moeten blijken dat het klooster van

lateren datum is dan zijn mededinger in de laagte. Wil derhalve de parallel met Sint-Omaars opgaan, dan moet aanvaard worden dat Blandinium oorspronkelijk een kerk is geweest, en tevens de begraafplaats van de monniken van Sint-Baafs. Dit is echter in strijd met de stevig uitgebouwde traditie van Blandinium, terwijl daarenboven mag aangenomen worden dat Sint-Baafs de overleden monniken naast het eigen klooster zal hebben kunnen begraven. Immers, de parallel inzake ligging tusschen dit Gentsche klooster en Sint-Bertijn gaat niet gansch op. De drassige oevers aan den samenloop van Leie en Schelde kunne niet te vergelijken zijn geweest met de moerassen die Sint-Bertijn omringden: had men dit klooster op een eiland in een moerassengebied gebouwd, dan was de bodem rond Sint-Baafs stevig genoeg om er de vestiging van een gansche nederzetting toe te laten. Er dient tevens nog op gewezen te worden dat, aangezien Blockmans niet de logische consequenties heeft getrokken uit zijn voorstelling (= Blandinium oorspronkelijk een kerk), hij feitelijk niet gerechtigd was beroep te doen op de toestanden te Sint-Omaars. Hij gewaagt immers van de oprichting van twee kloosters te Gent, en verwijst daarbij naar een geval waarin een abdij en een kerk die zich naderhand tot klooster heeft opgewerkt, zijn betrokken (90).

Blijft nog over de bewering dat het Gandaklooster steeds den Hl. Petrus als patroon had, terwijl Blandinium het gepast vond om zich van het andere, en derhalve noodzakelijkerwijze reeds te voren bestaande klooster te onderscheiden door daar nog den Hl. Paulus aan toe te voegen. Pas in de IX^e eeuw krijgen we gelijktijdige bescheiden omtrent de patroonheiligen van beide Gentsche abdijen. Dan wordt inderdaad, in de door Lodewijk den Vrome verleende diploma's, de Hll. Petrus en Paulus voor Sint-Pieters vernoemd, en enkel de Hl. Petrus voor Sint-Baafs... evenwel, alhoewel dit niet in het keizerlijk diploma tot uiting komt, blijkt Bavo dan reeds eveneens de schutspatroon van het Gandaklooster te zijn, en wel de voornaamste daar de gemeenschap toen reeds vaak als *Sanctus Bavo* werd betiteld (91).

De geleerde heeft derhalve geen enkel bevredigend gegeven kun-

(90) In verband met die mogelijke oplossing van het ons hier aanbelangend probleem, zullen we breedvoeriger op het geval Sint-Omaars dienen terug te komen: cfr., bl. 122 vlgde.

(91) cfr. bl. 91.

nen aanhalen ten gunste van zijn thesis. Ze kan opgaan, de Blandinium-abdij kan een weinig jonger zijn dan het Gandaklooster (92), doch zekerheid dienaangaande kan niet worden geboden... tenminste niet aan dengene die de traditioneele opvatting aankleeft als zou Amandus te Gent twee abdijen hebben gesticht.

Evenwel, toen deze voorstelling nog algemeen ingang vond, was er reeds een bekend historicus, en niemand minder dan pater DE MOREAU, die, met alle gegevens en de door onderscheidene geleerden reeds aangehaalde argumenten voor oogen, aan haar grondheid twijfelde (93).

Onze bevindingen brachten ons tot eenzelfde besluit. Het heele probleem laat zich als volgt samenvatten: er zijn heel wat degelijke gegevens die toelaten te beweren dat Blandinium door Amandus werd gesticht, terwijl er anderzijds maar één enkele bron is die de Sint-Baafsabdij als een stichting van den Aquitaanschen zendeling doet doorgaan. Die ééne bron is de *Vita Bavonis*, die niet alleen vrij laattijdig is ontstaan, doch vooral van partijdigheid ten gunste van Sint-Baafs moet worden verdacht. Alle overige overwegingen of argumenten om Sint-Baafs tot

-
- (92) Waarbij we dienen op te merken dat de theorie waarin Sint-Baafs ons als een afhankelijkheid van Sint-Pieters wordt afgeschilderd, hetgeen dus ipso facto meebrengt dat laatstgenoemde abdij de oudste stichting zou zijn, niet solied grondvest is kunnen worden.
- (93) E. DE MOREAU, *Saint-Amand* (Louvain, 1927), bl. 219-223: na een degelijk overzicht van de voorhandene bronnen, besluit de geleerde dat de meening die nu de meeste gunst geniet, aan Sint-Pieters den voorrang inzake stichting toekent, dat Florbert er de eerste abt was, dat diens gezag zich misschien heeft uitgestrekt over het andere klooster toen dit werd opgericht. Daarvoor beroept hij zich op De Vlaminck, Warichez, Krusch en Van der Essen. Doch, waar deze geleerden (met uitzondering althans van Krusch), kategoriek de oprichting der beide Gentsche kloosters aan Amandus toeschrijven, blijft De Moreau zeer vaag in zijn formulering, zegt hij niet uitdrukkelijk dat dit inderdaad het geval is geweest. Zijn twijfel aangaande de traditioneele voorstelling geeft hij impliciet te kennen door het naar voren brengen en als zeer goed aanvaardbaar voorstellen van de stichtingsgeschiedenis zooals gegeven door Filips van Clairvaux (zie hooger bl. 89). In zijn *Histoire de l'Eglise en Belgique des origines aux débuts du XII^e siècle* (Bruxelles, 1940; 2 dln) heeft de geleerde zich meer bij de traditioneele zienswijze aangesloten (cfr. bv. t. I, bl. 83, 116, 119), waarschijnlijk onder invloed van de artikels van Grierson (die hij er in elk geval heeft benut). Evenwel komt hij weer die meening terug in de tweede, verkorte doch bijgewerkte uitgave van zijn studie over Amandus (E. DE MOREAU, *Saint-Amand, le principal évangéliste de la Belgique*. — COLLECTION NATIONALE, n^o 24; Bruxelles, 1942), geeft hij er zelfs openlijk zijn twijfel te kennen (bl. 57): de invloed van Dom Podevijn (over wiens theorie de geleerde zich in uiterst lovende bewoordingen uitlaat: bl. 57-8) doet zich hier gelden.

Amandus' tijd te doen opklimmen zijn weinig steekhoudend gebleken of gaan op de *Vita Bavonis* terug. Het tweede bestanddeel van de klassieke theorie, de afhankelijke positie ten opzichte van Sint-Pieters van het door Amandus gestichte Sint-Baafs, wordt hierdoor ipso facto in het gedrang gebracht, en blijkt daarenboven geen enkel gegeven of bevredigend argument ter harer verdediging te kunnen inroepen.

Hoe nu echter de noodige kracht bijzetten aan onze overtuiging dat de *Vita Bavonis* op dit punt werkelijk onbetrouwbaar is? Vooreerst hebben we de tegenstrijdigheid in haar eigen verhaal (94). Verder moeten we onze toevlucht nemen tot « algemeene overwegingen », die, niet gerugsteund door vaststaande gegevens, een vrij gevaarlijk wapen daarstellen zooals we ten koste van onze voorgangers hebben kunnen aantoonen. Toch denken we dat de argumenten die kunnen worden ingebracht, zooniet tegen de stichting van Sint-Baafs door Amandus, dan toch tegen de oprichting van twee abdijen te Gent door dezen zendeling, heel wat meer gewicht in de schaal leggen dan deze die tot nu toe ten gunste van die stelling werden aangevoerd.

Vooreerst pleiten sterk tegen die opvatting de redenen die Amandus ertoe hebben aangezet onze gewesten op te zoeken, en de voorwaarden waaronder hij er moest werken. Met het doel de streek te kerstenen kwam hij naar het Gentsche, waarbij hij vanwege de heidensche bevolking zeer veel tegenkanting ondervond. Na hier betrekkelijk korten tijd werkzaam te zijn geweest zou hij genoeg volgelingen hebben gevonden om niet minder dan twee kloosters te bevolken!? En wat had hij voor met de stichting van (een) klooster(s)? Ongetwijfeld opdat dit (deze) als evangelisatiecentrum (-centra) zou(den) dienen voor het heidensche gewest waar hij zoo pas de afgodentempels kwam te vernielen (95). Zou de heilige nu maar liefst in elkaars onmiddellijke nabijheid, twee van dergelijke evangelisatiecentra hebben gesticht? Dit zou een groote verspilling van krachten hebben beteekend.

Doch bestaat er geen mogelijkheid deze opwerping te ondervangen? In het woud van Silviacum richtte de Hl. Vulmarus een kerk op gewijd aan O.L.V. en den Hl. Petrus. Geloovigen van beider kunne

(94) Zie verder bl. 119.

(95) De voornaamste, zooniet de eenige medewerkers van Amandus bij zijn zendingsarbeid, waren monniken: DE MOREAU, *Saint Amand* (Louvain, 1927), bl. 132-3.

kwamen er zich vestigen. De heilige grondde er dan een klooster voor mannen (S. Vulmarus in Nemore: Samer), en een voor vrouwen (Vileria in Silviaco: Wière-au-bois) (96). Welnu, in de VIII^e eeuw waren er vrouwen die te Gent een kloosterleven leidden, en is er zelfs sprake van een abdis... Doch ook deze mogelijke uitleg van de gelijk-tijdige oprichting van twee kloosters te Gent moet worden prijsgegeven. Immers, dit vrouwenklooster dat dan later tot mannenklooster moet zijn geëvolueerd, zou enkel Sint-Baafs kunnen zijn geweest, daar uit de hechte en continue overlevering van Sint-Pieters niets dergelijks blijkt. Doch dan stuiten we op hetzelfde bezwaar waarmee we reeds hoger hadden af te rekenen (97): waarom zou Amandus, voor de vestiging van het vrouwenklooster, juist Ganda hebben uitgekozen, het dichtstbevolkte deel van het Gentsche grondgebied (98), om daarentegen de mannenabdij den naar allen schijn vrij dun bevolkten Blandiniumheuvel toe te wijzen? Ook is het weinig aannemelijk dat de zending het zou hebben aangedurfd een vrouwenklooster te stichten in een nog bijna volkomen heidensche streek (99). Trouwens, het geval Samer-Wière-au-bois blijft voor onze gewesten een uitzondering: meestal leefden in de Merovingische periode vrouwen en mannen binnen de muren van éénzelfde klooster (100). En zoo zal het er waarschijnlijk eveneens te Gent zijn toegegaan.

Verder biedt geen andere kloosterstichting in onze gewesten tijdens het Merovingisch tijdperk, overeenkomst met het geval Gent zoals hier gedacht. Wel zou men kunnen wijzen op het door Remaclus gestichtte dubbelklooster Stavelot-Malmedy, doch de parallel gaat lang niet op. Stavelot en Malmedy, alhoewel ongeveer gelijktijdig opgericht, en van bij den oorsprong onder eenzelfden abt geplaatst, lagen op vrij grooten afstand van elkaar in een uiterst moeilijke toegankelijke en

(96) H. VAN WERVEKE, *Het bisdom Terwaan van den oorsprong tot het begin der veertiende eeuw* (RECUEIL DE TRAV. PUBLIES PAR LA FACULTE DE PHILOS. ET LETT. DE L'UNIV. DE GAND, 52^{me} FASC., Gand-Paris, 1924), bl. 24-5; VAN DER ESSEN, *Etude critique*, bl. 412-3.

(97) cf. bl. 103.

(98) Dat dit uiterst waarschijnlijk reeds ten tijde van Amandus het dichtstbevolkte deel was van wat later Gent zou worden: zie bl. 86, n. 15.

(99) In de Merovingische periode blijken vrouwenkloosters vooral, zooniet uitsluitend, opgericht te zijn geworden in de gebieden waar de kerstening reeds het beginstadium achter den rug had.

(100) Over die dubbelkloosters: DE MOREAU, *Histoire de l'Eglise en Belgique*, I, bl. 161-6.

boschrijke streek, en niet bijna in elkaars zicht zooals te Gent (101). Wat betreft de vrij talrijke kloosterstichtingen waarop Amandus kan bogen, daar zou het geval Sint-Pieters-Sint-Baafs volledig geïsoleerd staan (102).

Tenslotte dient er nogmaals den nadruk te worden op gelegd dat de Bavelingen, in tegenstelling met de Blandiniensers, betreffende den oorsprong en de vroegste geschiedenis van hun klooster op een allesbehalve stevige traditie konden bogen, dat hun archief allesbehalve rijk schijnt te zijn geweest aan oude dokumenten... hetgeen maar gedeeltelijk wordt opgeheven door de overweging dat de vernielingswoede der Noormannen hier voor een groot deel schuld kan aan hebben.

Enkele algemeene overwegingen hebben dus onzen argwaan nopens de betrouwbaarheid van de *Vita Bavonis* versterkt, en de geloofwaardigheid van de klassieke opvatting nog meer ondermijnd. Doch willen we deze volledig uit den weg ruimen dan moeten we kunnen aantoonen dat een andere opvatting meer kansen biedt met de waarheid overeen te stemmen. Die andere stelling denken we te hebben gevonden in de eenige mogelijkheid die nog overblijft nadat we de onhoudbaarheid hebben aangetoond van de theorieën « *Amandus stichtte één abdij te Gent; naderhand werd aldaar een andere abdij opgericht* » en « *Een abdij te Gent had aan den Aquitaan haar ontstaan te danken; naderhand werd er een kerk opgericht, die zich tot abdij ontwikkelde* » en nadat we het onzekere karakter van de klassieke opvatting hebben belicht. En die is :

4° AMANDUS HEEFT TE GENT EEN ABDIJ (MET BIJHOORENDE BIDPLAATS) GESTICHT EN EEN KERK OPGERICHT. DIE KERK HEEFT ZICH NADERHAND TOT ABDIJ OPGEWERKT.

Onze bronnen in aanmerking genomen, moet die abdij natuurlijk Blandinium zijn, en kan de tot klooster geëvolueerde kerk enkel met Ganda zijn te vereenzelvigen.

(101) DOM U. BERLIÈRE, *Monasticon belge, II, province de Liège* (Maredsous, 1928), bl. 58-105 (vooral bl. 68-79); F. BAIX, *Etude sur l'abbaye et principauté de Stavelot-Malmédy. T I* (Paris-Charleroi, 1924), bl. 13 vlgde.

(102) cfr. DE MOREAU, *St. Amand* (Louvain, 1927), hoofdstuk VIII.

Welke min of meer positieve argumenten pleiten voor deze opvatting? Niets minder dan het relaas van de *Vita Bavonis* zelf, of juist gezegd het eenigszins gewrongen beeld dat die *vita* van den gang van zaken geeft:

Oprichting door Amandus van een *basilica*-stichting van een *coenobium*, dat blijkt een *templum* te bevatten. *Basilica* en *coenobium* met *templum*, worden enkel in zooverre met elkaar in verband gebracht dat beiden in het *castrum Gandavum* worden geplaatst. Daardoor alleen worden ze op Sint-Baafs betrokken, wat met zich brengt dat *basilica* en *templum* op dezelfde kerk moeten slaan (103)... vaststelling die echter moeilijk in éénklank is te brengen met den zin van den tekst, met het feit dat *basilica* en *coenobium* er als twee onderscheidene eenheden worden voorgesteld (104). Men heeft echter enkel *castrum Gandavum* te vervangen door *Gandavum* (= in den ruimsten territoriaal zin die de benaming kan hebben) om met één slag de heele moeilijkheid van de baan te schuiven! En dan vindt men dat Amandus te Gent eenerzijds een kerk zou hebben opgericht, en anderzijds een abdij met bijhorende kerk zou hebben gegrond. Te oordeelen naar ons ander bronnenmateriaal zouden die dan respectievelijk te vereenzelvigen zijn met de latere Sint-Baafsabdij en met Blandinium. Zooals reeds herhaaldelijk beklemtoond, het tijdstip der redactie, het benuttigd bronnenmateriaal, en vooral de herkomst der *Vita Bavonis*, kunnen een dergelijke verwisseling van temmen wettigen (105).

Voor het overige moeten we weer onze toevlucht nemen tot beschouwingen, die, alhoewel niet zoo eng op de teksten afgestemd en derhalve vrij hypothetisch blijvend, toch eenig gewicht in de schaal leggen.

Bleef het een mysterie wat Amandus er toe zou hebben kunnen

(103) Anders moeten we aanvaarden dat het *castrum Gandavum* (= Sint-Baafsabdij) twee kerken bevatte, wat voor dien tijd abnormaal is. Doch zoo *castrum Gandavum* enkel moest betrekking hebben op de nederzetting Ganda, dan nog zou de aanwezigheid aldaar in de VIII^e eeuw van een soort parochiale (= de *basilica*) en een abbatiale (= het *templum*) kerk al zeer ongewoon aandoen: nog tot het einde der XI^e eeuw deed de abbatiale kerk van Sint-Baafs tevens dienst als parochiale kerk. In 1067 bouwden de Bavelingen zelfs een nieuwe parochie-abdijkerk. Deze evolueerde, tusschen 1079 en 1105 (?; in elk geval vóór 1145), tot een zuivere parochiekerk, waarnaast de Bavelingen een uitsluitend voor de monniken bestemde kerk optrokken: DE CLERCO, *De kerkelijke instellingen te Gent*, bl. 126.

(104) Zie de pasus aangehaald bl. 84, n. 6.

(105) Zie vooral bl. 87, n. 18.

aanzetten te Gent twee abdijen te stichten, dan kunnen we wel begrijpen waarom hij er één abdij en een tamelijk ver van dit klooster afgelegen kerk zou hebben opgericht. Wordt het zelfs duidelijk waarom deze nu respectievelijk Sint-Pieters en de oorsprongskern van het latere Sint-Baafs zouden moeten zijn. Amandus richtte in de nederzetting Ganda een kerk op gewijd aan den prins der apostelen, en wel ten behoeve van de gekerstende en nog te kerstenen inwoners van de agglomeratie, of m.a.w. een soort parochiale kerk. Tevoren of kort daarop, grondde de zendeling op den vrij eenzamen Blandiniumheuvel een klooster, eveneens gewijd aan den Hl. Petrus, en uiterst waarschijnlijk bedoeld als evangelisatiecentrum voor de omgeving. Dat de heilige voor zijn klooster een eenzame plek heeft opgezocht, ligt geheel in de lijn van de in die tijden gevolgde politiek inzake kloosterstichtingen, en valt eveneens voor de andere stichtingen van Amandus aan te stippen.

Verder kan de ontwikkelingsgang die tot de optopping van de Sint-Pietersbasiliek tot Sint-Baafsklooster zou hebben geleid, zoo worden gereconstrueerd dat ze binnen het kader valt der ons met min of meer groote zekerheid bekende gegevens. Die gegevens zijn: bij zijn dood werd Bavo in of naast de kerk in de nederzetting te ruste gelegd (106); in de VIII^e eeuw vinden we abten van Sint-Baafs vermeld; dat het abbatiaat van enkele onder hen reeds in de eerste helft dier eeuw zou dienen te worden geplaatst is niet uitgesloten, alhoewel niet als een onomstootbare zekerheid te geven (107); de VIII^e eeuw is juist de

(106) Hij rustte immers in de Sint-Baafsabdij in het begin der IX^e eeuw (zie bl. 91). Belangwekkend is daarenboven de getuigenis van de *Vita Bavonis* nopens de begraafplaats van den heilige: « hij werd in het *castrum Gandavum* begraven, welks klooster nu openlijk Ganda wordt geheeten ». Er wordt niet aangestipt dat het hier om het *coenobium* gaat waarvan hooger in den tekst sprake! Het staaft het gegeven uit de IX^e eeuw dat Bavo wel degelijk in de Gandanederzetting werd begraven ...en kan er misschien op wijzen dat de opsteller van de *Vita Bavonis* (of de bron waarop hij terugging) wel wist dat ten tijde van Amandus Sint-Baafs nog geen abdij was. — Een moeilijkheid doet zich echter voor: waarom hebben de Blandiniensers toegelaten dat Bavo in de kerk werd begraven? Omdat ze nog geen besef hadden van het materiele voordeel dat de relikwieën van den heilige hun konden bezorgen? Om de kerk een grooter aanzien te verzekeren in de oogen der (nog maar pas bekeerde!) bewoners der agglomeratie? De gebeurtenissen te Sint-Omaars bewijzen in elk geval dat het begraven van een belangrijk heilige, niet in de abdij van de plaats maar in een nogal ver van het klooster gelegen kerk, geen abnormaal feit is: cf. bl. 123.

(107) cf. bl. 96 en n. 46.

periode waarin Blandinium tijdelijk had opgehouden te bestaan. Van deze feiten uitgaande krijgen we dan volgend beeld :

Monniken van Blandinium werden vermoedelijk met de bediening van de kerk in de agglomeratie belast. De vereering bewezen aan de overblijfselen van Bavo (en het materieele voordeel dat dit meebracht) heeft er mogelijks belangrijk toe bijgedragen de in de kerk levende monniken een eenigszins zelfstandige positie ten overstaan van het moederhuis te bezorgen, heeft hun mogelijks een eenigszins zelfstandig domein of althans een embryo van een domein bezorgd (108). Wellicht zou het daarbij zijn gebleven, of zou de kerk zich hoogstens tot prioraat hebben kunnen opwerken, had in het begin der VIII^e eeuw het noodlot Blandinium niet getroffen. De verdrijving van Celestinus en de verdeling van het kloosterdomein onder de vazallen van Karel Martel, dwongen de zonder herder, en vooral zonder bestaansmiddelen vallende monniken elders een goed heenkomen te zoeken. Waarschijnlijk hebben toen enkelen onder hen hun in de Gentsche agglomeratie levende medebroeders opgezocht. Doch ook zonder een toevloed van Blandiniensers aan te nemen, is het te aanvaarden dat de in Ganda levende monniken de gelegenheid hebben te baat genomen om een eigen, zelfstandige gemeenschap te vestigen... in de veronderstelling althans dat ze talrijk genoeg waren. Dat de nieuwe gemeenschap zich materieel op de been kon houden, kan toe te schrijven zijn aan het feit dat ze haar domein-elementen had weten te behouden. Doch ook zoo deze door Karel Martel in de wacht moesten zijn gesleept (109), dan had ze toch een bron van inkomsten in de kerk waaruit ze was ontstaan ! Tevens had ze nog het aangename vooruitzicht voortaan de eenige kerkelijke instelling in het Gentsche te zijn te wier bate de bewoners van het omliggende, en desgevallen de koning en andere groote heeren, hun godsvrucht konden betoonen (110).

Doch zijn er geen elementen in het hier geschetste beeld die zeer onaannemelijk schijnen ? Zou Amandus te Gent wel een kerk hebben

(108) Dit kan één der mogelijke interpretaties zijn van de gevallen Vlierzele-Slootendries-Gent (cfr. bl. 100-101).

(109) Of zoo zij ze niet had bezeten (hetgeen we hebben vooruitgezet aangaande een « eenigszins zelfstandig domein » blijft immers tot een loutere veronderstelling beperkt).

(110) Weer zijn we aangeland bij de « afhankelijke positie van Sint-Baafs » ! Evenwel, met dit fundamenteele onderscheid dat ze als **kerk** en niet als **abdij** afhankelijk zou zijn geweest van Blandinium !

gesticht die niet onmiddellijk naast het klooster was gelegen, die dus niet als een abbatiale doch eerder als een parochiale kerk is te beschouwen? Is het niet abnormaal dat Bavo in de parochiale kerk werd begraven, in stede van in het klooster te worden bijgezet? Is het wel te aanvaarden dat in de Merovingische en Karolingische periode een kerk zich tot abdij heeft kunnen opwerken? Staat de hier voor Gent aangenomen toestand (oorspronkelijk één abdij met bijhoorende kerk en een andere, verderafgelegen kerk die zich tot klooster heeft ontwikkeld) totaal geïsoleerd?

Parochiale kerken (of bidplaatsen die als zoodanig kunnen worden beschouwd) werden in dien tijd opgericht naast kloosters met hun bidplaatsen. Ten tijde van Amandus stichtte graaf Rambertus in zijn domein Renty, een klooster naast kerken ter eere van de Hll. Petrus, Martinus en Vedastus (111); te Lobbes wijdde de Hl. Ursmarus de abbatiale kerk en bouwde op den naburigen heuvel de parochiale kerk van de plaats (112); op het geval Sint-Omaars zullen we verder uitvoeriger terugkomen.

Kerken zijn vaak de kernen geweest waaruit zich abdijen hebben ontwikkeld. Over het geval Samer-Wière-au-bois hebben we het reeds gehad. In zijn domein te Sarchinium richtte de Hl. Trudo een kerk op. Volgelingen kwamen er zich vestigen, en reeds vóór het overlijden van den heilige was de kerk tot een abdij (= Sint-Truiden) uitgegroeid (113). Deze beide gevallen zijn analoog: een kerk die nog bij het leven van den oprichter, en op diens initiatief, tot (een) klooster(s) evolueerde. Loopen die gevallen niet volkomen parallel met den toestand te Gent, dan leveren ze toch het bewijs dat in de hooge Middeleeuwen een tot klooster geëvolueerde kerk geen ongewoon verschijnsel is geweest.

Heel wat belangwekkender, van het hier door ons ingenomen standpunt gezien, is echter de geschiedenis van de kerkelijke instellingen te Sint-Omaars. Daar geven bronnen uit den tijd zelf (waaronder verscheidene oorkonden) een vrij duidelijk en betrouwbaar beeld van wat er heeft plaatsgegrepen. Mummolinus, Bertramnus en Bertinus kwamen in het midden der VII^e eeuw hun landgenoot Omaar, bisschop van

(111) VAN WERVEKE, *Het bisdom Terwaan*, bl. 25.

(112) VAN DER ESSEN, *Etude critique*, bl. 72.

(113) *Ibidem*, bl. 92-3.

Terwaan, vervoegen. Een poging tot de oprichting van een klooster in het moerassengebied ten Noorden van Sint-Omaars mislukte. De zendingen lieten zich echter niet afschrikken. Toen de grootgrondbezitter Adrowald hun (of Omaar?) de *villa Sitdiu* (= nu Sint-Omaars) ten geschenke gaf, haastten ze zich een abdij te stichten op een eiland in de moerassige laagvlakte aldaar (ca. 650). Naderhand bouwde Omaar op den heuvel in de nabijheid van het moeras, een kerk waarvan tevens een voor de begrafenis der kloosterlingen bestemd kerkhof afhing. Daar vond de heilige, op zijn eigen uitdrukkelijken wensch, zijn laatste rustplaats (114). Meer dan anderhalve eeuw later; een zekere Fridugisus was abt geworden van Sint-Bertijn (ca. 820). Volgens de overlevering van de abdij besteedde hij meer aandacht aan wereldsche genoegens, waarbij hij, om aan de noodige geldmiddelen te geraken, ertoe overging de bestaande geestelijke instellingen te Sint-Omaars te hervormen. De kerk op den heuvel wordt alsdan in onze bronnen als *monasterium* bestempeld. Die benaming wordt haar niet ten onrechte toegekend, want we vernemen dat niet minder dan 40 monniken er vertoefden. Dat aantal bracht Fridugisus op 30, en de kerk-abdij schiep hij om in een gemeenschap van reguliere kanunniken. Wat de Sint-Bertijn-abdij zelf aangaat: van de 83 monniken werden er 23 verjaagd, doch het klooster bleef als Benedictijnerabdij gehandhaafd. Het domein-complex dat tot dan toe een eenheid vormde en van Sint-Bertijn afhing, werd nu verdeeld op de basis van het aantal leden dat beide gemeenschappen telden: 2/3 kwam aan de monniken, 1/3 viel den kanunniken te beurt, behoudens natuurlijk het deel dat Fridugisus zich voorbeield (115).

De parallel met den toestand te Gent, zooals deze tenminste door ons wordt ondersteld, is werkelijk treffend! In beide plaatsen respectievelijk een abdij en een op vrij grooten afstand daarvan gelegen kerk, alletwee ongeveer gelijktijdig opgericht (116). In de kerk (of op het

(114) VAN WERVEKE, *op.cit.*, bl. 18-23. Cfr. eveneens A. GIRY, *Histoire de la ville de Saint-Omer et de ses institutions jusqu'au XIV^e siècle* (BIBLIOTHEQUE DE L'ECOLE DES HAUTES ETUDES, SCIENCES PHILOL. ET HIST., 31^{me} FASC.; Paris, 1877), bl. 5.

(115) GIRY, *op.cit.*, bl. 7-8.

(116) Het met de oprichting der kerken nagestreefde doel schijnt echter verschillend te zijn: te Sint-Omaars was ze bedoeld als middenpunt van het kerkhof; voor Gent hebben we aangenomen dat ze tot bidplaats voor de bewoners der agglomeratie, was bestemd.

ernaast liggend kerkhof?) te Sint-Omaars werd Omaar begraven; niet in de abdij aldaar... zooals eveneens te Gent met Bavo geschiedde (117). Geleidelijk was de kerk te Sint-Omaars tot een klooster uitgebouwd geworden waar niet minder dan 40 monniken verblijf hielden (hetzij iets minder dan de helft van het aantal waarop de Sint-Bertijnabdij zelf kon bogen!)... zoover hebben we voor Gent ons reconstructiebeeld niet durven uitwerken (118), doch de thesis van een reeds in 719, in de nederzetting Ganda rond de kerk aldaar gevestigde, vrij zelfbewuste gemeenschap van monniken, wordt hierdoor aanmerkelijk versterkt. Tusschen haakjes gezegd en ons volledig op het terrein der veronderstelling wagens: zou de groote opbloei van de kerk te Sint-Omaars niet te wijten zijn aan de populariteit van de relikwieën van Omaar (en de daarmee gepaard gaande vrijgevigheid der geloovigen)... zooals we ook voor Gent hebben aangenomen? De kerk-kloostergemeenschap te Sint-Omaars was afhankelijk gebleven van het moederhuis tot gewelddadig in beider leven werd ingegrepen, en de O.L.V. kerk werd losgemaakt van Sint-Bertijn om voortaan als zelfstandig klooster een eigen leven te leiden... in algemeene trekken de ontwikkeling die we voor Gent hebben vooruitgezet, alhoewel de omstandigheden er tot een eenigszins ander gebeuren hebben gevoerd: het gewelddadig ingrijpen kwam te Gent van een buitenstaander en leidde tot den ondergang van het moederhuis; dit brengt met zich dat het zich opwerken van de kerk tot zelfstandig klooster hier dient toegeschreven te worden aan het initiatief der monniken zelf. Enkel de meening dat de Sint-Pietersbasiliek te Gent een eenigszins zelfstandig domein zou hebben bezeten, heeft geen uitdrukkelijke bevestiging gevonden in het geval Sint-Omaars. Evenwel, afdoende gegevens voor de tegengestelde meening, worden daar evenmin aangetroffen.

De oorsprong en de ontwikkelingslijnen der kerkelijke instellingen

(117) Zijn de beweegredenen die ertoe hebben geleid dat Bavo in de kerk te Ganda werd te ruste gelegd niet met zekerheid op te geven (cfr. bl. 120, n. 106), dan weten we dat Omaar zelf de kerk op den heuvel als begraafplaats had uitverkoren (anders hadden de monniken hem wellicht in de abdij zelf bijgezet, zooals met het lichaam van Bertinus is geschied).

(118) Niet het minst omdat de kerk te Sint-Omaars nog een volle eeuw meer tijd heeft gehad dan de Gentsche om zich tot klooster te ontwikkelen (Sint-Omaars: ca. 650-ca. 820, Gent: ca. 650-719).

te Sint-Omaars bieden derhalve een interessante illustratie voor de aan-
nemelijkheid van onze opvatting betreffende het ontstaan en de ont-
wikkeling der kerkelijke instellingen te Gent.

BESLUIT.

Weinig betrouwbaar waren de bronnen waarop we ons hadden te steunen; karig de erin vervatte gegevens die ons moesten toelaten te oordeelen wat er in de VII^e-VIII^e eeuw te Gent was voorgevallen. Ze boden zelfs speelruimte voor niet minder dan vier mogelijkheden. Twee ervan konden echter, wegens hun al te groote onwaarschijnlijkheid, dra van de lijst worden geschrapt. Eén der overblijvende stellingen was degene die tot nu toe de meeste stemmen op zich had vereenigd: « Amandus heeft de Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdijen gesticht ». Bleek de daarmee gewoonlijk in verband gebrachte stelling, als zou de Sint-Baafsabdij afhankelijk zijn geweest van het andere klooster, op een weinig overtuigende bewijsvoering te steunen, dan brengen onze bronnen Amandus' optreden te Gent inderdaad in betrekking met de stichting van de Sint-Pieters- en Sint-Baafskloosters. Er kunnen evenwel, weliswaar niet op vaste gegevens gegronde maar niettemin toch sterk doorwegende argumenten, tegen deze stelling worden ingebracht. En vooral het eenige gegeven dat aan Amandus de oprichting van het Gandaklooster toeschrijft blijkt allesbehalve betrouwbaar te zijn! Daarom denken we dat de nog overblijvende mogelijkheid de meeste kansen biedt met de waarheid te strooken. Immers, onze gegevens kunnen ermede in overeenstemming worden gebracht, geen bedenkingen kunnen ertegen worden aangevoerd en onrechtstreeksche aanwijzingen pleiten ten zeerste voor haar: *omstreeks het midden der VII^e eeuw heeft de zendeling Amandus een klooster gebouwd op den Blandiniumheuvel en een kerk opgericht in de nederzetting Ganda; toen in het begin der volgende eeuw de Blandinium- of Sint-Pietersabdij tijdelijk ten onder werd gebracht, wist de kerk zich op te werken tot een zelfstandig klooster, de Ganda- of Sint-Baafsabdij* (119).

(119) Onzen eerbiedigen en hartelijksten dank betuigen we hierbij aan onzen hooggeachtten leermeester, professor F.L. GANSHOF, wiens raadgevingen en bemerkingen ons in staat hebben gesteld talrijke tekortkomingen en vergissingen van onzentwege te herstellen. — Ook den heer professor H. VAN WERVEKE zijn we verscheidene bemerkingen verschuldigd, waarvoor hier onzen besten dank.

De Graven van Gent

door J. DHONDT

IN DE FRANKISCHE PERIODE was Gent de hoofdplaats van den *pagus* of gouw Gent. De oudste zekere vermelding van dezen *pagus* dagteekent uit het eerste kwart van de VIII^e eeuw; de *Vita Amandi* vermeldt immers het « *pagum quemdam preter fluenta Scaldi fluvii, cui vocabulum Gandao indidit antiquitas* » (1). Met zekerheid werd de juiste omvang van dezen *pagus* nog niet vastgesteld. Aanvaard mag worden dat hij zich uitstreckte over beide oevers van de Leie en de Schelde. De Kale en de Durme — voortzetting van de Kale — vormden vrij waarschijnlijk, de grens tusschen de Gentergouw en den verder in het westen gelegen *pagus Mempiscus*. Tusschen Leie en Schelde paalde de *pagus* van Gent aan den *pagus* van Kortrijk; de grens tusschen beide kan niet duidelijk worden aangetoond.

Ten tijde van Lodewijk den Vrome (815-843) werd de Gentergouw tijdelijk verbrokeeld en bij de naburige gouwen ingedeeld. In een vroegere studie (2) hadden wij aangetoond dat ten tijde van keizer Lodewijk, de Kortrijkgouw tijdelijk bij de Doornijkgouw werd ingelijfd. We hadden daar dadelijk moeten bijvoegen, dat dit ook het geval was met de Gentergouw, aangezien we in hetzelfde verband deden opmerken dat te dien tijde de Sint-Pietersabdij van Gent in *pago Turnacense* werd gesitueerd. Doch, verblind door een verkeerde voorstelling aangaande de uitgestrektheid van den *pagus Gandensis* (3) hebben we toen deze evidente gevolgtrekking niet gemaakt. Uit de zoo-

(1) M.G.H.SS. RERUM MEROV. V, blz. 436.

(2) Het ontstaan van het Vorstendom Vlaanderen (R.B.P.H. 1941 en 1942), blz. 547 n^r 2.

(3) Cf. *Ibid.*, blz. 92, onder de errata.

even aangehaalde vermelding van de Sint-Pietersabdij aan den eenen kant, uit het vermelden, in den oudsten tekst van het *Liber Traditionum*, van een aantal plaatsen die « *in pago Gandense seu Tornacense* » worden gesitueerd (4), en in den jongeren tekst « *in pago Gandense* » worden thuisgebracht, en die alle uit den tijd van Lodewijk den Vrome dagteekenen, mag met vrij groote zekerheid worden besloten, dat de Gentergouw, zooals de Kortrijkergouw, ten tijde van Lodewijk den Vrome met de Doornijkergouw één geheel heeft uitgemaakt.

Niet gansch onze gouw onderging echter dit lot. Een oorkonde van Lodewijk den Vrome zelf, die in origineel is bewaard en van 819 dagteekent, plaatst de Sint-Baafsabdij in de gouw Brabant (5). Dit feit heeft een groote verwarring gezaaid bij de historici die getracht hebben de grenzen van de gouwen vast te leggen. De meest ongerijmde oplossingen werden voorgesteld. De verklaring is nochtans eenvoudig genoeg wanneer men bedenkt dat, als tegenhanger van die oorkonde betreffende Sint-Baafs, er een andere is, van denzelfden keizer uitgaande, slechts vier jaar ouder, en waarin de Sint-Pietersabdij van Gent « *in pago Turnacense* » wordt geplaatst (6). Aangezien dit laatste, zooals men weet, dient verklaard door het inlijven van een deel van de Gentergouw bij de Doornijkergouw, ligt het voor de hand de vermelding van Sint-Baafs in gouw Brabant op te vatten als een bewijs voor de aanhechting van een deel van de gouw van Gent bij de gouw Brabant. Daarmee is een klein probleem, dat echter veel stof deed opwaaien, opgelost.

De *pagus* van Gent werd natuurlijk door graven bestuurd zooals alle andere Frankische gouwen. Wij zullen trachten in deze enkele bladzijden het weinige dat over deze Frankische graven bekend is te verzamelen en verder ook te handelen over een ander graafschap Gent dat iets later is ontstaan.

De oudste vermelding van een Gentschen gouvgraaf schijnt, bij eerste zicht, in de *Vita Amandi* te moeten gevonden worden. Dit heiligenleven licht ons in over de apostolische bedrijvigheid van den heiligen Amandus, die leefde — zooals men weet — in de eerste helft der VII^e eeuw. In de *vita* wordt verhaald hoe graaf Dotto, toen hij de rechtspraak uitoefende, een aangeklaagde ter dood veroordeelde en liet

(4) Blz. 21, 29, 31.

(5) SERRURE, *Cartulaire de Saint-Bavon* n^o 3, blz. 2.

(6) *Liber Traditionum sancti Petri*, blz. 9.

opknoopen. De Heilige Amandus, een wonder doende, bracht den man weer in leven (7). Men weet dat Amandus te Gent werkzaam was, en bovenstaand incident wordt in onmiddellijk verband met zijn bedrijvigheid aldaar, vermeld. Indien het zoo is, zal Dotto wel een graaf van de Gentergouw zijn geweest, de oudst bekende. Daarentegen kan echter worden ingebracht dat een heele reeks handschriften van de *Vita Amandi* dit feit doen doorgaan « *in urbe Tornaco* » (8). De gezaghebbende uitgever Krusch verwerpt deze woorden weliswaar als een interpolatie. Desniettemin is voorzichtigheid natuurlijk geboden en met volle zekerheid kan niet worden bevestigd dat Dotto wel graaf van Gent was (9).

Eerst twee eeuwen later wordt weer een graaf van Gent vernoemd. Deze graaf heette Waltcaud. Het *capitulare* van Servais van 853 somt een aantal personen op die graafschappen hielden binnen het gebied van het bisdom Noyon-Doornijk (10). Deze tekst is alles behalve duidelijk doch we meenen te hebben bewezen (11) dat de woorden *comitatibus Engelramni et in comitatibus Waltcaudi* de *pagi* aanduiden, niet bij name in den tekst vermeld. Dit zijn de *pagi* van Aardenburg, van Waas, van Gent, van Doornijk, van Ostrevant, van Pevele, van Melantois en van Caribant. Deze gebieden vormen twee groepen, Gent, Aardenburg en Waas eenerzijds, Doornijk, Ostrevant, Pevele, Melantois en Caribant anderzijds. Tusschen beide ligt het graafschap Kortrijk. Volgens den tekst van de verordening van Servais moet een van die

(7) M.G.H.SS. RERUM MEROV. V, p. 438. — « Illud etiam operae praetium huic scedulae adnectendum putavimus, quod viro venerabili presbitero nomine Bono narrante, didicimus, qui testabatur se presens fuisse quando haec gesta est. Agebat namque quod comes quidam, ex genere Francorum, cognomine Dotto, congregata non minima multitudine Francorum, ut erat illi injunctum, ad dirimendas resederat actiones. Tunc subito a lictoribus ante eum praesentatus est quidam reus, quem omnis turba adclamabat dignus esse morte... Cumque hisdem Dotto decrevisset ut eum patibulo deberent affigi... Tandemque a ministris vel apparitoribus hisdem fur affixus patibulo est atque extremum exalavit spiritum. Dotto vero revertens domum, populi constipatus caterva... »

(8) *Ibid.*, p. 438.

(9) Zie ook de opmerkingen van ROLLAND, *Les comtes francs à Tournai* (Mons, 1930), p. 7-9.

(10) BORETIUS-KRAUSE, *Capitularia Regum Francorum*, II, p. 275; « III. Immo episcopus, Adalardus abba, Waltcaudus, Odelricus, missi in Noviomiso, Vermandiso, Adertiso, Curtrisiko, Flandra, comitatibus Engilrammi et in comitatibus Waltcaudi ».

(11) J. DHONDT, *Het ontstaan van het vorstendom Vlaanderen (REVUE BELGE DE PHILOL. ET D'HISTOIRE, T. XXI, 1941)*, pp. 554-555.

groepen toebehooren aan graaf Waltcaud en de andere aan graaf Ingelram. Om redenen die we elders hebben uiteengezet (12) moet men aan Ingelram de zuidelijke groep toekennen zoodat Walcaud wel graaf van Gent, Waas en Aardenburg zal zijn geweest. Hij zou dan na Dotto de oudst bekende graaf van Gent zijn. Deze graaf wordt in geen enkel ander document aangetroffen. Hoe lang Waltcaud graaf van Gent was is niet geweten. Na hem verschijnt als graaf van Gent niemand min dan Boudewijn de IJzeren, stamvader van de graven van Vlaanderen. Het staat inderdaad vast dat Boudewijn in 870 leekeabt was van Sint-Pieters van Gent (13). In 864 is hij reeds graaf van de gouw van Waas en doet hij schenkingen aan Sint-Pieters van Gent (14). Daar het zeer onwaarschijnlijk is dat Boudewijn alleen maar de armzalige gouw Waas zou bezitten, daar de graaf van een gouw dikwijls de leekeabt is van de abdijen uit deze gouw en daar ook graaf Waltcaud Gent en Waas samen bezeten heeft, is het zooniet zeker dan toch aannemelijk dat de eerste Boudewijn, graaf van Gent is geweest.

Dit zijn de eenige graven geweest die men, zooniet met zekerheid dan toch met een betrekkelijke waarschijnlijkheid aan de Gentergouw kan toewijzen.

Onder Boudewijn II werd deze gouw bij het graafschap Vlaanderen ingelijfd en bleef dan slechts bestaan (dat ze bleef bestaan blijkt uit de menigvuldige vermeldingen van *pagus Gandensis* als plaatsbepaling in documenten van de X^e eeuw) als administratieve onderverdeling van het vorstendom. Er heeft echter in latere tijden een ander graafschap Gent bestaan. Dit wordt inderdaad vermeld in twee oorkonden, de eene van circa 992 (15), een tweede van 1025 (16). Het bestaan van dit graafschap is in zich zelf een heel probleem. Het staat in verband met een ander feit, het optreden te Gent van de graven van Westfriesland.

Van af 969 wordt graaf Diederik II van Westfriesland opvallend

(12) Zie hooger vermelde studie, p. 556.

(13) *Liber tradit. sancti Petri*, uitg. FAYEN, p. 51, n^r 59.

(14) Zie *Ontstaan van het graafschap Vlaanderen*, 2^e deel (R.B.P.H., XXI, 1942), p. 62, en vooral GRIERSON, *The translation of the relics of St. Amalberga* (REVUE BENEDICTINE, 1939), p. 303.

(15) VAN LOKEREN, *Chartes de St. Pierre de Gand*, n^r 71: « *Hurna in comitatu Gandensi* ».

(16) *Ibid.*, n^r 99: « *in comitatu Gandensi in pago Wasiae* ».

veel in Vlaamsche oorkonden vermeld (17). In hetzelfde jaar 969 schenkt koning Lotharius van Frankrijk goederen gelegen in het « graafschap » Waas aan Diederik van Westfriesland (18). Verder nog wordt de zoon van Diederik in de *Gesta episcoporum Cameracensium*, die van 1043 dagteekenen, *Arnulfus Gandavensis* genoemd (19). Tenslotte, weliswaar in teksten die uit de XII^e eeuw dagteekenen, worden de graven van Westfriesland, graven van Gent geheeten (29).

Hoe dit alles verklaard?

Het meest ingang heeft de oplossing van Lot gevonden; hij laat de graven van Westfriesland als Vlaamsche burggraven in de kasselrij Gent optreden (21). Dat de vroegere gouwen binnen het Vlaamsche staatsverband eigen beheerders hadden is vrij waarschijnlijk. Dat die gouwen *comitatus* werden geheeten is per se niet heelemaal onmogelijk. Dat de gouw van Waas in de administratieve indeeling van het graafschap Vlaanderen bij deze van Gent werd gevoegd kan desnoods ook opgaan, al druischt hiertegen in dat nog ver in de X^e eeuw de gouw van Waas als een zelfstandig iets wordt vermeld (22). Dit kan echter wel eenvoudig navolging zijn van vroegere teksten (het geldt inderdaad steeds hetzelfde gebied Temsche en afhankelijkheden waarvan het bezit herhaaldelijk aan Sint-Fieters van Gent wordt bevestigd). Dat de graven van Westfriesland ondergeschikte ambtenaren van de graven van Vlaanderen zouden zijn geweest is echter niet zeer waarschijnlijk. Wanneer men tenslotte vaststelt dat het optreden van deze heeren te Gent precies samenvalt met de grootste inzinking van de

-
- (17) Een graaf van West Friesland wordt vermeld samen met den graaf van Vlaanderen in de volgende documenten, op de volgende data: Oorkonde van Arnulf voor St. Pieters, van Gent, 941, VAN LOKEREN, *op.cit.*, n^o 22. (10 Juli 953 VAN LOKEREN, n^o 28 (29 Juni 960). *Lib. Trad.* n^o 69 (5 Mei 962), oorkonde van Wicman, uitg. VANDEN HAUTE, B.C.R.H. 1902 pp. 414-417. (18 October 962), VAN LOKEREN, n^o 36 (28 Maart 964), *Liber Trad.*, n^o 77. (11 April 969), *Liber Trad.*, n^o 45. (31 Januari 972), *Liber Trad.*, n^o 83. (30 September 972), *ibid.*, n^o 87. (20 October 974), VAN LOKEREN, n^o 53. (4 Maart 981), *Liber Trad.*, n^o 93. (29 Juni 983), VAN LOKEREN, n^o 64. (1 April 988). Het valt dadelijk op dat het hoogtepunt van den West Frieschen invloed valt in 969-974, tijdens de minderjarigheid van Arnulf II.
- (18) OPPERMANN, *Fontes Egmondenses*, Urk. II.
- (19) *Gesta episcopum Cameracensium*, III, 19 (M.G.H.SS., VII, p. 471).
- (20) *Chronique de Saint-Laurent de Liège* (M.G.H.SS., VIII, blz. 268) en RENIER, *Vita Wolbodonis* (M.G.H.SS., XX, blz. 568).
- (21) LOT (F.), *La frontière de la France et de l'Empire au XI^e siècle* (BIBL. DE L'ECOLE DES CHARTES 1910), p. 26-27.
- (22) cf. J. DHONDT, *op.cit.*, blz. 543, n^o 1.

macht der Vlaamsche graven, namelijk de minderjarigheid van Arnulf II, kan men er maar moeilijk in berusten de voorgaande feiten te verklaren in den zin van het bestaan van een burggraafschap der graven van Westfriesland over de gebieden Gent en Waas. Hierbij kan nog gevoegd worden het feit dat Heurne (Hurna) uitdrukkelijk in het graafschap Gent geplaatst, ver bezuiden de grenzen van de Karolingische Gentergouw gelegen is, volop in de gouw van Kortrijk. Het graafschap Gent van de X^e eeuw is dus niet hetzelfde als de Gentergouw uit de Frankische tijd. Om al deze redenen schijnt het ons niet mogelijk het *comitatus Gandensis* anders op te vatten dan als een werkelijk graafschap dat dan naar alle waarschijnlijkheid onder gezag van de graven van Westfriesland zou hebben gestaan. Heelemaal los uit het Vlaamsche staatsverband zal het wel niet zijn gekomen. In nagenoeg alle stukken waar de graaf van Westfriesland optreedt komt immers ook de graaf van Vlaanderen voor. In een oorkonde noemt Diederik van Westfriesland Arnulf II van Vlaanderen trouwens « senior noster » (23). Waarschijnlijk zal het graafschap Gent-Waas dus in leen zijn gehouden geweest van den graaf van Vlaanderen. Geen enkele tekst leert ons het oogenblik kennen waarop de graven van Westfriesland aan hun gezag in Vlaanderen hebben verzaakt, noch de reden waarom dit graafschap is verdwenen. Men kan nochtans eenige resultaten bereiken door een nauwkeurig nagaan van de teksten. Het beste, ja misschien het eenige zekere bewijs voor de macht der graven van Westfriesland binnen Vlaanderen, was hun herhaaldelijk optreden in de Vlaamsche oorkonden. Dergelijke vermeldingen treft men vrij vaak aan tot in 988, daarna kent men nog slechts een geïsoleerde vermelding in 995 (24). In 993 sterft graaf Arnulf van Westfriesland en laat één onmondigen zoon na (25). Het wegblijven na dien datum — op één enkele uitzondering na — van de graven van Westfriesland uit de Vlaamsche oorkonden gecombineerd met het feit dat juist in de laatste jaren der X^e eeuw de macht der graven van Vlaanderen onder Boudevijn IV weer buitengewoon groot wordt, wettigt het vermoeden dat het tijdens de minderjarigheid is van Diederik III van Westfriesland, dus in de laatste jaren der X^e eeuw, dat de Vlamingen weer meester

(23) VAN LOKEREN, *op.cit.*, n^o 53.

(24) Zie boven.

(25) *Annales Egmundenses*, a^o 993.

worden in het voormalige Westfriesche gebied in Vlaanderen. In 1007 is dit stellig het geval (aangezien Gent in dat jaar tengevolge van een oorlog tusschen Boudewijn IV en keizer Hendrik II door het keizerlijk leger werd ingenomen) (26). Maar zoo eenvoudig is de zaak toch niet, een tekst van 1025 immers — we zegden het hierboven — vermeld een plaats in *comitatu Gandense in pago Wasiae*. De brief van abt Othelbold van Sint-Baafs die precies uit dezelfde periode dagteekent plaatst Waasmunster in *pago Gandense* (27). Ook hieruit schijnt het voortbestaan van een administratieve eenheid Gent-Waas te spreken. Het ware verleidelijk in die administratieve eenheid de Gentsche kasselrij te willen zien die inderdaad het land van Waas heeft omvat (28). Maar of men in de XI^e eeuw kasselrij nog met *comitatus* kan aanduiden is uiterst onwaarschijnlijk en men mag ook niet uit het oog verliezen dat uit vroegere teksten en feiten blijkt dat er inderdaad een graafschap Gent bestaan heeft dat blijkens de schenking van 969 wel zeer waarschijnlijk met Waas was verbonden. In dat licht gezien kan men den passus uit de oorkonde van 1025 en uit den brief van Othelbold moeilijk anders opvatten dan als een bewijs voor het voortbestaan van het vroegere graafschap Gent tot op dezen datum. Anders redeneeren ware de teksten willekeurig naar een vooropgezette waarschijnlijkheid verwringen. Het graafschap Gent heeft dus nog een heel eind in de XII^e eeuw voortbestaan. Dat de graven van Westfriesland er nog meester waren is echter heelemaal niet noodzakelijk. Hun totaal wegblijven na 995 uit de Vlaamsche oorkonden, het feit dat Gent in 1007 aan Vlaanderen toebehoort bewijst het tegendeel. Men moet dan besluiten dat het graafschap Gent en Waas als geheel — en dan wel eerder door een verdrag dan door een louter geweld — van de Westfriesche graven aan de graven van Vlaanderen is gekomen. Het zal dan waarschijnlijk bestuurd zijn geweest door burggraven die te Gent zetelden en die van 1011 af

(26) *Annales Blandinienses*, a^o 1007.

(27) SERRURE, *Cartulaire de Saint-Bavon de Gand*, n^o 12.

(28) cfr. GANSHOF, *Etude sur les tribunaux des châtelainies*, p. 30, en NOWE, *Les baillis comtaux*, p. 63.

worden vermeld (29). Later werd deze administratieve indeeling verbrokkeld in het zuiden door het oprichten van de kasselrij Oudenaarde (waaraan het zuidelijk deel van het graafschap met Heurne namelijk ten deel viel) en nog veel later door het oprichten van het land van Waas als zelfstandige administratieve indeeling.

(29) BLOMMAERT, *Les châtelains comtaux*, p. 42 en vlgde.

Het Gentsche Stadsbestuur van 1302 tot 1345

En een en ander betreffende het
Gentsche Stadspatriciaat

door

Dr P. ROGGHÉ

DEZE SCHETS betreffende het Gentsche stadsbestuur is slechts de voorbereiding van een uitgebreide studie over het Gentsche stadspatriciaat in de XIV^e eeuw.

In deze studie zijn niet alle elementen betreffende het stadsbestuur door ons behandeld geworden. Van de « vijftig man » of van de « collatie », die blijkbaar kort voor het bewind van Jacob van Artevelde is ontstaan, is er geen sprake. Wij legden alleen den nadruk op de samenstelling en de historische ontwikkeling van de raden der schepen, van den buitengewonen raad der hoofdmannen en de in aansluiting aan deze raden meewerkende ontvangers en dekens der ambachten. Wij deelden ook een en ander mede betreffende de personen, die in bedoelde raden zeteiden, en maakten, waar het gelegen kwam, een kort vergelijk met gewezen heerschers en vroegere toestanden.

Met deze studie was het ons vooral zaak én talrijke historische dwalingen, soms van formaat, recht te zetten én een wellicht beter begrip te geven van een historische periode, die ten volle onze aandacht verdient.

* * *

Sinds de « democratische » omwenteling op 12 Juli 1302 de Gentsche patricische regeering had doen verdwijnen, werd de stedelijke gemeenschap gedurende een paar maanden bestuurd door twee « gou-

verneurs » (1) in afwachting dat nieuwe schepenen zouden worden verkozen. Bij het aanstellen van deze laatsten hield de graaf ook rekening met de ambachten vooral dat van het lakenbedrijf dat hij reeds in 1297 onder zijn bescherming had genomen (2). De « goede lieden » (3) die thans als schepenen fungeerden vormden twee groepen van dertien personen, gekozen door vier kiezers van den graaf en door vier anderen door de stad zelf aangeduid (4). In tegenstelling met de beruchte XXXIX scabini, allen erfachtige lieden, die vroeger zoo goed als levenslang hun ambt bekleedden en onder elkaar de mogelijke leemten in het stadsbestuur aanvulden (5) geschiedde de verkiezing van de volksgesinde schepenen nu elk jaar op 15 Augustus onder leiding van den graaf (6).

Al dadelijk na hun aanstelling deden de nieuwe schepenen door den graaf in het voordeel der « plebei » nieuwe of grootere (17) vrijheden toestaan. Zij waakten er tevens op op hun beurt de volksvijandige patriciërs, van wie vele gedood en andere verbannen waren, uit het stadsbestuur te houden (8). Spijt vele leden der « oude » XXXIX en

-
- (1) H. VAN WERVEKE. *De Gentsche Stadsfinanciën in de Middeleeuwen.* (Brussel 1934), p. 312.
 - (2) L. M. WARKOENIG. *Documents inédits relatifs à l'histoire des 39 de Gand suivis d'éclaircissements historiques.* (Gand 1832) p. 24; ESPINAS ET PIRENNE. *Recueil des documents relatifs à l'histoire drapière en Flandre.* (Bruxelles 1909) II, 394 n° 407.
 - (3) Het is waarschijnlijk dat het « mestir del draperie » waarvan sprake in 1297 na 12 Juli 1302 reeds gesplitst was. In elk geval fungeerden als schepenen van 1302 tot 1305 reeds volders en wevers naast brouwers, bakkers, schoenmakers, metsers, bontmakers e.a. F. BLOCKMANS. *Eenige nieuwe gegevens over de Gentsche Draperie 1120-1313 in B.C.R.H. t. CIV 1939* p. 259-260; *Memorieboek der stad Ghent van 't j. 1301 tot 1737.* (Gent 1852), I, 6 tot 13. In 1306 bestond reeds een deken der volders. N. DEPAUW. *Dit is besouch van dien dat Pieter Boe en Lenz zijn broeder ontcracht waren den heere van Sinte Verildien Kerke te Gent.* (Gent 1890) p. 43.
 - (4) In uitvoering van de keure van Philips de Schoone van November 1301. *Stadsarchief Gent.* Chartes 233.
 - (5) F. BLOCKMANS. *Het Gentsche stadspatriciaat tot omstreeks 1302.* (Antwerpen 1938) p. 332.
 - (6) N. DEPAUW. *Cartulaire historique et généalogique des Artevelde.* (Bruxelles 1920) p. 120-121. Reeds vroeger, doch voor korten duur, fungeerden 26 schepenen te Gent. Zie F. BLOCKMANS. *De voorbereiding van een grooten tijd. Gent omstreeks 1336.* (Antwerpen 1942) p. 64-65.
 - (7) Verbod om geweven en gevold laken uit den vreemde in de stad te brengen. ESPINAS ET PIRENNE, *gec. werk II*, p. 399; uitbreiding van het recht het lakenbedrijf te verbieden in een straal rond de stad. Deze straal werd van drie op vijf mijlen gebracht. Dit recht werd later door Lodewijk van Nevers geconfirmeerd. ESPINAS ET PIRENNE, *gec. werk II*, 406-408-413.
 - (8) V. FRIS. *Histoire de Gand.* (Gand 1930) 59.

hun aanhang zich niet in de stad durfden vertoonen uit vrees er gelyocht te worden (9) bleven toch andere patriciërs of hun nakomelingen niet lijdzaam toezien.

Vele majores die blijkbaar niet tot de ambachten behoorden (10) slaagden er reeds van 1303 af in zich als schepenen te doen verkiezen zoodat het bewind niet uitsluitend door leden van de ambachten werd gevoerd. Anderen, « lediggangers » (11) deden zich opteekenen in de ambachten, die zich in den aanvang van de XIV^e eeuw sterk ontwikkelden en aan macht wonnen, om langs dezen weg terug aan het bewind te komen. Het sop was trouwens de kool waard. De volksgezindte schepenen speelden niet alleen een politieke en rechterlijke rol doch kwamen ook krachtig tusschen in het sociaal-economisch leven. Ze

(9) F. BLOCKMANS. *Stadspatriciaat* 381.

(10) Vele rijke lieden, die in de Gentsche stadsrekeningen vermeld staan als pachters van de stedelijke inkomsten als Gherolf Depape, Jacob over 't Water, Symoen de Brune, Zegher de Grootte, Boidin van de Ameede, Symoen en Boidin van Ravenschoot, Philips ute Meerhem e.a. waren schepenen van 1303 af en in de volgende jaren. Daar Zegher de Grootte in de rekeningen vermeld staat als koopman in tegenstelling met leden uit de ambachten kan worden aangenomen dat ook pachters en andere lieden geen deel uitmaakten van de ambachten. J. VUYLSTEKE. *Gentsche stads- en baljuwrekeningen*. 1280-1336 (Gent 1900) tekst I, 70. Verscheidene pachters als Jan van Artevelde, Jacob Rijnvisch, Symoen van de Kerchove e.a. maakten later met zekerheid deel uit van de de « poorterie ». J. VUYLSTEKE, *gec. werk* I, 540-544, en *Stadsarchief Gent Stadsrekeningen* 1360-61 fol. CVIII^v. Andere pachters die lid waren van een ambacht als Michiel Deynoet, Jan Borluut, Jan van Dessei e.a. moeten beslist geen arme lieden zijn geweest. Betreffende de Depape's, een rijke familie van pachters raadplege men het werk van prof. H. van Werveke over de Gentsche stadsfinanciën. 214-215. In 1303 was een zekere Symoen de Brune, die enkele jaren later als pachter in de rekeningen vermeld staat, voorschepen van Gedeele. *Memorieboek* I, 10. J. VUYLSTEKE, *gec. werk* I, 55. De volgende jaren waren het Jan Utendaele, Boidin van de Ameede, Symoen de Brune, Jar de Backere, Gherolf de Pape. Van deze lieden vonden we nergens een spoor dat ze lid waren van de ambachten. In 1306 was een zekere Wasselin van de Purte, voorschepen van de Keure. De man was bezitter van talrijke moeren te Zelzaete. (*Stadsarchief Gent*. Jaarboek van de Keure (J.B.K.) 1360 fol. 3^v en 1372 fol. 8. Ook hij behoorde blijkbaar niet tot een ambacht, daar hij behoorde tot een geslacht van lakensnijders. *Stadsarchief Gent*. J.B.K. 1345 fol. 22^v, 1360-61 fol. 22 en 1343 fol. 11^v. Blijkbaar waren vele van bedoelde pachters als de de Pape's, de de Brune's, de de Backere's e.a. nakomelingen van de oude of nieuwe XXXIX. F. BLOCKMANS. *Stadspatr.* 460 en volgende. Zelfs als Philips Ute Meerhem wellicht een gewezen schepen uit den raad der XXXIX. ib. 464. Deelen wij nog mede dat een zekere Jan van Vallesinse, van Wallescine of van Valessene, die een tijd halleheer was en het beroep van wisselaar uitoefende in 1311 en 1317 als schepen fungeerde. Ook hij zal wel geen deel van de ambachten hebben uitgemaakt. J. VUYLSTEKE, *gec. werk* I, 132-236. *Memorieboek* I, 18-25.

(11) *Stadsarchief*. Gent. Ambacht der Wagenmakers 163/I f. 10.

regelden aldus loonconflikten, bemoeiden zich met de vrijheden der ambachten, namen maatregelen om vreemde mededinging uit te schakelen, enz. (12).

Vele majores waren er zich van bewust dat hun belangen en profijten in de ambachten als in het stadsbestuur op het spel stonden. Terwijl tusschen de jaren 1302- en 1311-12 vele majores door middel van de ambachten naar de macht in den schepenraad zochten (13) en anderen wachtten op een geschikter oogenblik om desnoods met geweld hun gezag te herstellen, kende het « democratisch » reactionnair bewind, schier van zijn ontstaan af, een neiging om zich zelf te kleineeren. In den loop van enkele jaren poogden sommige politiciërs hun verkiezing als schepenen te bestendigen. Een zekere Baudin Parijs, voorschepen in 1303, was in 1306 voorschepen van Gedeele en twee jaar later, tot hij uit het graafschap werd verbannen, was hij opnieuw voorschepen van de Keure (13bis). Hetzelfde poogden Jan van Gavere, Jan van Havesdonck, Goessin Selverberch, Macharis van Schoorisse, Jan Tryl, Jan van Cleemputte (14) en vele anderen te verwezenlijken. Bovendien streefden zelfs verscheidene families er naar zich door meerdere leden in het stadsbestuur te doen vertegenwoordigen. Dit was het geval met de Van Deinze's, de Brune's, de Van der Vloets, de Selverberchs, de Van der Hoye's, de Van der Kerchove's, de Tryls (15).

Vele patriciërs, die in 1302 de Fransche kroon hadden gesteund, waren wellicht na het verdrag van Athis-sur-Orge (1305) doch vooral

-
- (12) ESPINAS ET PIRENNE, *gec. werk* II, 487, 479, 481; Ch. DIERICX, *Mémoires sur les lois et coutumes et les privilèges des Gantois* (Gand 1817) I, 404.
- (13) Dat was het geval met her Jan de Timmerman, die tegelijk volder en lakenkoopman was (1305-1309). Hij werd later zelfs deken van de volders. Hetzelfde betrof Jan van Dessel, die tegelijk volder en makelaar in granen was. Ook hij zou later deken van de volders worden. ESPINAS ET PIRENNE, *g. w.*, I, 616-627. J. VUYLSTEKE, *gec. werk*, II, 683. DEPAUW, *Stadsrek.* I, 365-366.
- (13bis) *Memorieboek der stad Gent*. Deel I. Zie de jaren 1302-1306-1308.
- (14) Jan van Gavere was schepen van de Keure of van Gedeele van 12 Juli tot 15 Aug. 1302, in 1302, in 1305, 1308, 1311; Jan van Havesdonck in 1302, 1307, 1311; Goessin Selverberch van 12 Juli tot 15 Aug. 1302, in 1306, in 1308; Macharis van Schoorisse in 1303, in 1311; Jan Tryl in 1306, 1308, 1311; Jan van Cleemputte in 1307 en 1311. Zie *Memorieboek*. Deel I.
- (15) Er waren Arnout, Daneel en Jan van der Vloet, Jan van Deynze an de Ketel-poorte, deze van over de maerct en dese van vóór de Freremineuren; Goessin en Segher Selverberch; Symoen en Jan de Brune; Jan, Claeys en Heinderic Van der Hoye; Willem en Baudin Van den Kerchove, Symoen en Jan Tryl, enz. Zie *Memorieboek* I.

nadat de stad dit verdrag door de overeenkomst van Parijs (1309) had geratificeerd, te Gent teruggekeerd. Ongeveer drie jaren later waren de Gentsche majores reeds zoo bewust van hun macht dat ze het aandurfden met klappende vaandels de straten op te loopen. Dit lokte echter het verweer uit van de « plebei », die spijt de tusschenkomst van den toegelopen graaf, de majores op den Vischmarkt en op de Hoogpoort neerhakten. Woedend verliet de graaf met zijn baljuw en zijn aanhangers daarop de stad. De zegevierende wevers stelden toen, zonder 's graven goedkeuring, nieuwe schepenen aan. Enkele maanden later verzoende de stad zich echter te Male met « minhere van Vlaenderen », die de Gentenaars een zware boete oplegde en hun magistraat deed veranderen (16) in het voordeel der « poorters ». Ofschoon wij eerst in 1326 hooren van iemand die « deken was van deghenen die van ghenen ambachte » zijn en in de bronnen slechts in 1327 uitdrukkelijk gewag wordt gemaakt van « poorters » in tegenstelling met leden van de ambachten (17) meenen wij nochtans het bestaan van de « poorterie » onder welke vorm ook en hoe ze toen ook georganiseerd mocht zijn in de jaren 1311-12, wellicht nog vroeger, vast te kunnen leggen.

Inderdaad, wij vestigden reeds de aandacht op het feit dat van 1303 af, wellicht nog een jaar vroeger, sommige majores, die niet tot de am-

(16) V. FRIS. *gec. werk.* 60-61: J. VUYLSTEKE: **Uitleggingen tot de Gentsche Stads- en baljuwrekeningen.** 181-182.

(17) J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* teks: I 540, II 589.

In de Gentsche stadsrekeningen van 1314-15 werden bij stedelijke afvaardigingen onderscheid gemaakt tusschen « coopmans » als Zegher de Groote en Claes de Bake (J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* I 70) en lieden uit de ambachten. In 1316-17 is er sprake van lieden « over de prochies » als Ph. Scivale, Jacob Demets, Gelnote Damman, Jan Masch, Henric Boele, Everdeye de Jongen J. Van Vuerne, W. Wenemaer, Jan den Vogel. J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* I 109-111-118. Ongetwijfeld waren deze koopmans en vele lieden « over de prochies » poorters. Deze poorters fungeerden als schepenen: in 1309 Philips Scivael, in 1311 Jac. Demets. In 1312, naast vele nakomelingen der vroegere XXXIX, Willem Wenemaer, Gelloet, Damman, Jan Masch, in 1313 Philips Scivael, Claes de Bake, in 1314 Everdey de Jonghe enz. Zie **Memorieboek I.** Ook Gelloet van Lens, een rijke lakenhandelaar die onder het bewind van Artevalde hoofdman zou worden, fungeerde reeds als schepen in 1310. Hij behoorde tot de poorterie.

bachten behoorden, als schepenen fungeerden (18). Het is echter moeilijk aan te nemen dat deze lieden, zonder georganiseerd te zijn, genoeg gewicht in de balans konden werpen om individueel gekozen te worden. Het is mogelijk dat, ofschoon, de koopmansgilde met al haar voorrechten na 12 Juli 1302 was afgeschaft, sommige rijke lieden, renteniers en kooplui, een groepeerling vormden die later, gesteund op stevige grondvesten, tot het ontstaan van de « poorterie » zou leiden. In elk geval is er reeds van een organisatie sprake, wanneer de majores in 1311 met « ontplokenen bannieren », op straat vergaderen en de graaf zelf in een manifest treffend onderscheid maakt tusschen « majores » en « plebei » (19)). Wanneer bovendien in 1312, nadat de stad zich met den graaf had verzoend, veruit de nieuwe schepenen, die doorgaans, in tegenstelling met hun collega's van van 1302, klinkende namen dragen als Ute Volderstrate, Utendaele, De Rike, Bette, Van Roeselaer, Van Vaernewijck, Damman, e. a. (20), erfachtige lieden zijn (21) en later

- (18) Als Gherolf Depape, Jacob van Over 't Water, Symoen de Brune, Symoen en Boidin van Ravenschoot, Zegher de Groote, Philips Ute Meerhem. Ook in de ambachten waren er majores als « her » Michiel van West (J. VUYLSTEKE, *gec. werk.* I, 45 en F. BLOCKMANS, *Bijdrage tot de studie van het stedelijk « allodium » te Gent* (B.C.R.H. tome XIV, fasc. II 1935) p. 152. Jan van Cleempitte, die stadsontvanger werd en schepen, Jan van Dessel, Jan de Temmerman, Jan Borluut e.a. Zie elders in deze studie: pagina 160.
- (19) J. VUYLSTEKE, *Uitleggingen* 181-182.
- (20) Blijkbaar waren vele van deze lieden nakomelingen van de XXXIX of wellicht als Philips Utendaele, Justaas de Dorpere, Gelloet Damman, Jan van Roeselaere, Jan Masch zelfs gewezen patricische schepenen. cfr. F. BLOCKMANS, *Stadspatriaat* 460 tot 464. Philips Utendaele had een zoon Philips genaamd (1328) N. DEPAUW, *Cart. Art.* 390.
- (21) Ofschoon het statuut, voor 1302 verbonden aan de « hereditas » grootendeels was verloren gegaan met den ondergang van het oudste Gentsche stadspatriaat bleef toch aan de eigenaars van erven nog den titel van « erfachtig man » verleend in den aanvang van de XIV^e eeuw. Van deze « hereditas » waaraan voorheen een sociaal en politiek privilege was verbonden is er nu geen sprake meer. De « hereditas » of stedelijk vrijbezit beteekende voor den eigenaar nog slechts dat hij fortuin had. F. BLOCKMANS, *Bijdrage tot de studie van het stedelijk « allodium »* 148. Bedoelde « hereditas » bleek blijkbaar toch in de eerste helft van de XIV^e eeuw een der bijzonderste voorwaarde te zijn om tot de « poorterie » te behooren. Onze opzoekingen leiden tot de constatacie dat alle « poorters » die ons bekend zijn, erfachtige lieden waren. In 1312 waren de meeste schepenen als Gelloet Damman, Philips Utendaele, Willem Van Vaernewijck e.a. *virj hereditarii*. (Stadsarchief Gent, Kerkarchief St. Jacob, Armen n^o 4 en 5); N. DEPAUW, *Cart. Ar.* 690; A. de GHELLINCK d'ELSEGHEM-VAERNEWIJCK: *Chartes et documents concernant la famille van Vaernewijck* (Gand 1899-1919) I, 125-135-145. Voor Willem Wenemaer zie ook: *Chronicon comitum Flandrensium* in J. J. DESMET, *Corpus Chronicorum Flandriae* (Bruxelles M.D.C.C.C. XXXVII) t. I, 165, en *Memorieboek* I, 19-25, waar Willem « Dher » wordt genoemd.

bekend staan als leden van de poorterie (22) laat dit geen twijfel meer over betreffende de macht van de georganiseerde majores (23).

Mettertijd steeg de macht der majores en slonk het gezag der wevers. In 1319 geraakte de stad opnieuw in geschil met den graaf. Deze had in Juli 1319 een laatste maal gepoogd den strijd met Frankrijk gewapenderhand in zijn voordeel te beslechten. Onder de Gentsche schepenen, van wie de meesten de volkspartij genegen waren, ontstond oneenigheid. Sommigen voelden veel voor een verstandhouding met Frankrijk. Toen Robrecht van Bethune met zijn leger de Leie wilde oversteken om Rijsel te gaan belegeren, weigerden de Gentenaars hem te volgen. De oude graaf strafte toen de stad, die de haar opgelegde boete weigerde te betalen. Gentenaars beleedigden bovendien 's graven zonen. Hierop belegerde de graaf de stad die genoodzaakt werd te onderhandelen. De verzoening greep plaats op 30 Januari 1320 (24).

Niet alleen zou de stad een zware boete betalen doch er werd tevens afgerekend met de schepenen en de partij, die den graaf in den steek hadden gelaten en het verzet tegen hem hadden aangevoerd. Onder druk van den graaf besloten zeven van de dertien schepenen van de Keure hun zes kollega's voor 50 jaar uit Vlaanderen te verbannen. De verstootenen werden er bovendien van beschuldigd dat zij onrechtmatig een wedde hadden genoten toen ze schepenen waren, dat geld, bestemd om schulden af te korten, in hun zak was terecht gekomen, dat zij als schepenen ook pachters van het ongeld waren geweest en tenslotte dat ze te Sint-Truiden een brief hadden bezegeld zonder hiervan voor kennis aan hun kollega's te hebben gedaan (25).

Naast de nieuwe schepenen fungeerden thans hoofdmannen, die

-
- (22) Zoo bv. Willem Bette, ser Asscerix als Willem Bette, ser Willemssone (**Stadsarchief Gent**. Stadsrek. reeks 400 n^o 9 netboek 1358-59, fol. XXIV^o en fol. XXI en IIv^o).
- (23) Deelen wij nog mede dat bij het onderteekenen van den vrede van Parijs van 1309 tusschen Frankrijk en Vlaanderen talrijke schepenen van vóór 1302 en hun nakomelingen voor Gent reeds optraden. We noemen enkele namen: Jacob Rijnvisch, Hughe Masch, Jan van Roeselaere, Hendrik de Jonghe, Pieter de Rike of Rijke Pieter e.a. Vergelijk F. BLOCKMANS, *gec. werk* 460 tot 465 met N. DEPAUW. *Cart. Art.* 52 tot 54. Verscheidene majores, die later deel uitmaken van de poorterie, speelden toen reeds een politieke rol. Citeeren wij: Salomon Borluut, Thomas van Vaernewijck, Jacob Rijnvisch, Hughe Masch. N. Depauw. *ib.*
- (24) V. FRIS. *Histoire de Gand*. 62-63.
- (25) ESPINAS ET PIRENNE. *gec. werk*. II, 408-409; *Memorieboek* I, 27.

tegelijk « beleders en ontvangers waren van der stede goede » (26). Met zekerheid waren vier van de vijf, zoo niet allen leden van de poorterie (27). Het nieuw buitengewoon bewind belette geenszins dat vertegenwoordigers van de kleine neringen en van de volders met « poorters » als schepenen zetelden (28).

Het kante zich echter krachtig tegen de wevers, die alle politieke rechten verloren en van hun deken beroofd werden (29). Een paar weken voor het verdrag van Arques tusschen graaf Lodewijk van Nevers en Vlaamsche Malcontenten, die een machtige omwenteling hadden ontketend, werd ondertekend legde de magistraat de Gentsche wevers bovendien zware lasten, als het weversgeld, op. Een andere

- (26) J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* I, 330.
- (27) De hoofdmannen, die in het jaar 1320-21 fungeerden (*Memorieboek* I, 27) kent men niet. Het waren waarschijnlijk: Willem Wenemaer, Jacob Demets, Salomon Borluut, Jan van Coudenhove en Symoen Joers, die in 1321-22 en 1322-23 fungeerden. J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* I, 134-233). Als poorters kennen we reeds Willem Wenemaer en Salomon Borluut. Voor den lakenhandelaar Jacob Demets zie J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* I, 109, ook Jan van Coudenhove was lakenhandelaar. (J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* I, 643). Betreffende Symoen Joers weten wij alleen dat hij een zeer rijk man was. DEPAUW. *Cart. Art.* 95. Van 1320-21 tot 1322-23 waren de hoofdmannen ook ontvangers. In 1323-24 waren blijkbaar niet allen ontvangers. Deze waren Symoen Joers, Salomon Borluut; Jac. Demets, Willem Wenemaer en Gilles Rijnvisch, die reeds vroeger ontvanger was geweest. (J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* I, 319; N. DEPAUW. *gec. werk.* II, 545). In 1325-26 en blijkbaar reeds in 1324-25 waren hoofdmannen: Willem van Vaernewijck, Jan de Pau, Symoen Joers, Salomon Borluut en Jacob Demets. De nieuwelingen waren poorters. (DEPAUW. *Cart. Art.* 812-813, Jan de Pau).
- (28) Prof. H. VAN WERVEKE vergist zich als hij beweert « les descendants des patriciens du XIII^e s., unis aux bourgeois récemment enrichis, en profitèrent pour s'emparer du pouvoir ». (H. VAN WERVEKE, *Jacques van Artevelde*: Bruxelles 1942) 29. Deze nakomelingen en andere majores zetelden reeds in 1317, 18 en 19 en vroeger, zooals hooger uiteengezet, in den schepenraad. We noemen in 1317 Segher de Grootte, koopman; Ghysbrecht Rijnvisch, de lakenhandelaar Gelnoet van Lens; in 1318 Willem Wenemaer, de rijke pachter Gherolf Depape, Symoen van Vaernewijck; in 1319 Segher De Grootte, Jan van Artevelde, Jacob Rijnvisch. N. DEPAUW. *gec. werk.* I, 254-366, II, 2 en *Cart. Art.* 695; J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* I, 540-544. Professor H. VAN WERVEKE vergist zich nog wanneer hij mededeelt dat het stadsbestuur voortaan aan de patriciërs, aan de zonen van de XXXIX werd toevertrouwd. H. VAN WERVEKE, *Gentsche stadsfinanciën*, 334. Ook Dr. FR. BLOCKMANS vergist zich wanneer hij in zijn brochure « De voorbereiding van een grooten tijd » (Antwerpen 1942) p. 72 mededeelt « slagen de bezittenden er in 1319 in zich opnieuw van het stadsbestuur meester te maken ». Zie ook in dezelfde brochure pagina 91.
- (29) V. FRIS. *Les Origines de la Réforme constitutionnelle de Gand* (Gent 1907) p. 429.

taks, die zwaar op de weversleerknappen drukte, werd eveneens ingevoerd (30). Spijt de wevers in 1325, 1326, 1328, 1331 en 1336 geweld pleegden bleven zij van alle politieke rechten verstoken (31). Eerst met Jacob van Artevelde zagen zij hun gezag, ook in het stadsbestuur hersteld (32). Inmiddels waren de majores van 1313 af tot 1337 er in geslaagd, schier zonder onderbrekingen, beslag te leggen op het voorschepenschap van de Keure (33). Van 1314 af legden zij grootendeels ook beslag op het ambt van stadsontvanger, die in den aanvang van de XIV^e eeuw vaak aan de stad het ontbrekende geld moest voorschieten (34). Behalve de Florentijn Conte Gualterotti (35) die van 1314-15 tot 1318-19 een van de drie ontvangers was, (36) van 1322-23 tot 1325-26 als 's graven ontvanger fungeerde, (37) en in 1327-28 als de rijkste man van Gent doorging (38) was met zekerheid ook de hostellier Gilles Rijnvisch, (39) stadsontvanger in 1316-17, 1318-19, 1323-24 (40). Ook hij was geen plebejer, doch blijkbaar een afstammeling van de Rijnvisschen, die destijds van den raad der beruchte XXXIX deel

-
- (30) H. VAN WERVEKE. *De Gentsche Stadsfinanciën in de Middeleeuwen* p. 223.
- (31) J. VUYLSTEKE. *Gentsche Stadsrek* I, 443-453; II, 669-782; DEPAUW. *Gentsche Stadsrekeningen*, I, 85-88.
- (32) Na 1333 was hun lot reeds verzacht. Het weversgeld bleef slechts tot Sept. 1333 in voege. Het weversknepengeld bleef tot 1335-36 in zwang. In 1337 kregen ze ook hun wapens weer. H. VAN WERVEKE. *Gec. werk.* 223; ESPINAS ET PIRENN. *Gec. werk.* I, 37.
- (33) Met zekerheid in 1313-21 (Ghijsbrecht Rijnvisch) in 1318 (Willem Wenemaer) in 1324-27-30-33-37 (Thomas van Vaernewijck) in 1325 (Gheloet Damman); in 1329-32-35 (Salomon Borluut); in 1322-28-31-36 (Jan Masch), er blijkbaar ook in de jaren 1326-34. Zij legden ook grootendeels beslag op het voorschepenschap van Gedeele. *Memorieboek* I; P. ROGGHE. *Vlaanderen en het zevenjarig beleid van Jacob van Artevelde* (Brussel 1942) D. II, 10 (Th. van Vaernewijck); H. VAN WERVEKE. *gec. werk.*, 74 (Salomon Borluut); *Kerkarchief* St. Jacobs Armen n^o 4 en 5 (Gheloet Damman) en nota 20 en 23 van deze studie.
- (34) H. VAN WERVEKE. *gec. werk.* 291.
- (35) Over dezen Italiaan en zijn familie in Vlaanderen verschijnt eerlang een historische studie van onze hand.
- (36) J. VUYLSTEKE, *gec. werk.* I, 54-64.
- (37) H. VAN WERVEKE. *gec. werk.* 73.
- (38) N. DEPAUW. *Cart. Art.*, 92-93.
- (39) N. DEPAUW. *Stadsrek.* II, 545.
- (40) J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* I, 90-132-319.

hadden uitgemaakt (41). Het is echter niet uit te maken of beide bedoelde ontvangers lid waren van de poorterie. Tijdens het bewind der hoofdmannen waren blijkbaar alle ontvangers majores, die tot 1332-33 beslag bleven leggen op dit voorname ambt. Van 1332-33 tot de eerste dagen van 1338 waren met de poorters ook een of twee vertegenwoordigers van de ambachten ontvangers (42). De Poorters fuur-geerden eveneens als Halleheeren (43).

Streefden de vier leden (wevers, volders, kleine neringen en poorterie) die van 1312 af tot 1320 het stadsbestuur vormden en de drie leden, (poorters, kleine neringen, volders) die nadien van 1320 tot de eerste dagen van Januari 1338 het bewind in handen hadden, er naar elkanders macht in het stadsbestuur in te krimpen, zoo poogden zekere individuen uit de ambachten als uit de Poorterie hun verkiezing als schep-**pen**, hoofdman, ontvanger of deken (44) te bestendigen. Het werd een wedloop die zelfs tijdens het leiderschap van Jacob van Artevelde niet kon gestremd worden en eeuwen zou aanduren.

Enkele voorbeelden zullen volstaan om klaar en duidelijk aan te toonen hoe een kliek politiekers, meestal majores uit eenzelfde familie, er naar streefden om op alle mogelijke bestuursposten beslag te leggen.

-
- (41) F. BLOCKMANS. *gec. werk.* 462-63. Een Symoen Rijnvisch was wisselaar, een Jan Rijnvisch pachter van het ongeld. DEPALIW. *Stadsrek.* II, 157. Een Lievin Rijnvisch was erfachtig man. DEPOTTER F. *Geschiedenis der gemeenten.* (Gent 1883-1901) Gent X. 12 aflevering 7 reeks. 346. Jacob Rijnvisch kennen wij reeds als poorter. Schepenen waren van 1313 tot 1350 Ghijselbrecht, Jacob, Symoen, Gillis en Claeys Rijnvisch. *Memorieboek I*, 1313-1319-1325-1331-1334. Een Antoon Rijnvisch was pachter. J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* I, 1314-15. De Rijnvischen leefden ook te Brugge. N. DEPAUW. *Stadsrek.* I, 461.
- (42) In 1332-33 waren het Jacob Deynoet uit de kleine neringen en Jan de Timmerman uit de volderie. N. DEPAUW. *Stadsrek.* I, 29; ESPINAS ET PIRENNE. *gec. werk.* II, 616. Ofschoon beide niet tot de poorterie behoorden waren zij niettemin rijke lieden. Voor de andere jaren waren uit de ambachten (kleine neringen en volderie) gekozen: 1333-34: Lievin Damman en Clais de Keyser; 1334-35: Jacob Deynoet; 1335-36: Clais de Keyser; 1336-37: Jacob Deynoet en Clais de Keyser; 1337-38: Jacob Deynoet en Clais de Keyser.
- (43) Zij werden door de schepenen in akkoord met 's graven baljuw gekozen. A.E. GELDOLF. *COÛTUMES DES PAYS ET COMTES DE FLANDRE. I Coutumes de la ville de Gand* (Bruxelles 1868) p. 485. Het waren onder meer: Thomas van Vaernewijck, J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* I, 139; Jan van Walckine *ib.* I, 133-138; Symoen Damman, zoon van Gheltoet; *ib.* I, 109 en *Stadsarchief Gent*. Weezenboek 1376-66, fol. 40. Ook Willem Wennemaer.
- (44) Van 1325 af trokken de dekens der ambachten die in het stadsbestuur, waarin zij als « controle-organisme » optraden, een wedde van de stad. H. VAN WERVEKE. *gec. werk.* 242.

Hierdoor wisten zij met hun gezag jaren achtereen het politiek, economisch en sociaal leven te beheerschen. Zoo was de lakenhandelaar Thomas van Vaernewijck van 1321 tot 1337 vijf maal voorschepen. In 1331 en 1334 was hij ontvanger, in 1321 was hij ook halleheer (45). Zijn broer Willem was van 1312 tot 1336 eveneens vijf maal schepen. Van 1325 tot 1337 was hij negen maal ontvanger en tot 1329 hoofdman. Hij werd nogmaals hoofdman van 1338 tot 1346 en fungeerde tijdens deze periode ook soms als ontvanger (46). De wisselaar Simoen van Vaernewijck was in 1313 en 1318 schepen, Jan van Vaernewijck was het vier maal van 1322 tot 1333 (47). Twee andere poortersfamilies waren even ambitieus. Een zekere Ghelloet Damman was van 1312 tot 1337 negen maal voorschepen of schepen. Van 1329 tot 1336 was hij drie maal ontvanger (48). Lieven Damman was vijf maal schepen in tien jaar. In 1333 was hij ook ontvanger (49). Salomon Borliut was schepen in 1329, 1332 en 1335. Van 1320 tot 1329 was hij hoofdman en tevens ontvanger, ambt dat hij nadien nog vijf maal bekleedde tot 1337. In 1334 was hij bovendien deken van de poorte-

- (45) **Memorieboek I**, 29, 31, 36, 39, 42, 43; **J. VUYLSTEKE, gec. werk. I** 139, II 792-809-929. Hij was de zoon van Thomas. Hij was een erfachtig man, 's graven leenman en raadsheer in 1322 en tijdens het bewind van J. Van Artevelde, dat hij steunde. Evenals zijn broer Willem werd hij later ridder. Hij was ook gouverneur van het St. Aubertusgesticht (Poortacker) en pachter van de stadsinkomsten (poorten, koren, enz.): de **GHELLINCK d'ELSEGHEM-VAERNEWIJCK, gec. werk.** 45-48-49-50-101-133-135-132-89; **DEPAUW, gec. werk.** II 36-205, I 234-151, III 151 en **Cart. artev.** 179.
- (46) **Memorieboek I**, 19-18-38-41-42; **VUYLSTEKE, gec. werk. II**, 727-859-990; **DEPAUW, Stadsrek.**, I, 107. Evenals Thomas was Willem een erfachtig man, 's graven leenman en ridder. Hij woonde in de Onderstraat en leverde de stad herten, laken en « quareelen ». Hij stichtte het klooster der Chartreuzen te Gent. Tijdens het bewind van Van Artevelde speelde hij een voorname rol. In 1347 werd hij ruwaert. Nadat Lodewijk van Male zich van Gent meester had gemaakt werd hij evenals zijn broer Thomas gijzelaar: de **GHELLINCK d'ELSEGHEM-VAERNEWIJCK, gec. werk.** 125-135-144-145-150-161-102; **DEPAUW, Stadsrek.**, II, 9, 111, 72; **VUYLSTEKE, gec. werk.** II, 951-191-731; **SERRURE, Vaderlandsch Museum IV**, 319; **Stadsarchief Gent, Acten en contracten**, 1362-63, fol. 33.
- (47) **Memorieboek I**, 20-25-30-35-40-42.
- (48) **ib.** I, 19-28-30-33-36-39-41-44-45. **J. VUYLSTEKE, gec. werk. II**, 677-928. **DEPAUW, Stadsrek.** II, 2.
- (49) **Memorieboek I**, 35-38-40-43-44; **J. VUYLSTEKE, gec. werk. II**, 859. Symoen Damman, die met Lievin zoon was van Ghelloet, was ook ontvanger in 1335. **J. VUYLSTEKE, gec. werk. II**, 990. **Stadsarchief Gent, Weezenboek** 1376-77, fol. 40.

rie (50). Andere heerszuchtige families waren nog de Rijnvischen met Gilles, Ghijsbrecht en Jacob, de de Gruutere's met Ghijsbrecht, Hendrik en Everdey, de Masch met Jan en Hughe, de Jours met Symoen, Jan en Willem, de Bette's met Willem, Gherolf en Thonis, de Rijms met Sanders en Boudin, die allen meermaals als hoofdman, schepen of ontvanger fungeerden.

In de ambachten waren de ambities niet kleiner. De vleeschhouwer Jacob Deynoet was meermaals opperdeken van 1325 af tot 1337. Hij was bovendien schepen in 1320 en van 1332 tot 1337 vier maal ontvanger (1). Joos en Michiel Deynoet, eveneens vleeschhousers, vischten vooral naar een schepenbaantje. Joos was drie maal schepen van 1325 tot 1333, Michiel zes maal in twintig jaar. Een ander Deynoet, een zekere Everard, was bescheidener. Hij stelde zich tevreden met het baantje van schepenklerk (52). De volder Jan van Dessel was vijf maal schepen. In 1338 en het volgende jaar was hij deken. In 1339 was hij tevens ontvanger (53). Schepen, ontvanger of deken werden ook nog een Jan van Wiendeke, een Jan de Timmerman, een Jan Spelliaert e.a.

Waren de poorters er in 1320 in geslaagd gedurende enkele jaren de stad naar hun inzichten te besturen toch moesten zij mettertijd onder den druk der omstandigheden meer en meer aan hun macht laten torren (53bis)

Aan den eenen kant bevochten door den graaf, die enkele jaren na den slag van Cassel ook de Gentenaars aan zijn centralisatiepolitiek poogde te onderwerpen, moesten de poorters aan den anderen kant de ambachten meer en meer ontzien. Van een alleenheerschappij der poorterie was er precies nooit sprake geweest. Ofschoon alleen poorters voor een ambt van hoofdman en ontvanger in aanmerking kwamen, zetelden

-
- (50) **Memorieboek I**, 38-41-44: J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* II, 727-792-859-928 DEPAUW. *Stadsrek.* I, 107: H. VAN WERVEKE. *gec. werk.* 73. Een Jan Borluut was eveneens meermaals schepen en ontvanger.
- (51) J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* I, 426; II, 769-928-809; **Memorieboek I**, 28: DEPAUW. *Stadsrek.* I, 1-107-108-39.
- (52) J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* I, 329-540, II, 1152; **Memorieboek I**, 23-30-33-26-38-36-40-42-44. DEPAUW. *Stadsrek.* I, 44.
- (53) **Memorieboek I**, 16-18-21-25-48; ESPINAS ET PIRENNE. *gec. werk.* II, 627: DEPAUW. *Stadsrek.*, I, 305-366-365-275.
- (53bis) In 1321-22 onderhield de Gentsche magistraat reeds bijzonder goede relaties met verbannen patriciërs, leden van de nieuwe XXXIX van 1297-1301: F. BLOCKMANS. *Stadspatriciaat* 374-463 en J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* I, 155 (Wasselin Haec). CH. DIERICX. *Mem. Lois, Gantois*, I, 420-418.

toch naast poorters ook vertegenwoordigers van de ambachten in den schepenaad (54). Reeds in 1325, nog tijdens het bewind der hoofdmannen, kregen de deken van de volders en deze van de kleine neringen een zeker medezeggingschap of oefenden een zekere controle uit, daar zij van de stad een wedde kregen, wat tot nog toe niet het geval was geweest (55). Vier jaren later, in 1329, toen het buitenwone bewind zoogezegd had opgehouden te bestaan, slaagden de ambachten er tevens in een vertegenwoordiger als ontvanger te doen benoemen (56). Van 1332-33 af bleek deze toestand zich te normaliseeren (57). In 1336 en 1337 hadden zóó de volders als de kleine neringen een vertegenwoordiger als ontvanger (58).

Anderzijds konden de poorters niet beletten dat aan de wevers, die tot 1338 uit het stadsbeleid bleven gesloten, sinds 1333 toch zekere lotsverbeteringen werden toegestaan (59). In 1333 trachtte de graaf er van zijn kant naar de macht van de Gentsche magistraat te beïnvloeden. Ofschoon hij in 1323-24 het bestaan der hoofdmannen had aanvaard (60) en deze in 1328-29 officieel hadden opgehouden te bestaan, verweet hij de Gentsche magistraat dat zij, in strijd met den vrede van Arques, onder den bedekten naam van « ontvangers » fungeerden (61). Daar de Gentsche magistraat protesteerde werd het geval met andere meeningsverschillen in October 1335 onderworpen aan een scheidsrecht dat de Gentenaars desbetreffend in het ongelijk stelde (62). In feite bleven de « ontvangers » bestaan en genoten de twee dekens voort hun wedde van de stad (63)..

De tijd van de heerschende ploetocratie was echter verlopen. De werkloosheid en de honger in 1336 door de Fransch-Engelsche spanning in het land gevoerd, bewerkten een ommekeer in het stadsbestuur.

(54) Alleen de volders en de kleine neringen.

(55) H. VAN WERVEKE. *gec. werk.*, 242.

(56) J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* II, 677-78. (Jacob Deynoet).

(57) J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* II, 809-859-928-990.

(58) DEPAUW. *Stadsrek.* I, 2-107. Jacob Deynoet bekleedde toen gelijktijdig het ambt van deken der kleine neringen en dat van ontvanger.

(59) Zie nota 32 van deze studie. In 1329 werden wevers en volders te Kortrijk eveneens zwaar belast. (Rijksarchief Brussel. Rekenkamer. Tresorie van de graven van Vlaanderen, eerste reeks 1224 n^o 346).

(60) J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* I, 539.

(61) DEPAUW. *Cart. d'Art.* 108-109-102.

(62) *ib.* 112.

(63) DEPAUW. *Stadsrek.* I, 38-39. Hun gage bleef trouwens gelijk.

Een volksbeweging geleid door Jacob van Artevelde, die niet zonder geweld aan het bewind kwam (64) riep een nieuw revolutionnair bewind in leven. Het buitengewoon bestuur, dat bestond uit vijf hoofdmannen, gekozen uit de parochies (65) was niet tegen de schepenen opgericht. Het werkte integendeel innig samen met het oud bestuur, dat noch in zijn samenstelling, noch in zijn bevoegdheid werd gewijzigd. Wel blijken enkele schepenen (66) ontslag te hebben genomen of werden zij ertoe verplicht doch op de zes en twintig schepenen waren met zekerheid zeventien het programma van Van Artevelde toegedaan. Van zeven anderen weet men niet of ze voor of tegen hem waren, daar ze geen zendingen voor de stad volbrachten vóór of na zijn bewind (67). De deken van de volders en die van de kleine neringen, die met het oud bestuur samenwerkten, bleven op hun post, doch op 9 Mei 1338 fungeerde nu ook de deken der wevers (68). Het beleid van Jacob van Artevelde steunde in de eerste plaats op de ambachten. Van de vijf hoofdmannen waren met zekerheid twee gekozen uit de ambachten (69) zoodat deze laatsten met de drie dekens der ambachten de meerderheid

- (64) DEPAUW. *Stadsrek.* I, 220-221; KERVIJN de LETTENHOVE. *Ceuvres de Froissart* II, 539; J. MEYERUS. *Commentarii sive Annales rerum Flandricarum libri septemdecim* (Antwerpen 1561), XII, p. 137. Kenschetsend mag het heeten dat de twee groote Vlaamsche volksbewegingen geleid werden door makelaars, de eene door Willem de Deken uit Brugge (J. DE ST. GENOIS. *Inventaire analytique des chartres des comtes de Flandre... autrefois déposées au château de Rupelmonde* (Gand 1843-46) p. 408), de andere door Jacob van Artevelde uit Gent (P. ROGGHE. *gec. werk.* I, 19 tot 22).
- (65) De hoofdmannen waren: Jacob van Artevelde, Willem van Vaernewijk, Gelnoet van Lens, Pieter van de Ovene en Willem van Huse.
- (66) Als Thonis Bette, Hendrik Leyscoof.
In zijn « *The Low Countries and the hundred Years' War* » (Den Haag 1929) vergist LUCAS H.S. zich over Gillis Tolnere. *Lucas* 265; DEPAUW. *Stadsrek.* I, 244.
- (67) Het zijn: Pieter van de Coutren, Pieter Ornekin, Gelnoet Damman; Filips de Lakenboetre, Jan van Wettre, Jacob Masmine, Pieter Bause. Sommige stede-of-schepenklerken werden aangehouden of vervangen. Daze waren Gilles van Houtte, Jan Portugalen, Everard Deynoet en Jan Declerc.
- (68) DEPAUW. *Stadsrek.* I, 157-158.
- (69) Het wawren Pieter Van de Ovene, volder, en Willem van Huse, wever. DEPAUW. *Stadsrek.* I, 26; *Stadsarchief Gent.* *Stadsrek.* n° 2, reeks 195, fol. 9. Tot 1342 waren nog hoofdmannen: Jacob van Artevelde, Willem van Vaernewijk en Gelnoet van Lens. In 1342 werden Willem van Huse en Pieter Van de Ovene vervangen door Joes Hapere uit de kleine neringen en Pieter van Coudenhove, lakenhandelaar. DEPAUW. *Stadsrek.* II, 152 en 194. In April 1345 werden Jacob van Artevelde door Gillis van Gavere, wever, en Gelnoet van Lens door Jan de Scoutete uit de kleine neringen xervangen: DEPAUW. *Stadsrek.* II, 474-475.

vormden in het buitengewoon bewind. Van 1338 af legden de ambachten verder nog beslag op het voorschepenschap van de Keure en van Gedeele (70).

In 1338 waren twee leden van de ambachten ontvangers, in 1339 vier, in 1340 vijf, in 1341 met zekerheid twee, van 1342 tot 1345, opnieuw vijf (71). In 1338 kwamen de wevers weer in aanmerking voor het ambt van schepen. Daar Van Artevelde voor het behoud der neutraliteit en later in zijn strijd tegen Frankrijk zijn gezag steunde op de solidariteit onder alle sociale lagen bleven de poorters (72) eveneens in den schepenraad zetelen zoodat evenals voor 1320 de vier leden de stad bestuurden. Het was vanwege V. Fris verkeerd te beweren dat met het bewind van Jacob van Artevelde « les partisans de la politique franco-comtale et patricienne... en un mot toute cette coterie, d'administrateurs qui s'étaient partagé le pouvoir, durant 25 ans avaient été précipités de leur siège et remplacés par des hommes entièrement étrangers à l'administration » (73). Wij deelden reeds mede dat in 1337-38 op zijn minst zeventien van de zes en twintig schepenen met Van Artevelde aan het bewind bleven. Talrijke lieden, die sinds 1325 als schepenen waren opgetreden als Jan Spelliaert, Jacob Rugginstul, Willem van Coudenbroec, Zegher Utendaele, Willem Joers, Simoen Parijs, Jurdaen Sersanders, Lieven Beveland, Ghijsbrecht de Gruutere, Jan Borluut, Gillis Rijnvisch e. a., fungeerden nogmaals tijdens het beleid van Van Artevelde (74).

-
- (70) In 1338 de volder Jan Spelliaert en de wever Willem de Merseman; in 1339 Symoen Parijs (kl. ner.) en de hostellier Gilles Rijnvisch. In 1340 de wever Jan van der Vloet en de volder Jan van Dessel; in 1341 Gilles Rijnvisch en de brouwer Ghijsbrecht de Gruutere. In 1342 Willem de Merseman en de wijnhandelaar Symoen ser Thomaes. In 1343 Symoen Parijs en Pieter de Clerc, wever; in 1344 Jan Van der Vloet en Zegher Utendaele. Deze laatste was zooals medegedeeld, een poorter.
- (71) In 1338 Willem van Huse en Pieter Van de Ovene, in 1339 Willem Yoens, Jan van der Vloet en Jan van Dessel, die tevens deken waren, en Pieter Van de Ovene; in 1340 allen, in 41 Pieter Van de Ovene en Willem van Huse. DEPAUW. *Stadsrek.* I, 253-365; II, 2-94-155-265-345.
- (72) Met zekerheid waren poorters: Jacob Rugginstul, gewezen deken der poorterie, Jurdaen Sersanders, Zegher Utendaele. DEPAUW. *Stadsrek.* III, 307; J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* I, 558; *Stadsarchief Gent. Stadsrek.* 1355-56, fol. LXXIX v^o. Andere majores als Gilles Rijnvisch, Pieter van Coudenhove, Willem en Thomas van Vaernewijck, Gelnoet van Lens, Hughe van Calcine, Jan Borluut e.a. steunden hem tevens als hoofdman, schepen of raadsmanen: P. ROGGHE. *gec. werk.* II, 10.
- (73) V. FRIS. *Les origines de la Réforme constitutionnelle de Gand.* 1360-69, p. 432.
- (74) *Memorieboek*, I, 28-43-45-42-41.

Het was even verkeerd te beweren dat Jacob Van Artevelde « incarnait tellement la politique tisserande que sa mort marquait l'imminence de la chute politique et sociale du métier de la laine gantois qui durant dix ans avait dominé la Flandre entière » (75). Weliswaar kregen de wevers hun aanzien in het stadsbeleid terug (76) doch van een overheersching kan er geen sprake zijn. Van de vijf hoofdmannen was er slechts één wever (77). Behalve in 1342 (78) hebben de wevers nooit meer dan twee vertegenwoordigers gehad als ontvangers (79).

In 1338-39 waren de wevers fel in de minderheid in den scheper-raad (80). In 1344 waren er met zekerheid van de 26 schepenen vijf volders, zeven uit de kleine neringen, twee uit de poorterie, vier uit de

(75) V. FRIS. *gec. werk.* 429.

(76) Dit was als het ware het logisch gevolg van de lotsverbeteringen die na 1333 aanvingen.

(77) Willem van Huse.

(78) Waren toen ontvangers: Pieter Mabesone, Jan van Steenbeke en Jan van der Vloet. Het is echter mogelijk dat van Steenbeke ook tot de poorterie behoorde. DEPAUW. *Stadsrek.* II, 155-156; J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* II, 838. De andere waren Symoen Parijs (kl. ner.) en Jan de Bake (volder).

(79) In 1339 was er een wever, Willem van Huse; in 1340 waren er twee wevers, Jan van Steenbeke en Jacob van Wackine; in 1341 was er weer een, Willem van Huse; ook in 1343, Jacob van Wackine; in 1344 weer twee, Lievin van Veurne en Pieter Stockman.

(80) Op de 26 schepenen waren er met zekerheid negen lieden uit de kleine neringen. Het waren: Hendrik Deboem, Jan van Drongen, Willem van Artevelde, Hendrik Henneh, Jan Minneman, Philips van Deynze, Pieter Dulhuus, Symoen de Necker en Boudin ute Meerham. DEPAUW. *Stadsrek.* I, 30-28-29-491, II, 43-120-207, III, 1; vijf uit de volderie: Jan Spelliart, Jan Selle, Jan Donker, Jan van de Ovene, Hendrik Goethals. DEPAUW. *Stadsrek.* I, 26-176, II, 210, III, 307; ESPINAS ET PIRENNE. *gec. werk.* II, 627; twee uit de poorterie, Jacob Ruggenstul en Zegher Utendale. J. VUYLSTEKE. *gec. werk.* I, 558. *Stadsarchief Gent.* *Stadsrek.* 1355-56, fol. LXXIX^v; vier wevers: Jan van Steenbeke, Willem de Merseman, Lievin van Veurne en Pieter de Clerc. ESPINAS ET PIRENNE: *gec. werk.* II, 629; *Stadsarchief Gent: Stadsrek.*, n^o 2, reeks 195, fol. 9. DEPAUW: *Stadsrek.* III, 58.

Dr. FR. BLOCKMANS vergist zich wanneer hij mededeelt « het is slechts de financieele afpersingspolitiek van Lodewijk van Nevers (1335) en vooral zijn onmogelijke stellingsname in het Engelsch-Fransch konflikt (1336) die de politieke macht te Gent andermaal (?) in handen speelde van de meest roerige elementen: « het draperie-proletariaat ». FR. BLOCKMANS. *De voorbereiding van een grooten tijd. Gent tot omstreeks 1336.* (Antwerpen 1942) p. 72. We zullen verder zien wie die roerige proleten-politiekers waren.

weverie (81) zoodat er noch bij den aanvang noch bij het einde van Jacob's bewind van een dominatie der wevers kan sprake zijn. Dat er vele nieuwelingen als schepenen optraden tijdens het bewind van Van Artevelde was natuurlijk. Er waren in de eerste plaats de wevers, die weer deel uitmaakten van den raad, sinds 1320 door hen verlaten. Daar komt bij dat vele lieden die tijdens het vorig bewind der hoofdmannen wegens verstandhouding met de rebellen, geleid door Willem de Deken en Klaas Zannekin, waren verbannen, thans als schepenen fungeerden (81). Artevelde's politiek was trouwens na 1339 volledig tegen Frankrijk en tegen den graaf gericht, die de teruggekeerde rebellen hadden bestreden.

Het beleid van Jacob Van Artevelde kende te Gent zelf eenige tegenkanting, wat aanleiding gaf tot ingrijpen vanwege het stadsbestuur. De weerspannigen waren meestal poorters, die met majores tegen zijn gezag kabaal schopten (83). In Januari 1343 kwamen de poorters zelfs met een georganiseerd geweld opzetten tegen het bewind der hoofdmannen, die ze wenschten afgeschapt te zien (84). Het opzet mislukte echter (85). In April 1345, enkele dagen voor den « Quaedden Maendach », traden Jacob Van Artevelde als opperhoofdman en Gel-

-
- (81) Uit de kleine neringen : H. Goethals, Jan van Bost, Michiel van West, Jacob Coelins, Hughe van Lembeke, Lievin Everbout, Roegier Desmet. Volders waren : Gillis van Contelsfoerde, Pieter van de Ovene, Hendrik Colewey, Jan van Houthem en Jan Diederix. Poorters waren : Zegher Utendaele en Pieter van de Hasselt. Wevers waren : Jan van der Vloet, Pieter van de Velde, Jan Feurman en Jan Serpieters. Van Lievin van Waes, Segher van Beghem, Lievin van Drongen, Willem Scelpe, Jacob Storem, Jan van Leyns en Lievin Spreeuwe, kennen wij het beroep niet. In de veronderstelling dat deze laatste wevers waren dan nog hadden de wevers de meerderheid niet in den raad.
- (82) Dit was onder meer het geval met Willem de Merseman, Jan Doedin, Lievin van Drongen, Jan van Deynze, Pieter van de Velde, Gilles van Gavere, Jan de Bake, Jan Utenhove, Jan Hughson e.a. P. VAN DUYSE en E. DE BUSCHER. *Inventaire analytique des chartres et documents appartenant aux archives de la ville de Gand.* (Gand 1867) 118 en volgenden.
- (83) In Maart 1338 werden o.m. aangehouden Pieter Damman, Portugalen en Pieter van der Mersch, blijkbaar allen heliaertsgezind. Laatstgenoemde was zelfs deken der poorters geweest. DEPAUW, *Cart. Art.* p. 95. In April werden aangehouden of vervolgd : Gilles van de Houtte, Hughe de Jonghe, Jan van der Siccken, ser Braem e.a.
- (84) De muiters waren o.m. Jan van Steenbeke, Pieter Damman, Jan Borluut, Salomon Borluut, allen majores. Laatstgenoemde was eveneens deken geweest van de poorterie.
- (85) N. DEPAUW. *Extrait de la chronique de Bruges* (Jacques van Artevelde), (Bruxelles 1913) p. 339-340.

noet van Lens als hoofdman af (86). Zij werden vervangen. Tengevolge van den « Quaeden Maendach » (1 Mei) toen talrijke volders, gesteund door een deel der kleine ambachten het tegen de wevers gewapenderhand opnamen wegens een loonconflict, verloren de volders hun deken (87). Sommige volders, die blijkbaar Denys, deken der wevers, hadden gesteund bleven als schepenen voort fungeeren (88). Het is niet precies uit te maken welke invloed de moord op Van Artevelde uitoefende op de samenstelling van het stadsbestuur. Ongeveer een maand na zijn dood, op 15 Augustus 1345, bleven de hoofdmannen, die tevens ontvangers waren (89) op post (90). De schepenraad was blijkbaar samengesteld uit vertegenwoordigers der wevers en der kleine neringen (91). De voorschepenen waren wevers. Er waren slechts twee dekens (92). Uit bovengaande kan worden afgeleid dat de stad bestuurd werd én door de wevers én door de kleine neringen (93). De weversdeken Denys had echter het « beleet van der stede » (94).

Tijdens het bewind van Van Artevelde poogden talrijke lieden, die de huik naar den wind hadden gehangen, hun verkiezing als hoofdman, schepen, ontvanger of deken, te bestendigen. Anderen die voor het eerst werden geroepen om een politieke rol te spelen streefden er naar eenzelfde doel te bereiken. Jan van der Vloet, die reeds in 1319 schepen was geweest, werd voorschepen in 1340 en 1344. In 1339 en 1342 was hij ontvanger. In 1338 en 1339 was hij deken van de wevers (95).

Jan van Dessel, een oud bekende, werd voorschepen van Gedeele in 1340, was deken en ontvanger in 1339 (96). Symoen Parijs, die

(86) Om wille van den graaf. P. ROGGHE: *gec. werk.*, II, 31.

(87) DEPAUW: *Stadsrek.* II, 475. Ook de dekens der kleine neringen werd vervangen.

(88) DEPAUW: *Stadsrek.* II, 257-388-389. (Gilles van Contelsfoerde).

(89) DEPAUW: *Stadsrek.* II, 444.

(90) Het waren Gilles van Gavere (wever), Willem van Vaernewijck (poorter), Joes Hapere (kl. ner.), Jan de Scouteete (kl. ner.) en Jan van Meesine (?). DEPAUW: *gec. werk.* II, 152-372-384-474-475.

(91) De volders kregen in October een beleeder. DEPAUW: *gec. werk.* II, 476. Een van de beleeders, Jan Hughstone, was wever. *Stadsarchief: Gent: Stadsrek.* n° 2, reeks 195, fol. 9.

(92) Warenn wevers: Willem van Huse, Willem de Merseman, Lievin van Veurne, Pieter van Damme, Jan van der Hoyen. Uit de kleine neringen: Lievin Braem, Pieter Dulhuus, Jan de Langhe, F. Sloeve.

(93) Willem van Vaernewijck is de eenige poorter die nog een bestuursrol speelde

(94) DEPAUW: *gec. werk.* II, 475.

(95) *Memorieboek* I, 1340-1344: DEPAUW: *Stadsrek.* I, 365-276; II, 155.

(96) *Memorieboek* I, 1340: DEPAUW: *Stadsrek.* I, 365-66.

eveneens voor van Artevelde's bewind, schepen was geweest, werd voorschepen in 1339 en 1343. Hij was ontvanger in 1340, 1342 en 1344. In 1345 was hij deken (97). Eenzelfde streven vervulde de poorters Zegher Utendaele en Jacob Ruggenstul, een Gilles Rijnvisch, een Willem van Huse, die vier maal hoofdman was, schepen in 1342 en 1345, en ontvanger in 1338 en 1341 (98).

* * *

Wij kunnen besluiten : in 1302 werd te Gent een democratisch reactionair regime ingevoerd, dat zonder belangrijke wijzigingen tot 1312 duurde. Onder de schepenen, die in deze periode de stad bestuurden, waren er vertegenwoordigers van de ambachten, waarin ook rijke lieden waren opgenomen en majores, (99) die tot geen ambacht waren toegetreden en blijkbaar deel uitmaakten van een groepeerings die later aan de poorterie een vasten vorm zou geven (100). In 1312 bestond reeds de « poorterie », een groepeerings van rijke kooplieden, nakomelingen van de vroegere heerschers, pachters van de stedelijke inkomsten, wisselaars, lieden die geen ambacht uitoefenden, doch die allen erfachtige lieden waren. Van 1312 tot 1320 slaagden deze poorters erin in akkoord met de vertegenwoordigers der volders, wevers en kleine neringen, als schepenen te fungeren. Het overwicht behoorde echter aan de ambachten.

In 1320 werd de regeering van « stedelijke unie » omvergeworpen door tusschenkomst van den graaf en vervangen door een buitengewoon bestuur geleid door vijf hoofdmannen. De poorters leggen beslag op het ambt van hoofdman en dat van ontvanger (101) en op het voorschepenschap van den Keure en van Gedeele. In den schependraad zetelden zij naast de vertegenwoordigers van de volders en van de kleine neringen. Aan de wevers werden door deze drie « leden » alle medezeggingschap ontzegd. Het overwicht behoorde aan de poorters.

In 1329 hield het buitengewoon bewind der hoofdmannen-poorters officieel op te bestaan. In feite werd het regime voortgezet onder een

(97) *Memorieboek I*, 1339-1343; DEPAUW : *Stadsrek.* II, 2-155-156-245-246-475.

(98) *Memorieboek I*, 1342-1345; DEPAUW : *Stadsrek.* I, 253, II, 94.

(99) Die Klauwaertsgezind waren.

(100) In 1309 traden reeds voor de stad majores op, die later van de « poorterie » deel zouden uitmaken.

(101) Reeds voordien ook door majores waargenomen.

bedekten naam. Het overwicht der poorters verminderde echter. Weliswaar bleven ze beslag leggen op het voorschepenschap doch de met hen aan het bewind gebleven twee leden der ambachten slaagden er in van 1332-33 af een en later twee ontvangers, die hun belangen verdedigden, te doen benoemen. Van 1325 af krijgen ook de deken der volders en deze der kleine neringen een zeker medezeggingschap in het stadsbestuur of oefenden er een zekere controle over uit, terwijl van 1333 af het lot der wevers sociaal verbeterde.

In Januari 1338 kwam een revolutionnair bewind, geleid door vijf hoofdmannen en de drie dekens der ambachten (volders, wevers, kleine neringen) aan de macht. Het regime van Jacob Van Artevelde steunde in de eerste plaats op de ambachten, die de meerderheid vormden in het buitengewoon bestuur en beslag legden op het voorschepenschap en doorgaans ook op het ambt van ontvanger. De schepenraad was samengesteld uit vertegenwoordigers der vier « leden » (wevers, volders, kleine neringen, poorterie). Van een overheersching der wevers kan er voor den « Quaeden Maendach » die voor de volders een verlies van prestige en macht beteekende, geen sprake zijn. Van Artevelde had toen reeds het beleid van de stad niet meer in handen.

Beheerschten de ambachten den toestand van 1302 tot 1312 en van Januari 1338 tot 1345 en later, van hun kant voerden de poorters van 1320 tot 1329 en nadien tot 1338, doch met minder gezag, het bewind te Gent. Van de verschillende regeeringen, die de stad van 1302 tot 1345 heeft gekend vormden de kleine neringen het stabiele deel. In alle regeeringen waren zij vertegenwoordigd. Het meest getroffen waren de wevers, die van 1320 tot Januari 1338, van alle deelneming waren uitgesloten.

Meermaals gebeurde het dat de Gentsche magistraat, hoe ze ook was samengesteld geen rekening hield met de uitvoering van de vredesverdragen of met de toepassing van zekere wetten. Zoo was door de Keure van 1296 bepaald dat de ontvangers slechts voor één jaar zouden worden aangesteld. Deze bepaling werd geenzins nageleefd. In 1305 liet Robrecht van Bethune toe dat een zekere Willem Schinkel en een zekere Jan van Valenchine die het vroeger reeds waren geweest, ook dat jaar ontvangers zouden zijn « behoudens de vrijheden van de stad ». Deze uitzondering werd mettertijd regel. Zooals medegedeeld bekleede Conte

Gualterotti het ambt van ontvanger van 1314-15 tot 1318-19. Tijdens het eerste bewind der hoofdmannen bleven sommige ontvangers jaren achtereen aan.

Spijt de vrede van Arques het bestaan van hoofdmannen verbood, bleven deze laatsten van 1320 tot 1329 en nadien onder een bedekten naam aan het bewind. Ook Jacob van Artevelde stoorde zich geenszins aan dit verdrag evenmin als de wevers toen ze, na den « Quaden Maendach » eenigszins den toestand beheerschten. Ook de dekens onderwierpen zich niet altijd aan de voorschriften. Naar deze bepaalden moesten op zijn minst twee jaar verlopen alvorens iemand opperdeken kon worden. In 1339 en 1340 was een zekere Yoens niettemin opperdeken van de kleine neringen (102). Het gebeurde zelfs dat bij afwezigheid van den graaf en zonder dezès toestemming nieuwe schepenen werden aangesteld. Dit geschiedde reeds in 1311 toen de wevers « firent li tisserans eschevins de cheulx qui leur pleut sans le licence de leur seigneur le comte de Flandres (103).

Ook tijdens het bewind van Van Artevelde werden schepenen gekozen zonder tusschenkomst van den graaf. De Gentsche schepenen, hoofdmannen, dekens « ende raet » beweerden echter dat alle « wettelicheden en de justicien binnen de stede « tijdens de afwezigheid van den graaf, waren » ghedaen bi bevelne, consentie en de ottroie van Oddine Naerboene, ontfanghere van Vlaenderen ende Clayse van den Belke, overballiu van Ghend. Ende vort(dat) de wettelichede ende justicien die men doen sal binnen der voorseiden stede, metten balliu Janne Van der Elst ofte... zouden geschieden « ten bevelne van den ontfanghere vorseid » (104).

Van 1302 tot 1345 werd de stad beheerscht door een pleiade families, die er naar streefden door een of meerdere leden in het stadsbestuur vertegenwoordigd te zijn. Zij poogden eveneens de verkiezing van hun kandidaten te bestendigen. Zoo was niet alleen een zekere Gelloet Damman, vader van een talrijk gezin, meermaals schepen doch ook zijn broer Lievin, zijn zonen Simoen, Lievin en Jan, en zijn schoonzoon Jacob Bette.

(102) Stadsarchief Gent. Gewijsde van dekenen : DEPAUW. Stadsrek. II, 2, 1, 365.

(103) J. VUYLSTEKE. *Cartulaire de la ville de Gand*, p. 184.

(104) Stadsarchief Gent : Jaerboek van de Keure 1339-40, fol. 4.

(105). Sommige lieden slaagden er in met een nieuwe regeering onder één hoedje te spelen en aldus jaren achtereen een bestuurspost te bekleden. Een typisch voorbeeld was Willem Van Vaernewijck. Deze was zijn politieke carrière als schepen begonnen in 1312, de periode van « Stedelijke Unie », maakte krachtig deel uit van de nieuwe regeering, die een overwicht aan de poorters verzekerde en steunde even krachtig het beleid van Van Artevelde, die de ambachten op het voorplan schoof. Na den moord op den opperhoofdman aarzelde hij niet de politiek van een Denys, die met de wevers het gezag van Van Artevelde mede had helpen kelderen, aan te kleven. Andere lieden nog als de conservatief en trouw graafgezinde Salomon Borluut steunde Lodewijk van Nevers in zijn strijd tegen de Vlaamsche rebellen, die te Cassel werden verslagen, staakte zijn diensten voor de stad kort na de geslaagde revolutie van den makelaar Jacob van Artevelde, om zijn diensten met Lodewijk van Male, die de wevers mede hielp onderdrukken, te hernemen. Nog andere families hielden als het ware voor elke nieuwe regeering een candidaat-schepen klaar. Zoo speelde Symoen Joers een bijzondere rol tijdens het eerste bewind der hoofdmannen. Tijdens het bestuur van Van Artevelde was het Willem Joers (106). Na hem was het Jan Joers ((107), die tijdens de periode dat de stad in goede verstandhouding leefde met graaf Lodewijk van Male, met dezen meeliep.

De lieden, die na 1302 de stad bestuurden waren doorgaans welstellend of rijk. Dit gold zóó voor de vertegenwoordigers der ambachten als voor de poorters. Zooals destijds de ambitieuze patriciërs, streefden nu ook de poorters naar een verwantschap met adellijke geslachten (108). In hun verwaandheid deden zij zich « her » of « ser » noe-

(105) **Stadsarchief Gent**: Weezenboek, 1376-77, fol. 40, en Kerkarchief St. Jacobs, Armen n° 4 en 5; **Memorieboek**, I, 19-35 (Lievin) 68 (Jan); J. VUYLSTEKE: **gec. werk**, II, 990 (Symoen). Daar vader Gelloet Damman in 1310 huwde en hij in 1314 met Lievin getuige was in een zaak kan worden verondersteld dat bedoelde Lievin een broer was van Gelloet. In de rekeningen is er trouwens sprake van een Lievin, ser Raessone en een Lievin, ser Gelloetsone. Er wordt ook gewag gemaakt van een Lievin, filius Servaes (**Memorieboek** 63), een Lievin en Jan, beide zonen van Jan. (**Memorieboek**, 66), alsook van een Jan Damman up de Leie (**Memorieboek**, 72, Jacob Bette (**Memorieboek**, 86).

(106) **Memorieboek**, I, 50.

(107) **Memorieboek**, I, 70.

(108) **Stadsarchief Gent**: Jaerboeken van de Keure (J.B.K. 1365-66, fol. 47, 1349-50, fol. 34 v°; **Rijksarchief Gent** 1^e carton: Oost-Eecloo 1329. DIERICX CH. **Mémoires sur la ville de Gand** (Gand 1815) I, 612.

men (109); en met « cnapen » of « pagen » omringen (110). Ze lieten zich ridder slaan (111), organiseerden spectaculaire steekspelen op de Vrijdagmarkt (112) en gingen in een tijd van troebelen, naar het voorbeeld van vele adellijke lieden, zich te lande in hun versterkingen verschansen (113). In de stad betrokken zij als hun voorgangers een steen (114) en teerden zóó op hun bezittingen binnen de poort als op hun goed, huizen, polders en moeren die zij elders in het graafschap bezaten, zelfs van de graaf gekocht hadden. Vele poorters hadden tevens een leen van den graaf of werden zijn raadsheer (115). De poorters schuwden de vermenging met niet « erfachtig » bloed. Zooals dit bij de erfachtige lieden van vóór 1302 het geval was trouwden de poorters of hun afstammelingen onder elkaar. Zij gingen echter ook met erfachtige personen, van wie vele blijkbaar nakomelingen van vroegere heerschers waren, en die thans in de ambachten waren opgenomen, huwelijken aan. Zoo huwde een Jacob Bette een dochter van Overleye (116), trouwden een Celien van Vaernewijck met een Jan de Gruutere (117), een Maria Rijnvisch met een Boudin Rim (118), een Lisane Sersanders met een Simoen van Vaernewijck (119), een Jan Borluut met een Margareta Damman (120), een Maria Van Artevelde met een Gelloet Dam-

-
- (109) **Memorieboek I**, 25 (Wenemaer), 39 (ser Clais ser Sanders).
 (110) **Stadsarchief Gent**: J.B.K.: 1349-50, fol. 57, en 1353-54, fol. 144.
 (111) Als Thomas van Willem van Vaernewijck, Boidin Rim, e.a.: de GHELLINCK d'ELSEGHEM-VAERNEWIJCK, **gec. werk.** 45-48-90-144. **Stadsarchief Gent**, Weezenboek: 1359-60, fol. 40v^o.
 (112) **DEPAUW. Stadsrek.** II, 143 (Willem van Vaernewijck).
 (113) *ib.* I, 226-227 (Hughe de Jonghe en Pieter Damman).
 (114) Zooals Everdey de Gruutere in de Rijngasse, Willem van Vaernewijck in d'Onderstraat, Jacob van Overdwater en Jan Rabau op de Korenmarkt e.a. **Stadsarchief Gent**: J.B.K. 1378-79, fol. 4; 1374-75, fol. 23; **DEPOTTER**: **Gent**, 3^e reeks, 9^e aflev. 281.
 (115) Zie voor de families Rim en Van der Coutere: **Stadsarchief Gent**, J.B.K. 1357-58, fol. 13; 1353-54, fol. 1; 1360-61, fol. 14v^o; 1386-87, fol. 31; 1365-66, fol. 47 en 55; 1376-77, fol. 61; **Archief Bisdom Gent**. Charters der Chantreuzen. Leenmannen waren de Vaernewijcks, de de Gruutere's e.a. **DEPAUW. Cart. Art.** 125; de GHELLINCK d'ELSEGHEM-VAERNEWIJCK: **gec. werk.** 133-102. Raadsheeren van Lodewijk van Nevers werden o.m. Macheleyn van St. Baafs, Jacob van der Hoyen, Thomas van Vaernewijck. **DEPAUW. Stadsrek.** I, 404.
 (116) **Stadsarchief Gent**. Archief St. Jacobskerk n^o 14, 1369.
 (117) **Stadsarchief Gent**: J.B.K.: 1365-66, fol. 47.
 (118) *ib.* Weezenboek; 1355-56, fol. 26v^o.
 (119) *ib.* J.B.K.; 1368-69, fol. 24v^o.
 (120) *ib.* Weezenboek; 1359-60, fol. 13.

man (121), een Jan Borluut met een Maria Rim (122), een Hendrik de Ruede met een dochter Sersanders (123), een Trude Rim met een dochter van de Walle (124).

Vele poorters verhoogden hun aanzien in de stad als in het stadsbestuur door het stichten van een hospitaal (125), een godshuis (125bis), een klooster (126), een kapel (127). Als voorheen de patriërs beheerschten vele poorters of hun nakomelingen het Gentsche geestelijke leven. Zoo werden zij proost van een kerk (128), voogd over een hospitaal (129), bestuurder van de begijnen (130), prior van een klooster (131), enz. Andere poorters bedachten kloosters, hospitalen en liefdadige instellingen met geldelijken steun (132). Het aanzien van sommige schepenen was zoo groot dat de stad ze bedacht met geschenken als zij of een van hun kinderen trouwden of in een klooster traden (133).

Ook onder de vertegenwoordigers van de ambachten die schepen, hoofdman of ontvanger werden, waren er talrijke lieden die voor geen rijken poorter moesten buigen.

Bezitters van steenen waren Jan en Simoen van der Sicke-

-
- (121) Stadsarchief Gent. Weezenboek 1376-77, fol. 40.
(122) DEPOTTER. Gent; 3^e reeks, 10^e aflevering 508.
(123) Stadsarchief Gent: J.B.K.; 1368-69, fol. 24v^o.
(124) Stadsarchief Gent. Charterboek. Alijnshospitaal, f. XI.
(125) Willem Wenemaer stichtte het Alijnshospitaal. DIERICX. *Mémoires sur la ville de Gand* (Gand 1815) II, 542. Zie ook J. de ST. GENOIS. *Histoire de l'hospice de Wenemaer à Gand et de ses fondateurs* (Gand 1834) en *Documents relatifs à l'hospice St. Laurent à Gand* (Gand 1867) uitgegeven door de administratieve commissie der burgerlijke hospitalen van Gent.
(125bis) Gerard de Stoevere stichtte het gods of gasthuis « Portegale » dat voor wijkplaats of nachtverblijf diende voor arme rondzwervende marskramers of straathandelaars. Stadsarchief Gent. Weezenboek 1453-54, fol. 80.
(126) Willem van Vaernewijck stichtte het klooster der Chartreuzen. SERRURE. *Vaderlandsch Muzeum*. IV, 349.
(127) DIERICX, *gec. werk*. II, 644.
(128) *ib.* *Mémoires sur les lois et coutumes et les privilèges des Gantois*. (Gand 1817) I, 316. DEPAUW. *Cart. Art*. II.
(129) Stadsarchief Gent. Burgerlijke hospitalen. Schreyboom 12 Aug. 1374; DE LIMBURG STIRUM. *Cartulaire de Louis de Male* (Bruges 1898) 151.
(130) J. BETHUNE. *Cartulaire du Béguinage de St. Elisabeth à Gand* (Bruges 1883) n^o 94, p. 67.
(131) A. VAN LOKEREN. *Histoire de l'abbaye de St. Bavon et de la crypte de St. Jean à Gand* (Gand 1855), 118.
(132) DIERICX. *Mémoire sur la ville de Gand*: II, 360. DEPAUW. *Cart. Art*. 273-25-575-64. Ook met gronden.
(133) DEPAUW. *Stadsrek*. II, 102.

len (134), Boidin van de Walle (135), Jan Borluut (136), Jurdaen Sersanders (137) e.a. Andere lieden beschikten over een fabriek (138). Ook deze schepenen hadden bezittingen, huizen, weiden en moeren in het graafschap (139).

Vele lieden uit de kleine neringen als de wijnheeren Simoen ser Thomaes en Jan Minneman (140), de vischhandelaars Clais Commer en Jan Demoor (141), de vleeschhouwers Michiel en Joes Deynoet (142), de hostellers Jurdaen Sersanders en Symoen Van der Sickelen (143), zelfs volders als Jan van Dessel (144) waren meermaals pachters van de stedelijke inkomsten. Rijk vooral waren de hostellers die voor het uitoefenen van hun bedrijf aan de stad een borgsom van 2000 ponden parisis moesten storten (145).

Vele lieden uit de ambachten, die van het stadsbestuur deel uitmaakten waren « vermaagschapt » met poortersfamilies, (146)

-
- (134) DEPAUW. *Stadsrek.* II, 556-406. DE LIMBURG-STIRUM. *Souvenirs archéologiques de la ville de Gand. XIII La Grande Faucille.* (Gand sans date) I en 2.
- (135) DIERICX CH. *Mémoire* II, 223; DEPAUW. *Stadsrek.* II, 546.
- (136) *ib.* II, 125; DEPAUW. *Stadsrek.* II, 552.
- (137) *Stadsarchief Gent.* Weezenboek; 1354-55, p. 302-303. DEPAUW. *Stadsrek.* II, 547.
- (138) *Archief St. Nikolaaskerk.* Carton H. 1357 (Boidin van de Walle).
- (139) Jurdaen Sersanders bezat met zijn broeders Nicolas en Daneel het Sersanderwal, moeren te Wachtebebe, erven te Erpe, te Bouchaute, enz. V. VAN DER HAEGHEN. *Het klooster ten Walle en de abdij van den Groenen Briel* (Gent 1888) n° 12; F. DEPOTTER. *Petit Cartulaire de Gand* (Gand 1885) 31. *Stadsarchief Gent.* Weezenboek 1354-55, fol. 302-303, en 1358-59, fol. 220 en J.B.K. 1362-63, fol. 15. *Rijksarchief Gent.* Oost-Eecloo 2^e carton. 31. Jaar 1357. Voor den makelaar Jacob van Artevelde zie P. ROGGHE, *gec. werk.* I, 18. Voor Jan Breebaert V. VAN DER HAEGHEN. *gec. werk.* 24. Voor de Van der Sickelen zie DE LIMBURG-STIRUM, *gec. werk.* en *Stadsarchief Gent.* J.B.K. 1368-69, fol. 46. F. DEPOTTER. *Petit Cartulaire.* 321.
- (140) DEPAUW. *Stadsrek.* I, 254-366; II, 2-268.
- (141) *ib.* I, 3-256-368.
- (142) *ib.* I, 256-368, II, 4.
- (143) *ib.* I, 108-254.
- (144) *ib.* I, 111.
- (145) Ook de pachters moesten een borg van 2.000 p.p. storten. De borgen voor een hostellier waren ten getale van een tot vijf. De bijzonderste hostellers waren: Boudin Ute Meerham, Jan Scinkel, Jan van der Sickelen, Lievin Braem, Gilles Naes, Lievin Everbout, Jacob Willebaert, Jan van Roeselaere, Gilles van der Pale, Jan Borluut en zijn zoon Pieter. DEPAUW. *Stadsrek.* II, 541 tot 560.
- (146) De Borluut's met de Damman's, de Van de Walle's met de Rimen, de Rimen met de Damman's, de Rijnvisschen met de Bette's, de Van Artevelde's met de Damman's, de Pape's, de Borluut's, de Alin's. DEPAUW. *Cart. Art.* 291-324-349-859. *Stadsarchief Gent.* Weezenboek: 1359-60, fol. 13 en 1376-77, fol. 40.

zels met adellijke (147). Evenals de poorters-schepenen werden deze lieden door de stad bedacht met geschenken bij feestelijke gelegenheden (148). Hun aanzien was soms zoo groot dat andere Vlaamsche steden ze eveneens met geschenken begiftigden. Deelen wij nog mede dat sommigen ook raadsheer van den graaf werden (149).

Het is verkeerd te meenen dat de lieden die de volders en de wevers in het stadsbestuur vertegenwoordigden, proleten waren. Wie aandachtig en geduldig de stadsrekening in kijkt zal constateeren dat een Jan van Calcine, een Jan van der Vloet, een Geeraert Denys, een Pieter Mabesone, een Jan de Lange, een Willem de Merseman, een Jan de Timmerman, een Willem van Huse, en anderen alles behalve arme stumperds waren. In de jaren waarin ze geen stadsambt bekleedden als in dezen waarin ze als schepenen, hoofdman of ontvanger fungeerden, dreven ze evenals andere schepenen, majores of poorters (150) winstgevende zaken met de stad (151). Dat vele wevers rijk waren bewijst ons frappant een Willem de Merseman, die een tijd raadsheer van den graaf werd, in 1327 met de rijkste poorters geld leende aan de stad, die in nood verkeerde, en aan de stad zakken wol kocht (152). Vele wevers — het zullen beslist wel geen proleten zijn geweest — werden evenals Willen de Merseman en poorters als Thomas van Vaernewijck raads-

(147) DEPAUW. *Cart. Art.* 269-125.

(148) » *Stadsrek.* II, 20-22-102-103.

(149) » *Cart. Art.* 270-271. Werden raadsheeren o.m. Symoen ser Thomaes, Willem de Merseman, Jan van Steenbeke, Jan van der Vloet. DEPAUW. *Stadsrek.* II, 34-36-205, I, 404.

(150) Als Willem en Thomas van Vaernewijck, Symoen ser Thomaes, Pieter van Coudenhove, Boidin Rugginstul, Jan Willade, Jurdaen Sersanders e. a. DEPAUW. *Stadsrek.* I, 233, II, 17-23-191-192-282.

(151) DEPAUW. *Stadsrek.* I, 155-49-384-391, II, 25-196-194-476-477. Hoe scherp soms de reglementen der ambachten en de stedelijke voorgeboden betreffende de nijverheden ook waren, toch was onder de wevers en de volders vrijen handel in wolwerk of laken toegestaan. Eerst in 1358 vernemen wij dat het aan de drapiers en aan de wevers is verboden handel in wijn en graan te drijven. ESPINAS ET PIRENNE. *gcc. werk.* II, 476 n° 477. Er was echter geen sprake van laken. Nochtans was het bv. aan een makelaar verboden tegelijk wever te zijn, aan een wever verf te verkoopen, enz. *ib.* II, 487 n° 459 en 430 n° 431. De wevers konden zooals dit bij andere ambachten het geval was, hun productie opdrijven, daar het de ambachten blijkbaar vrij stond de werkuren te bepalen. *ib.* II, 481-482, n° 453. Er was echter kapitaal noodig. Daarover beschikken zeker vele wevers — misschien waren er ook drapiers in het ambacht opgeteekend — die anders wel geen handel zouden drijven. Het geval Willem de Merseman is desbetreffend zeker kenmerkend.

(152) DEPAUW. *Stadsrek.* I, 267. Ook de volder Pieter van de Ovene kocht zakken wol van de stad. DEPAUW. *Cart. Art.* 95.

heer van den graaf (153). Interessant is het ook nog te vernemen dat sommige volders als Gilles van Contelsfoerde e.a. en ook wevers als zoovele andere poorters over een eigen zegel beschikten (154). Deelen wij ook nog mede dat in de eerste helft als in de tweede van de XIV^e eeuw de « veeten en verden » tusschen families, die over de stad heerschten, voort bestonden (155). Dat het leven van vele schepenen niet altijd bijzonder stichtend was blijkt uit het bestaan van vele natuurlijke kinderen (156) en vooral uit het schaken van vrouwen (157), wat, spijt de tusschenkomst van 's graven baljuw, soms door de schepenen werd geduld.

* * *

Als wij tot slot van deze studie het Gentsche stadsbestuur uit de eerste helft van de XIV^e eeuw in zijn samenstelling en zijn ontwikkeling vergelijken met de regeeringen der beruchte XXXIX uit de vorige eeuw, springen er dadelijk twee groote verschillen in het oog. Niet alleen hebben de heerschers van voor 1302 hun handelsmonopolies moeten opgeven maar ook den schependraad en de andere belangrijke bestuursambten voor niet-erfachtige lieden moeten openstellen. Na 1302 was er van een gesloten kaste van leiders definitief geen sprake meer. De verderfelijke geest en het egoïstisch streven, die zoozeer de patriciërs uit de vorige eeuw geestdriftig maakten, hadden echter bij de nieuwe gezagsvoerders diepe sporen nagelaten. Ofschoon naar allen schijn de eenvoudige wever als de lakensnijder, de wisselaar als de wagenmaker tot een ambt was toegelaten, waren het in werkelijkheid in hoofdzaak kapitaalkrachtige lieden die het bewind veroverden. Als voorheen doch op een niet zoo uitsluitende wijze was het nieuwe bestuursapparaat gegrondvest op het kapitaal. Al is het mogelijk, bijzonder gelet op de regeering van Jacob

(153) Waren wevers: Willem de Merseman, Jan van Steenbeke, Jan van der Vloet, zie nota 149.

(154) DEPAUW. *Cart. Art.* 124. Hadden een eigen zegel de wevers de Timmerman, Van der Vloet, Van Wackine, Van Steenbeke e.a.

(155) Over deze veeten verschijnt eerlang een korte studie van onze hand.

(156) DEPAUW. *Cart. Art.* 284. *Stadsarchief Gent*. J.B.K. 1373-74, fol. 18. Weezenboek 1388-89, fol. 60, enz.

(157) Zoo hield de hostellier Jan Rim gedurende vijf weken een vrouw in zijn huis opgesloten, werd de dochter van Boudin De Berre met geweld ontvoerd. DEPAUW. *Cart. Art.* 106.

van Artevelde, dat ook op proleten een beroep werd gedaan om als schepenen te fungeeren, toch blijkt het niettemin vast te staan dat de stad gedurende de eerste helft van de XIV^e eeuw werd gedomineerd door een aristocratie van min of meer begoede lieden. Deze waren de nakomelingen van de oude patriciërs en waren door middel van de ambachten doch vooral door tusschenkomst van de poorterie tot de macht gekomen. Daar kwamen bij talrijke homines novi voor een deel opgenomen in de ambachten en peringen, voor een ander in de poorterie.

Bij de majores, poorters of niet, die na 1302 regeerden, ontwikkelden zich dezelfde kenmerkende neigingen als bij hun beruchte voorgangers. Ook zij poogden hun macht en gezag uit te breiden en deze aan hun kinderen over te zetten. Zoo riepen zij een niet erkende erfachtigheid, geheel bepaald door de omstandigheden, in het leven. Geleid door de poorters die het vranke voorbeeld van hun ouders of verwanten niet hadden vergeten, streefden de majores samen met de poorters naar een bloedverwantschap met adellijke families wier handel en wandel zij poogden na te volgen of naar een onderlinge vermenging. Op deze wijze met elkander vertrouwd, kleefden zij den geloofsijver aan die destijds de patriciërs vervulden en brachten als deze onder diverse vormen hun steun aan de kerk en de openbare weldadigheid. Zoo leefden zij de vele veeten mede die in de XIV^e eeuw nog regel waren en toonden zich, in zeden en gewoonten de trouwe opvolgers van een voorbije geslacht van heerschers.

Wanneer het, spijt dit alles, gedurende de eerste helft van de XIV^e eeuw nooit tot een volledige verstandhouding en eenheid onder de majores is gekomen, dan is dit te wijten aan een paar belangrijke factoren. In de eerste plaats lokte de splitsing der beroepen, waarnaar vele majores hun bestaan moesten regelen, in dien tijd een vinnigen strijd van belangen uit waaraan niet kon worden weerstaan.

Daar komt bij dat de kring der majores, door het samenkomen van poorters en homines novi, mettertijd was verbreed, wat de kansen op verrijken moest verminderen. Aan den anderen bewoog zich een onstuimig nijverheidsproletariaat, waaraan de belangen van vele majores gekoppeld waren en dat deze laatsten, in weerwil van hun verlangen naar de oogen moesten zien. Ten slotte oefenden, in meerdere mate dan zij in de vorige eeuw de sympathieën verdeelden, nationale en zelfs internationale drijfveeren van politieken en economischen aard op vele

majores een beslisten invloed uit, die hen tegen elkander moest keeren.

Vandaar de afwisselende regeeringen in vele gevallen, gestuwd door het proletariaat doch steeds geleid door majores. Eens aan de macht namen de nieuwe bewindvoerders een voorbeeld aan hun onmiddellijke voorgangers. Naast majores die van elke revolutie of evolutie een deugd maakten, poogden zij op hun beurt de erfachtigheid van hun macht door te zetten en bleven de traditie trouw door de grafelijke inmenging in de stadszaken te bestrijden. Dat het streven naar ervachtigheid tot wanbesturen leidde was natuurlijk. De vele gepleegde misbruiken, vooral van financiële aard, waren als het ware een anderen trek die de majores van na 1302 van hun voorgangers hadden overgeerfd.

Kortom van een waar democratisch regime, van een directe vertegenwoordiging van het volk kan er betreffende de voornaamste bestuursposten, geen sprake zijn in de eerste helft van de XIV^e eeuw. Het was een aristocratie van majores, die alle eigenschappen en gebreken van hun voorgangers in zich droegen, die Gent domineerde. Het was een kliek van politiciers, machtsdronken en gedreven door winstbejag, die een roemlooze traditie van jaren, voortzette.

Het Schippersambacht te Gent (1302 - 1492)

door FERNAND CORRYN

W

IJ BEHANDELEN IN DEZE STUDIE de geschiedenis van het schippersambacht te Gent gedurende de eerste en kleinere helft van zijn bestaan, d.w.z. van 1302 tot 1492. De omvang van de stof en van het bronnenmateriaal legde ons een beperking in dien tijd op.

Door 1492 als *terminus ad quem* te aanvaarden, meenen wij een brok geschiedenis af te sluiten, welke de opkomst, den bloei, en den ondergang van het democratische Gent omvat. De Guldensporenslag gaf aan de stad haar democratisch karakter. In 1492, door het Verdrag van Kadzand, wordt Gent krachteloos aan den vorst overgeleverd, een stad gelijk een andere. In den loop van deze periode heeft het schippersambacht echter zijn inwendige organisatie vastgelegd, en de privileges verworven, die het welzijn zijner leden nog gedurende een tweetal eeuwen zullen verzekeren.

In de jongste eeuwen van het Oud Regime treft men te Gent naast elkaar twee dergelijke groepeeringsen aan, die van de Vrije Schippers, en die van de Onvrije Schippers. Hier komt alleen de eerste ter sprake; zij is de eenige die de Middeleeuwen hebben gekend. Haar benaming behoefde toen het epitheton « vrij » niet. Wel bestonden er toen reeds « onvrije » schippers, maar zij vormden nog geen vereeniging, zoodat

de titel van ons opstel, « Het Schippersambacht te Gent (1302-1492) », geen aanleiding tot verwarring kan geven (1).

OORSPRONG VAN HET SCHIPPERSAMBACHT

Wat den oorsprong van het schippersambacht betreft, staan we er niet beter voor dan voor gelijk welke andere Gentsche nering. Een stichtings-charter bezitten wij niet, overigens zou men tevergeefs naar een zoeken om de eenvoudige reden dat dit niet besloten lag in den geest van den tijd; immers de Middeleeuwsche ambachten zijn niet met een slag of stoot uit den grond gerezen, maar zij hebben zich vrij, onafhankelijk en langzaam gevormd van onder naar boven, m.a.w. de neringen zijn niet door de centrale regeering in het leven geroepen, maar zij hebben zich onder den drang der omstandigheden tot een constructief geheel gevormd, na een lange evolutie doorgemaakt te hebben, en het is slechts in uitzonderlijke gevallen dat de neerschrijving van een reglement samenvalt met de uiteindelijke en volgroeide constitutie van een ambacht.

Dit ontbreken van concrete bewijzen heeft er dan ook aanleiding toegegeven dat de eenige geschiedschrijver, die de schippersnering min of meer systematisch onderzocht heeft, Fr. DE POTTER, op een eenigszins poëtische wijze zegt: « de oorsprong des ambachts is verloren in den nacht des tijds » (2).

Het lijkt ons nuttig hier onze meening betreffende het ontstaan en de evolutie der neringen in het algemeen uiteen te zetten; en al is het ons onmogelijk voor het schippersambacht bij gebrek aan officieele documenten een preciese en welafgebakende dateering voor te stellen, toch is er in de laatste dertig jaren eenige klaarheid in het wordingsproces der ambachten gekomen, dankzij de werkzaamheid van den voortreffelijken Brusselschen hoogleeraar G. DES MAREZ, die dit punt op een

-
- (1) Voor deze studie zijn niet alleen benut de eigenlijke fondsen van de schippersnering in het Stads- en in het Rijksarchief te Gent. Wij hebben ons zelf daarenboven het tijdroovend werk opgelegd de machtige reeksen van het Gentsch stadsbestuur, Stadsrekeningen, Jaarregisters van de Schepenen van de Keure en Staten van Goed van de Schepenen van Gedeele aan een nauwgezet onderzoek te onderwerpen.
 - (2) FR. DE POTTER, *Gent van den Oudsten Tijd tot Heden*, Gent, 1883-1901, deei III, blz. 8. Ziet voor aanverwante beschrijvingen II, blz. 501-518 (schippershuis); IV, blz. 218-229 (scipliedenhuis); IV, 219-222 (schipperskapel); VII, blz. 337-340 (onvrije schippers); VII, blz. 340-344 (onvrije schippersmaats).

afdoende wijze heeft opgelost. Hij omschrijft den technischen term « ambacht » als aanduidende een beroepsvereniging, bekleed met een zekere autonomie, officieel erkende reglementen bezittend en geleid door hoofden, vrij door de leden verkozen (3).

Dit corporatief stelsel treffen wij vóór 1302 niet aan. Wel komen er op het einde der XIII^e eeuw dekenen en vindere voor, maar die zijn niet vrij verkozen door de ambachtslieden, zij zijn aangesteld door de schepenen om toezicht uit te oefenen op zekere vakken der stedelijke industrie. Zij zullen in het vervolg verdrongen worden en plaats maken voor de « gezwoeren », gekozen door de leden zelf en die later den titel van deken zullen aannemen (4).

Deze evolutie heeft zich voltrokken na 1302, na de wereldverba-zende overwinning van het Vlaamsche volk, t.t.z. van de ambachtslieden op de Fransche legers. Door die strijd werd de broederband ten volle gesmeed en heeft die geest, welke terzelfdertijd de vrijheid en de gebondenheid in zich gesloten houdt, zich over geheel Vlaanderen uitgespreid (5).

In die periode heeft zich dan ook het schippersambacht gevormd. Wanneer? Zooals wij hooger reeds betuigden is het onmogelijk dit nader te bepalen bij gebrek aan sprekende bewijzen, maar dat de nering zich ontwikkeld heeft uit die dubbele grondstelling: verbondenheid tus-schen lieden van een zelfde beroep en solidariteit in de verdediging van hun land tegen vreemde indringers, dit laat geen twijfel over; later hebben dan ook sociale en godsdienstige factoren hun invloed uitgewerkt.

In de eerste lijst der ambachten, welke dagteekent van 1313 (6), worden de schippers niet vermeld, hetgeen natuurlijk niet noodzakelijk beteekent dat de corporatie niet bestond — wat wel mogelijk is — maar m.i. ligt het meer voor de hand te beweren dat deze lijst onvolledig opge-maakt is; indien we deze vergelijken met een tweede optekening van

(3) DES MAREZ, G., *L'Evolution corporative en Flandre à la fin du 13^e siècle*. (CONGRES HISTORIQUE ET ARCHEOLOGIQUE DE GAND, 1907), band II, blz. 482-485.

(4) DES MAREZ, o.c., blz. 483.

(5) De neringen hadden politieke macht te Luik sedert 1303 (PONCELET, *Les Bons Métiers*, p. 4); te Antwerpen tijdens de Vlaamsche overheersching (PRIMS, *Geschiedenis van Antw.*, V, 10).

(6) BLOCKMANS, F., *Eenige nieuwe gegevens over de Gentsche draperie (1120-1313)*. B.C.R.H., deel 104 (1939), blz. 257.

1327 (7), als afgevaardigden der neringen naar Eekloo trokken, dan valt de onvolledigheid van beide lijsten oogenblikkelijk op: neringen in 1313 vernoemd, worden tevergeefs in 1327 gezocht, bv. de kleermakers en de metsers, alhoewel deze absoluut niet verdwenen zijn. Wij kunnen bijgevolg zonder moeite bevestigen dat er telkens een keuze is geschied.

Een volledige vermelding treffen wij eerst aan in 1336. In die crisisjaren werd immers door de stad hulp aan de neringen verleend, en in dergelijke omstandigheden mogen wij wel veronderstellen dat alle bestaande neringen steun zullen ontvangen hebben (8).

In die lijst worden er 59 vernoemd, waaronder ook de schippers, en wel op de 9^e plaats, een volgorde dewelke nog willekeurig en toevaltig is; terwijl ze in 1356 een quasi-vasten vorm zal aangenomen hebben (9). Wij zullen dan ook de schippers geheel de Middeleeuwen door op de 6^e plaats terugvinden (10).

De ambachten in het algemeen, het schippersambacht in het bijzonder, zijn na een lange evolutie in het begin der XIV^e eeuw tot hun uiteindelijke vorming gekomen. Reeds vóór 1328 heeft de schippersnering haar concreet Middeleeuwsch uitzicht aangenomen en aldus zal ze blijven voortleven, steeds aan haar primitieve en aloude statuten « dat niemand en ghedinct te contrarien » geklemd, deze angstig en jaloersch bewakend, tot zij op het einde van het Oud Regime als een verfoeilijk en te lang drukkend systeem door een naar vrijheid strevende gemeenschap werden verbannen.

(7) VUYLSTEKE, J., *Stads- en Baljuwrekeningen* (1280-1336), Gent, 1900, bl. 540. Een eerste maal vinden wij de schippers vermeld te Brugge in 1302-3 (COLLENS, *Compte Communal*); Douai, 1357 (ESPINAS, *Vie Urbaine*); Antwerpen, 1386 (PRIMS, *Antwerpen*); Luik, 1386 (PONCELET, *Les Bons Métiers*); Namen, 1328 (GOETSTOUWERS, *Les Métiers de Namur*).

(8) VUYLSTEKE, J., *Rekeningen der Stad Gent. Tijdvak van Jacob van Artevelde*, Gent, 1874-75, I, blz. 28.

(9) Stadsarchief Gent, Rekeningen 1356-57, fol. 146 r^o en 153 v^o (cfr. N. DE PAUW, *Voorgeboden*, blz. 165).

(10) VAN WERVEKE, A., *Het Godshuis van Sint Jan en Sint Pauwel te Gent, bijgenaamd de Leugemeete*, Gent, 1909, blz. 94.

	1336	1445	1447	1448	1449	1450	1451	1452	1453	1454	1455
sciplieden	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6	6

SAMENSTELLING VAN HET AMBACHT

BESTUURLIJKE SAMENSTELLING.

Een ambacht, evenals elke andere groepeerling, veronderstelt in zijn schoot een kern, dewelke als één persoon optreedt, een tusschenschakel vormt tusschen de vormlooze en ontoereikbare massa en de hoogere instanties, het ambacht synthetiseert tot een rechtspersoon, de inwendige orde handhaaft, die bijgevolg alle macht in handen heeft, een macht, dewelke in moderne termen uitgedrukt, drievoudig is, ze omvat nl. :

- a) een wetgevende bevoegdheid;
- b) een uitvoerende bevoegdheid;
- c) een rechterlijke bevoegdheid.

Die rol was toegewezen aan het bestuur of de « wet » (11), zoals zij dit zelf noemden, en niemand anders kon zich dat recht aanmatigen.

De « wet » was, in verband met de algeheele structuur van de nering, samengesteld uit den DEKEN met daarnaast den STEDEHOUDERE, de 12 GEZWORENEN (12), die, naar de principes van gelijkheid en billijkheid, gelijk en evenredig over de drie leden van het ambacht verdeeld waren (elk lid had vier vertegenwoordigers, en, naar wij vermeen, één per wijk) (13), den « CNAPE », een diensbode, en de drie « HUUSMEESTERS » of « GOEVERNERERS », die het toezicht hielden op de bezittingen van het « ambacht ».

Alle jaren, veertien dagen na half Augustus, dus rond 1 September, werden zonder uitstel en onrechtstreeks de deken en de gezworenen verkozen. Uit elk lid werden acht personen door « den ghemeenen suppoosten » aangesteld op de volgende wijze: de stad werd in vier wijken verdeeld, in elke wijk werden twee personen per lid aangeduid, zoodat men dus alles in zijn geheel genomen 24 schippers had; deze legden dan hun eed af dat ze een deken en de gezworenen zouden kiezen, « die nuttelic sullen sijn gode ende onsen rechten prince ende der ghemeenre stede van Ghent ende den ghemeenen ambachte naer den

(11) Stl. G., Reeks 180 n^r 2, fol. 1 r^o.

(12) St. G., Jaar, Keure 1407-8, fol. 34 v^o, 1408 12 Februari (n.s.).

(13) DE POTTER, *Gent*, III, blz. 485.

ordonnanchie van den boucke » (14). Als tegenprestatie was de nieuw-verkozen deken gehouden een intredegeschenk van 12 pond grooten in de kas van het ambacht te storten (15), zooals overigens algemeen voorkwam in alle andere neringen, om met die voorwaar niet geringe som alsdan een feestviering in te richten.

Na den deken werden door dezelfde kiezers twaalf gezworenen aangesteld. Alhoewel nergens uitdrukkelijk vernoemd, noch door een « ordonnanchie » gestaafd, toch vermeenen wij dit aantal als vaststaand te mogen aanschouwen. Een tekst daarenboven van 1408 maakt gewag van dit aantal (16), terwijl anderzijds in 1467 duidelijk blijkt dat de drie leden hun respectievelijke vertegenwoordigers onder de gezworenen hadden (17).

Om alle partijverkiezing uit te schakelen mocht een deken geen kiezer zijn, zooals een kiezer geen deken zijn kon (18). Elk jaar werd een nieuw bestuur verkozen. Om daarenboven te voorkomen dat dit een erfelijk karakter zou krijgen en in een familiebezit van een zekere kaste zou ontaarden, waren deken, gezworenen en liefmeesters verplicht te wepelen, t.t.z. waren zij gedurende een bepaalde tijdspanne van de bekleeding van elk bestuurlijk ambt uitgesloten; de deken en liefmeesters voor den duur van vier jaar, de gezworenen en huismeesters van drie jaar, alleen de « cnapé » was bestendig en bleef zijn ambt uitoefenen tot het hem ontnomen werd (19). In een periode van 150 jaren zijn ons slechts drie gevallen bekend, waar op dezen regel een uitzondering werd gemaakt. In 1367 en 1370 (20) bekleedt Jan Mayhuus het dekenschap, Giselbrecht Mayhuus in 1373 en 1376 (21), Zeger Everwyn in 1384 en 1386 (22), hetgeen wel een bewijs is van de sterke innerlijke orde, de stevige gehechtheid aan een gezonde inwendige organisatie en de trouwe gebondenheid aan de « ordonnanchie ».

Acht dagen voor zijn aftreden was de deken verplicht rekenschap te geven van zijn beheer en dientengevolge diende hij den geldelijken

(14) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 1 r^o.

(15) S. G., Jaar. Keure 1443-44, fol. 117 r^o, 1444 26 Maart (n.s.).

(16) S. G., Jaar. Keure 1407-8, fol. 34 v^e, 1408 12 Febr. (n.s.).

(17) DE POTTER, *Gent*, IV, blz. 220.

(18) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 6 r^o.

(19) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 1 v^e.

(20) S. G., *Wijsdommen der Neringen*, fol. 30 r^o en 32 r^o.

(21) S. G., *Wijsdommen der Neringen*, fol. 40 en 15 r^o.

(22) *ib.*, fol. 35 r^o en 36 r^o.

staat van het ambacht te rechtvaardigen, zooals tevens de huismeesters zouden doen ten overstaan van de bezittingen van het « sciplieden-huus » (23), zoodat elke ontvreemding van ambachtsgoederen uitgesloten was. Als materiele vergoeding ontvingen deken en gezworenen een bovenkleed met kap en een langen kapmantel, de « cnapé » een bovenkleed met kap en « bienfayte » (24), en de drie huismeesters een bovenkleed met kap (25).

DEKEN EN GEZWORENEN.

Wij zullen deken en gezworenen in eenzelfde verband behandelen, daar er tusschen beide ambten geen essentieel onderscheid te maken valt. Ze vormden, zooals wij hooger reeds zagen, een onverbreekbaar geheel m.a.w. de « wet » (26), waarin de deken slechts de eerste was onder de gezworenen, aan wien zijn titel alleen prestige, maar geen werkelijke macht medebracht. Zijn bevoegdheid loopt geheel en al parallel met deze der gezworenen; niets, wat slechts eenigszins verband hield met de essentie van het ambacht, kon hij doen dan alleenlijk in het bijzijn van hen (27).

Gebeurt het soms dat wij den deken alleen aantreffen zonder dat naast hem de gezworenen vermeld worden, dan vindt dit zijn oorsprong in het feit dat eerstgenoemde zijn opdracht uitvoert niet in rechtstreeksch verband met de belangen van de nering, maar op uitdrukkelijk bevel van de schepenen, beschouwd als een persoonlijkheid. Hij vertegenwoordigt immers het ambacht ten overstaan van de stad, concretiseert de rechts-persoonlijkheid van het ambacht, en maakt als dusdanig deel uit van het stedelijk organisme. Hij smeedt den schakel tusschen nering en stad eenerzijds, en tusschen stad en land anderzijds, zoodat hij wel als een der meest vooraanstaande en invloedrijke personages dient bestempeld, met wiens macht dient rekening gehouden.

Wetgevende Bevoegdheid. Alhoewel er geen documenten voorhanden zijn, die ons het vast bewijs leveren, dat de « wet » ordonnantiën uitgevaardigd heeft, beweren wij toch, dat alle reglementen en statuten,

(23) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 1 r^o.

(24) Wij hebben niet kunnen uitmaken wat dit beteekent, misschien is het in verband te brengen met been. (bien).

(25) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 1 r^o.

(26) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 1 r^o.

(27) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 3 v^o.

welke uitsluitend de innerlijke werking van het ambacht betreffen, van hen uitgegaan zijn, zooals bv. de inwendige arbeidsverdeeling over de drie leden van meesters, Durmeschepen en knapen; besluiten aangaande de kapel, het armenhuis, enz., daar de corporaties een afgesloten en onafhankelijk geheel vormden, waarin de inwendige structuur niet aan de willekeur der stad, maar wel van de « wet » onderhevig was.

Uitvoerende Bevoegdheid. De deken en gezworenen, het wezenlijk hoofd van het ambacht, hebben alle beleid in handen. Zij verwezenlijken het contact met het stedelijk of centraal bestuur, zij vertegenwoordigen de nering op alle plaatsen en tijden. Geen lid kan zich aan hun actie of bevel onttrekken. Alles wat in betrekking staat tot de rivieren moet aan hun oordeel onderworpen (28), zij roepen de leden op tot den krijgsdienst (29), zij verleenen de « vrijheid » aan een persoon (30), aan hen leggen de huismeesters hun eed af (31), zij bevelen waar de feestdagen moeten gevierd (32), zij verbieden een schipper zijn ambacht uit te oefenen (33), aan hen moet elk schipper verklaren « hoe hij inde riviere ghevaren heeft » (34), zij verpachten, verkoopen of vermeerderen de bezittingen van het ambacht (35), enz., enz., met een woord alles was aan het college van deken en gezworenen onderworpen.

Rechterlijke Bevoegdheid. Al wat « den rivieren toebehoorde », in den ruimsten zin opgevat, werd door den « wet » in eerste instantie geoordeeld. Niemand mocht zich tot een ander tribunaal wenden, deed hij het wel dan trof hem een boete van drie pond parisis en zou hij gedurende 40 dagen zijn nering laten (37); zoo ook was het de « wet » verboden iemand anders dan schippers te « hooren », alhoewel hier nochtans geen onderscheid gemaakt werd tusschen vrije en onvrije schippers (38). Zoo merken wij hoe in 1432 een proces hangende is

(28) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 1 r^o.

(29) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 2 r^o.

(30) ib., fol. 3 v^o.

(31) ib., fol. 1 v^o.

(32) ib., fol. 2 r^o.

(33) S. G., Jaar. Keure, 1476-77, fol. 20 r^o, 1476 17 September.

(34) ib., fol. 20 r^o, 1476 17 September.

(35) S. G., Jaar. Keure, 1391-92, fol. 54 v^o, 1391 12 September.

(36) DE POTTER, IV, blz. 581, 1360 14 Juli.

(37) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 1 r^o.

(38) De onvrije schippers maakten geen deel uit van het schippersambacht, om reden dat zij de « vryhede » t.t.z. de voorrechten der nering niet bezaten. Zij vormden derhalve een gemeenschap op zichzelf en zullen op het einde der 15^e eeuw een alleenstaande en officieel erkende nering in het licht roepen.

tusschen de onvrije en vrije schippers, waarbij eerstgenoemden meenden « nyewers te wette te stane dan alleenlic voor scepene vander Kuere ». Maar aldus vatten het de vrije niet op en « dede verandwoorden dat hij ende zijne voorsaten dberecht van ichelijken musecen ende anderen contrarierende der vrijheit van ziere voors, neeringhe ghehadt hadden ». De schepenen nemen de stelling der vrije schippers aan met gevolg dat de onvrije aan de rechtbank van het ambacht onderworpen worden (39). In 1451 echter slaan de vrije schippers een geheel anderen toon aan. Dan verklaren zij juist het tegenovergestelde! Het gaat er hem namelijk om uit te maken of Willem Everwyn, fs. Willems, vrij schipper is of niet. Deze Willem Everwyn wil dit bewijzen aan de hand van getuigen, maar de deken wil daar niet van hooren « mids dat zij gheene vrije sciplieden en waren, zeggende dat hij gheene beleeden soude dan die vrij waren in de zelve neeringhe ». De Breede Raad (40) nochtans bekrachtigde de uitspraak der schepenen van 1432 en besloten « dat zij gehouden werden den voornoemden Willem recht ende wet te doene up zijn versouc ende voorstel binnen XIII daghen eerstcommende, ende te hooren orconscip ende informacie naer de costume vanden zoldere, t'elcx rechte, alzo wel vrije sciplieden als onvrije ende onvrije als vrije weerdich van trauwen ende gheloeve » (41).

Die rechtspraak van deken en gezworenen was echter heel gering, en betrof slechts zaken van inwendigen aard, zooals twisten tusschen de vrije schippers onderling, koopen en verkoopen van schepen en getouwen, verwisselen van schepen, en onregelmatigheden die op de rivieren gebeurden (42). Hadden de oneenigheden een meer ernstig en uitwendig karakter, zooals bv. een proces met een ander ambacht, dan kwamen de « questies » ofwel voor de schepenen van der Keure, ofwel voor de « ghemeenen dekenen » (43). Had het geschil een nog breeder uitzicht, zooals een debat tusschen de schippers van twee steden, dan werden de beide partijen voor den Raad van Vlaanderen gebracht.

(39) S. G., reeks 180 n^r 18, 1432 22 October.

(40) De Breede Raad of Collatie was de rechtbank der neringen, samengesteld uit de « **ervachtege poorters** », den overdeken der neringen, de 53 kleine dekenen, den deken der wevers samen met zijn gezworenen en den deken der 5 neringen met zijn gezworenen. De Collatie vergaderde op den « **zolder** », het bovenste verdiep van het schepenhuis der Keure.

(41) S. G., Wijsdommen der neringen, fol. 105 v^o.

(42) S. G., reeks 180, n^r 2, fol. 1 r^o.

(43) Onder « **ghemeenen dekenen** » verstaat men alle dekenen der stad, dewelke deel uitmaakten van den Breeden Raad.

DE STEDEHOUDER.

Het kon voorkomen dat de deken in de onmogelijkheid gesteld was zijn ambt waar te nemen, daar hij zich dikwijls, door zijn schippersbedrijvigheid in beslag genomen, buiten de stad bevond (44). In dergelijke gevallen trof men dan naast de gezworenen een « stedehoudere » aan, dewelke volledig de bevoegdheid van den deken in handen had.

Geen enkel document nochtans stelt ons dezen ambtenaar concreet en in zijn geheel voor. Wij weten hoegenaamd niet op welke wijze hij verkozen werd, hoe lang hij zijn amot uitoefende, welke zijn juiste bevoegdheid was. Wij veronderstellen derhalve dat hij den deken bijstond in zijn functies, hem soms verving, en gerecrueteerd werd onder de gezworenen (45), maar algeheele zekerheid hebben wij daaromtrent niet (45bis).

DE HUISMEESTERS.

Zooals wij hooger reeds gelegenheid hadden er op te wijzen, ging men na de aanstelling van deken en gezworenen over tot de verkiezing van de drie « huismeesters », ook « bewarers » of « gouverneurs » genaamd (45ter).

Elk lid had zijn eigen vertegenwoordiger (46), terwijl aan ieder van hen een bepaalde taak opgelegd was. Een huismeester hield toezicht op het armenhuis (47), een tweede op de vergaderzaal, de derde op de kapel (48).

De bevoegdheid van de huismeesters was tamelijk groot; vooreerst waren zij de plaatsvervangers en vertegenwoordigers van de wet in de ondergeschikte en hun respectievelijk toegewezen gebouwen; daarmee was verbonden, dat alles wat rechtstreeks of onrechtstreeks in betrekking kwam met het « scipliedenhuus », in zijn uitgebreidste beteekenis — het omvatte zoowel het armenhuis als het vergaderlokaal — aan hun

(44) S. G., Jaar. Keure 1483-84, fol. 78 r^o, 1483 22 December.

(45) S. G., Jaar. Keure 1479-80, fol. 141 r^o, 1480 19 April.

(45bis) Slechts vijf gevallen van plaatsvervangers zijn ons bekend: 1359-60, Jan van Aerszele voor Hendrik Eekaard; 1476-77, Jan Meuleneer voor Lieven Haddin; 1478-79, Simen Lippens voor Frans van de Velde; 1479-80, Gillis de Wale voor Jan Obrecht; 1485-86, Jan Stulpaart voor Jooris van der Eeken.

(45ter) S. G., reeks 180, n^o 2, fol. 1 r^o.

(46) ib., fol. 1 r^o.

(47) S. G., Jaar. Keure 1490-70, fol. 112 r^o, 1470 3 Juli.

(48) S. G., Jaar. Keure 1442-43, fol. 146 v^o, 1443 3 Juli.

toezicht onderworpen was, zooals bv. verkoopen, koopen of verpachten van grond (49), het koopen van renten (50), het innen van boeten (51).

Na hun ambtsjaar dienden zij, evenals de gezworenen, drie jaar te wepelen (52) en acht dagen voor de verkiezing van het nieuwe bestuur rekening voor te leggen van de administratie van het huisgoed (53), terwijl de nieuwverkozenen hun eed aan den deken en de gezworenen zouden afleggen (54).

DE LIEFMEESTERS.

Zooals de naam het heel duidelijk aantoonde, stonden deze personen in betrekking met de Lieve. Weinig is ons nochtans daaromtrent bekend. Hoe talrijk ze waren? Wie ze waren? blijven ons zoovele opene vragen. Ze schijnen niet rechtstreeks van het ambacht deel te hebben uitgemaakt, slechts eenmaal werd van hen melding gemaakt in de « vryhede » (schippersstatuten).

Wij vermeenene dat ze aangesteld werden door de stad, om reden dat de Lieve en toebehoorten eigen bezit waren van de stad (55), logischerwijze mogen wij dan ook daaruit afleiden dat de toezieners der Lieve stedelijke van overheidswege aangestelde ambtenaren waren. Er dient echter hierop gewezen dat de liefmeesters slechts één enkele maal in de stadsrekeningen vermeld worden, wanneer zij op kosten van de stadskas gekleed worden (56).

Tenslotte kunnen wij er aan toevoegen dat er meer dan twee liefmeesters waren, in dien zin immers getuigt volgende tekst: « jeghen Wouter vander Sickelen ende meester Lauwereinse, den coepman, over hemlieden ende hare medeghesellen als liefmeesters » (57). Na hun ambtsjaar moesten zij vier jaar wachten vooraleer zij opnieuw konden herkozen worden (58).

(49) S. G., Jaar. Keure 1391-92, fol. 54 v^o, 1391 12 September.

(50) S. G., Jaar. Keure 1469-70, fol. 112 r^o, 1470 3 Juli.

(51) S. G., reeks 180, n^r 2, fol. 1r^o.

(52) S. G., reeks 180, n^r 2, fol. 1 v^o.

(53) *ib.*, fol. 1 r^o.

(54) *ib.*, fol. 1 v^o.

(55) BOES, J., *De Lieve*, in B.S.G. (1929), blz. 29.

(56) S. G., Stadsrekeningen, n^r 16, 1443-44, fol. 142 r^o.

(57) S. G., Jaar. Keure 1438-39, fol. 190 r^o, 1440 23 Oktober. Deze personen behooren niet tot het schippersambacht.

(58) S. G., reeks 180, n^r 2, fol. 1 v^o.

Hun bevoegdheid was geheel en al bepaald door en verbonden aan de Lieve. Zij waren de plaatsvervangers en vertegenwoordigers van de schepenen (= de stad), zoowel het financieel als het rechterlijk beheer hadden zij in handen, zij verpachtten de Gentsche bezittingen te Damme (59) (spei, huizen), zij verkochten de « vrijheid » (60), zij inden de boeten, en niet de pachters van de Lieve (61), terwijl zij er bovendien voor zorgden dat de ordonnantiën stipt werden nagevolgd, dat geen schepen getrokken werden door paarden, tenzij met hun toestemming (62), dat de schepen de geëischte ijkmerken vertoonden (63). De schaarschte der bronnen laat echter niet toe ons nader uit te spreken.

DE « CNAPE ».

Als laatste en laagste persoonlijkheid hebben wij tenslotte den « *cnape* ». Hij stond als loopjongen ter beschikking van het bestuur. Zijn bedrijvigheid beperkte zich slechts tot kleine karweitjes, waaraan geen overdreven waarde dient gehecht.

Langs hem om kwam de deken in contact met de suppoosten van de nering; alwie, op zijn bevel, door den « *cnape* » opgeroepen, zich niet aanmeldde, verbeurde vijf schellingen parisis (64). Indien een koopman een schip zocht om zijn goederen te vervoeren en dit ter kennis van den deken bracht, werd den knaap opdracht gegeven om den eersten in den « toert » te vragen of hij den last wou aanvaarden; weigerde deze, dan ging hij naar den volgenden tot hij een schip ter beschikking van den koopman stellen kon (65).

Uit deze beschouwingen blijkt dus ten volle het federatief karakter van het ambacht. Zij vormt een kleine gemeenschap, als het ware een groote familie, waarbinnen elk lid zijn bestaansmogelijkheden en de toekomst verzekerd wordt. Zij heeft haar eigen leiders, haar eigen wetgevers, haar eigen rechters, dewelke in een lichaam vereenigd, de « wet », alle activiteit tot zich trekken, alles convergeert naar dit centrum, naar daar stroomen alle krachten, vandaar vloeien alle krachten weg. Het

(59) BOES, J., *De Lieve*, blz. 29.

(60) S. G., reeks 180 n^r 18, 1421 28 Mei.

(61) S. G., reeks 108 n^r 2, fol. 27 r^o, 1411 6 Juli.

(62) *ib.*, fol. 73 r^o, 1420 15 Mei.

(63) *ib.*, fol. 103 r^o, 1431 18 Augustus.

(64) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 2 r^o.

(65) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 13 v^o.

is het hart, dat geheel de nering leven geeft en het als een persoon tegenover den buitenwereld stelt. Daarin schuilt de buitengewone en bewonderingswaardige sterkte van het ambacht, gezien daardoor in tijd van nood een vlug en krachtdadig optreden verzekerd is, maar tevens een groot gevaar. De geheele gemeenschap overgelaten aan één macht leidt steeds tot uitersten, zoowel in gunstigen als in ongunstigen zin, daar die temperende factoren ontbreken, dewelke het evenwicht herstellen en de vinnige hoeken afronden. Dikwijls is het aan die absoluut eenzijdige gedachtenvorming te wijten geweest, dat de Vlaamsche ambachten meermaals die gevreesde « wapenynghen » ontketend hebben, gedrongen door een blind en onwrikbaar vertrouwen in hun leiders.

ECONOMISCHE SAMENSTELLING.

Wij willen hier vooraf doen opmerken, dat de drieledige indeeling van het schippersambacht in lid der pleitenaars, lid der Durmeschepen en lid der knapen (66), niet verward mag worden met de courante en traditioneele indeeling in meesters, gezellen en leerlingen, zooals die aangetroffen wordt in bijna elke andere nering. Op het eerste zicht immers zou men geneigd zijn deze twee reeksen met elkander te versmelten, eenigszins daartoe geholpen door het feit dat het eerste lid uitdrukkelijk in de documenten van den tijd als « meesters » aangeduid wordt (67), terwijl anderzijds de bedrijvigheid van het derde lid wel in overeenstemming kan gebracht met deze der gezellen, welke hierin bestaat dat zij de meesters behulpzaam zijn. De struikelsteen is echter het lid der Durmeschepen, hetwelk onmogelijk met den groep der leerlingen kan vereenzelvigd.

Die twee totaal verschillende samenstellingen zijn echter op zulkdanige wijze met elkander verbonden, dat zij een vast geheel vormen op deze wijze voorgesteld :

-
- (66) S. G., Jaar. Keure 1479-80, fol. 93 r^o, 1479 23 December; reeks 180 n^o 18, 1464 15 September. Een bijna analoog verschijnsel doet zich voor in het schippersambacht van St. Omaars, daar onderscheidt men in « scoudenaars » (scoude, schip van drie vaten wijn), in « yckenaars » (ycking, schip van zes vaten wijn), en later de « bélandriers ». PAGART D'HERMANSART, *Les anciennes Communautés d'Arts et Métiers de St. Omer*, St. Omer, 1879-1881, blz. 343.
- (67) S. G., Wijsdommen der Neringen, fol. 14 v^o, 1358.

2 ^e lid Durmeschepen	}	Meesters
1 ^e lid pleitenaars		
3 ^e lid knapen		Gezellen
		Leerlingen

De oorsprong van die drieledige indeeling is waarschijnlijk gesteund op traditie en klimt ongetwijfeld op tot vóór de eigenlijke vorming van de nering. Dan reeds zal de drang bestaan hebben tot een natuurlijke en spontane regeling der scheepvaart. De groote schepen, zooals pleiten, hebben voortdurend het vervoer op Leie en Schelde geregeld, Gent met Henegouwen en Noord-Frankrijk verbindend, terwijl de veel kleinere seien en Durmeschepen in mindere mate daar zijn voorgekomen, maar voornamelijk de verbinding tusschen Gent en de Vier-Ambachten bewerkstelligd hebben langs de noordelijke rivieren, waarvan de Durme en de Burggravenstroom de voornaamste waren (68). De naam van een rivier, de Durme, in de ruime geographische draagwijdte van het woord (69), is overgegaan op het schip, hetwelk meest in dit vaargebied voorkwam (70). Wanneer dan later door het graven van de Lieve eindelijk de langverwachte rechtstreeksche verbinding met de zee tot stand gekomen was, waardoor, om zoo te zeggen, de prachtigste parel aan de kroon werd gehecht en Gent, « *assise et située en la croix du ciel* » (71), door haar machtige ligging de bewondering en afgunst van elke stad afdwong, en vermits de pleiten de toegang tot de Lieve ontzegd waren, hebben de Durmeschepen zich ipso facto in dit kanaal op dergelijke wijze genesteld en dit als hun eigen gebied gaan beschouwen, dat wij ze in de XIV^e en de XV^e eeuw nauw verbonden en tot een geheel vergroeid met de Lieve aantreffen. Waaruit dan die voortdurende geheel de Middeleeuwen door merkbare antithese zal vooropkomen van Lieve-Durmeschepen en Leie-Schelde-pleiten. Dit is ongetwijfeld de basis van

(68) Over die rivieren kan men de studie raadplegen van A. VAN WERVEKE, *Etude sur le cours de l'Escaut et de la Lys-Durme au Moyen-Age à Gand et en aval*, Bruxelles, 1892 in-8^e.

(69) De naam Durme had in het midden der Middeleeuwen een zeer ruime betekenis en werd zelfs gebruikt om een deel van de Leie, de Schipgracht, de Moervaart en de eigenlijke Durme aan te duiden; later is de scheiding doorgedrongen en heeft men aan die rivieren hun eigen respectievelijken naam toegekend. cfr. A. Van Werveke, o.c.; blz. 11-14.

(70) Een analoog verschijnsel bestatigen wij eveneens bij den woordelijken overdracht van « *scarpe* » en « *Ertvelde* » op die schepen dewelke met die rivier of plaats een nauw verband uitmaken.

(71) FROISSART ed. K. DE LETTENHOVE, Bruxelles, 1867-77, Ia, blz. 307.

de driedelige structuur van het ambacht. Het derde lid alsdan werd gevormd door de knapen, « *dewelke noch pleiten, noch sneyscepen en vermoghen te voerne* » (72). In 1358 treffen wij voor de eerste maal deze indeeling in officieele oorkonden aan, en dan nog wel in een vonnis — is het toeval? — tusschen de meesters en de Durmeschippers (73).

Alvorens echter tot de rechstreeksche studie van elk lid afzonderlijk over te gaan, oordeelen wij het niet ongeschikt hier een kort overzicht te geven van de in de Middeleeuwen en vooral in het Gentsche gebruikte schepen. Zooals men reeds heeft kunnen opmerken waren de meest voorkomende vaartuigen de « *pleyte* », het « *Durmeschip* » en de « *sey* ». Later is echter het onderscheid tusschen beide laatste verloren gegaan en zijn de termen door en naast elkaar gebruikt.

De Pleite. Geen enkel document uit den tijd zelf geeft ons dien-aangaande een preciese voorstelling. Het eenige wat wij daaromtrent weten, is dat de pleite een vracht kon dragen welke gelijkstond aan deze van drie honderd karren (74). Daarenboven wordt er in de scheepvaart-regeling van Leie en Schelde gewag gemaakt van pleiten die meer dan 65 vaten wijn laden en 140 mudden koren (75), hetgeen ongeveer overeenstemt met een last van 63.000 kg. (76).

De Sei. Dit schip was veel kleiner dan de pleite. Van dit vaartuig hebben wij een zeer duidelijk beeld verkregen vooral wat zijn draagkracht en grootte betreft. In de Jaarregisters komen er verschillende koopakten voor waarin den omvang van het schip aangegeven wordt, zoodat het ons mogelijk geweest is, wat dit punt betreft, tot een goed einde te komen.

De sei was ongeveer 19,50 meter lang, 2,50 meter breed en 1 meter diep, en kon een maximumvracht dragen van 45 mudden (77), t.t.z. ongeveer 20.250 kg.

(72) DE POTTER, III, blz. 37.

(73) S. G., Wijsdommen, fol. 14 v^o, 1358.

(74) S. G., reeks 180 n^r 19, 1497 24 Maart (n.s.).

(75) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 2 v^o-3 r^o.

(76) 1 mudde = 643 lt. = pl. m. 450 kg.

1 ton = pl. m. 970 kg., cfr. Gentsche Reductietafel.

Wij hebben kunnen vaststellen dat 1 ton = pl. m. 2 mudden

bv. 5 vaten wijn = 10 mudden graan (WOLTERS, I, blz. 33).

17 » » = 34 » » (WOLTERS, I, blz. 43).

65 » » = 140 » » (reeks 180 n^r 2, fol. 2 v^o).

(77) WOLTERS, M.J. *Recueil des Lois, Arrêtés, Règlements, etc. de la Fl. Orientale, Gand, 1867-74*, I, blz. 43, 1465 14 Augustus.

In de XV^e eeuw echter worden de termen sei (of snei) en Durmeschip door en naast elkaar gebruikt (78), beide woorden hebben dezelfde draagwijdte, zoodat men reeds in een privilegiebrief van 1502 te lezen kreeg « de ghone vanden anderen lede voerende scepen ghenaeamt Duermescepen, die men heet sneys » (79). Daarbij kwam dan nog dat in 1450 een voorgebod uitgevaardigd werd, waarin de schepenen bepaalden dat de Durmeschepen en seien eenzelfde grootte zouden hebben (80), zoodat het materieel onmogelijk was een onderscheid tusschen beiden af te teekenen. Wij laten hier ten overzichtelijken titel een tabel volgen, waarin wij de verschillende maten aangeven uitgedrukt in voeten (81), met de omzetting in ons modern stelsel.

	lengte		breedte		diepte	
1448 (82)	65 voeten	19,37 m.	8,5 voet.	2,53 m.	3 v. 1 d.	0,91 m.
1460 (83)	63 »	18,77 m.	8,5 »	2,53 m.	3 v. 2 d.	0,94 m.
1481 (84)	67 »	19,96 m.			37 d.	0,99 m.
1482 (85)	67 »	19,96 m.	8,5 »	2,53 m.	37 d.	0,99 m.
1484 (86)	66 »	19,66 m.			37 d.	0,99 m.
1488 (87)	69 »	20,56 m.	9 v. 2 d.	2,72 m.	4 voeten	1,18 m.
1489 (88)	66 »	19,66 m.	8,5 voet.	2,53 m.	37 d.	0,99 m.
1489 (89)	66 »	19,66 m.	8,5 voet.	2,53 m.	36 d.	0,97 m.
1490 (90)	70 »	20,86 m.	9 v. 2 d.	2,72 m.	40 d.	1,08 m.

Het Durmeschip. Naar de waterloopen maakte men een onderscheid tusschen enerzijds het Durmeschip dat in de Leie, Schelde en Lieve vaarde, en anderzijds het Durmeschip dat alleen in de Lieve voorkwam. Het eerste had drie ijkingen, en wel op vijf, zeven en zeventien vaten, het tweede slechts twee, namelijk op vijf en zeven (91). In 1465 werd bepaald dat eveneens de Durmeschepen der Lieve drie ijkingen zouden dragen, en boven de reeds twee vernoemde een van « 45 mudden coorens

(78) S. G., reeks 180 n^o 2, fol. 10 v^o.

(79) DE POTTER, III, blz. 37.

(80) S.G., Jaar. Keure 1460-61, fol. 11 r^o, 1460 17 September.

(81) 1 voet = 11 duimen = 0,298 m.

(82) S. G., Jaar. Keure 1447-48, fol. 88 v^o, 1448 10 Februari (n.s.).

(83) ib., 1460-61, fol. 11 r^o, 1460 17 September.

(84) ib., 1481-82, fol. 26 v^o, 1481 3 Oktober.

(85) ib., 1481-82, fol. 113 r^o, 1482 13 Februari (n.s.).

(86) ib., 1483-84, fol. 202 r^o, 1484 9 Juni.

(87) ib., 1488-89, fol. 40 r^o, 1488 24 Oktober.

(88) ib., 1488-89, fol. 70 v^o, 1489 7 Februari (n.s.).

(89) ib., 1488-89, fol. 98 r^o, 1489 18 April.

(90) ib., 1490-91, fol. 30 v^o, 1490 13 November.

(91) S. G., St. Janshuis, charters n^o 155, 1464 10 April.

ghendscher maten » of van zeventien vaten wijn zouden vertoonen (92).

Het had doorgaans een lengte van 62 voeten (18,47 m.), een breedte van 8 voeten (2,38 m.) en een diepte van 3 voeten en 2 duimen (0,94 m.) (93). Daar er echter gevaar bestond dat de schepen wegens een te grooten vrachtsinhoud zouden zinken, werd er in 1460 een voorbod uitgevaardigd volgens hetwelk van nu af aan de vaartuigen een minimumlengte moesten hebben van 18,77 m., een breedte van 2,53 m. en een diepte van 0,94 m. (94), terwijl in 1464 de schipmakers verboden werd schepen te maken langer dan 19,07 m., breeder dan 2,38 m. en dieper dan 0,94 m. (95), gezien anders de scheepvaart in de Lieve gevaar liep gestremd te worden (96). De pleiten werden voortgetrokken door paarden, hetgeen men noemde « mennen » (97), de seien en Durmeschepen door mannen (deze taak was voorbehouden aan de knapen) (98). In beide gevallen nochtans werd de arbeid vergemakkelijkt door het opvangen van den wind door middel van het zeil.

De Durmeschepen, en waarschijnlijk wel alle schepen, alvorens te water gelaten te worden, werden van een ijkteeken voorzien. In 1429 werd dienaangaande door een voorbod bepaald, dat elk schip drie ijkingen diende te dragen, namelijk een van vijf « vaten wijns », een van zeven en een van zeventien. Naargelang men zijn schip op een van die drie maten liet ijken, plaatste men respectievelijk vijf, zeven of zeventien vaten van « poytau » (99) vol water in het ruim. Het teeken, het-

(92) WOLTERS, I, blz. 43, 1465 14 Augustus.

(93) S. G., reeks 108, n^r 2, fol. 94 v^o, 1429.

(94) S. G., Jaar. Keure 1460-61, fol. II r^o, 1460 17 September.

(95) S. G., St. Janshuis, charters n^r 155, 1464 10 April.

(96) Naast deze vaartuigen waren er nog tal van andere, ongelukkig ontbreekt ons elk concreet gegeven dienaangaande. Het toltarief van Gent van 1199 (WARNKOEENIG-GHELDOLF, *Hist. de Flandre*, III, 223) vermeldt schuit, scarpoise, hobort, vlotschip; de bepalingen der scheepvaartregeling in de Leie van 1236 (GILL. V. SEVEREN, *Cartulaire de l'Ancienne Estaple de Bruges*, I, 32) gewagen van een scandre, danne, herle; het toltarief op de Schelde van 1271 (WARNKOEENIG-GHELDOLF, o.c. II, 460) spreekt van een neif de Meuse, coghe, escute Louveignouse, neisplate, berch, giener; de Jaar. Keure vernoemen een claddescip (1434-35, fol. 111 r^o); een balengier (1437-38, fol. 133 v^o), een vleescute (1456-57, fol. 21 r^o), een veerscepe (1469-70, fol. 9 r^o), een hemere (1484-85, fol. 100 v^o), een dootslach (1484-85, fol. 117 r^o), een bringandine (1475-76, fol. 49 v^o), een smacke (1486-87, fol. 155 r^o), een ingheneere (1475-76, fol. 67 r^o); tenslotte een almoere en een amescip (Univ. Bibl. Gent, n^r G 15062, fol. 13 r^o).

(97) S. G., reeks 108, n^r 2, fol. 73 r^o, 1420 15 Mei.

(98) S. G., reeks 156, n^r 7, fol. 77 r^o.

(99) Wijn van Poitou.

welk aantoonde hoeveel men laden kon, werd op vier verschillende plaatsen op volgende wijze op de romp geslagen : op 15 voeten van den boeg bracht men aan beide zijden een ijzeren bout aan in een tinnen plaat, en achteraan insgelijks op 8 voeten van den achterstevan. Boven deze vier teekens plaatste men dan de merken der zeven vaten, en daar boven de ijken der zeventien, zoodanig dat men altijd zien kon « teekin van der ykinghen daer up gheladen es » (100).

Het ijken gebeurde « onder den crane », en werd gedaan door twee schipmakers, dewelke jaarlijks benoemd werden, nadat zij onder eed verklaard hadden dat zij hun werk in alle betrouwbaarheid zouden uitvoeren. Voor elk schip dat zij ijkten, ontvingen zij 18 grooten, terwijl aan het Sint-Janshospitaal, wien het ijkrecht toebehoorde, en de vaten leverde, 6 grooten werd uitbetaald; aan « die vanden crane » d.w.z. de kraankinders of wijschroorders, dewelke de vaten laadden en losten, was eveneens 6 grooten toegekend. De totale som van 30 grooten werd betaald door den eigenaar van het schip, daarenboven zou hij ook nog de bouten en de tinnen platen leveren. In geval van bedrog werden de ijkmeesters voor tien jaar verbannen en de ijking ongeldig verklaard, anderzijds zouden de schippers, die hun schip niet ijken lieten, een boete van vijftig pond parisis betalen (101). Toen men echter ontdekte dat wel degelijk bedrog gepleegd werd, kwamen de schepenen er toe een nieuw besluit uit te vaardigen : het Sint-Janshospitaal zou de steenen ter beschikking stellen ten gewichte van vijf, zeven en zeventien vaten wijn; voor elk schip ontvingen de broeders 12 schellingen parisis en de ijkers 12 grooten; het teekenen geschiedde op dezelfde wijze, maar om het verplaatsen van de merken te voorkomen werd boven elk merk een leeuw ingebrand, terwijl vóór het ijken twee planken van het dek weggenomen werden om na te gaan of er ergens in het ruim geen gewichten verdoken lagen om aldus het schip een grootere zwaarte te geven en bijgevolg meer te kunnen laden (102). Het systeem van het ijken is te Gent toegepast vanaf 1408 (103). In een voorgebod van dien datum vinden wij voor de eerste maal melding van het merken « ende

(100) S. G., reeks 108, n^o 2, fol. 94 v^o, 1429.

(101) *ib.*, fol. 94 v^o, 1492.

(102) S. G., St. Janshuis, charters n^o 155, 1464 10 April.

(103) Te St. Omaars waren de schippers verplicht onder waarborg hun schip te laten merken door middel van een tinnen roos. PAGART D'HERMANSART, *Les Anciennes Communautés d'Arts et Métiers à St. Omer*, I, 344.

dat men elc schip teekenen sal met eenen ghebrandden teekine dat de stede gheven sal (104). En overeenstemmend met dit gegeven, treffen wij in de stadsrekeningen een post aan in het jaar 1408 : « Ontfanc van den scepen die ghehyct waren bachten Sente Janshuus ende an de Mine-meersch die in de Lieve varen », waarin het ijken van 370 schepen medegedeeld wordt (105).

Wij hebben niet kunnen achterhalen wanneer dit recht in de handen van de Sint-Jansbroeders is overgegaan, noch ter welke gelegenheid. Zeker is het dat reeds in 1411 zij het uitbatingsrecht hebben (106), en dat zij dit in pacht geven onder volgende voorwaarden : de pachter zal zorgen voor 33,000 steenen, voor de werktuigen om die vracht van het eene schip naar het andere te transporteeren, voor al het noodige ijzer en tin, voor de werklieden. Daarentegen zullen de broeders het schip doen zuiveren en « de teekine slaen ». Als vergoeding ontving de pachter de $\frac{3}{4}$ « vanden baten die vanden scepen commen sal », waarvan hij voor elk schip aan den broeder die toezicht over het ijken hield 4 penningen moest afstaan, terwijl het laatste vierde ten goede van het hospitaal kwam. De eigenaars van de schepen betaalden 8 grooten voor het merken op vijf en zeven vaten en 16 grooten voor de zeventien (107).

(104) WOLTERS, I, blz. 33, 1408 7 November en niet 1308 zoals de heer Boes en Gill. van Severen verklaarden, gevolg van een verkeerde lezing.

(105) S. G., rekeningen 1408-9, fol. 166 v^o. Dit cijfer kan ons evenmin toelaten een statistiek op te maken, gezien daarin eveneens de onvrije als de vrije begrepen zijn.

(106) S. G., reeks 108 n^r 2, fol. r^o, 1411 16 Juli.

(107) S. G., St. Janshospitaal n^r 90, 1413 3 Februari (n.s.).

In 1443 (108) werd de vergoeding voor den pachter teruggebracht tot op de helft (109).

DE PLEITENAARS OF « MEESTERS ».

Zij vormden het eerste lid van het ambacht. Van meet af willen wij er hier echter op wijzen dat de benaming « meesters », dewelke eveneens aan dezen groep gegeven werd, de basis is, van veel verwarring, daar men steeds geneigd is beide termen te vereenzelvigen. Er is nochtans een strikt onderscheid te maken; de benaming « meesters » immers wordt in deze beteekenis slechts in beperkten zin aangewend, volgens de eigenlijke interpretatie van het woord evenwel dient ook het tweede lid met den trap van meesters gelijkgesteld. Het onderscheid tusschen pleitenaars en Durmeschippers was slechts van materieelen aard, zooals de eersten de pleiten voerden, zoo voerden de tweeden Durmeschepen, beide groepen waren als meesters erkend.

De activiteit der pleitenaars bestond hierin dat zij « vermoghen te voerne scepen, gheheeten pleyten » (110). Gezien de pleite ten volle verbonden is met de groote rivieren om reden dat zij te groot was voor de Lieve en de noordelijke rivieren, kunnen wij de pleitenaars onmogelijk buiten het kader van het Leie-Scheldesysteem en dezes inwendige

(108) S. G., Jaar. Keure 1442-43, fol. 179 r°, 1443 14 Augustus.

(109) Ten documentairen titel geven wij hier een overzicht van de ontvangsten der broeders in verband met het ijken der schepen, zooals dit blijkt uit hun rekeningen:

1425-26	210	grooten	1442-43	6	grooten
1426-27	174	»	1444-45	48	»
1427-28	156	»	1445-46	708	»
1429-30	150	»	1447-48	24	»
1431-32	1652	»	1448-49	24	»
1437-38	189	»	1452-53	48	»
1438-39	30	»	1467-68	54	»
1439-40	54	»	1468-69	225	»
1440-41	3	»	1470-71	284	»
1441-42	30	»	1474-75	228	»
			1485-86	204	»

Op deze getallen kunnen wij echter niet steunen om daaruit, het aantal Durmeschippers af te leiden, vermits een schipper meer dan één schip bezitten kon, en tevens daar in deze cijfers eveneens de onvrije schippers begrepen zijn. Het jaar 1431-32 staat buitengewoon hoog verheven boven alle andere, niet als gevolg van een economische omwenteling, maar omdat in dit jaar een nieuw voorgebod betreffend het ijken uitgevaardigd werd. (Reeks 108 n° 2, fol. 103 r°, 1431 18 Augustus); S. G., St. Janshospitaal, rekeningen n° 18-20.

(110) DE POTTER, III, blz. 37.

scheepsvaartregeling beschouwen zoodanig dat wij beide factoren in één geheel behandelen.

Vooreerst onderhield men den « toert ». Dit stelsel, gesproten uit een geest van gelijke arbeidsverdeeling en socialen gelijkheidszin, vatte men aldus op: alle schippers vormden een door de toertrol vastgelegde reeks, zoowel stroomopwaarts als stroomafwaarts; degene, die vooraan lag, had de gelegenheid het eerst te laden, weigerde deze de vracht, dan ging ze automatisch over naar den tweede, weigerde hij echter eveneens, dan liep de « *cnape* » van het ambacht zoover de rij af totdat hij een bereidwilligen schipper aantrof (111), terwijl de moedwillige schippers aan het einde van de reeks geplaatst werden (112).

Kwam een onvrij schipper te Gent aan met een vracht, welke een verdere bestemming had, dan werd de lading getransbordeerd in het schip van hem die « den outsten vanden toure » was (113). Dit is hetgeen men noemt lastbreken, t.t.z. het overladen van een vracht van een onvrij schip naar een vrij. Alwie zijn toert verkocht of verruilde, verloor voor een jaar alle toertrecht (114).

In vele belangrijke steden zelfs, zooals Doornijk, Rijsel, Béthune en Antwerpen, hadden de vrije schippers getracht hun gebruiken in te burgeren, en daar ook handel en scheepvaart aan de regels van het toertstelsel te onderwerpen. De eerste drie toerten werden door een ordonnantie van Karel den Stoute (1471) afgeschaft, gezien zij van recenten datum bleken en niet op traditie gesteund, terwijl alleen de laatste in stand gehouden werd, zoodanig dat aan elken koopman het recht teruggeschonken werd dien schipper te nemen, met wien hij een redelijk akkoord kon afsluiten (115), m.a.w. de vrije handel, onderhevig aan de concurrentiewet, werd in eere hersteld.

Het vrachtloon der pleitenaars was geregeld naar vier termijnen, de eerste termijn liep van 15 Mei tot « Bamesse » (1 October), de tweede van 1 October tot Sint-Maartensmis (11 November), de derde van 11 November tot 15 Maart, de vierde van 15 Maart tot 15 Mei (116). Naargelang het vervoer in een van die termijnen viel, was het loon van

(111) S. G., reeks 180, n^r 2, fol. 2 r^o.

(112) BOES, o.c., blz. 51.

(113) Universiteitsbibl. Ms. G 15062, fol. 4 v^o.

(114) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 2 r^o.

(115) S. G., reeks 180 n^r 18, 1471 16 Januari (n.s.).

(116) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 12 r^o.

den schipper bepaald. Wij laten hier een overzichtstabel volgen van het loon der schippers in de XV^e eeuw per termijn, uitgedrukt in grooten (117) :

	I	II	III	IV
Voor een mudde graan :				
van Doornijk naar Gent	12	14	16	14
van Gent naar Antwerpen	9	10,5	12	10,5
van Gent naar Antwerpen (1471)	8	10	11	10
van Gent naar Mechelen	9	10,5	12	10,5
Voor een vat wijn :				
van Gent naar Doornijk	25,5	30	36	30
van Gent naar Oudenaarde	12,75	15	18	15
van Gent naar Rijsel	25,5	30	36	30
van Gent naar Kortrijk	12,75	15	18	15
van Gent naar Meenen	12,75	15	18	15
van Gent naar Komen	12,75	15	18	15
van Gent naar Wervik	12,75	15	18	15
Voor een waterkuip weed :				
van Doornijk naar Mechelen	14	14	14	14
van Doornijk naar Antwerpen	14	14	14	14

In 1471 werden de vastgestelde loonen afgeschaft, men stond aan den koopman de vrijheid toe met den schipper naar goeddunken den prijs te bepalen, terwijl het tarief der « *reyse* » tusschen Gent en Antwerpen verminderd werd (118).

Een derde punt dat dient behandeld in verband met de pleitenaars omvat de marktschepen. Wij kunnen ons niet heelemaal akkoord verklaren met de stelling van G. Bigwood, als zouden deze schepen een geregelden dienst tusschen twee steden in stand houden en op de marktdagen de granen naar Gent brengen. In 1486, getuigt Bigwood, kwamen er vier respectievelijk van Kortrijk, Oudenaarde, Hulst en Axel (119), terwijl in de XVI^e eeuw er gestuurd werden naar Oudenaarde, Deinze en Kortrijk (120). In feite echter moet de toestand als volgt voorgesteld worden. In de XV^e eeuw zijn er schepen, die op de weke-

(117) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 12 r^o.

(118) S. G., reeks 180 n^r 18, 1471 16 Januari (n.s.).

(119) BIGWOOD, G., *Gand et la circulation des grains en Flandre du XIV^e au XVIII^e s.*, Stuttgart, 1906, blz. 446.

(120) DE POTTER, III, blz. 31.

lijksche marktdagen van twee bepaalde steden een bestendigen dienst onderhouden. Het marktschip bv. van Mechelen had zoowel op de marktdagen van Gent als van Mechelen het uitsluitelijk recht alle marktgoed te vervoeren, of zooals een tekst zegt: « alle manieren van goede, dat te Ghent zijnde, ghecocht, vercocht, ghemaect ende verwrocht es, zonder fraude oft malicie, ende ghesleten zijn wille inde selve casselrie sonder vorder te gane ende ghevoert te werdene » (121).

Er waren zes marktschepen, nl. het marktschip van Oudenaarde, van Deinze, van Kortrijk, van Mechelen, van Hulst en Axel, en het marktschip tusschen Doornijk en Oudenaarde genaamd « ketserobins », waarvan de eerste vier eigendom zijn van de nering en onrechtstreeks door haar uitgebaat. Zij werden door loting (122) van jaar tot jaar onder borgstelling verpacht.

DE DURMESCHIPPERS.

Het tweede lid van het ambacht bestond uit die groep schippers, welke de Durmeschepen of seiers voerden (123). Zooals wij hooger reeds gelegenheid hadden er op te wijzen, is er hoegenaamd geen reden om deze schippers ook niet als « meesters » te beschouwen. Het onderscheid tusschen beide leden beperkte zich slechts tot den scheepsvorm; de eersten hadden pleiten, de tweeden seien, beiden hadden dezelfde rechten en plichten, beiden waren heer en meester op eigen schip.

Het valt dus licht te begrijpen dat beider reglementeering slechts in zoover zal verschillen als de statuten der twee vaargebieden verschillen. Wij zullen derhalve dezelfde methode en orde volgen als in het eerste gedeelte, zoodanig dat het contrast nog sterker zat uitkomen.

Vooreerst werd ook in de Lieve de toert in eere gehouden, hetgeen, na wat gezien is in verband met de pleitenaars, onvereinigbaar is met de theorie der materiele noodwendigheid, als zou door de geringe breedte van het kanaal de schippers verplicht zijn de een na den anderen te varen. Wij houden het echter voor vaststaand dat in de Lieve twee schepen naast elkander varen konden (124). De eenige en ware basis van het toertstelsel spruit voort uit den geest van den tijd, uit een

(121) DE POTTER, III, blz. 31.

(122) S. G., Jaar. Keure 1480-81, fol. 25 vo, 1480 4 October.

(123) DE POTTER, III, blz. 37.

(124) BOES, De Lieve, blz. 18.

idealisme, hetwelk wij voortdurend het ambachtregiem voelen doorstroomen, uit een ongeëvenaarden drang naar een gelijke en rechtmatige arbeidsverdeeling : aan elk lid evenveel recht en evenveel werk verschaffen, dit vormt den grondslag van het stelsel. Hier komt echter iets specifiefs en eigen aan de Lieve op den voorgrond, daar geen onderscheid gemaakt werd tusschen vrije en onvrije schippers, alhoewel nochtans een artikel van het reglement bevestigt « dat nyement en sal houden gheene scepe in de Lieve varende, no te deele no ter huere, hy en sy vry int ambacht » (125), bovendien moet aan den term « onvrij » zelfs de meest ruime beteekenis worden toegekend, want men bedoelde daardoor niet alleen de onvrije Gentsche schippers, maar ook degene die het poorterschap niet bezaten (126).

Niet alleen te Gent, maar ook te Brugge en te Damme werd het toertstelsel gehandhaafd (127), zelfs heeft de nering dit systeem willen uitbreiden over alle steden waarin haar suppoosten werkzaam waren: herinneren wij ons even de pogingen in dien zin gedaan te Doornijk, Rijsel, Béthune en Antwerpen, maar die door toedoen van Karel den Stoute vrijdeld werden (128). De onvrije schippers, dewelke op het einde der XV^e eeuw reeds een « ghemeene gheselscepe van den onvryen sciplieden tourt houdende in de Lieve » (129) in het leven geroepen hadden, dreven de « onbeschaamdheid » zoover te eischen dat alle koopwaren, die te Gent aankwamen, zouden verbodemd worden en overgeladen in het schip van den eersten toertenaar, waarbij zij de meeste kansen hadden, vermits zij in de meerderheid waren. Dat de vrije schippers het daarmede niet eens waren dient niet onderstreept, en terecht. Het toertrecht rustte slechts op koopwaren te Gent verkocht of gekocht en met verdere bestemming naar Brugge, Damme of Sluis, maar niet op goederen die van « boven » kwamen, t.t.z. van Antwerpen, Rijsel, Béthune, enz., uitgezonderd wanneer niet-vrije schippers deze aanbrachten. De schepenen gingen met deze zienswijze akkoord en beslisten dat de vrije schippers een « *lieflast* » aanvoeren mochten van Béthune of Rijsel van ten hoogste 30 mudden koren Gentsche maat zonder dat dit

(125) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 21 r^o.

(126) S. G., Rekeningen 1420-21, fol. 301 v^o.

(127) WOLTERS, I, blz. 33, 1408 14 December.

(128) S. G., reeks 180 n^r 18, 1471 16 Januari (n.s.).

(129) S. G., Jaar. Keure 1471-72, fol. 66 r^o, 1472 29 Januari (n.s.), Jaar. Keure 1469-70, fol. 114 v^o, 1470 16 Juni.

diende overgeladen te worden (130). In 1471 bekrachtigde Karel den Stoute die uitspraak, en stond toe dat de « dornekins » (131), welke graan geladen hadden te Dowai en Valenciennes, door Gent naar Brugge vaarden zonder last te breken, zooals ten ander ook aan de dornekins van Rijsel en Béthune toegelaten was (132).

Het ladingsvermogen der Durmeschepen was zeer nauwkeurig en tot in de minste bijzonderheden omschreven, gezien de draagkracht, wegens de geringe diepte der Lieve, beperkt was, en elke onvoorzichtigheid groote en onaangename gevolgen met zich kon medebrengen. Aldus bepalen de statuten der Lieve dat geen schipper meer dan vijf vaten wijn of andere koopwaren gelijk aan dit gewicht zal mogen laden, al wat meer is zal aangeslagen worden ten koste van den schipper. Toch was het de vrije Durmeschippers, die van « boven » kwamen, toegelaten 9 vaten weed te hebben in plaats van 7, terwijl zij van Brugge, Damme of Sluis op het gewicht van 6 vaten bevrachten mochten « ter Leye-waert » (133), waardoor zij dus eenigszins ten overstaan van de onvrije bevoorreedigd werden (134).

Dat weinig om deze bepaling gegeven werd, blijkt uit de veelvuldige verordeningen dienaangaande. In 1382 werd dit besluit voor de eerste maal door de schepenen en Philips van Artevelde getroffen; als sanctie zou de schipper gedurende 40 dagen in hechtenis genomen worden, en nadien zou hij dan nog gedurende 40 dagen zijn nering laten, wat de geldboete betrof, deze kon nog niet vastgesteld worden, daar men het daarover niet eens was, de regeling ervan werd uitgesteld totdat het leger terug binnen de stad gekomen was (135). Niettegenstaande deze onbetwistbaar zware tegenmaatregelen, gingen de schippers kalm

(130) S. G., Jaar. Keure 1471-72, fol. 66 r^o, 1472 29 Januari (n.s.).

(131) Waarschijnlijk Durmeschepen.

(132) S. G., reeks 180 n^r 18, 1471 16 Januari (n.s.).

(133) S. G., reeks 108 n^r 2, fol. 103 r^o, 18 Augustus.

(134) Het gewicht der overige goederen was aan de hand van de waardeschaal « vijf vaten » omgerekend. Met vijf vaten werd gelijkgesteld 10 mudden koren (Gendsche maat), 3 last haring, 500 berderen, 40 vaten boter, 5 last droogen haring, 5 last asch, 10.000 ijzers, 60 koppelen fruit, 1 mudde appelen, 7 vaten weed, 36 vaten Oostersch bier, 33 vaten Hamburgsch bier. Vet, kaas, lood, tin, Engelsche, Schotsche en Spaansche wol, Iersche, Schotsche, Portugeesche en Nederlandsche huiden werden per wagen en niet per schip vervoerd (reeks 180 n^r 2, fol. 30 r^o-32r^o, cfr. WOLTERS, I blz. 33, 1408 7 November).

(135) VUYLSTEKE, *Rekeningen. Tijdvak Philips van Artevelde (1376-89)*, Gent, 1890, blz. 464, en N. DE PAUW, *Cartulaire historique et généologique des Artevelde*, Bruxelles, 1920, blz. 371.

met meermalen voort, en de eene verordening volgde de andere op (136).

Naast die meest voorkomende tonnemaat was er nog een tweede van zeven vaten in gebruik, waarop het toegelaten was turf, hout en steenen te laden (137), en zelfs werd dit in 1480 tot elf vaten gebracht (138), terwijl in 1465 het draaggehalte voor het koren vermeerderd werd tot het gewicht van zeventien vaten wijn (139). En laat het ons hier toegelaten zijn een kleine fout van den heer Boes terecht te wijzen, wanneer hij namelijk beweert, dat geen schepen in de Lieve vaarden met een last grooter dan van vijf vaten, terwijl daarenboven het voorgelaten van 1411, hetwelk bepaalde dat geen schip zwaarder zijn mocht dan vijftien vaten, ongetwijfeld een missing in zich gesloten hield (140). Wat het eerste gedeelte van deze aanhaling betreft gelooven wij voldoende bewezen te hebben, dat ook schepen met een grootere inhoudskracht in de Lieve voorkwamen; wat de tweede zinsnede aangaat, vermeenen wij dat de vijftien vaten de maximumzwaarte (141) aanduiden of in moderne termen « de bruto tonnemaat », ten overstaan van de vijf vaten of de « netto tonnemaat ».

Om toegang tot de Lieve te hebben was men verplicht de « *vrijheid* » te koop. Zoowel een onvrij als een vrij schipper had daartoe het recht; men betaalde de som van 20 schellingen grooten, waarvan de eene helft den deken der schippers, de andere helft het lid der Durmeschippers ten goede kwam (142). Wij hebben echter niet kunnen achterhalen wanneer en ter welke gelegenheid het ambacht dit recht verworven heeft; immers, gezien de Lieve privaateigendom was van de stad, zal dit recht oorspronkelijk haar toegekomen zijn. Wellicht is dit in verband te brengen met zekere prestaties door de nering volbracht tegenover de stad. In 1421 nochtans werd deze bron van inkomen aan het ambacht ontnomen, derwijze dat een poorter voortaan 10 schellingen betaalde aan de stad en een niet-poorter 20 schellingen (143).

(136) 1408 7 November (WOLTERS, I, blz. 33); 1411 16 Juli (S. G., reeks 108 n^r 2, fol. 27 r^o); 1419 20 October (Univ. Bibl. G 15062, fol. 38 r^o); 1429 (S. G., reeks 108 n^r 2, fol. 94 v^o); 1431 18 Augustus (S. G., reeks 108 n^r 2, fol. 103 r^o).

(137) S. G., reeks 108 n^r 2, fol. 27 r^o, 1411 16 Juli.

(138) S. G., reg. BB, fol. 208 v^o, 1480 26 Februari (n.s.).

(139) WOLTERS, I, blz. 43, 1465 14 Augustus.

(140) BOES, J., o.c., blz. 50.

(141) S. G., reeks 156 n^r 1, fol. 21 v^o, 1366 31 Januari (n.s.).

(142) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 20 r^o.

(143) S. G., Stadsrekeningen 1420-21, fol. 301 v^o.

Er weze verder opgemerkt, dat een groot onderscheid werd gemaakt tusschen de vrije en de onvrije schippers, want zooals de eersten de « vrijheid » slechts eenmaal kochten en deze dus in feite erfelijk was, t.t.z. dat dit recht automatisch van vader op zoon overging, zoo dienden daarentegen de onvrije steeds afzonderlijk en opnieuw de vrijheid te koopen (144). Dat is dan ook de reden waarom er in de stadsrekeningen geen vrije schippers of tenminste zeer weinig aangetroffen worden, terwijl de groote meerderheid, om niet te zeggen alle koopers, onvrije schippers zijn (145).

Voor de berekening van het loon der Durmeschippers waren niet per jaar vier termijnen voorzien zooals bij de pleitenaars, maar twee voor wat de scheepvaart op de Leie aangaat, die zich uitstrekten van 1 Oktober tot 15 Maart en van 15 Maart tot 1 Oktober (146), en drie voor de scheepvaart op de Schelde (147).

Hierna volgt een schema, dat dagteekent van einde XIV^e begin XV^e eeuw :

Voor een « reyse » van Brugge tot Gent 75 grooten (148).

(144) S. G., reeks 180, n^o 18, 1421 28 Mei.

(145) Vanaf 1420 tot 1429 hebben 29 schippers zich de vrijheid aangeschaft.

1430-39	56		
1440-49	36	1476	-
1450-59	45	1477	1
1460-69	33	1479	214
1470-79	238	1480	48
1480-89	307		
1490-99	112		

Hieruit kunnen wij afleiden dat de scheepvaart der Lieve een kalm en onopvallend verloop heeft gekend tot het einde der XV^e eeuw. In 1479 zal een volledige kentering intreden zonder dat voorafgaande sporen dit aankondigen, een ware revolutie zal het kalme gedoe der Lieveschippers komen storen. In dit jaar immers stijgt het aantal koopers van 1 tot 214. De oorzaak van die onverwachte heropstanding wortelt voornamelijk in den strijd, welke woedde tusschen Lodewijk XI en Maximiliaan, in de uitgestrekte verwoestingen gepleegd door den koning van Frankrijk in de kastelnijen van Dowaa en Rijsel, waardoor de handel totaal lam gelegd werd, zoodat de onvrije schippers een broodwinning gaan zoeken in veiliger oorden. Na de Vrede van Atrecht (1482) zullen dan ook velen naar hun vroegere gewoonten terugkeeren, maar toch heeft die kortstondige opbloei der Lieve nog een paar jaren eenige aantrekkingskracht uitgeoefend, totdat ze op het einde der XV^e eeuw alle belang verloren heeft en ten slotte een buurtweg geworden is. Cfr. BOES, o.c., blz. 45.

(146) S. G., reeks 180, n^o 2, fol. 25 v^e.

(147) S. G., reeks 180, n. 2, fol. 28 v^e.

(148) S. G., ib., fol. 19 r^e.

Damme tot Gent 80 grooten }
 Brugge tot Gent 92 grooten } 1409 (149).

Voor 1 mudde koren van « *boven der Guerghen* »

	minste uur	meeste uur	
tot Damme	30 gr.	36	
tot Brugge	30	36	
tot Gent	15	18	
Voor 1 mudde koren van Rijsel tot Brugge	24	30	
Damme	24	30	
Gent	12	15	
Voor 1 vat weed van Béthune tot Damme	60	60	
Brugge	60	60	
Antwerpen	60	60	
Gent	36	36	
van Rijsel tot Brugge	48	48	
Damme	48	48	
Antwerpen	48	48	
Gent	30	30	
Voor 1 vat wijn van Damme tot Béthune	84	108	
Rijsel	72	96	
Komen	66	78	
Kortrijk	60	72	
Oudenaarde	66	78	72
Doornijk	66	78	72

Rekening houdend met de waardevermindering van het geld, mogen wij wel hieruit afleiden dat het loon der Durmeschippers ongeveer gelijk is aan dit der pleitenaars. Daarenboven krijgen wij niet alleen een beeld van den import en de economische bedrijvigheid in Vlaanderen, maar tevens een concrete voorstelling van de innerlijke werking en de arbeidsverdeeling in het schippersambacht. Zoo merken wij eenerzijds op, dat de Durmeschippers geen zout vervoerden, hetgeen juist voor het eerste en het derde lid een derde vertegenwoordigde van hun inkomsten (150), dat zij dit brachten van Biervliet langs Antwerpen; dat anderzijds het koren door de Durmeschippers vervoerd werd langs de Lieve, terwijl

(149) WOLTERS, I, blz. 33, 1409 1 Februari (n.s.).

(150) S.G., Jaar. Keure 1479-80, fol. 141 r^o, 1480 1 April.

de pleitenaars de Schelde langs Antwerpen volgden; dat wijn, haring, boter, bier te Damme geladen werd, en koren en weed afkomstig was van Frankrijk.

DE KNAPEN.

De « *cnapen* » vertegenwoordigden het derde lid. « Zy vermoghen noch pleyten, noch sneyscepen te voerne » (151). Hun activiteit bestond bijgevolg uitsluitend in het bijstaan van de schippers bij het besturen van hun schip, zooals de huidige matrozen.

In het knaapschap maakte men onderscheid tusschen de « *cnapen* » en de « *alf lieden* » (152), m.a.w. tusschen een vollen en een halven gast. Het verschil was van kwalitatieven aard en, zooals de eene een arbeider was ten volle op de hoogte van zijn stiel maar wegens materiele omstandigheden van het meesterschap uitgesloten, zoo was de andere naar handvaardigheid te plaatsen tusschen een vollen gast en een leerling.

Zooals in alle neringen was het aantal knapen bepaald en aan een vaste ordening onderworpen. Een schip van 140 mudden had 12 « *manne* » aan boord wanneer het stroomopwaarts vaarde, zeven stroomafwaarts en vijf indien het ledig was. Op die wijze was voor alle ladingen het aantal volle knapen bepaald (153). Aan die beslissingen zou men zich houden, zooniet werd en de schipper en de knaap met een boete getroffen.

Niettegenstaande in het reglement van 1503 expliciet vermeld staat dat de knapen geen schip voeren mogen, dienen wij dit toch niet in den strikten zin van het woord op te vatten, veeleer moet deze interpretatie er aan toegevoegd : de gezellen zullen geen *eigen* schip hebben, daarentegen is het hun echter wel toegelaten het schip van een meester te besturen. Zij kunnen hem te allen plaatsen en tijden vervangen, en zelfs in zijn afwezigheid, maar op zijn bevel, een vracht opladen. Zoowel een Dunmeschipper als een pleitenaar was in de mogelijkheid een knaap met het schip weg te zenden zonder acht te slaan op de toertrol, alleen de weduwen moesten de rol volgen en een « *vryen man nemen uut der*

(151) DE POTTER, III, blz. 37.

(152) S. G., reeks 180 n^o 2, fol. 14 r^o.

(153) S. G., reeks 180 n^o 2, fol. 2 v^o.

tafele » (154). Meteen is het dan ook duidelijk dat zelfs de knapen volgens het toertstelsel te werk gesteld werden, los en onafhankelijk, zonder dat zij aan den persoon van een meester verbonden waren. Na iedere « reyse » waren zij volledig vrij en bleven zij « stilzitten », totdat een schipper hen terug in dienst nam.

Deze toertrol « omme haerlieder neeringhe broederlic te deelne » werd op een zeer willekeurige wijze zonder bevoordeeling en geheel aan het toeval overgelaten opgesteld: de gezellen zouden dobbelen, en degene die « meest oeghen » wierp, stond vooraan in den toert (156). Als hun beurt tot varen gekomen was, werden zij verwittigd door den knaap. Indien een gezel echter na aanwijzing van zijn « reyse », weigerde deze opdracht te vervullen, werd hij achteraan op de roi geplaatst (157).

Het loon van een gezel was tamelijk hoog, en geregeld naar vier termijnen. Daar de knaap door den schipper gehuurd werd, was het deze laatste dewelke de som uitbetaalde, waarvan hij nochtans als vergoeding voor de onkosten, die te zijnen laste vielen voor het onderhoud van zijn gezellen, den prijs van een vat wijn mocht afhouden (158).

Het loon van een gezel was aldus, in grooten :

	I	II	III	IV
Voor een vaart naar Doornijk (159)	102	120	144	120
Oudenaarde	51	60	72	60
op de Leie	68	80	96	80
Mechelen, Antwerpen	90	102	120	102
(heen en terug)				
Mechelen, Antwerpen	54	63	72	63
(heen)				
Brugge (160)	126		126	
Biervliet	120	138	138	120

Tot slot willen wij hier nog aan toevoegen, dat op het einde der XV^e eeuw de gezellen een afzonderlijk « gheselscepe vanden maets vrien

(154) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 11 r^o.

(155) S. G., ib., fol. 17 r^o.

(156) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 17 r^o.

(157) S. G., ib., fol. 17 r^o.

(158) S. G., ib., fol. 16 r^o.

(159) S. G., ib., fol. 16 r^o.

(160) S. G., ib., fol. 15 v^o.

sciplieden » (161) gevormd hebben, terwijl zij in 1515 hun « ordinantie ende tovereendraghen » ter bekrachtiging en goedkeuring aan de schepenen der stad voorlegden (162), zoodat dus uit het schippersambacht een nieuwe groepeerling, een « officie » gegroeid was, dewelke met haar deken, haar gezworenen, haar vindere en huismeesters een volledig en getrouwe copie van de officieel erkende nering daarstelde.

Wanneer wij aldus eenerzijds de pleitenaars en de Durmeschippers gelijkstelden met de meesters, anderzijds de knapen met de gezellen, dan blijft er ons alleen nog over den toestand van den leerling te beschouwen, en aan te toonen op welke wijze men langs den eenen kant de « vrijheid » van het ambacht, langs den anderen kant het meesterschap kon behalen.

Om als leerling aanvaard te kunnen worden, diende men den ouderdom van 17 jaar bereikt te hebben en af te stammen van een vrij schipper. Gezien in tegenstelling met de andere corporaties geen inkomgeld geeischt werd, was de toegang tot het ambacht logischerwijze door meer geestelijke hinderpalen afgesloten.

De leertijd duurde drie jaar, gedurende dewelke de leerling bij een vrij schipper inwoonde en er zijn beroep praktisch aanleerde (163). Na zijn leertijd kon hij ofwel meester ofwel, indien hij daartoe de middelen niet bezat, gezet worden, maar eens gezet, was hem natuurlijk de weg tot het meesterschap afgesloten. Om dit te behalen zou de leerling noch meestergeld betalen, noch een proef uitvoeren, hij moest alleenlijk aan de volgende voorwaarden voldoen: het poorterschap bezitten of, zooals de tekst luidt « vuurvast eertvast » binnen Gent wonen (164), den ouderdom van 20 jaar bereikt hebben, gedurende drie jaar het ambacht aangeleerd hebben, een eigen geijkt schip in de rivieren hebben, maar vooral en in den grond kwam het hierop neer, in rechte lijn van een vrij schipper afstammen (165), waaruit dus tenvolle de erfelijkheid en geslotenheid van de nering blijkt. Onbetwist en rechtmatig ging van vader op zoon de vrijheid over, terwijl voor vreemden de toegang volledig afgesloten was. Onder Lodewijk van Male werd dit recht voor

(161) S. G., reeks 180/2 n^r 1, Vrije Schippersmaats, 1492 22 Maart (n.s.).

(162) S. G., reeks 180/2 n^r 1, 1515 15 Januari (n.s.).

(163) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 10 v^o.

(164) S. G., reeks 180 n^r 2, fol. 9 v^o.

(165) Cfr. GAILLARD, *De Ambachten en Neringen van Brugge*, blz. 154, waar dergelijke toestand in voege was.

de eerste maal erkend en bekrachtigd. In een geding hangende tusschen de vrije en de onvrije schippers deed de deken op dit privilege beroep — dat dus theoretisch het oudste officieele document is, maar verloren is gegaan, en bevestigde dat niemand hun nering uitoefenen kon, tenzij hij bewees dat zijn ouders ook het schippersberoep beoefend hadden (166). Men was als het ware in het ambacht geboren.

Praktisch hebben wij de eerste sporen van de geslotenheid kunnen terugleiden tot de jaren 1381-82, dan wordt althans voor de eerste maal melding gemaakt van een onvrij schipper (167), hetgeen wel een extern criterium is van de afzondering (168).

Typisch voor den geest van den tijd is wel de opvatting volgens dewelke de vrijheid niet alleen op de wettelijke mannelijke afstammelingen, maar ook op de bastaarden overging (169). Er diende alleenlijk eveneens onder eed verklaard te worden door de moeder, dat de betrokken persoon den zoon was van een vrij schipper; daarmede waren alle formaliteiten afgeloopen en stond het ambacht en het meesterschap volledig voor hem open. Die laatste bepaling nochtans schijnt aan de nering veel moeite en last berokkend te hebben; er zouden zelfs daarin veel onrechtvaardigheden begaan zijn. Om aan die buitensporigheden een einde te stellen, legden de schippers Karel den Stoute een rekest voor, teneinde aan dit artikel een meer duidelijken en betrouwbaren vorm te geven. Na oneindige beraadslagingen in den Grooten Raad, werd een ordonnantie uitgevaardigd volgens dewelke de echtheid van een bastaardzoon moest geloofd worden op eed van de moeder, bij afwezigheid van de moeder op eed van de meter en den peter, en bij afwezigheid van moeder, meter of peter, dan zouden de vrije schippers zelf onder eed verklaren dat die persoon werkelijk de zoon was van een vrij schipper (170). In 1485 werd die bepaling door Maximiliaan van Oostenrijk bekrachtigd (171). Tenslotte willen wij er nog aan toevoegen dat de

(166) S. G., reeks 180 n^r 18, 1401 29 April.

(167) S. G., Staten van Goed 1381-82, fol. 4 v^o.

(168) Deze datum ligt tamelijk ver verwijderd van het privilege van Lodewijk van Male (1357); de Jaarregisters en Staten van Goed echter, waarop wij steunden, vangen slechts met het midden der 14^e eeuw aan en dan nog onvoldoende en gebrekkig.

(169) DE POTTER, III, blz. 9, 1436 November.

(170) S. G., reeks 180 n^r 18, 1475 1 September.

(171) S. G., reeks 180 n^r 19, 1485 21 Juli.

weduwen van vrije schippers « *sittende in ghetrouden bedde sonder ghescheeden te syne* » de nering voortzetten mochten met vrije lieden, zoolang zij weduwen bleven (172).

DE VOORRECHTEN VAN HET SCHIPPERSAMBACHT

De privilegies der schippersnering hebben een geheel anderen geest en draagwijdte dan van eenig ander ambacht te Gent, en moeten gezien worden niet alleen in het kader van de stad, maar zelfs in het kader van Vlaanderen. Zooals de privilegies der Gentsche neringen slechts een lokaal en stedelijk karakter droegen, zoo waren de vrije schippersrechten van gewestelijken aard. Dit moet natuurlijk in rechtstreeksch verband gebracht worden met hun bedrijvigheid, zij voelden zich thuis op de Leie, Schelde en Lieve, en geheel hun streven en doelstelling was gericht op het monopoliseeren van de scheepvaart vanaf Béthune, Dowaaï, en Rijsel tot Antwerpen, Brugge en Damme; zoodat de geschiedenis van den geprivilegieerden toestand een aaneenschakeling is van processen en debatten tusschen de vrije schippers en deze van andere steden, welke geleid hebben tot de uiteindelijke overwinning der Gentsche schippers.

Reeds in 1357 valt het eerste treffen tusschen Gent en Dowaaï, t.t.z. tusschen twee steden, dewelke eenzelfde doel beoogen: het monopolie van het graanvervoer. Op aanklacht der schippers van Dowaaï om de « *nieuwiche* » ingebracht door de Gentsche schippers, die hierin bestond dat deze het vervoer van alle graan opeischten, besloot de graaf dat van nu af aan de kooplieden van Dowaaï stroomafwaarts Oudenaarde op hun eigen schepen en met eigen lieden varen mochten naar Gent tot « *tusschen brugghen* », zonder dat de Gentenaars hadden tusschen te komen, m.a.w. de kooplieden mochten komen tot de eigenlijke Gentsche haven, tot het heiligdom der vrije schippers, dat zich uitstreckte tusschen de Sint-Michielsbrug en de Appelbrug aan het knooppunt van Leie en Lieve. Indien de kooplieden van Dowaaï hun graan geladen hadden te Doornijk in Gentsche schepen en de Schelde afvaardigen,

(172) S. G., reeks 180 n^o 2, fol. 5 v^o.

dan moesten zij hun koopwaar niet overladen in andere schepen, tenzij zij het zelf eischten; en zelfs, indien zij stroomafwaarts Gent bevracht hadden, was het hun toegelaten door Gent te varen zonder last te breken. Alleenlijk voor goederen vervoerd langs de Lieve zouden de vreemde kooplieden Gentsche schepen en schippers gebruiken, daar dit tot hun « vryhede » behoorde, dewelke de graaf bekrachtigde (173).

Uit de wijze van formuleeren kan vooreerst geheel duidelijk afgeleid dat noch in rechte, noch in feite, het stroomgebied Leie-Schelde afgesloten was, vervolgens dat de Gentsche schippers zich tot ideaal stelden hun onbepaalde soevereiniteit over de groote rivieren uit te breiden. Alleen de Lieve was de vrije schippers voorbehouden, wat geheel natuurlijk was, gezien het kanaal eigendom was van de stad, en, in tegenstelling met de Leie en de Schelde, een privaat karakter droeg.

Daarenboven merken wij zeer goed in hun eischen de kern en de basis van hun latere voorrechten en opbloei afgeteekend: geen onvrij schipper zal door de stad varen. Dit recht ligt ten grondslag aan het lastbreken, want gebeurde het dat een onvrij schipper te Gent aankwam met goederen, die een verdere bestemming hadden, dan dienden deze waren getransporteerd te worden in een boot van een vrij schipper. Tusschen alle Vlaamische steden zal dan ook een vernietigende, egocentrisch gerichte strijd losbranden, om die rivieren als een privaat en eigen toegewezen gebied te mogen aanschouwen. Om dit doel te bereiken zal noch man, noch geld gespaard worden, zoodat de schippers dan ook later terecht in hun statuten zullen mogen getuigen dat zij die privileges « ten onereusen titel » verworven hebben.

De rechten der schippers werden een eerste maal erkend door graaf Lodewijk van Male. Wanneer? Zonder twijfel tusschen 1357, datum van hooger besproken ordonnantie, en 1379, begin van den oorlog tegen Brugge (het bedoelde document is niet meer voor handen). Wij zijn dan ook de meening toegedaan, dat de graaf zich tot dergelijk besluit heeft laten overhalen rond het jaar 1358, getroffen door de buitengewone prestaties, welke zich de schippers hebben laten opleggen in den oorlog tegen Wenceslas. Wellicht hebben zij kort na den tocht, eens terug in de stad gekomen, een « nederige bede » tot den graaf gericht,

(173) DE LIMBURG-STIRUIM, *Cartulaire de Louis de Male*, Brugge, 1898-1901, I, blz. 607, n^r 654.

zoals wij overigens ook de Antwerpenaren zien doen na hun hulpverleeningen aan Maximiliaan in zijn strijd tegen Vlaanderen (174).

In elk geval doen zij daarop in 1401 beroep, derwijze dat de schepenen van der Keure oordeelden, dat geen onvrij schipper stroomafwaarts Waasten de Leie afvaren mocht (175). Dit was aldus een eerste stap naar de algeheele « confiscatie » der groote rivieren, welke voor goed de economische suprematie van Gent zou verzekeren.

De kooplieden nochtans hebben zich niet zonder moeite aan de eischen der vrije schippers onderworpen, allerlei middeltjes zijn uitgedacht om toch maar aan dien knellenden greep te ontsnappen. Zoo zien wij hoe in 1420 de schepenen verplicht zijn een voorgebod uit te vaardigen, opdat alle koopwaren, die een verdere bestemming dan Gent hadden, in vrije schepen zouden geladen worden (176). De kooplieden hadden er immers niets beters op gevonden dan de vrachten op wagens te laden en deze stroomafwaarts Gent terug in onvrije schepen over te brengen (177).

De onvrije schippers der Lieve hadden er een gelijkaardig systeem op uitgedacht. De koopwaren werden van Brugge, Damme en Sluis aangevoerd tot aan « desside Benninsbrugge » (178), vervolgens langs de grachten en de Durme, buiten Gent om, tot in de « uitscelde », en zoo verder naar Brabant. De schepenen reageerden ook natuurlijk tegenover dergelijke praktijken en besloten dat geen onvrij schipper een last zou aanvaarden, die een verdere bestemming dan Gent had; het kon nochtans gebeuren dat er geen vrije schippers beschikbaar waren, dan mochten de onvrije laden (179), met dien verstande echter dat, eens te Gent aangekomen, zij zouden lastbreken.

Men kan wel denken dat deze besluiten niet met de gewenschte stiptheid en regelmatigheid nageleefd werden, enkele maanden later

(174) PRIMIS, F., *Geschiedenis van Antwerpen*, Brussel, 1927 en vlg., VII/2, blz. 27.

(175) S. G., reeks 180 n^r 18, 1401 29 April.

(176) S. G., reeks 180 n^r 18, 1420 27 Januari (n.s.).

(177) S.G., reeks 180 n^r 18, 1420 27 Januari (n.s.).

(178) Wij vermeenen dat die benaming een brug over de Lieve, en door uitbreiding van beteekenis, de plaats rond die brug is gaan aanduiden. In De Potter-Broeckaert hebben wij vermelding gevonden van een Beunsbrug, nu Karnemelkbrug, en van Benninsbrugge, een plaats; beide gelegen te Wondelgem en o.i. varianten van eenzelfde begrip. DE POTTER-BROECKAERT, *Gesch. der Gemeenten, Gent*, 1864 en vlg., Arr. Gent, 7^e deel, Wondelgem, blz. 3, noot 1.

(179) S. G., reeks 108 n^r 2, fol. 75 v^o, 1421 13 Januari (n.s.).

moest dit voorgebod niet alleen bekrachtigd worden (180), maar men was zelfs verplicht de boete te vermeerderen van 10 pond parisis tot 3 pond grooten (= 36 pond parisis), met daarenboven een pelgrims-tocht naar Sint-Jacob in Galicië (181).

Wij kunnen aldus samenvatten: in het begin der XV^e eeuw zijn de schippersvoorrechten gevormd en in rechte erkend, zij doen zich voor in hun karakteristieke trekken, de kern klimt op tot de periode van Lodewijk van Male, om, voortdurend vermeerderd en uitgebreid onder de hertogen Philips den Stoute en Jan zonder Vrees, zijn uiteindelijke vorm te verkrijgen, zooals uitgedrukt in het zeer belangrijke privilegie van Philips den Goede van November 1436. Door dit bescheid worden wel geen nieuwe rechten aan de nering toegekend, maar het is het eerste concreet en officieel erkende bewijs van hun verworven voorrechten. Zij beweren deze « *titulo oneroso* » verkregen te hebben, daar zij « in alle gelegenheden getracht hebben aan de wereld bekend te maken, dat hun niets zoo sterk ter harte ging als het welzijn en de eer van hun soevereinen, die zij verdedigd hebben met hun goed en bloed » (182). En daarin trouwens hebben zij niet overdreven. Om slechts de meest bekende voorbeelden aan te halen, vermelden wij dat onder Lodewijk van Male de nering 268 man in den eersten en 730 man in den tweeden tocht naar Brabant ter beschikking gehouden heeft (183), dat zij onder Jan zonder Vrees bijgedragen heeft tot de « *reyse* » naar Ham in Vermandois, terwijl zij onder Philips de Goede een aandeel schijnt gehad te hebben in het onderdrukken van den opstand van 3 September 1436, wat de rechtstreeksche aanleiding geweest is tot het bekrachtigen van haar privilegies. Als belooning en prikkel tot verdere dienstbetuigingen schonk haar de hertog het recht alle koopmansgoed te vervoeren langs Leie, Schelde en Lieve, zoowel stroomopwaarts als stroomafwaarts, en langs alle andere rivieren van oudsher bevaren, volgens zulkdanigen prijs en termijn, als de drie leden van het ambacht tot hiertoe bepaald en onderhouden hadden (184).

(180) S. G., reeks 108 n^o 2, fol. 76 r^o, 1421 30 Mei.

(181) S. G., Jaar. Keure 1437-38, fol. 141 v^o, 1438, 30 Mei.

(182) S. G., reeks 180 n^o 11-17.

(183) S. G., Stadsrek. 1356-57, fol. 146 r^o en 153 r^o.

(184) DE POTTER, III, blz. 9. Wij kunnen er nog aan toevoegen dat er op dit oogenblik te Gent, volgens dezelfde ordonnantie, 52 officieel erkende neringen waren.

Men ziet het dus ten duidelijkste in de manier van uitdrukken weerspiegeld, dat het privilege van 1436 niets anders was dan een officiële erkenning van een op langzame wijze ontwikkeld en gegroeid recht. Hoe de schippers dit recht begrepen hebben blijkt uit een ordonantie van 1464: voor alle koopwaren, gestockeerd te Brugge, Sluis en Damme met bestemming naar Mechelen, Brussel, Antwerpen, Lier, Bergen-op-Zoom, Aalst, Dendermonde, Biervliet, Valenciennes, Do-waai, Doornijk, Oudenaarde, Aire, Sint-Amand, Béthune, Rijsel, Komen, Wervik, Meenen, Waasten, Kortrijk, Deinze en andere plaatsen, of van een dezer steden naar Brugge, enz., en Gent dienden door te trekken, hadden de vrije schippers het vóórladingsrecht (185), m.a.w. de vrije schippers, dewelke zich in die steden bevonden en aldaar den koopman afwachten, zouden vóór de plaatselijke schippers de vracht aanvaardden. Dit privilege werd dan achtereenvolgens door Karel den Stoute (186) en Maximiliaan van Oostenrijk tezamen met Philips de Schoone (187) bekrachtigd als belooning voor bewezen diensten (188).

Dat het ambacht niet bij machte geweest is dit machtig transito der XIV^e en XV^e eeuw, zooals vastgelegd door het privilege van 1436, waarvan zij het levende hart was, dat orde en krachten schonk, te kanaliseeren, blijkt uit het feit dat de schippers, ten volle bewust van hun ontoereikendheid, bij gebrek aan voldoende scheeps- en menschenmateriaal gewillig of door de omstandigheden gedwongen een deel van hun voorrechten hebben afgestaan, zoodanig dat de onvrije schippers, in de ruimste beteekenis van het woord, eveneens goederen brachten tot Gent, maar dan ook niet verder; immers, komt in die eindelooze reeks van processen niet alleen geen enkele « *questie* » voor, welke laat uitschijnen dat ook die economische beweging afgesloten was, maar ook levert

(185) S. G., reeks 180 n^o 18, 1464 15 September.

(186) S. G., reeks 180 n^o 18, 1475 1 September.

(187) S. G., reeks 180 n^o 19, 1485 21 Juli.

(188) Onder Karel de Stoute hielpen zij den opstand van 29 Juni 1467, wegens de belasting op het zout, onderdrukken, (cfr. CHASTELLAIN, G., *Chroniques*, éd. K. DE LETTENHOVEN, Bruxelles, 1863-66, V, blz. 268), terwijl zij onder Maximiliaan veel bijgedragen hebben tot het sluiten van de Vrede van Kadzant (1492).

(189) S. G., Jaar. Keure 1473-74, fol. 135 r^o, 1474 14 Augustus « dat zy (t.t.z. de vrije schippers) wel kenden dat alle onvrye sciplieden vermochten te bevrachten in haerlieder scepen alle manieren van goede dat niet voordere wesen en wilde dan toet Ghend ».

ons een ordonnantie van 1474 het positief bewijs dat wel degelijk aan de onvrije eenig recht toegestaan was (189).

Als samenvattend overzicht kunnen wij den toestand aldus voorstellen: te Gent kan geen enkele onvrije schipper laden, tenzij « *ter Lievevaart* » (190), wel daarentegen in al de overige steden, maar uitsluitend tot aan Gent; hadden de koopwaren een verdere bestemming, dan zouden de onvrije schippers deze mogen aanvaarden wanneer aldaar ter plaatse geen vrije schippers ter beschikking zijn, met dien verstande nochtans dat, eens de waren te Gent aangekomen, deze zouden overgeladen worden in « vrije schepen » (lastbreken).

Dikwijls is het tot een conflict gekomen tusschen de vrije en de onvrije schippers. Deze laatsten, zooals wij reeds zagen, nauw verbonden met de Lieve, gingen de vrijheid der Lieve koopen, daar dit het eenig consequent en verzekerd middel van bestaan was. Deze evolutie volgen wij verder na, wanneer later nieuwe kanalen gegraven worden, waarin naast de vrije de onvrije eveneens optreden (191).

Het bleef er echter daar niet bij. Elke gelegenheid namen zij te baat om hun concurrenten te benadeelen. In iedere stad op Leie en Schelde nemen zij contact met den koopman, en, zich steunend op hun Lievevrijheid, laden zij vrachten met als eindbestemming Damme en Brugge, of omgekeerd van Brugge en Damme naar andere plaatsen. Daarentegen gingen natuurlijk de vrije te keer, met gevolg dat de onvrije door de schepenen telkenmale terecht gewezen werden, maar daaraan stoorden zij zich in het geheel niet en deden heel gewoon voort (192).

Dat dit uitgebreid recht eveneens tot conflicten met andere steden leidde, moet ons niet verwonderen. De Vlaamsche gemeenten waren met zulkdanigen engen en particularistischen geest doordrongen, dat zij boven het algemeen gewestelijk belang hun eng-steedsch interesse stelden. Aldus kunnen wij achtereenvolgens als voornaamste « *questies* »

(190) En dit volgens het toerstelsel waarin geen onderscheid gemaakt werd tusschen vrije en onvrije schippers.

(191) DE POTTER, III, blz. 7.

(192) S. G., Jaar. Keure 1437-38, fol. 164 r^o, 1438 4 Juli; reeks 180 n^r 18, 1445 11 Februari n.s.); Jaar. Keure 1471-72, fol. 79 r^o, 1472 13 Febr. (n.s.); Jaar. Keure 1476-77, fol. 54 r^o, 1477 14 Febr. (n.s.); reeks 180 n^r 19, 1480 21 Dec.; Jaar. Keure 1482-83, fol. 118 v^o, 1483 29 April.

aanhalen deze met Antwerpen (193), met Mechelen (194), met Dendermonde (195), met Dowaaï (196) en met Rijsel (197), om niet te spreken van de vernietigende Gentsche politiek ten overstaan van Brugge (198) en Ieper (199). Steeds werden de privileges der vrije schippers bekrachtigd, terwijl anderzijds iedere economische opbloei van elk ander centrum in de kiem gesmoord, hetgeen wel het machtig prestige en den onrustbarenden invloed der nering bij de hoogere instanties laat uitschijnen.

Toch hebben de schippers aan die voortdurende aanvallen geen weerstand kunnen bieden, en werd er een groote bres in hun privileges geslagen. Verder en verder evolueerde de bloeiende en opstuwende bedrijvigheidskracht van Antwerpen, symbool der moderne geestesopvatting, vertegenwoordigster van den vrijen handel, zoodanig zelfs dat het oogenblik gekomen was dat ook het fiere Gent daaraan diende te gelooven. In den strijd, die Maximiliaan gevoerd had tegen Vlaanderen, was door Antwerpen de zijde van den hertog gekozen, terwijl de schippers van die stad hem bijstand verleend hadden met troepen en schepen (200). Zij maakten dan ook van de gelegenheid gebruik om, eens

- (193) S. G., Stadsrek. 1440-41, fol. 355 r^o-356 v^o; reeks 180 n^r 18, 1464 15 Sept.; Rijksarch. Gent. Vrije Schippers n^r 13, 1478 4 Maart (n.s.), reeks 180 n^r 18, 1479 11 Maart (n.s.); reeks 180 n^r 19, 1479 15 Mei.
- (194) S. G., Jaar. Keure 1462-63, fol. 73 r^o, 1463 12 Maart (n.s.); reeks 180 n^r 18, 1464 15 September.
- (195) S. G., Jaar. Keure 1473-74, fol. 135 r^o; 1474 14 Augustus; Jaar. Keure 1480-81, fol. 29 v^o, 1480 Nov.; Jaar. Keure 1483-84, fol. 78 r^o, 1483 22 December.
- (196) S. G., reeks 180 n^r 18, 1475 1 September.
- (197) S. G., Jaar. Keure 1478-79, fol. 159 v^o, 1479 1 April; Jaar. Keure 1478-79, fol. 162 r^o, 1479 3 Juni.
- (198) De Zesjarige oorlog (1379-85) tusschen Gent en Brugge in verband met het graven van de Zuid-Leie, waardoor Brugge rechtstreeks in verbinding zou komen met Henegouwen en Zuid-Vlaanderen, is voldoende gekend, tevens de rol gespeeld door de schippers onder leiding van hun deken Jan Yoens, opdat hier uitvoerig zou op gewezen worden. Cfr. FROISSART. *Chroniques*, éd. SIMEON LUCE-RAYNAUD, Paris, 1869, IX, en GILLIODTS-VAN SEVEREN, *Inventaire des Archives de la Ville de Bruges*, Brugge, 1871-78, II, blz. 367-371, Introduction, blz. 468.
- (199) In 1419 vangt de strijd aan met Ieperen wegens de Ieperleek, een prachtige verbinding tusschen Ieperen en Damme. Cfr. VAN DEN BUSSCHE, E., *De Ieperleek*, in *LA FLANDRE*, 13^e deel, jaar 1882, bl. 177-246; GILL-VAN SEVEREN, *Inventaire*, Table Analytique, blz. 454; FRIS, V., *Schets van den economischen toestand van Vlaanderen in het midden der XV^e eeuw*, Gent, 1900, bl. 78; OLIV. VAN DIXMUDE, *Merkwaardige Gebeurtenissen*, blz. 103, uit. Lambin J.J., Ieperen, 1835.
- (200) PRIMS, F., *De Geschiedenis van Antwerpen*, VII/2, blz. 27.
- (201) S. G., reeks 180 n^r 19, 1485 10 Juni.

de vrede gesloten, een « ootmoedelijke bede » tot den hertog te richten, ten einde het recht te bekrachtigen om te Gent, te Middelburg, in Zeeland, Walcheren en andere plaatsen te laden, hetgeen hun toegestaan werd (201).

Tot slot kunnen wij er nog aan toevoegen, dat aan de vrije schippers het uitsluitend recht voorbehouden was de artillerie en ander oorlogsmateriaal toebehoorend aan den hertog te vervoeren (202). Hoe dit voorrecht gegroeid is, wanneer en ter welke gelegenheid zij dit behaald hebben, zijn punten die voor ons nog immer een probleem blijven; het feit is ons slechts bekend uit één document, dat uit 1485 dagteekent, maar ongetwijfeld teruggaat op een oudere periode.

Synthetisch besluiten wij dat geheel het streven van het schippersambacht gericht is geweest op het volledig monopoliseeren van de scheepvaart op Leie, Schelde en Lieve. Reeds rond het midden der XIV^e eeuw komt die doelstelling in botsing met deze van een andere Vlaamsche stad, Dowaaï, welke eveneens door haar graanstapel een prachtige toekomst tegemoet ging. Dit zal het teeken zijn tot den strijd, die Gent tegen alle Vlaamsche steden voeren zal, en met de hulp der centrale macht tot een goed einde brengen zal. Dowaaï, Brugge en Ieper zullen de eene na de andere het hoofd buigen, en zullen door de egocentrisch en particularistisch georiënteerde stad hun laatste hoop op heropleving moeten prijsgeven. Op het einde der XIV^e eeuw zijn de voorrechten der vrije schippers in rechte erkend, terwijl wij in 1436 een eerste officieel bescheid voor oogen hebben.

Wegens het buitengewone en zelfs buitensporige karakter van deze privileges, zijn de schippers niet bij machte geweest dien uitgebreiden doorvaarthandel te kanaliseeren, zoodat geleidelijk de gewoonte gegroeid is dat ook de onvrije schippers de koopwaren brachten tot aan Gent. Tenslotte heeft de nering, die op het einde der XV^e eeuw alle politieke macht verloren had, moeten toezien hoe op haar rechten inbreuk gepleegd werd door die stad welke in de XVI^e eeuw het economisch centrum der Zuidelijke Nederlanden daarstelde: ANTWERPEN.

(202) S. G., Jaar. Keure 1485-86, fol. 19 r^o, 1485 19 September.

De nieuwe nijverheden te Gent

in de XVII^e en XVIII^e eeuw

door Drs H. VERHÉ - VERKEIN

DE XVII^e EN XVIII^e EEUW waren voor onze gewesten bijzonder ongunstig. Het verweer tegen de economische vernietiging was, vooral gedurende den Spaanschen tijd, als de Nederlanden de lotgevallen van het in verval zijnde Spanje moesten deelen, uiterst moeilijk. Niet alleen werd ons land bestuurd door vorsten die er als vreemdelingen tegenover stonden, niet alleen was het het oorlogstooneel bij uitstek, niet alleen was het omringd door machtige staten, vast besloten het land geen kans tot heropbeuring te laten, daarbij kwam nog het verbeterde particularisme van gewesten en steden, dat nooit het algemeen welzijn boven het eigen egoïsme kon stellen en de remmende werking van het ambachtswezen, aartsvijand van allen vooruitgang. En ondanks alles werd in dit geteisterde en geplunderde land iets verwezenlijkt: de strijd om het bestaan werd met heldenmoed gevoerd, en van zoodra de regering een helpende hand toestak werd zelfs een betrekkelijke welstand bereikt. Uit de overmaat van hun ongeluk putten onze voorvaderen de kracht om verder te strijden en, desgevallend, nog meer te verdragen. Wat haar industriele politiek betreft inspireert de regering zich van de omliggende landen en meer bepaald van Frankrijk. Het mercantilisme, waarvan men in Frankrijk reeds sporen waarneemt in de XV^e en XVI^e eeuw, maar dat zijn hoogtepunt bereikt in de XVII^e eeuw met Colbert, zien we ook in onze gewesten toegepast. Het octrooisysteem, zooals dit in Frankrijk in voege is, neemt bij ons een aanvang met de regering van de Aartshertogen. We kunnen drie hoogtepunten van

mercantilisme aanstippen : het eerste onder Albrecht en Isabella, het tweede op het einde van de eeuw onder Maximiliaan-Emanuel van Beieren, en het derde onder Maria-Theresia van 1748 tot 1783. De regering wijzigt haar houding rond de jaren 1766-68, wellicht omdat de geest van het mercantilisme afgedaan heeft en plaats ruimt voor de physiocratie. Onze bevoorrechte en gesubsidieerde manufacturen kunnen we gelijkstellen met de Fransche « manufactures royales » en « manufactures privilégiées ». Op zeker oogenblik namelijk onder Karel van Loreinen, vinden we fabrieken die alleen bestaan dank zij de private kas van den gouverneur en die overeenkomen met de « manufactures d'Etat » (1).

De toestand van onze gewesten is echter buitengewoon ongunstig om aan mercantilisme te doen : ze zijn omringd door landen die zelf een protectionistische politiek voeren : Frankrijk, typisch voor het nijverheidsmercantilisme, Holland voor het handelsmercantilisme, en Engeland dat de twee kenmerken vertoont. De grondbeginselen van het mercantilisme : zooveel mogelijk uitvoeren en zoo weinig mogelijk invoeren zijn zeer moeilijk toe te passen in onze gewesten omdat er in de eerste plaats een groot gebrek aan grondstoffen is, slechts vlas en ijzer zijn in groote mate aanwezig, omdat, in de tweede plaats, de geweldig industriële achterstand niet op enkele jaren kan ingeloopt worden, omdat, in de derde plaats, de voortdurende oorlogen onze beste werklieden verjaagd hebben naar de naburige landen, waar ze, dank zij alle mogelijke begunstigen, nijverheden invoeren die hun verlaten vaderland een hevige concurrentie zullen aandoen, omdat, ten slotte, de snelle opeenvolging van gouverneurs niet geschikt is om een economische politiek met succes door te drijven. Ondanks deze ongunstige omstandigheden wordt er toch een belangrijk resultaat bereikt. Het systematisch begunstigen van inbrengers van nieuwe nijverheden door centraal en stedelijk bestuur, doet een heele reeks industrieën ontstaan, waarvan we voor de stad Gent een beeld zullen geven. De pogingen van de Aartshertogen, om door een bewuste economische politiek het land te helpen zijn des te belangrijker, omdat zij, in tegenstelling met de andere Europeesche

(1) Zie H. VAN WERVEKE : *Economische en sociale geschiedenis van Vlaanderen in de XVII^e en XVIII^e eeuw onder Spaansch en Oostenrijksch bewind*, deel V van « *GESCHIEDENIS VAN VLAANDEREN* » onder leiding van R. Van Roosbroeck, p. 283.

landen die dezelfde politiek voeren, met zulke geweldige moeilijkheden te strijden hebben en het volk gedrukt gaat onder zware lasten (2). De toestand waarin zij de Nederlanden aantreffen is erbarmelijk, de voortdurende oorlogen hebben het land letterlijk uitgeput, de steden die meermalen ingenomen werden, nu eens door de eene, dan eens door de andere partij, waren aan de plundering overgeleverd geworden, zoodat veel inwoners met have en goed gevlucht waren. Vooral op twee verschillende tijdstippen verlieten dichte massa's het land: in 1566-67 en 1579-85 (3). Ze verspreidden zich naar alle kanten: de Vereenigde Provinciën, Engeland, Frankrijk, Duitschland, Zwitserland, zelfs naar Italië. De armoede van het land was verschrikkelijk, een menigte bedelaars en zwervers maakte de wegen onveilig, en vormde samen met de verlaten en verwoeste huizen een treurig schouwspel (4). De Schelde, sinds de inname van Antwerpen in 1585, blijft voor elke scheepvaart gesloten, met het gevolg dat de groote handelshuizen en de vreemdelingen hun kapitalen of hun industrie elders gebracht hebben. De weinige fabrieken die de troebelen overleefd hebben, zijn gedwongen geweest zich binnen de muren van de steden te verplaatsen. Toch worden er nog enkele stoffen gefabriceerd, om aan binnenlandsche, zoowel als buitenlandsche vraag te voldoen, met het gevolg dat, zoodra de orde hersteld is, het land veerkrachtig genoeg blijkt, om de reddende hand, die de Aartshertogen het toesteken, te grijpen, en zich uit den ergsten nood weer op te heffen (5). Het is dus toch mogelijk dat een land, voortdurend geteisterd door den oorlog, iets presteert op economisch gebied, indien de regeering het op alle mogelijke wijzen helpt. Dat is lang niet altijd het geval geweest gedurende die twee eeuwen, en verschillende malen kunnen we opmerken dat de lokale administraties meer doen om handel en nijverheid te bevorderen dan het centraal bestuur. Het stadsbestuur voerde zelfs reeds een protectionistische politiek in de XVI^e eeuw, dus vóór de regeering deze politiek in haar programma opgenomen had. Dit zullen we nader bespreken voor Gent, doch we

(2) Zie V. BRANDTS: *La politique industrielle aux Pays-Bas sous Albert et Isabelle*, p. 6-7.

(3) Zie H. VAN WERVEKE: *gec. werk*, p. 248.

(4) Zie N. BRIAVOINNE: *Mémoire sur l'état de la population, des fabriques, des manufactures et du commerce dans les Pays-Bas depuis Albert et Isabelle jusqu'à la fin du siècle dernier*, p. 5.

(5) Zie N. BRIAVOINNE: *gecit. werk*, p. 9.

kunnen het ook vaststellen te Brussel, Antwerpen, Brugge, Mechelen, Leuven. Een enkel voorbeeld uit vele : voor Brussel is de ordonnantie van 25 Augustus 1601, uitgevaardigd door de magistraat, die, om de draperie te herstellen, de wevers ontslaat van accijnzen op wijn en bier, van burgerwacht, en hen vrijstelt van troepeninkwartiering. Hetzelfde deed de Mechelsche magistraat (6). Een voorbeeld voor Antwerpen is de ordonnantie van 1685, waardoor alle vreemdelingen en voornamelijk de kooplieden en fabrikanten, die zich in Antwerpen wenschen te vestigen, de voorrechten en vrijdommen der andere burgers genieten (7). Zoo kunnen voor alle steden van belang dergelijke voorbeelden aangehaald worden.

Laat ons den toestand van Gent op het einde der XVI^e eeuw eens nader bekijken. Het gloriëtijdperk van Gent, de XIV^e en XV^e eeuw, was gekenmerkt door den grooten bloei van de wolnijverheid. Nog in het begin der XVI^e eeuw droeg de draperie veel bij tot den bloei van de stad. Gent en zijn voorgeborchten hadden 2000 getouwen geteld, elk getouw bediend door een tweetal werklieden. Weldra komen er langs alle kanten, in Engeland, Frankrijk, en in het land zelf in het hertogdom Limburg, concurrenten op. Na de concessie Carolina van 1540 gaat het verval van de oude nijverheid en terzelfdertijd dit van de stad, in snel tempo vooruit. De lakenhalle wordt afgestaan aan de schennergilde van Sint-Michiel, het voldershuis wordt aan een capucijnenklooster overgelaten, de Jezuiten bezetten de kapel van de wevers, en de laatste volmolen, door een particulier uitgebaat, dient tenslotte slechts om tabak te malen. Het verval van de stad houdt gelijken tred met dat van de draperie (8). In 1585 schrijft de Gentsche kronijkschrijver Jan van den Vijvere : « Men ghinck gheen mijle buyten der stad, niet sonder parijsckel vande wolven verbeten te sijne » (9). In de stad zelf gaat het er niet beter aan toe, Jan van den Vijvere zegt dat « de aerne lieden de vuylicheyt, die men uuyt de huysen wierp, duersochten, openspreeden, om te siene offer yet inne lach dat hetelic was... jae, de vuyelicheit aeten van de visschen die onder de vischbanken lach » (10). Justus Billet, die Gent

(6) Zie A. HENNE en A. WAUTERS : *Histoire de la ville de Bruxelles*, t. II, p. 299.

(7) Zie MERTENS EN TORFS : *Geschiedenis van Antwerpen*, d. VI, p. 48.

(8) Zie L. VARLEZ : « *Les salaires dans l'industrie gantoise*, I, p. 3-5.

(9) JAN VAN DEN VIJVERE : *Chronycke van Gent*, p. 375.

(10) *Ibid.*, p. 374.

in het begin van de XVII^e eeuw beschrijft, teekent den toestand in even sombere kleuren. Hij legt vooral den nadruk op het feit dat er geen rijke lieden meer zijn. De patricische families zijn zoodanig verarmd, dat er geen sprake meer is van eenig weeldevertoon. Veel heeren hebben dienst genomen in het leger, anderen hebben zich op het platteland teruggetrokken. Er zijn te dien tijde slechts drie bezitters van koetsen te Gent: de bisschop en de voorzitter van den Raad van Vlaanderen bezitten er ieder een met één paard, en de gouverneur van het Spaansch kasteel heeft er een met twee paarden. Het uitzicht van de stad is erbarmelijk. Naast oude, sombere gebouwen vallen houten huizen in puin, de straten zijn bedekt met vuiligheid, en het gras schiet er welig op. Evenals van den Vijvere spreekt Justus Billet over de vreeselijke armoede die er heerscht, er is geen werk, zelfs niet voor de weinige ambachtslieden die overgebleven zijn. Doch de regeering der Aartshertogen brengt grondige verandering zoodat men den vooruitgang van dag tot dag kan waarnemen (11). De schepenen van der Keure zien den ernst van den toestand in, en doen hun uiterste best om nieuwe industrieën te vestigen, of oude een nieuw leven te geven. Zelfs in de XVIII^e eeuw, met de vermindering van de stedelijke autonomie blijven ze deze politiek voeren.

Het request van J. Fromont, kammenmaker, in 1657 aan de schepenen van der Keure der stad Gent gericht, bevat o.a.: « Synde waerachtich ende aen uwe Ed. kennelick dat alle de gone binnen dese stede inbringhende eenighe konstige ende rare wercken ofte exercitie bij ordonnancie van Uwe Ed. ghenieten diversche privilegien ende exemp-

(11) EDM. DE BUSSCHER: Juste Billet, p. 151, Ghendt 1600-1662, p. 157: « De edele familien ende noblesse van Ghendt waeren ten tijde van de compste van haere doorluchtige hoocheden Albertus en Isabelle (in dese landen) seer vuytgemerghelt en in slechten staet...

p. 158: ... « tot dat den tijt veranderde ende beter wierdt, wandt alsdan sach men dese stadt van Ghendt in eenen aermen, slechten ende soberen staet, sijnde alle overdaet, pompeuschheid ende costelicheit ghelijck ghebannen, wandt daer en was gheene te sien .

p. 158: ... « De groote quantiteit van hauten vervallen huysen ende andere groote aude ghestichten van blauw schurre, ghelijck vanghenissen, die droefheid bij brachten aen diese aensach .

p. 159: ... « Maer daer naer Godt beghinnende Vlaenderen te seghenen ende voorspoet te gheven door het goet gouvernement van haere voorseide doorluchtige Hoocheden, soo verandere alle dijngghen van goet in beter, ende hoe langher hoe meer sach men alles in fleur ende augmentatie...

tie van wacht, assysen ende anderssins, als namentlich den ghaleyers-backer, hanschoenmaecker ende andere...» (12).

Alexander Voet, graveur, schrijft in 1665 het volgende: « ... verstaen hoe bij U Ed. in loffel. ghewoonte wordt gheobserveert te beneficien met gratuiteyten, exemptien van wacht en accyse alle de gone eenighe ampten ofte kunsten van nieufs binnen deser stede commen in te brenghen... (13). In 1666 ontmoeten we het request van Mathieus Dierkens, fabrikant van potlood: « Ende alsoo U Ed. altijdt seer gheinclineert sijn gheweest omme alle commercien ende manufacturen binnen deser stede te doen floreren, als streckende tot welvaeren vande generale ghemeente... (14)

En in 1733 zegt Guilielmus Hertschap, lintwever, nogmaals: « Dat Uedelheden soo wel als hemliedder voorsaeten in wette in loffelijke ghewoonte deser stadt aen alle de gonne alhier oprechtende eenighe nieuwe fabricquen te vergunnen ofte verleenen eenighe vrijdommen, beneficien ofte ander considerabele voordeelen... (15).

Deze « considerabele voordeelen » verleend door de schepenen van der Keure der stad Gent worden gekozen uit de volgende:

1° — het monopolie gedurende een zekeren tijd.

2° — een rechtstreeksche toelage in één maal uitbetaald.

— een jaarlijksch pensioen (het hoogste is dat verleend aan Nicolas Ivain, wolwever, in 1693: 300 pond grooten per jaar).

— een percent per afgewerkt stuk.

3° — toekenning van een lokaal,

— vergoeding voor de huishuur.

— bouwen van een lokaal (o.a. voor de glasblazerij Marius in de Keizerstraat).

4° — een vergoeding van de kosten van de eerste inrichting.

5° — vrijdom van belasting op het graan, het bier, den wijn, het brandhout noodig in het huishouden van den suppliant. Met den vrijdom op het bier zijn de schepenen vrijgevig, hij wordt verleend in evenredigheid met het belang van de onderneming omdat de industrielen bier schenken aan hun werklieden. Wat den vrijdom op den wijn betreft,

(12) Zie Stadsarchief serie 533 n^r 183.

(13) Zie Stadsarchief serie 533 n^r 183.

(14) Zie Stadsarchief serie 533 n^r 183.

(15) Zie Stadsarchief serie 533 n^r 183.

daarmee wordt veel zuiniger omgesprongen, omdat de wijn voor het persoonlijk gebruik van den suppliant dient, en men, om zich wijn te kunnen veroorloven tamelijk welstellend moet zijn, en dus wel de rechten kan betalen.

6° — vrijdom van belasting op de grondstoffen.

7° — vrijstelling van de burgerwacht en de contributie die er mee samen gaat voor den fabrikant, zijn zonen, en soms voor een beperkt aantal knechten.

8° — vrijstelling van inkwartiering van soldaten.

9° — aanbeveling van de industrie aan de regeering.

10° — verleenen van het poorterschap, indien de suppliant geen Gentenaar is.

11° — plechtigheden bij de opening van de nieuwe fabriek (bv. bij de opening van de glasblazerij Marius).

Deze voordeelen gaan heel dikwijls bij het afsterven van hem die ze verkreeg, over op zijn weduwe of zijn zonen, indien ze het bedrijf voortzetten.

De proceduur tot het bekomen van een octrooi is steeds dezelfde :

1° — een request gericht tot de schepenen van der Keure, meestal opgesteld door een « procureur », soms door den suppliant « in persoone ». Hierin zet de suppliant uiteen waarin de fabriek bestaat die hij wil oprichten of reeds opgericht heeft, en waarvoor hij tegemoetkomingen vraagt. Hij drukt er desgevallend op dat het een fabriek is die « noyt tevoren in dese stadt bestaan heeft ». Zoo hij een fabriek opricht waarvan er reeds bestaan zegt hij uitdrukkelijk dat hij niet met de bestaande wil concurreeren, doch dat de reeds gevestigde fabrieken niet voldoende kunnen voortbrengen om aan de vraag te voldoen. Is het een gewezen knecht die voor eigen rekening begint in dezelfde industrie als zijn vroeger patroon, dan verklaart hij dat hij geenszins zijn vroegeren meester wil schaden, en geeft een reeks redenen op waarom hij dan toch een fabriek opricht. Dan komt de uiteenzetting van de voortreffelijkheid van zijn fabriek, en de groote voordeelen die er voor de stad aan verbonden zijn. Verder zet hij uiteen dat hij aan veel menschen werk kan verschaffen (het juiste cijfer wordt slechts zelden vermeld), dat veel arme lieden zullen kunnen leven met het loon dat hij hun uitbetaalt, terwijl ze anders op de bedelarij aangewezen zijn, desgevallend dat hij zelf gebrekkigen, vrouwen en kinderen aan het werk zetten kan.

Voor dit argument zijn de schepenen zeer gevoelig, hetgeen bewijst dat de armoede en de bedelarij zeer groot waren en dat de schepenen verlangden daaraan te verhelpen. Last but not least komt het eigenlijke request om verschillende voordeelen, die de schepenen, « gezien de redenen hier voorschreven » niet zullen kunnen weigeren!

2° — de schepenen verzenden het request naar de « admodiateurs van alle de rechten deser stadt » om de zaak nader te onderzoeken. Dikwijls worden er eerst commissarissen aangesteld om met den suppliant in contact te komen, de fabriek te bezoeken, enz., die hun advies aan de admodiateurs overmaken. Deze verwijzing naar commissarissen en admodiateurs wordt in margine van het request opgeteekend.

3° — het rapport van de admodiateurs aan de « Edele weerde wyse ende voorsienighe heeren ». De admodiateurs nemen meestal de zaak ter harte en zetten uitvoerig het voor en het tegen uiteen. Zij geven de schepenen de te volgen gedragslijn aan, steeds er den nadruk op leggend dat het slechts een advies is, en dat ze zich onderwerpen aan het wijs besluit van de schepenen.

4° — de beslissing van de schepenen na de lezing van het rapport, medegedeeld in margine van het request. Meestal volgen ze letterlijk het advies van de admodiateurs, en indien ze iets wijzigen, staan ze gewoonlijk meer toe dan de admodiateurs goed achtten.

Wat is dan het resultaat geweest van de protectionistische politiek der Gentsche schepenen. In den loop van de XVII^e en de XVIII^e eeuw zien we een reeks nieuwe nijverheden ontstaan, of reeds bestaande tot bloei komen. Voor de XVII^e eeuw kunnen we tien dergelijke nijverheden aanstippen: het bakken van gleiswerk, de wolweverij, de glasblazerij, de zijdenijverheid, het legatuurwerk, de kopergieterij, de pijpen- en tabakindustrie, de ververij, de tapijtweverij en de lintweverij.

Voor de XVIII^e eeuw zeven: de kousenweverij, de fustijnweverij, de papiernijverheid, de suikerraffinaderij, de speelkaartenfabricatie, de zeepziederij en de katoendrukkerij, de nijverheden van kleinen omvang en de afzonderlijke requesten niet meegerekend. Men kan dus met recht spreken van een herleving van de Gentsche industrie in de XVII^e en de XVIII^e eeuw. Van een vervallen stad, waar het economisch leven stilstond hebben het centraal en het stedelijk bestuur weer een industriestad gemaakt, en, door de katoennijverheid te vestigen, den grondslag van haar lateren bloei gelegd. Hoe is de ijver van de schepenen over die

twee eeuwen verdeeld? De XVIII^e eeuw overtreft veruit de XVII^e eeuw; gedurende de tweede helft van de XVII^e eeuw wordt er meer steun verleend dan gedurende de eerste helft; ook in de XVIII^e eeuw is de tweede helft veel gevulder dan de eerste. Het verschil tusschen de twee eeuwen wordt verklaard door een voor de hand liggenden uitleg: het Oostenrijksch bewind is ons veel gunstiger dan het Spaansch, zoowel op politiek, militair, als economisch gebied. Het is dan ook zeer logisch dat er in die eeuw meer nieuwe fabrieken, en bijgevolg meer aanvragen tot steun, en dus meestal meer steunverleening, zouden ontstaan dan in de vorige. Niettegenstaande de vermindering van de stedelijke autonomie in de XVIII^e eeuw blijven de schepenen hun protectionistische politiek voeren. Waarom valt de bloei van die nijverheden in de tweede helft der eeuw? Waarschijnlijk omdat de regeering van Karel II niet zoo nadeelig voor onze gewesten is geweest als over het algemeen gedacht wordt. Professor Van Werveke was zoo vriendelijk mij enkele conclusies van zijn opzoekingen aangaande het geboortecijfer te Gent mee te deelen. Het resultaat is het volgende: van het begin der XVII^e eeuw tot in het midden treffen we een groote stijging van de bevolking aan. Van omstreeks 1650 tot 1700 blijft de bevolking ongeveer stabiel. Gedurende de regeering van Karel II stijgt de bevolking dus weliswaar niet, doch blijft op een hoog cijfer, en begint slechts na zijn regeering te dalen. De XVIII^e eeuw wordt ingeluid door een sterke daling van het geboortecijfer, die aanhoudt tot het midden van de XVIII^e eeuw, om dan weer gevolgd te worden door een stijging, die tegen het einde van de eeuw zeer sterk wordt. Dus ook voor de XVIII^e eeuw kloppen de gegevens over de nijverheden met die over de bevolking: ze volgen een eenparige beweging. Het verschil tusschen de twee deelen van de XVIII^e eeuw hangt samen met den aard der nijverheden van de XVIII^e eeuw. De nijverheden in deze twee eeuwen ontstaan behooren tot twee onderscheiden categoriën, de corporatieve en de niet-corporatieve of kapitalistische nijverheden. Wat de in het ambachtelijk kader ingeschakelde nijverheden betreft staan we voor een herleving of uitbreiding van een reeds vroeger bestaande nering. Dergelijke nijverheden kunnen we samen met Des Marez (16) « l'élargissement

(16) DES MAREZ, G.: *Le compagnonnage des chapeliers bruxellois*. Brux., 1909, p. 15.

d'un atelier corporatif » noemen. De kapitalistische nijverheden daarentegen zijn de eigenlijke nieuwe nijverheden.

Op de zeventien genoemde nijverheden zijn er negen die we als nieuw, in den vollen zin van het woord mogen betitelen. Het zijn :

1. De gleisbakkerij, ingevoerd in 1534-35.
2. De glasblazerij, voor het eerst ter sprake in 1584, werkelijk ingebracht in 1694.
3. De zijdenijverheid, aanbevolen aan de schepenen in 1609, ingebracht in 1623.
4. De fabricatie van pijpen en bereiding van tabak.
5. De fustijnweverijen, ingebracht in 1727.
6. De papiernijverheid : de eerste poging in 1528, slechts definitief opgericht in 1739.
7. De suikerraffinaderij, ingebracht in 1750.
8. De speelkaartenfabricatie, ingevoerd in 1752.
9. De katoendrukkerij, ingevoerd in 1763.

Zeven van de vernoemde nijverheden treden op het terrein van de ambachten :

1. De wolweverij.
2. De kopergieterij.
3. De ververij.
4. De tapijtweverij.
5. De lintweverij.
6. De kousenweverij.
7. De zeepziederij.

Ook het legatuurwerk behoort tot de corporatieve nijverheden, met dit voorbehoud echter, dat het als kapitalistische nijverheid wordt ingevoerd, maar zichzelf daarna in het ambachtelijk kader inschakelt.

Als algemeenen regel mogen we aannemen dat de corporatieve nijverheid tot omstreeks het midden van de XVIII^e eeuw overheerscht (17). Dit wordt, wat Gent betreft, door de feiten gestaafd. De XVII^e eeuw is de eeuw van de corporatieve nijverheid. We treffen weliswaar enkele vrije nijverheden aan : de gleisbakkerij, de glasblazerij, de zijdenijverheid en de pijpen- en tabakfabricatie. De glasblazerij en de zijdenijverheid verdwijnen echter in de XVIII^e eeuw, de gleisbakkerij en de

(17) Zie VAN HOUTTE, H. : *Histoire économique de la Belgique à la fin de l'ancien régime*. Gand, 1920, blz. 23-39.

pijpen- en tabakfabricatie blijven langer bestaan, doch zijn geen eigenlike kapitalistische nijverheden; deze ontstaan slechts in de tweede helft van de XVIII^e eeuw. Tusschen de XVII^e en de XVIII^e eeuw is er een hiaat: namelijk de eerste helft van de XVIII^e eeuw. Gedurende deze halve eeuw is de corporatieve nijverheid stilaan aan het wegwijnen, en er is nog niets nieuws in de plaats gekomen. De voordeelen aan de corporatieve nijverheden verleend zijn fel verminderd, en de volle activiteit van de schepenen valt in de tweede helft van de XVIII^e eeuw, na het ontstaan van de kapitalistische nijverheden, zooals de papiernijverheid, de suikerraffinaderij, de katoendrukkerij, enz. We hebben hier dus weer een volmaakte overeenkomst tusschen den industrieelen bloei der stad en de bevolkingsdichtheid.

De studie van de nieuwe nijverheden heeft uitgewezen dat veel nijverheden door vreemde elementen ingebracht werden. Nochtans is het onmogelijk voor elke nijverheid de herkomst met zekerheid vast te stellen. Ook zijn het alleen de eigenlijke nieuwe nijverheden die hier in aanmerking komen. Aan het buitenland danken wij de gleisbakkerij, de pijpenfabricatie, het legatuurwerk en de speelkaartenfabricatie. De gleisbakkerij bereikt ons langs Delft om; wat de pijpenfabricatie betreft waren we op den invoer uit Holland aangewezen zolang geen dergelijke fabriek te Gent bestond, het weven van legatuur waait over uit Haarlem en de fabricatie van speelkaarten wordt door twee Franschen ingevoerd. Wat den binnenlandschen invloed betreft, speelt Antwerpen een groote rol. De befaamde Antwerpsche glasblazerij « à la façon de Venise » oefent sterken invloed uit op het vestigen van die nijverheid te Gent; op het gebied van de zijdenijverheid heeft Antwerpen reeds een zekeren bloei bereikt als deze industrie in Gent verschijnt, hetgeen echter niet beteekent dat de inbrenging van deze nijverheid te Gent het werk van Antwerpenaars was. Burgers van verschillende steden hebben er het hunne toe bij gedragen, maar ongetwijfeld is er Antwerpsche invloed geweest. Ook de suikerraffinaderij te Gent schijnt in verband te staan met de Antwerpsche: immers, zij komt op als de Antwerpsche industrie in verval is en neemt Antwerpen's plaats in, wat het belang van deze industrie betreft.

Verder wordt de fustijnweverij ingevoerd door Bruggelingen, uit hun stad verdreven door de onverdraagzaamheid van de nering: de papiernijverheid komt langs Brabant om naar Gent. Door wie de tabak-

bereiding ingevoerd wordt is ons niet bekend, en ook de herkomst van de katoendrukkerij, die de specifiek Gentsche industrie zal worden, is niet vast te stellen.

Voor de corporatieve nijverheden kunnen we aanstippen dat de herleving van de tapijtweverij te danken is aan de Oudenaardsche inwijkelingen.

Is de Gentsche industrie het voorwerp van monopolies of exclusieve octrooien geweest? Als algemeene regel geldt dat er in de XVII^e en XVIII^e eeuw voor de Gentsche nijverheden weinig monopolies verleend worden. We hebben weliswaar te doen met een geöctrooieerde nijverheid: vooraleer een nieuwe fabriek opgericht wordt moet de toelating aan centraal en plaatselijk bestuur gevraagd worden, doch met de exclusieve octrooien wordt zeer zuinig omgegaan. Een monopolie beteekent concentratie van een nijverheid in één hand, ten voordeele van den fabrikant in kwestie, en ten nadeele van den verbruiker. Naar alle waarschijnlijkheid is het niet omwille van den verbruiker dat de monopolies beperkt worden, maar wel omdat ze een ernstigen hinderpaal tot de uitbreiding van desbetreffende nijverheid beteekenen. Het kapitalisme is nog niet zoodanig ontwikkeld dat de houder van een monopolie zijn nijverheid kan opvoeren tot een dergelijk peil, dat ze de uitbreiding kan bereiken van een industrie, door verschillende fabrikanten vrij beoefend. Deze stelling wordt gestaafd door de beweringen van den Raad van Vlaanderen in zijn protestnota aan het centraal bestuur aangaande het monopolie van den Antwerpschen katoendrukker Beerenbroeck dat de ontplooiing van de Gentsche industrie in den weg staat (18). Ze spreken daarin van « vernietigende monopoliën van den vooruitgang » hetgeen voldoende laat uitschijnen hoe ze tegenover de monopolisatie staan. Het meerendeel der octrooien wordt verleend gedurende de drie hoogtepunten van de mercantilistische politiek: de regeering der Aartshertogen (1598-1633), het einde van de regeering van Karel II onder het gouverneurschap van Maximiliaan-Emmanuel van Beieren (1692-1700), en een gedeelte der regeering van Maria-Theresia (1748-1763) onder het gouverneurschap van Karel van Lorreinen. De Gentsche monopolies vallen, behoudens een paar uitzonderingen, in de opgesomde tijdperken. Van de vrije nijverheden zijn het de glas-

(18) Zie Rijksarchief: Fonds Gent n^o 48.

blazerij en de suikerraffinaderij die monopolies bekomen hebben; onder de corporatieve nijverheden zijn het de wolweverij en de zeepziederij. Het eerste monopolie betreft de wolweverij en wordt in 1554 verleend aan twee Italianen: Baptiste de Porro en Horatio Senago, voor de fabricatie van stametten, die zij te Gent ingevoerd hebben. In 1562 echter wordt dit monopolie reeds vernietigd, op het oogenblik dat Bertrand Senago de zaken overneemt.

Het tweede exclusief octrooi is ten voordeele van Louis Marius, die de glasblazerij, die tot dan slechts gekwijd had, te Gent herinvoert, en wordt verleend in 1694, gedurende de regeering van Maximiliaan-Emanuel van Beieren. François de Colnet weet het monopolie voor de fabricatie van flesschen te bemachtigen in 1711. Dit monopolie moet hij echter in 1713 deelen met Marius, terwijl deze op zijn beurt zijn monopolie met de Colnet moet deelen. Het gevolg hiervan is dat beide fabrieken dreigen te niet te gaan, zoodat de schepenen de regeering smeeken de twee tegenstrevers weer een goed afgebakend domein aan te wijzen. Ondangs alle pogingen verdwijnt de glasblazerij uit Gent.

De oprichter van de eerste suikerraffinaderij, Andries Heyndricx, bekomt in 1750 (bewind van Karel van Lorreinen) van de regeering het monopolie voor zes jaar. Zijn monopolie wordt gedurende dien tijd geëerbiedigd, de volgende requestant moet het verloop van den vastgestelden termijn afwachten, doch eens de zes jaar om, is er geen sprake meer van monopolie, en de suikerraffinaderij kent een prachtigen bloei.

Tenslotte krijgen we nog het exclusief octrooi verleend aan een zeepzieder: het is ten gaste van Etienne d'Haranbillet, die in 1756 (regeering van Karel van Lorreinen) het monopolie voor de fabricatie van Marseilsche zeep en voor den duur van 15 jaar, bekomt.

De fustijnwever Jan Gillis 'tKint, tracht in 1738 het monopolie te bekomen voor de fabricatie van fustijnen en andere stoffen, maar door het energiek verzet van de legatuurwerkers, die beweren dat hij op hun terrein treedt en het monopolie vraagt voor stoffen die zij fabriceren, wordt het hem ontzegd.

Den bloei van een nijverheid kan men vaststellen door na te gaan of de eene fabriek de andere opvolgt, ofwel verschillende fabrieken naast elkaar bestaan. Passen we dit toe op de Gentsche nijverheden van de XVII^e en de XVIII^e eeuw, dan bekomen we het volgende resultaat:

Onder de eerste groep kunnen we rangschikken :

1. — de gleisbakkerij, die onafgebroken te Gent beoefend wordt van 1654 tot 1824, doch slechts met één periode, in de XVII^e eeuw, waarin twee gleisbakkerijen te gelijker tijd bestonden, en één periode in de XIX^e eeuw waarin drie gelijktijdige gleisbakkerijen bestonden .

2. — de glasblazerij, die eigenlijk slechts te Gent bestond van 1693 tot 1735, weliswaar vertegenwoordigd door twee glasblazerijen, die echter elkaars ondergang bewerkt hebben.

3. — de kopergietery : daar het een nering is, waren er natuurlijk verschillende werkplaatsen naast elkaar, maar van zoo weinig belang dat ze in de eerste groep thuis hooren.

4. — de pijpenfabricatie die te Gent slechts gekwijd heeft.

5. — de ververij : verbreidde zich zeer moeizaam, en kreeg slechts een noemenswaardige ontwikkeling in de XIX^e eeuw.

6. — de kousenweverij : afgezien van het feit dat het een nering is, hebben er geen, wat men noemt fabrieken, naast elkaar bestaan.

Wat de tweede groep betreft, daar moeten we een onderscheid maken tusschen de nijverheden die, alhoewel ze verschillende gelijktijdige fabrieken hebben, om de eene of andere reden geen werkelijken bloei bereiken, en de nijverheden die een ruime verspreiding kennen.

Tot deze eerste onderverdeeling behooren :

1. — de wolnijverheid : het aantal wolweverijen is weliswaar zeer groot, doch al deze ondernemingen zijn van zeer bescheiden omvang, en verminderen, ook wat de kwantiteit betreft, naarmate de tijd vordert.

2. — de zijdenijverheid : ook hier staan we voor verschillende gelijktijdige fabrieken maar niet voor een werkelijken bloei : nochtans komt de zijdenijverheid in belang, vóór de wolnijverheid.

3. — de lintweverij : de fabrieken die naast elkaar bestaan zijn van zeer bescheiden omvang.

4. — de papiernijverheid : heeft een zekere bloei te Gent bereikt, maar heeft geen groote verspreiding gekend.

5. — de speelkaartenfabricatie : wordt op verschillende oogenblikken door meerdere fabrieken vertegenwoordigd, zonder nochtans een eigenlijken bloei te kennen.

Onder de tweede onderverdeeling nemen plaats :

1. — het legatuurwerk, dat, alhoewel een nering zijnde, een groote uitbreiding nam.

2. — de tabakindustrie, die niet alleen in de XVII^e en XVIII^e eeuw, maar ook in de XIX^e gebloeid heeft.

3. — de tapijtweverij, die dank zij de Oudenaardsche inwijkelingen een ware herleving kent.

4. — de fustijnweverij.

5. — de suikerraffinaderij.

6. — de zeepziederij.

7. — de katoendrukkerij.

De bloeiendste nijverheden zijn ongetwijfeld de textielnijverheden zooals het legatuurwerk, de fustijnweverij en de katoendrukkerij, die een duurzamen bloei kenden. Steunt men op het aantal fabrieken, dan wint de suikerraffinaderij ongetwijfeld het pleit, maar zij weet zich gedurende de XIX^e eeuw niet te handhaven.

De omvang en het economisch belang van een nijverheid is eenigszins vast te stellen door het aantal werklieden die er in werkzaam zijn. Jammer genoeg zijn de gegevens hierover zeer schaarsch. In hun requesten zeggen de fabrikanten meestal dat ze veel, of zeer veel menschen werk verschaffen « an menichvuldighe knechten dagelijckx weerck » (19), maar zelden geven ze het juiste aantal op. In 1738 en 1784 schrijft het centraal bestuur een enquête uit over den stand van nijverheden en neringen (20). Deze enquêtes verschaffen ons enkele inlichtingen, doch ook zeer onvolledige. Voor de kapitalistische nijverheden zijn er gegevens voorhanden voor de gleisbakkerij, de zijdenijverheid, de fustijnweverij, de suikerraffinaderij en de katoendrukkerij; voor de corporatieve nijverheden zijn er gegevens voor het legatuurwerk, de wolweverij, de kopergieterij, de lintweverij en de kousenweverij. De voorhanden zijnde gegevens kunnen in twee groepen onderscheiden worden :

1^o de gegevens uit officieele bron, bv. deze van de enquêtes van 1738 en 1784; de industrielen beantwoorden de vraag van de regeering met hoeveel menschen ze werken. Ze hebben er hoegenaamd geen belang bij dit cijfer te wijzigen. We mogen dus tot de juistheid van deze gegevens besluiten.

(19) request van Jud. Ign. Van den Vijvere, gleisbakker in 1713. Zie Stadsarchief serie 533 n^o 183.

(20) enquête van 1738; Zie Stadsarchief serie 156 n^o 3.
enquête van 1784; Zie Stadsarchief serie 156 n^o 7-8.

2° de gegevens verstrekt door de supplianten in hun request aan de schepenen. In dit geval hebben de supplianten er wel belang bij het cijfer te veranderen. Ze weten dat de schepenen zeer veel belang hechten aan de werkverschaffing en voordeelen verleenen in verhouding tot het aantal werklieden. Deze gegevens zijn dus niet zoo betrouwbaar, ze zijn eerder te hoog dan te laag.

De inlichtingen zijn echter veel te schaarsch om er een degelijke conclusie uit te trekken. Toch is het mogelijk enkele vaststellingen te doen. Het hoogste cijfer komt voor bij de legatuurwerkers : 600 werklieden, een uitzonderlijk hoog getal. Dan volgen de fustijnweverij en de katoendrukkerij, elk met 500 werklieden. De andere nijverheden blijven ver ten achter tenzij misschien de zijdenijverheid. Hoe onvolledig de gegevens ook zijn, toch dringt zich dadelijk een vaststelling op : het belang van de katoennijverheid is overwegend. Het is echter eenigszins voorbarig van de katoennijverheid te spreken. Ze wordt nog maar door twee takken vertegenwoordigd : de drukkerij, en de fustijnen (gedeeltelijk uit katoen vervaardigd), doch ze hebben de eerste plaats ingenomen en de wolnijverheid moet ook zwichten voor het legatuurwerk, verwant met de fustijnen, en voor de zijdenijverheid. Dit alles in acht genomen de onvolledigheid der cijfers.

Is deze herleving van de XVII^e en de XVIII^e eeuw duurzaam geweest ? Heeft ze Gent, als industriestad, een belangrijke plaats kunnen laten inruimen in de volgende eeuw ? Om deze vraag te kunnen beantwoorden moeten we nagaan wat er in de XIX^e eeuw geworden is van de nijverheden die in den loop van de XVII^e en XVIII^e eeuw ontstonden.

Vier van de vernoemde nijverheden verdwijnen vóór het aanbrenken van de XIX^e eeuw. Het zijn : de tapijtweverij, die reeds begint te vervallen in de XVIII^e eeuw; de glasblazerij die definitief verdwijnt in 1673; de zijdenijverheid, wier verval insgelijks in de XVIII^e eeuw begint; de kousenweverij, zelfs niet meer vermeld in den wegwijzer van Gent van 1770. In den loop van de XIX^e eeuw verdwijnen : in 1823 het bakken van gleiswerk; de lintweverij, niet meer vermeld in den wegwijzer van 1845; de fabricatie van speelkaarten in 1869; en de kopergieterij die in de XIX^e eeuw blijft voort vegeteren, zonder een plaats als nijverheid te kunnen veroveren. Negen nijverheden hebben zich weten te handhaven. Toch is er nog mogelijkheid om een selectie te

maken : de suikerraffinaderij bereikt haar hoogsten bloei rond 1830, dan begint ze te vervallen, zoodat er in 1900 nog slechts vier raffinaderijen overblijven; de wolweverij houdt stand, doch wordt meer en meer verdrongen door de katoen- en vlasnijverheid; de ververij tenslotte wordt een « kleinnijverheid ». Van de zes overige nijverheden : de katoendrukkerij, de fustijnweverij (de naam verdwijnt, doch het weven van katoen en lijnwaad blijft), het legatuurwerk, de zeepziederij, de papiernijverheid, en de tabakbereiding, staat vast dat ze alle stormen te boven zijn gekomen. We mogen, mijns inziens, spreken van een heropbloei die vruchten gedragen heeft, doch niet van een duurzame heropleving. Het peil van de XVIII^e eeuw heeft men niet kunnen behouden, er is weer een inzinking gekomen. De textielnijverheden hebben getriomfeerd. Ze zijn een geweldige ontwikkeling tegemoet gegaan, en de oorsprong hiervan ligt in de XVIII^e eeuw. De andere nijverheden echter schijnen te Gent geen vruchtbaren bodem gevonden te hebben. Moeten we daaruit besluiten dat de economische politiek van de Gentsche schepenen gefaald heeft? Zeker niet! Zooals reeds gezegd hebben hun pogingen resultaat opgeleverd, en, indien we ons beperken tot de twee besproken eeuwen, zelfs schitterende.

Zoo we even verder zien, bemerken we dat er toch iets moet gehaperd hebben. Misschien begaan de schepenen een fout wat betreft de instandhouding van een nijverheid. Uit de requesten blijkt dat de schepenen niet meer vrijgevig zijn met de klassieke voordeelen, eens dat een nijverheid gevestigd is, en in hun oogen niet meer « nieuw » is. Dergelijke misrekening is echter niet voldoende om den ondergang van verschillende nijverheden, aan wier oprichting de schepenen zooveel moeite en zorg besteed hebben, te verklaren. Het verdwijnen van de glasblazerij en de kopergieterij uit Gent en haar opleving in het zuiden van het land, is door een eenvoudig feit verklaarbaar, namelijk door de aanwezigheid van steenkolen, kapitaal element van die nijverheden, in het Waalsch gedeelte van het land. Het wegwijnen en verdwijnen van de andere nijverheden, is niet door zulk een voor de hand liggende verklaring uit te leggen. Waarschijnlijk is het gebrek aan kapitaal de groote oorzaak. Gent was arm geworden en bleef arm. Het grootsche Gent van de Middeleeuwen was vervallen tot het kleine Gent van de moderne tijden, en alle pogingen en tijdelijke opflakkingen ten spijt, heeft het die oude grootheid nooit weergevonden. Zooals Justus Billet

het ons zegt, waren er in het begin van de XVII^e eeuw geen rijken te Gent, en op het einde van de XVIII^e waren er niet veel méér. De koopkracht ontbrak, industrieën gingen te niet bij gebrek aan afzetgebied, noodzakelijk om industrieën in het leven te houden. Immers, de nijverheid die sommige Gentenaars rijk zou maken, de katoennijverheid, stond op dat oogenblik nog maar in haar beginstadium.

Alvorens dit overzicht te eindigen, moet een voorbehoud gemaakt worden : er wordt hierin slechts gehandeld over de nieuwe nijverheden, en zoo moeten ook alle conclusies tot deze nijverheden beperkt worden. Naast deze industrieën bestaat en blijft bestaan de ambachtelijke nijverheid, die ongetwijfeld het economisch leven beheerscht tot omstreeks het midden van de XVIII^e eeuw. De nieuwe nijverheden geven dus geen volledig overzicht van den economischen toestand der stad Gent, en kunnen niet alles verklaren. Het corporatief regime is, vooral in België, een ernstige hinderpaal voor de ontwikkeling van de kapitalistische nijverheid geweest. Indien het minder sterk geweest was, zou de kapitalistische nijverheid zich vlugger ontwikkeld hebben, en zou het algemeen aspect waarschijnlijk heel anders geweest zijn. We mochten echter dat terrein niet betreden, maar dienden hier te blijven bij ons eigenlijk onderwerp : de nieuwe industrie te Gent in de XVII^e en XVIII^e eeuw.

BRONNEN.

Zij bevinden zich voornamelijk in het Stadsarchief o.m. serie 533 n^o 183 : nieuwe nijverheden; serie 156 n^o 3 : enquête van 1738; serie 156 n^o 7-8 : enquête van 1784; serie 154bis n^o 19-23 : handel en nijverheid; serie 123bis n^o 4-5 : vrijdom van impositiën.

Nota's van Van der Haeghen over de nijverheden.

Enkele inlichtingen bevinden zich in het Rijksarchief te Gent, o. m. Raad van Vlaanderen : Brieven ende Rescriptiën 1689-96, 1721-29.

Fonds Gent n^o 48 : katoendrukkerij.

INHOUD

	Blz.
De Kunsthistoriografie van Gent sedert 1914, door Prof. P. DE KEYZER	7
Etymologie van Gent, door M. GIJSSELING	39
Enkele recente Studies over het Metaaltijdperk in West-Europa, door S. J. DE LAET	55
Over de Stichting en de vroegste Geschiedenis der Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdijen te Gent, door L. VOET	81
De Graven van Gent, door J. DHONDT	127
Het Gentsche Stadsbestuur van 1302 tot 1345, door Dr P. ROGGHE	135
Het Schippersambacht te Gent, door F. CORRIJN	165
De nieuwe Nijverheden te Gent, door H. VERHE-VERKEIN	205

Deze « Bijdrage tot de Geschiedenis en de Oudheidkunde » kwamen in December 1944 als derde boek van de vierde Faunreeks van de persen van het Uitgevershuis Snoeck-Ducaju en Zoon te Gent, in een oplage van 300 exemplaren en van 100 exemplaren op houtvrij papier.